

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

ANUL XXXVIII

1-2

IANUARIE — DECEMBRIE

1993

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

CONSILIUL DE CONDUCERE

VIOREL BIDIAN — membru al Colegiului de redacție
VASILE BREBAN
DUMITRU D. DRAȘOVEANU
ION MARIU
PETRU NEIESCU
GRIGORE RUSU — membru al Colegiului de redacție
SABINA TEIUȘ
CARMEN VLAD
MIRCEA ZDRENGHEA
EUGEN BELTECHI — secretar responsabil de redacție
NICOLAE MOCANU — secretar responsabil de redacție;
membru al Colegiului de redacție

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv.

În țară, revistele se pot procura prin poștă, pe bază de abonamente.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite la Consiliul de conducere al revistei „CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ”.

Toute commande de l'étranger (fascicules ou abonnements) sera adressée à ORION SRL, Splaiul Independenței 202 A, Bucarest 6, Roumanie, PO Box 74—19 Bucarest, Tx 11939 CBTxR. Fax (400) 424169.

En Roumanie, vous pouvez vous abonner par les bureaux de poste.

Les manuscrits, les livres et les revues proposés en échange, ainsi que toute correspondance seront envoyés au Conseil de Direction de la revue „CERCETARI DE LINGVISTICA”.

RECHERCHES DE LINGUISTIQUE

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

Année XXXVIII, n° 1-2

1993

janvier—décembre

SOMMAIRE

IOAN PĂTRUȚ (1914—1992) (<i>Marius I. Oros</i>)	3
La bibliographie des travaux du professeur Ioan Pătruț (<i>Elisabeta Faiciuc</i>) . .	6
ROMULUS TODORAN (1918—1993) (<i>Mircea Borcilă</i>)	11
La bibliographie des travaux du professeur Romulus Todoran (<i>Elisabeta Faiciuc</i>)	14
IOANA ANGHEL, <i>Arius</i>	23
ANDREI AVRAM, Les pluriels du type <i>hirdauă</i> et le système morphologique du roumain	27
EUGEN BELTECHI, Sur la graphie <i>român</i>	33
VIOREL BIDIAN, Notes lexicales (du matériel ALRR-Transilvania)	43
MIRCEA BORCILĂ, Sur les fondements théoriques de l'école linguistique de Cluj	47
ELENA COMȘULEA et FELICIA ȘERBAN, L'article indéfini <i>un (o)</i> : une approche lexicographique	57
FLORICA DIMITRESCU, Notes sur la place du roumain parmi les langues romanes	67
MARIA DOBRE, Considérations sur les premières attestations documentaires de qualificatifs par des toponymes	75
ELENA DRAGOȘ, Est-ce qu'il y a une énonciation suspendue?	83
D. D. DRASOVEANU, Sur <i>al</i> , avec application à une structure problématique	89
VASILE FRĂȚILĂ, De nouveau sur les toponymes du Banat <i>ascuă</i> et <i>căcađa</i>	95
MIHAI GHERMAN, Données nouvelles sur les parlers de Transylvanie à la fin du XVIII ^e siècle	105
ȘTEFAN GIOSU, Termes pour „părinte—părinți” dans les dialectes roumains	113
DOINA GRECU, Du matériel ALR I : les questions [577] „preot” et [578] „popă (fam.)”	119
G. GRUȚĂ, Inversions syntaxiques en dyachronie	125
VASILE C. IONIȚĂ, Analogie toponymiques	129
GAVRIL ISTRATE, Les prélats moldaves et la langue littéraire	137
RODICA MARIAN, La mise en abîme dans le poème <i>Luceafărul</i> : „la confession” de Cătălina	145
ION MĂRII, Notes lexicales	161
CONSTANTIN MILAȘ, Le pronom réfléchi <i>se</i> et les verbes de réciprocité . . .	171
ȘTEFAN MUNTEANU, G. Coșbuc, traducteur de <i>L'Énéide</i>	179
G. G. NEAMȚU, <i>Cel (cea, cei, cele)</i> — esquisse morpho-syntaxique	191
DOINA NEGOMIREANU, La comparaison comme potentiel, sélection et régime sémique	205
ALEXANDRU NICULESCU, Orient et Occident dans la terminologie maritime roumaine	209
ȘTEFAN OLTEAN, Le discours narratif fictionnel et les mondes possibles . .	219
MARICA PIETREANU, Diminutifs et hypocoristiques de <i>Ion</i>	231
MIRCEA POPA, George Bariț — lexicographie	233
MARIUS SALA, Dialectes en contact	241
VALENTINA ȘERBAN, De la terminologie roumaine des anciennes mesures . .	245
SABINA TEIUȘ, Sur l'article (<i>niște, niscăi, niscăiva</i>)	249
IOAN TOMA, Facteurs (extralinguistiques) favorisant le processus de toponymisation	255
CARMEN VLAD, „Le pouls” actuel de la linguistique	261
MAGDALENA VULPE, La carte lexicale sémasiologique	268
MIRCEA ZDRENCHEA, Une brève histoire peu connue de la langue roumaine	275
L'index de la revue sur l'année 1993 (<i>Elisabeta Faiciuc</i>)	281

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

Anul XXXVIII, nr. 1—2

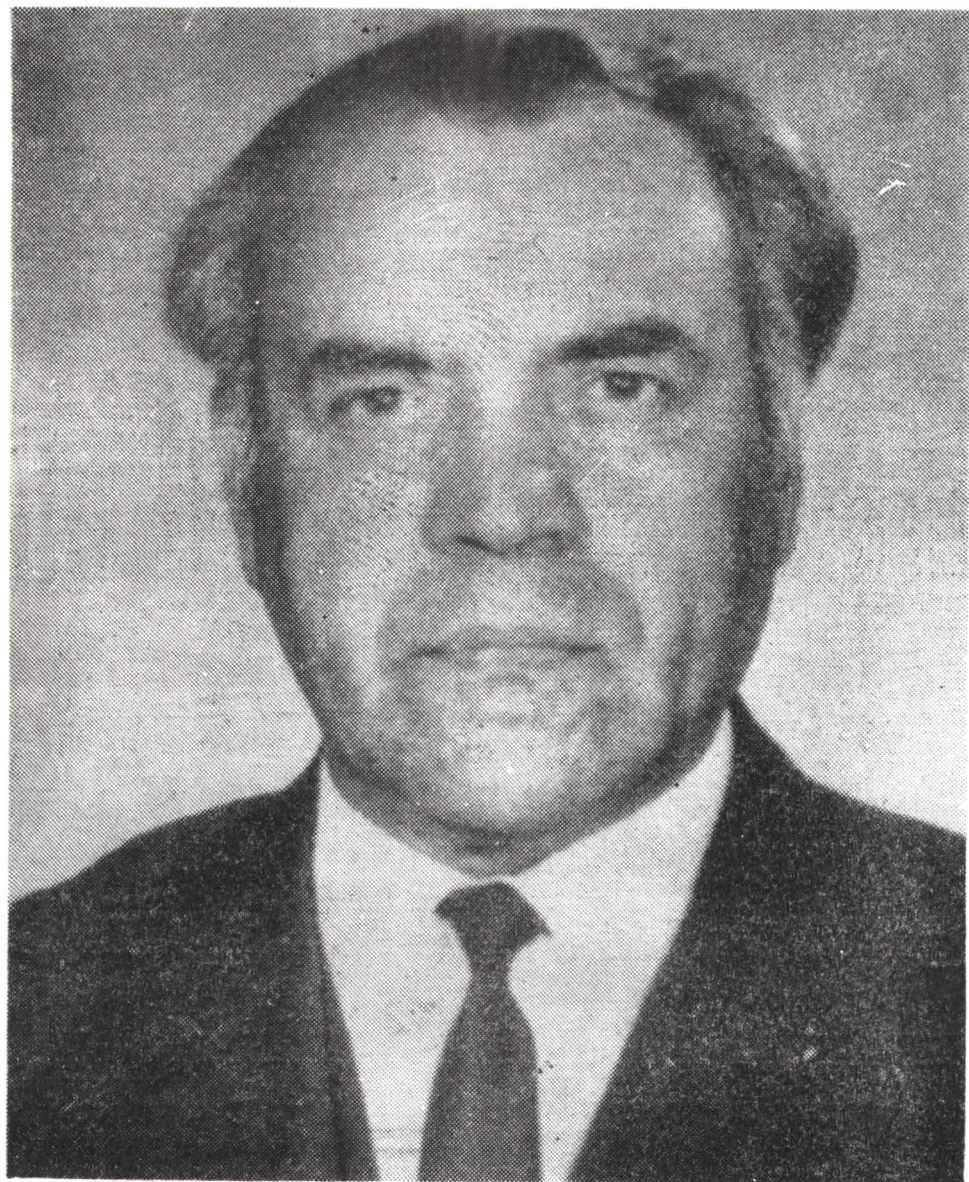
1993

ianuarie—decembrie

S U M A R

IOAN PĂTRUȚ (1914—1992) (<i>Marius I. Oros</i>)	3
Bibliografia lucrărilor profesorului Ioan Pătruț (<i>Elisabeta Faiciuc</i>)	6
ROMULUS TODORAN (1918—1993) (<i>Mircea Borcilă</i>)	11
Bibliografia lucrărilor profesorului Romulus Todoran (<i>Elisabeta Faiciuc</i>)	14
IOANA ANGHEL, <i>Arius</i>	23
ANDREI AVRAM, Formele de plural de tipul <i>hirdauă</i> și sistemul morfonologic al limbii române	27
EUGEN BELTECHI, Despre grafia <i>român</i>	33
VIOREL BIDIAN, Note lexicale (din materialul ALRR-Transilvania)	43
MIRCEA BORCILĂ, Despre temeiul de principiu al Școlii lingvistice clujene	47
ELENA COMȘULEA și FELICIA ȘERBAN, Articolul nehotărit <i>un (o)</i> : abordare lexicografică	57
FLORICA DIMITRESCU, Note asupra poziției românei printre limbile romanice	67
MARIA DOBRE, Considerații privind primele atestări documentare ale unor apelative prin toponime	75
ELENA DRAGOȘ, Există o enunțare suspendată?	83
D. D. DRAȘOVEANU, Despre <i>al</i> , cu aplicare la o structură problematică	89
VASILE FRĂȚILĂ, Din nou despre toponimele bănățene <i>Ascuroa</i> și <i>Călcaș</i>	95
MIHAI GHERMAN, Date noi despre graiurile din Transilvania la sfârșitul secolului al XVIII-lea	105
ȘTEFAN GIOSU, Termeni pentru „părinte—părinți” în dialectele românești	113
DOINA GRECU, Din materialul ALR I: chestiunile [577] „preot” și [578] „popă (fam.)”	119
G. GRUIȚĂ, Inversiuni sintactice în diacronie	125
VASILE C. IONIȚĂ, Analogii toponimice	129
GAVRIL ISTRATE, Marii ierarhi moldoveni și limba literară	137
RODICA MARIAN, <i>Mise en abîme</i> în poemul <i>Luceafărul</i> : „confesiunea” Cătălinei	145
ION MĂRII, Note lexicale	163
CONSTANTIN MILAȘ, Reflexivul <i>se</i> și verbele de reciprocitate	171
ȘTEFAN MUNTEANU, G. Coșbuc, traducător al <i>Eneidei</i>	179
G. G. NEAMȚU, <i>Cel (cea, cei, cele)</i> — schiță morfosintactică	191
DOINA NEGOMIREANU, Comparația ca potențial, selecție și regim semic	205
ALEXANDRU NICULESCU, Orient și Occident în terminologia maritimă românească	209
ȘTEFAN OLTEAN, Discursul narativ ficțional și lumiile posibile	219
MARICA PIETREANU, Diminutive și hipocoristice de la <i>Ion</i>	231
MIRCEA POPA, George Bariț — lexicograf	233
MARIUS SALA, Dialecte în contact	241
VALENTINA ȘERBAN, Din terminologia românească a vechilor măsuri	245
SABINA TEIUȘ, Pe marginea articolului (<i>niste, niscăi, niscaiva</i>)	249
IOAN TOMA, Factori (extralingvistici) favorizanți în procesul de toponimizare	255
CARMEN VLAD, „Pulsul” actual al lingvisticii	261
MAGDALENA VULPE, Harta lexicală semasiologică	269
MIRCEA ZDRENGHEA, O scurtă istorie puțin cunoscută a limbii române	275
Indicele revistei pe anul 1993 (<i>Elisabeta Faiciuc</i>)	281

ÎN MEMORIA PROFESORILOR
IOAN PĂTRUȚ și ROMULUS TODORAN

IOAN PATRUȚ
(1914—1992)

ROMULUS CODORAN
(1918—1993)

IOAN PĂTRUȚ (1914—1992)

Neașteptat, profesorul Ioan Pătruț a trecut în eternitate la cumpăna între ani (31 decembrie). N-a apucat să ducă la capăt proiecte științifice a care lucra și la care ținea foarte mult. În urma sa rămîne, însă, o bogată și foarte valoroasă moștenire lingvistică, iar pentru cei apropiați mintirea unui om de mare noblețe sufletească, generos și plin de viață.

Și-a început cariera didactică la sfîrșitul deceniului al patrulea ca asistent la Catedra de slavistică a Universității din Cluj. În anul 1939 este lector de limba română la Universitatea din Cracovia. Reîntors de la Sibiu, unde se refugiase cu Universitatea în perioada războiului, trece, după 1945, prin toate treptele ierarhiei didactice universitare, ajungînd profesor doctor docent. Titular și șef al Catedrei de filologie slavă, prof. Ioan Pătruț a predat cursuri de limbă slavă veche, istoria limbii ruse, gramatică comparată a limbilor slave, limbă polonă. Om de o rară erudiție, pedagog desăvîrșit, a contribuit la formarea a numeroase generații de filologi. Din 1967 devine conducător de doctorat în specialitățile: limba rusă, slavistică, istoria limbii române și onomastică. În această calitate a îndrumat peste 25 de doctoranzi, creînd o adevărată școală.

Activitatea științifică și-a început-o sub zodia fastă a Muzeului Limbii Române. A fost printre ultimii beneficiari direcți ai experienței, ai cunoștințelor de lingvistică și de istorie, ai atmosferei deosebite de cercetare create de marii dascăli și cercetători grupați în această remarcabilă școală lingvistică clujeană. La Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, care continua, după 1948, activitatea Muzeului, a fost cercetător, director adjunct și, din 1968 pînă în 1974, director.

În cele ce urmează, vom încerca să scoatem în evidență principalele contribuții ale profesorului Ioan Pătruț în domeniile lingvistice.

Sesizînd numeroasele inadvertențe și frecventele greșeli în studiul etimologiei, Ioan Pătruț a propus și impus principiul etimologiei directe, prin care cercetătorul caută „... numai originea ultimă a cuvintelor; cuvintele «moștenite» sînt raportate la formele din limba bază (de ex.: rom. *cal* < lat. *caballus*), iar celor «împrumutate» li se caută originea directă (rom. *oțet* < bg. *ocet*)” (*Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 250). „Acest principiu se impune în primul rînd datorită faptului că „cuvintele împrumutate se încadrează în sistemul limbii în care au intrat; se adaptează sistemului fonetico-fonologic, accentologic, gramatical și, uneori, își schimbă și conținutul semantic. În felul acesta împrumutul devine un cuvînt al limbii în care a intrat, purtînd pecetea acestei limbi, și nu poate fi considerat un element «străin» transmis unei alte limbi”

(*ibidem*, p. 251). Fără a nega posibilitatea și utilitatea urmăririi formei și sensului cuvintelor pînă la originea lor, pînă la sursa primară, profesorul s-a opus principiului „filierii” în explicațiile etimologice deoarece, prin această metodă, este lăsată pe planul al doilea sau chiar neglijată sursa directă. Procedul filierii „este dăunător mai ales în toponimie, fiindcă aici, cu deosebire, este necesară cunoașterea sursei directe, avînd în vedere că numele de loc oferă indicații prețioase privitoare la populația sau la populațiile care au trăit în regiunile din care avem toponimele respective. «Filiera» prezintă un neajuns și pentru statistica cuvintelor repartizate pe origini” (*ibidem*, p. 254).

Remarcabil slavist, Ioan Pătruț, luînd în discuție, în numeroase studii, sistemul vocalic slav, a demonstrat că, pînă în secolul al VIII-lea inclusiv, graiurile slave se găseau în stadiu slav comun, adică se încadrau în limba numită în lingvistică slava comună. Această constatare are o mare importanță în analiza influenței slave în limba română. Astfel, profesorul a combătut, cu argumente irefutabile, teza formulată de O. Densusianu, la care au aderat numeroși lingviști și istorici, români și străini, conform căreia contribuția slavă a constituit un factor determinant în procesul de formare și de individualizare ale limbii române și că cele mai multe multe elemente slave au pătruns în limba română în secolul al V-lea, al VI-lea și al VII-lea. Iată cîteva din argumentele lui Ioan Pătruț: influența slavă cea mai veche și, totodată, cea mai puternică asupra limbii române are caracter bulgăresc, iar graiurile bulgărești și-au căpătat fizionomia specifică numai începînd cu secolul al IX-lea; influența slavă este posterioară transformării latinei carpato-dunărene în limba română, proces care s-a produs, aproximativ, în secolul al VIII-lea; în perioada anterioară formării limbii române au existat relații slabe între populația romanică (viitorii români) și slavi, ceea ce a făcut ca din graiul acestor slavi să pătrundă în latina carpato-dunăreană un număr redus de cuvinte care, în limba română, au un fonetism caracteristic elementelor moștenite din latină; elementele cele mai vechi de proveniență bulgară nu au suferit prefacerile fonetice caracteristice cuvintelor moștenite din limba latină.

Importante corective a adus Ioan Pătruț și asupra problemei compartimentelor limbii române care au suferit o influență slavă. Numeroși lingviști, dintre care îi amintim pe O. Densusianu, Al. Rosetti, G. Pascu, au susținut originea slavă a multora dintre afixele românești. La această apreciere eronată s-a ajuns, în primul rînd, datorită unui viciu de metodă. În stabilirea originii afixelor, s-a procedat în același fel ca la etimologiile cuvintelor: „... îndată ce se găsește în altă limbă corespondentul formal al unui afix, acesta este declarat «împrumutat»” (*ibidem*, p. 155). Pornind de la ideea că pătrunderea elementelor de structură (foneme, afixe, desinențe) poate avea loc numai în condiții cu totul speciale, Ioan Pătruț ajunge la concluzia, justă, că „... toate cuvintele împrumutate se încadrează în sistemul morfologic, mai exact morfonologic, al limbii care primește, împrumutarea desinențelor se exclude, căci nu se împrumută cuvinte, ci teme, desinențele fiind ale limbii care primește: din slavă a intrat în română tema *bab-*, căreia i s-au adăugat desinențele românești *-ă, -e* (*bab-ă, bab-e*)” (*ibidem*, p. 157). Este necesară precizarea atît de riguroasă a „originii” afixelor și a desinențelor, deoarece ea are implicații din cele mai importante. În consonanță cu cele mai de sus, Ioan Pătruț

considera, justificat și temeinic, că „numeroasele prefixe și desinențe considerate a fi de origine slavă [...] trebuie înlăturate nu numai din paragrafele consacrate influenței slave în morfologia și derivația românească, ci și din capitolele influenței slave asupra limbii române, dat fiind că ele nu sînt nici «de origine slavă» și cu atît mai puțin «slave», ci *românești*, fiind extrase din cuvinte *românești*, împrumutate din limba bulgară, sîrbocroată etc.” (*ibidem*, p. 159).

Nu se confirmă nici afirmația unor lingviști că influența slavă ar fi afectat chiar unele categorii gramaticale ale limbii române. Acești lingviști consideră că în limba română ar exista un gen personal, aspect verbal și că neutrul românesc ar fi puternic influențat de cel slav. Gen personal au doar limbile slave de est și, mai ales, cele de vest (în special limba polonă), cu care româna a avut contacte nesemnificative. Comparînd, de exemplu, genul personal din polonă și română, constatăm că în limba română poate fi vorba doar de existența unor forme personale. Trebuie să subliniem și faptul că limba română literară nu cunoaște aspectul verbal. Cei care susțin existența lui în română nu fac deosebire între aspect (rus. *vid*) și modul de acțiune (rus. *sposob dejstvia*); aspectul este o categorie gramaticală, iar modul de acțiune, categorie lexico-semantică.

Analizînd situația substantivelor neutre împrumutate din slavă, mai ales din bulgară, „se constată că ele în limba română au devenit feminine, pe cînd așa-numitele «neutre» românești sînt în limba bulgară masculine. Deci nu se poate vorbi de contribuție slavă la crearea sau, conform altor păreri, la consolidarea «neutrului» în limba română (*ibidem*, p. 89). Neutrelle românești trebuie raportate la cele italiene, cu care sînt legate genetic.

Numeroase studii ale lui Ioan Pătruț au ca temă structura morfologică a limbii române. Și în acest domeniu contribuțiile lui sînt remarcabile.

Dialectologia și onomastica au constituit dominanta preocupărilor științifice ale profesorului Ioan Pătruț. Amintim doar faptul că el a fost redactor responsabil al ALR II, s.n., vol. I (1956), II (1956), III (1961), IV (1965), V (1966), VI (1969), VII (1972) și ALRM II, s.n., vol. I (1956), II (1967), III (1967), IV (1981), operă monumentală ce are, pentru știința și cultura românească, o dublă semnificație: pe de o parte ea constituie un inegalabil și nepieritor document al limbii române populare, iar pe de altă parte, ea este cea mai importantă descriere spațială generală (lexicală, morfologică, fonetică) a limbii române.

Cercetării antroponimelor și toponimelor Ioan Pătruț i-a consacrat un impresionant număr de studii, articole și trei cărți. Materialul antroponimic, deosebit de valoros și bogat, extras din documente istorice și din diferite surse contemporane, ar putea constitui obiectul unui dicționar de antroponimie.

În studiile de toponimie cu privire la Banat și Transilvania, Ioan Pătruț a subliniat de numeroase ori faptul că există diferențe între numirile oficiale ale unor localități și numele lor din limba locală vorbită. Multe nume oficiale de localități „nu corespund întru totul formelor populare, fiindcă reproduc, în oarecare măsură, fostele forme oficiale. Unele dintre acestea din urmă, conform atestărilor, corespundeau destul de fidel numirilor românești, populare, dar s-au alterat în cursul timpului,

din cauză că n-au redat exact — întrucât în grafia maghiară nu puteau fi notate unele sunete românești — modificările fonetice ale formelor românești în evoluția lor; altele, de la început, se deosebesc, fonetic, de formele populare" (*ibidem*, p. 213). Cunoașterea formelor populare ne permite să eliminăm multe din erorile comise în stabilirea etimologiilor.

Pornind de la nume ca *Bogrea*, *Bogza*, *Coandă*, *Comșa*, *Herlea*, foarte numeroase în onomastica românească, profesorul a remarcat că aceste „foste hipocoristice și-au schimbat, de-a lungul veacurilor, funcțiunea [...], devenind, aproape toate, nume de familie și supranume. S-a produs deci în antroponimia românească o mutație de proporții: sistemul derivațional care a generat numele respective s-a perimat și fondul prenumelor s-a înnoit" (*Onomastică românească*, București, 1980, p. 5).

Numele de persoană analizate în lucrările la care ne referim sînt cuprinse în microsisteme ce susțin și confirmă explicațiile și etimologiile pe care le propune autorul. Aceste microsisteme sînt părți constitutive din sistemul derivațional antroponimic prezentat și care, în esență, se prezintă în felul următor: hipocoristicele sînt formate dintr-un radical plus un sufix plus desinența; astfel de ex. un hipocoristic ca *Lupșa* este format din radicalul *Lup-* + suf. *-ș* + *-a*.

Mai bine de două decenii, profesorul Ioan Pătruț a făcut cunoscute în lume lucrările de slavistică românești, prin bibliografiile analitice publicate anual în revista „Rocznik slawistyczny”.

Toate acestea sînt aspecte importante ale unei activități științifice deosebit de bogate și de valoroase. Opera lingvistică a profesorului Ioan Pătruț așteaptă o exegeză profundă și extinsă, pentru fixarea locului ei într-o istorie a lingvisticii românești. Rîndurile de față sînt numai o schiță de evaluare și un pios omagiu adus marelui profesor și lingvist.

MARIUS I. OROS

BIBLIOGRAFIA

LUCRĂRILOR PROFESORULUI IOAN PĂTRUȚ*

1983—1992**

1983

209. *Zilele academice clujene*, în *CL*, XXVIII, 1983, nr. 1, p. 5.

1984

210. *Les hypocoristiques slaves: structure, fonction, origine*, în *XV Internationaler Kongress für Namenforschung: Resümees der Vorträge und Mitteilungen*, Leipzig, 13—17 August 1984, p. 141 (Karl Marx-Universität).
211. *Antroponime din etnonime?* în *CL*, XXIX, 1984, nr. 1, p. 56—57.
212. *Henri Draye* (1911—1983), în *CL*, XXIX, 1984, nr. 1, p. 88.
213. *Nicolae Drăganu — onomast*, în *CL*, XXIX, 1984, nr. 2, p. 98—101.
214. *Probleme de metodă în onomastică*, în *Romanica. I. Studii de romanistică*, Cluj-Napoca, 1984, p. 43—48 (Universitatea din Cluj-Napoca. Facultatea de Filologie. Catedra de filologie romanică).

* Întocmită de Elisabeta Faiciuc.

** Continuă bibliografia pentru perioada 1941—1983, publicată în *CL*, XXIX, 1984 nr. 1, p. 8—16. Cuprinde și completări pentru aceeași perioadă.

215. *Nume de persoane și nume de locuri românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, 172 p.
Recenzii: Ion-Horea Birleanu, în *AnL*, 29, 1983–1984, p. 538–540; Al. Graur, în *RL*, 18, 1985, nr. 27, p. 5; Ion Gh. Grecu, în *LR*, XXXVI, 1987, nr. 1, p. 87–89; Ion Roșianu, în *CL*, XXX, 1985, nr. 2, p. 163–165; G. Vasiliu, în *NyIrK*, XXIX, 1985, nr. 1, p. 89; O. Vințeler, Șt. Vișovan, în *SLLM*, V, 1985, p. 157–159.

1985

216. *Dans le contexte des relations linguistiques slavo-roumaines*, în *Zbornik u čast PETAR SKOK o statoj ebljetnici ractenje – Mélanges de linguistique dédiés à la mémoire de PETAR SKOK (1884–1956)*, Zagreb, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Unijotnosti, 1985, p. 375–377.
 217. *Al XV-lea Congres International de Stiințe Onomastice*, în *CL*, XXX, 1985, nr. 1, p. 94.
 218. *Apelative și antroponime*, în *CL*, XXX, 1985, nr. 1, p. 82–83.
 219. *Despre „numele duble” la români*, în *CL*, XXX, 1985, nr. 2, p. 131–134.
 220. *Sur des relations onomastiques slavo-roumaines*, în *PF*, 32, 1985, p. 255–257.
 221. *Les hypocoristiques slaves: structure, fonction, origine*, în *XV Internationaler Kongress für Namenforschung, 13–17 August 1984. Der Eigennamen in Sprach und Gesellschaft. II. Vorträge und Mitteilungen in der Sektion. I. Theorie, Methodik und Geschichte der Onomastik*, Leipzig, 1985, p. 122–129.

1986

222. *Din nou despre vechimea influenței slave în limba română*, în *CL*, XXXI, 1986, nr. 2, p. 113–115.
 223. *Probleme de onomastică*, în *CL*, XXXI, 1986, nr. 2, p. 160–165.

1987

224. *Evaluare și documentare*, în *CL*, XXXII, 1987, nr. 1, p. 71–75.
 225. *Vladimir Georgiev (1908–1986)*, în *CL*, XXXII, 1987, nr. 1, p. 91.
 226. *Le suffixe -man en slave et en roumain*, în „*Slawistyczne studia językoznawcze*”, 1987, p. 255–258.
 227. *Referitor la accent în onomastică*, în *CL*, XXXII, 1987, nr. 2, p. 148–151.
 228. *Obiective și perspective în onomastica românească*, în *SO*, IV, 1987, p. 21–28.
 229. *Cuvînt de deschidere* [a lucrărilor celui de-al VII-lea Simpozion Național de onomastică, Cluj, 29 nov.–1 dec. 1984], în *SO*, IV, 1987, p. 11.
 230. *L'élément de provenance slave dans l'anthroponymie roumaine*, în *RS*, XXV, 1987, p. 9–14.

1988

231. *Contribuții la derivația onomastică*, în *CL*, XXXIII, 1988, nr. 1, p. 71–74.
 232. *Note de onomastică*, în *CL*, XXXIII, 1988, nr. 2, p. 151–153.
 233. *Un dicționar general al limbii române*, în „*Tribuna*”, XXXII, 1988, nr. 16, 21 apr., p. 4.

1989

234. *Antroponime și toponime românești în -man*, în *CL*, XXXIV, 1989, nr. 1, p. 49–52.
 235. *Dimitrie Macrea (1907–1988)*, în *CL*, XXXIV, 1989, nr. 1, p. 85–87.
 236. *Pentru un nou dicționar antroponimic românesc*, în *CL*, XXXIV, 1989, nr. 2, p. 153–157.

1990

237. *Referitor la proveniența sufixului -esc*, în *CL*, XXXV, 1990, nr. 1, p. 33–38.
 238. *Radu Flora (1922–1989)*, în *CL*, XXXV, 1990, nr. 1, p. 105–107.
 239. *Referitor la toponimele în -ăuți*, în *CL*, XXXV, 1990, nr. 2, p. 149–152.
 240. *Cuvînt de deschidere* [a lucrărilor celui de-al VIII-lea Simpozion național de onomastică, Cluj-Napoca, 12–14 nov. 1987], în *SO*, V, Cluj, 1990, p. 13.
 241. *Tradiție și inovație în onomastică*, în *SO*, V, 1990, p. 14–23.

1991

242. *Referitor la*: 1) „prioritatea unei idei”, 2) „originea” sufixelor, în *CL*, XXXVI, 1991, nr. 1–2, p. 107–109.

1992

243. *Structura morfologică a cuvîntelor și ortografia românească*, în *CL*, XXXVII, 1992, nr. 1, p. 75–79.

•

244. *Rumanian Onomastic Bibliography 1979–1991*, în „*Onoma*”, 27 (1983–1984), nr. 1–3, p. 197–201; 28 (1985–86), nr. 1–3, p. 272–277; 29 (1987–89), nr. 1–3, p. 299–305; 30 (1990–91), nr. 1–3, p. 216–222.

[Completări pentru perioada 1941–1983]

1967

245. *Al X-lea Congres Internațional de Lingvistică* [București, 28 august–2 septembrie, 1967: interviu cu ..., realizat de Grigore Zanc], în „Făclia”, XXII, 1967, nr. 6, 485, p. 3.

1969

246. *Despre vechimea toponimelor în -ești*, în StUBB. Philologia, 1969, nr. 2, p. 131–133.
247. (Redactor responsabil adjunct la) *Studii și materiale de onomastică*, Editura Academiei R. S. România, 1969, 224 p.

1970

248. (Ed. în colaborare) Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, Editura Academiei R. S. România, 1970.

1971

- Ad. 101 *Latin et slave dans le lexique du roumain*:
Referințe: C. Bărbulescu, în GB, XXXI, 1972, nr. 3–4, p. 463–465.

1976

249. (Ed. în colaborare) *Studii de onomastică*, Cluj, 1976 (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Facultatea de Filologie, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară).

1977

250. (Ed. în colaborare) *Studii de limbă, literatură și metodică*, I, Cluj-Napoca, 1977, 230 p. (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Filologie, Catedra de filologie slavă).
251. *Simpozionul „Raporturi culturale, literare și lingvistice româno-iugoslave”*, în CL, XXII, 1977, nr. 1, p. 123.
252. *Az irodalom és a nyelv tudományának műhelye* (interviu cu ...), în „A Hét”, VIII, 1977, nr. 20, p. 2.

1978

253. (Ed. în colaborare) *Studii de limbă, literatură și metodică*, II, Cluj-Napoca, 1978, 146 p. (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Filologie, Catedra de filologie slavă).

1979

254. *Simpozion închinat lui Theodor Capidan*, în CL, XXIV, 1979, nr. 2, p. 236.

1980

255. *Contribuții onomastice*, în SLLM, III, 1980, p. 1–5 (Universitatea Cluj-Napoca, Facultatea de Filologie, Catedra de filologie slavă).
256. (Ed. în colaborare) *Studii de limbă, literatură și metodică*, III, 1980, 290 p. (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Filologie, Catedra de filologie slavă).

Ad 170: *Onomastică românească*:

Recenzii: Dinuța Marin, în RPed., 1981, nr. 9, p. 16, 31, 64; H. [aralamnie] M. [ihăescu], în RESE, XVIII, 1980, nr. 4, p. 783–784; I. T. Stan, în StUBB. Philologia, XXVI, 1981, nr. 2, p. 76; Ion Toma, în SCL, XXXV, 1984, nr. 1, p. 51–53.

1981

257. (Ed. în colaborare) *Studii de onomastică*, Vol. II, Cluj-Napoca, 1981 (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Facultatea de Filologie, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară).

1982

258. *Cuvînt de deschidere* [a lucrărilor celui de-al VI-lea Simpozion național de onomastiră organizat la Cluj-Napoca 16–17 oct. 1981], în SO, III, 1982, p. 7.
259. (Ed. în colaborare) *Studii de onomastică*, Vol. III, Cluj-Napoca, 1982 (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară).

Ad 192: *Din nou despre Lugoj*:

Referințe: Simion Dănilă, *Lugoj: câteva precizări*, în LR, XXXII, 1983, nr. 2, p. 136–142.

[Despre Ioan Pătruț]

Balaceiu, Jana; Chiriacescu, Rodica, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, Editura Albatros, 1978, p. 199.

Stan, I. T., *Profesorul I. Pătruț la 65 de ani*, în „Tribuna”, XXIII, 1979, nr. 14, 5 apr., p. 6.

* * * *Profesorul dr. docent Ioan Pătruț la 65 ani*, Cluj-Napoca, 1979 (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj, Facultatea de Filologie, Catedra de filologie slavă). [Cu bibliografia lucrărilor (1941–1978)].

Rusu, Gr., *Profesorul Ioan Pătruț la 70 de ani*, în CL, XXIX, 1984, nr. 1, p. 5–7.

Stan, I. T., *Prof. dr. docent Ioan Pătruț la 70 de ani*, în StUBB. Philologia, 1984, p. 76–77.

Vințeler, O., *Profesorul și lingvistul Ioan Pătruț la 70 de ani*, în RS, XXII, 1984, p. 413–417.

* * * *Bibliografia lucrărilor profesorului Ioan Pătruț, 1941–1983*, în CL, XXIX, 1984, nr. 1, p. 8–16.

- Vințeler, O., *K semideszajletijü professora Ioana Pătruța*, in *SILM*, V, 1985, p. 150—153.
 * * * *Mic dicționar enciclopedic*, Ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 1277.
 Reguș, Corneliu, *Ioan Pătruț (1914—1992)*, in *LR*, XLII, 1993, nr. 4, p. 201—202.
 Popa, Mircea, *Profesorul Ioan Pătruț (1914—1992)*, in „Buletinul Societății”. București, Societatea de Științe Filologice din România, 1993—1994, p. 125—126

ABREVIERI

AnL	„Anuar de lingvistică”, Iași.
CL	„Cercetări de lingvistică”, Cluj-Napoca.
GB	„Glasul bisericii”, București.
LR	„Limba română”, București.
NyIrk	„Nyelv- és irodalomtudományi Közlemények”, Cluj-Napoca.
PF	„Prace Filologiczne”, Varșovia.
RESEE	„Revue des études sud-est européennes”, București.
RL	„România literară”, București.
RPed.	„Revista de pedagogie”, București.
RS	„Romanoslavica”, București.
SCL	„Studii și cercetări lingvistice”, București.
SLIM	„Studii de limbă, literatură și metodică”, Cluj-Napoca.
SO	„Studii de onomastică”, Cluj-Napoca.
StUBB	„Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

ROMULUS TODORAN (1918—1993)

Prin plecarea profesorului Romulus Todoran, Clujul științific și universitar a rămas nespus mai pustiu. Profilul înalt și auster, purtînd cu demnă discreție însemnul nobiliar al strălucitei tradiții pe care o încheie, ne va însoți, însă, multă vreme de acum înainte, iar spiritul său generos și protector nu se va putea retrage mai departe decît sfintele umbre menite să vegheze pentru totdeauna aceste locuri.

A fost un fiu al acestor meleaguri și dintre cei din urmă crescuți la marea *școală lingvistică* a Clujului. S-a născut chiar în preajma întemeierii acestei școli (la 10 aprilie 1918), în satul Suatu, într-o veche familie de preoți ardeleni. După ce a urmat primele clase în satul Vlcele și studiile secundare la Liceul „Mihai Viteazul” din Turda, în 1937 s-a înscris la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității clujene la specialitatea „Limba și literatura română și istoria românilor”. Aici a avut șansa să-i mai „prindă” pe Sextil Pușcariu, pe Sever Pop, pe Alexe Procopovici, sub îndrumarea cărora și-a dobîndit o excepțională pregătire, obținîndu-și licența (*magna cum laude*), în 1941.

Sub îndrumarea iluștrilor săi profesori, și-a putut asigura, foarte de timpuriu, și o temeinică formație de cercetător. Astfel, încă din 1938, tînărul student este recrutat drept colaborator extrabugetar la Muzeul Limbii Române, pentru sectorul consacrat *Atlasului lingvistic român*. Cea dintîi consfințire a pregătirii sale deosebit de serioase din acești ani o va constitui însăși reținerea sa, la absolvire, în 1941, ca asistent la celebra Catedră de limba română și dialectele ei. Acum își publică, în „Dacoromania”, și cele dintîi studii, în care probează nu numai o desăvîrșită cunoaștere a *Atlasului*, ci și o impresionantă stăpînire a unei extinse arii a textelor vechi românești. Răzbind cu tenacitate în anii grei ai serviciului militar și ai războiului, va reuși să-și treacă, în 1948, doctoratul în filologie (cu mențiunea „excepțional”), realizînd, în teza sa, în buna tradiție a școlii clujene, o cercetare lingvistic-filologică minuțioasă și exhaustivă asupra unui text vechi rămas foarte puțin cunoscut (*Manuscrisul lui Gherman Filip de Urmeniș — 1723*).

Perioada anilor 1950—1965 va fi împărțită între munca la noua Catedră de limba română și colaborarea la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară al Academiei, care continua, în condiții diferite, activitatea Muzeului Limbii Române. Aceasta este și perioada afirmării sale universitare și științifice. La Catedră — aflată sub conducerea lui Ștefan Pașca și, apoi, a lui Dimitrie Macrea — devine titularul cursului de

dialectologie, predind, concomitent, și cursuri de lingvistică generală și gramatică istorică și urcînd, în acești ani, toate treptele ierarhiei universitare. La institut, continuă colaborarea la *Allas*, dar lucrează și la *Dicționar*, cumuliînd (între anii 1959—1961) funcția de cercetător științific principal. Studiile de răsunset pe care le publică, în această perioadă, mai ales în „Cercetări de lingvistică“, dar și în alte reviste și culegeri de specialitate, îl impun, de pe acum, ca pe unul din cei mai importanți lingviști ai generației sale.

Începînd din 1965, viața și activitatea profesorului Romulus Todoran vor fi, aproape în întregime, legate de munca la catedră. În acest an el devine șeful catedrei și va conduce destinele acestei unități (cu o scurtă întrerupere între 1974—1977) pînă la sfîrșitul carierei sale didactice, timp de aproape un sfert de veac. În această perioadă, Catedra de limbă română — scindată, temporar și devenită apoi Catedra de limba română și lingvistică generală — cunoaște o perioadă de reconstrucție și înnoire, în care spiritul exigent, dar ponderat și clarvăzător, al conducătorului ei a reușit să-i imprime un nou profil, în mare măsură distinct și în raport cu celelalte unități similare din țară. Pe lîngă sectoarele tradițional puternice, în care s-a continuat cu seriozitate și obstinație linia moștenirii interbelice, are loc, acum, impunerea și consolidarea colectivului de limba română contemporană, precum și a direcțiilor noi de cercetare (lingvistica matematică, semiotica și poetică), domenii în care catedra a reușit, în scurt timp, să se afirme și pe plan național. După retragerea sa în 1986, R. Todoran va rămîne profesor consultant și va conduce programul de doctoratură pînă în ultimele luni ale vieții.

Nu este acum momentul unei evaluări a contribuției sale științifice. Cei ce o vor face, însă, nu se vor lăsa, cu siguranță, înșelați de aparența cantitativ „modestă“ a acestei contribuții. Asumîndu-și, în spiritul marilor săi înaintași, un foarte sever standard de exigență în cercetarea științifică, Romulus Todoran a publicat într-adevăr, relativ puțin, în comparație cu alți lingviști contemporani (mai ales din București). Pe lîngă cele două volume de studii — *Contribuții de dialectologie română*, 1984, și *Dialectologie română*, 1977 (în colaborare cu Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu și Liliana Ionescu-Ruxândoiu) —, alături de edițiile îngrijite (în colaborare, I. Slavici, 2 vol., 1958; Alexiu Viciu, 1976) și de materialele și textele dialectale publicate (Micul glosar, din 1949 — nr. 10, din Biblioteca „Decoromaniei“ și, mai ales, *Material dialectal*, I—II, 1960, 126 p.), trebuie avut, însă, în vedere și un număr considerabil de studii și articole rămase prin diverse publicații, din care va trebui alcătuită, cîndva, o substanțială culegere. Cînd vom avea o imagine globală a tuturor scrierilor sale lingvistice, aportul lui R. Todoran va putea fi apreciat, fără îndoială, nu printr-o comparație superficială, sub raport cantitativ, cu opera altor lingviști contemporani, ci în perspectiva proprie a crezului său științific și a locului pe care îl ocupă în evoluția școlii lingvistice clujene.

Cercetătorul atent și iubitor al operei sale va constata, și din acest unghi, cu regret, că tot ceea ce a publicat Romulus Todoran reprezintă, fără nici o exagerare, o parte *infimă* din cît a muncit și a pregătît acest învățat. Revine, fără îndoială, în această privință, urmașilor săi obligația de a explora și valorifica pentru publicare atît cît este posibil din manu-

scrisese sale. Teza sa de doctorat și ediția Nicolae Drăganu (în colaborare) nu ridică, desigur, nici o dificultate, în această privință, deoarece aceste manuscrise se prezintă într-o formă finală. În diverse stadii de finalizare se prezintă însă proiectatul său volum de *Istorie a dialectologiei române*, culegerile de material dialectal (din Munții Apuseni, Moldova, Oaș, Valea Jiului), *Monografia lingvistică a graiurilor de pe Valca Lăpușului* (la care a lucrat, timp de cca 15 ani, cu un colectiv de la Cluj și Baia Mare), precum și un mare număr de alte lucrări, asigurate cu un imens material, dar numai parțial elaborate (sau doar cu scurte secvențe redactate). Deși era un om extrem de riguros în planificarea muncii de cercetare, timpul n-a mai avut răbdare nici de data aceasta, iar sfârșitul l-a surprins și pe Romulus Todoran cu mult înainte de a-și putea înfăptui proiectele științifice.

Anticipînd momentul unei judecăți pe deplin întemeiate, se poate afirma, cred, de pe acum, că aportul său științific în cadrul școlii clujene și, implicit, al lingvisticii românești în general va trebui recunoscut ca fiind de primă însemnătate. Romulus Todoran a ilustrat fidel și a continuat cu temeinicie marile tradiții de cercetare ale acestei școli, fiind, fără îndoială, cel mai important dialectolog al generației sale.

Se cuvine să fie amintit, în acest cadru, înainte de toate, demersul său serios și profund, înscris alături de cel al lui Emil Petrovici și al altor colegi, în apărarea și reafirmarea tezei „clasice” a școlii clujene privind statutul lingvistic al idiomurilor romanice sud-dunărene: Romulus Todoran a propus, în acest context, pentru prima dată, și o fundamentare teoretică în problema raporturilor între limbă și dialect (aspect desconsiderat pe nedrept și răstălmăcit uneori de „oficialitățile” lingvistice ale vremii). Profesorul clujean este cel care (continuîndu-l, iarăși pe E. Petrovici) a stabilit, de fapt, pe baza excelenței sale cunoașteri a *Atlasului*, configurația dialectală a dacoromânei, prin relevarea unui număr de trăsături caracteristice tuturor celor 4 subdialecte anterior delimitate (în special celui crișean) și legitimarea faptică definitivă a celei de-a cincea unități (subdialectul maramureșean). În pofida dezbatelor de natură principială pe care le-au iscat (perfect întemeiate, de altfel), studiile sale în această privință, neincluse în volumul din 1984, rămîn, pînă astăzi, contribuții fundamentale la precizarea fizionomiei dialectale a idiomului dacoromân. Trebuie recunoscut, de asemenea, aportul său hotărîtor la caracterizarea globală a lexicului dacoromân, a locului influenței maghiare în lexicul graiurilor românești din Transilvania ș. a.

În explorarea diverselor aspecte particulare ale dialectului dacoromân, regretatul nostru profesor a extins și a aprofundat, în primul rînd, investigarea unor fenomene de relevanță specială, reușind să consolideze și să impună, de cele mai multe ori, explicațiile furnizate în aceste probleme de cerifeii școlii clujene. În domeniul foneticii, ilustrativă în această privință rămîne, cred, mai ales, investigarea trecerii lui *ă* protonic la *a*, cu impunerea explicației lui S. Pușcariu (împotriva soluțiilor furnizate de I. Jordan și de alții). În domeniul gramaticii se remarcă, în special, documentarea și argumentarea sa probatorie a tezei lui N. Drăganu privind valoarea subordonatoare a conjuncției *și* („să”) în graiurile dacoromâne, dar și alte contribuții valoroase ale sale.

În același timp, Romulus Todoran are meritul de a fi inițiat și cîteva direcții noi în cercetarea dialectală. Între acestea, un loc aparte îl ocupă aportul său în promovarea studiilor de dialectologie istorică — domeniu în care s-a putut baza pe progresul documentării și pe excelența sa cunoaștere a evoluției atestărilor dialectale (vezi în mod special studiul despre fricativizarea africatelor în subdialectul moldovean). În sfîrșit, o arie problematică cu totul nouă în dialectologia noastră și foarte rar abordată pe plan internațional este cea a explorării sistematice a argourilor rurale — domeniu în care a prezentat un singur studiu, de dimensiuni reduse, la *Al X-lea Congres Internațional al Lingviștilor*, dar în care a adunat, de asemenea, un material de fapte și observații cu mult mai bogat.

Prin dispariția profesorului Romulus Todoran, Clujul pierde, însă, nu doar pe unul din cei mai destoinici învățați ai săi, ci și un dascăl și un om de o rară ținută morală. Era blînd și excesiv de modest, corect pînă la inflexibilitate și refuzînd, întotdeauna, orice fel de onoruri. A fost președinte al filialei Societății de Științe Filologice și, apoi, al Societății Române de Lingvistică Romanică, iar în 1976 a fost ales chiar președinte al Societății Române de Lingvistică; a înțeles întotdeauna prezența sa în aceste foruri științifice ca o îndatorire de onoare față de colegi și de profesiunea sa. Pietrificată mult timp sau angajată, în ultima vreme, în bătălii demne de cauze mai bune, Academia Română l-a pierdut din vedere. Nu-l vor uita însă, niciodată, nu numai cei ce trăiesc pulsația adevăratei vieți academice — și mai ales oamenii de știință din domeniul dialectologiei —, ci și generațiile de cercetători, de doctoranzi și de studenți pe care i-a crescut la această Universitate și care sînt răspîndiți, astăzi, în toată țara și în străinătate. În numele lor, aș dori să pot exprima, aici, un gînd pios, de adîncă recunoștință.

MIRCEA BORCILĂ

BIBLIOGRAFIA

LUCRĂRILOR PROFESORULUI ROMULUS TODORAN*

1939—1992

1939

1. *Românii mahomedani*, în „Renașterea”, Cluj, XVII, 1939, nr. 38, p. 2—3 [Semnat T. Simeon].
2. Petrovici, Emil, *Folclor de la moșii din Scărișoara*, în *AAF*, V, 1939, în *PL*, VI, 1939, nr. 7—12, p. 241—242 [Semnat Nicolae Mocanu].

1940

3. *Un cărturar ardelean: Nicolae Drăganu*, în *PL*, VII, 1940, nr. 1—2, p. 42—45 [Semnat Nic. Mocanu].
4. *Universitatea Daciei Superioare la Sibiu*, în *PL*, VII, 1940, nr. 6—12, p. 177—178 [Semnat Nicolae Mocanu].

* Întocmită de Elisabeta Faiciuc. Trimiterile bibliografice însoțite de * ne-au fost comunicate de familie.

1941

5. *Documentele graiului : Cu prilejul apariției unui nou volum din Atlasul Lingvistic Român*, în Tr., 72, 1941, nr. 1, p. 59—65.
6. *Dacoromania. Buletinul „Muzeului Limbii Române”*, în Tr., 72, 1941, nr. 10, p. 732—735

1942

- 7*. Sever Pop, *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Partea I, Vol. I, Sibiu, 1942 [Colaborator].
- 8*. Sever Pop, *Micul Atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Partea I, Vol. II, Sibiu, 1942 [Colaborator].
9. *Un nou volum din Atlasul lingvistic român : Atlasul lingvistic român I, volumul II*, în Tr., 73, 1942, nr. 9, p. 717—727.
10. Teodor Murășanu, *Tolba cu notițe* [Turda, 1942], în Tr., 73, 1942, nr. 10, p. 810—811.
11. N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi* [Vol. I—II, București, 1940—1942], în Tr., 73, 1942, nr. 12, p. 963—965.
12. Nicolae Drăganu, în Tr., 73, 1942, nr. 12, p. 973—974.
- 13*. *O lăudabilă înfăptuire : Muzeul de la Lupșa*, în „Țara”, Sibiu, II, 1942, nr. 57, p. 2 [Nesemnată].

1943

14. Moașă „sage-femme”, în DR, X, Partea 2, 1945, p. 278—284.
15. *Simbioza albano-română și continuitatea românilor în Dacia*, [Note pe marginea articolului cu acest titlu al prof. Th. Capidan, din „Revista Fundațiilor”, 1943, nr. 5], în Tr., 74, 1943, nr. 5, p. 402—405.
16. *Dacoromania. — Buletinul Muzeului Limbii Române —* [Vol. X, Partea II-a, Sibiu, 1943], în Tr., 74, 1943, nr. 11—12, p. 937—942.
17. Macrea, Dimitrie, *Circulația cuvintelor în limba română*, Sibiu, 1942, (*Publicațiile Laboratorului de fonetică experimentală*, 7), în PL, IX, 1943, nr. 1, p. 24—26.
18. *Problema continuității românilor în Dacia*. Patru conferințe la Universitatea-radio de C. Duicoviciu, E. Petrovici, I. Moga, R. Vuia. Sibiu, Biblioteca „Astra”, nr. 27, 1943, în PL, IX, 1943, nr. 6, p. 149.
19. „*Anuarul Arhivei de folclor*”. VI, publicat de Ion Mușlea, București, 1942, în PL, IX, 1943, nr. 6, p. 149—151.
- 20*. Traian Blajovici, în „Țara”, Sibiu, III, 1943, nr. 715, p. 2 [Nesemnată].

1944

21. Petrovici, Emil, *Texte dialectale*. [Sibiu—Leipzig, 1943], în Tr., 75, 1944, nr. 4—5, p. 371—372.
22. Nicolae Drăganu, *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor. Un capitol de sintaxă românească. Lucrare postumă*, în Tr., 75, 1944, nr. 6—7, p. 491—492.

1945

23. *Poezii populare într-un manuscris ardelean din 1831*, în AAF, 7, 1945, p. 131—139.
24. „*Studii literare*”. [III, Sibiu, 1944], în „Luceafărul”, Sibiu, serie nouă, V, 1945, nr. 5—6, mai-iunie, p. 58—62.
25. Florea Mureșanu, *Cazania lui Varlaam. 1643—1943. Prezentare în imagini*. [Cluj, 1944], în Tr., 76, 1945, nr. 1—2, p. 81—85.
26. Nicolae Drăganu, *Elemente de sintaxă a limbii române*. [București, 1945], în Tr., 76, 1945, nr. 3—4, p. 102—103.

1946

27. Matteo Bartoli, în Tr., 77, 1946, nr. 1—4, p. 75—76.
28. Varlaam, Mitropolitul Moldovei, *Cazania, Iași, 1643. Prezentare grafică de Atanasie Popa, Timișoara, 1944*, în Tr., 77, 1946, nr. 1—4, p. 78—79.
29. Hrisovul Domnitorului Alexandru Moruzi pentru înființarea unei școli de „elinească și moldovenească” la Chișinău, în AIN, XI, 1946, 8 p.

1948

30. *Contribuții semantice și lexicale*, în DR, XI, 1948, p. 128–141.
31. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, VI. Din secolul al XIII-lea până în secolul al XVII-lea, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946, în DR, XI, 1948, p. 277–282.
32. Tache Papahagi, *Din dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, Atelierul Grafic SOFCF, 1947, 22p., în DR, XI, 1948, p. 282–283.
33. Nicolae Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj*, Tipografia „Lumina”, Miron Roșu, Blaj, 1944 (*Biblioteca Bibliologica*. 18), 232 p., în DR, XI, 1948, p. 283–284.
34. Gh. Șerban-Cornilă, *Un manuscris prețios din Bihorul înstreinat: Liturghierul popii Ion din Suiug, cu 13 clișee facsimile. Retipărire din Revista teologică, Nr. 1–2, 1941, Sibiu, 1941*, în DR, XI, 1948, p. 284–286.
35. *Pericle Papahagi*, în DR, XI, 1948, p. 365–366.
36. Alexe Procopovici, în „Langue et littérature”, IV, 1948, nr. 1–2, p. 233–234.

1949

37. *Mic glosar dialectal: alcătuit după două manuscrise din Biblioteca Centrală din Blaj din 1887*, Cluj, Cartea Românească, 1949, 25 p. (Biblioteca „Dacoromaniei”, 10).
Recenzii: Costa, T., în CV, I, 1949, nr. 2, p. 37–39; Iordan, Iorgu, în SCL, I, 1950, fasc. I, p. 106–108; Juilland, J., în „Cahiers S. Pușcariu”, II, 1953, nr. 1, p. 205–207*.

1950

38. *Despre ortografierea neologismelor*, în CV, II, 1950, nr. 5, p. 15–16.

1951

39. *Fișă sau fisă?*, în CV, III, 1951, nr. 6, p. 23.
40. *Note lexicologice*, în SCȘt, Cluj, II, 1951, nr. 1–2, p. 346–357.

1952

41. *Un glosar buclucaș*, în AL, III, 1952, nr. 5 (30), p. 108–110.

1954

42. *Noua ortografie*, în AL, V, 1954, nr. 1 (50), p. 112–116.
43. *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal: ă protontic > a*, în SCL, V, 1954, nr. 1–2, p. 63–85.

1955

44. *Dicționarul limbii române literare contemporane*. Vol. I: (A–C). București, Editura Academiei R. P. R., 1955, 626 p. [Colaborator].
45. *Texte dialectale: alese și explicate*, Cluj, Institutul Politehnic, Litografia Învățământului, 1955, 56 p. (Universitatea „Babeș-Bolyai” — Cluj. Facultatea de Filologie-Istorie. Catedra de limba română).

1956

46. *Dicționarul limbii române literare contemporane*. Vol. II (D–L). București, Editura Academiei R. P. R., 1956, 813 p. [Colaborator].
47. *Atlasul lingvistic român [II]*. Serie nouă, Vol. I, București, Editura Academiei R. P. R., 1956, VIII+274 p. + 7 pl. [Colaborator].
48. *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne*, în LR, V, 1956, nr. 2, p. 38–50.
49. *Cu privire la o problemă de lingvistică în discuție: limbă și dialect*, în CL, I, 1956, nr. 1–4 (ian.-dec.), p. 91–102.
50. *Note morfologice*, în CL, I, 1956, nr. 1–4 (ian.-dec.), p. 125–136.
51. *O copie ardeleană a „Psaltirii în versuri” a Mitropoliei Dosoftei*, în BUBB. Seria Științe sociale, I, 1956, nr. 1–2, p. 291–297.

1957

52. *Universitatea „V. Babeș” Cluj: Studiu monografic*, Cluj, 1957, 232 p. [Colaborator].
53. *Stăură, astăură, osică, opșăg, abșăg, ubșăg, obșegăș vînzolî, vînjolî, vînzodlă, săltar, saltar*, in CI., II, 1957, nr. 1–2, p. 297–302.
54. *Al. Rosetti: Limba română în secolele al XIII-lea-al XVI-lea (Editura Academiei Republicii Populare Române, 1956)*, in „Steaua”, VIII, 1957, nr. 4, p. 112–113.
55. *Pe marginea Micului dicționar ortografic*, in „Tribuna”, I, 1957, nr. 3, 24 febr., p. 6.
56. *Limbile internaționale artificiale*, in „Tribuna”, I, 1957, nr. 34, 28 sept., p. 8.

1958

57. Ioan Slavici, *Nuvele*, I, II. Ediție îngrijită, cu un glosar și note de I. Pervain, R. Todoran și Maria Protase. Prefață de Ion Breazu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, Vol. I, 304 p.; Vol. II, 366 p. (Biblioteca pentru toți).

1959

58. *Despre neologismele terminate în -ie*, in CL, IV, 1959, nr. 1–2, p. 211–213.

1960

59. *Material dialectal, I: Din însemnările lexicografice ale lui I. Micu Moldovanu*, in MCD, I, Editura Academiei R. P. R., 1960, p. 10–28.
60. *Material dialectal, II: Graiul din Vilcele (raionul Turda)*, in MCD, I, Editura Academiei R. P. R., 1960, p. 29–126.
Recenzii: Dumistrăcel, Stelian, in „Studii și cercetări științifice”. Filologie. Iași, XII, 1961, fasc. 2, p. 289–294.
61. *Observații asupra grafiei chirilice a unui manuscris românesc din Transilvania de la începutul secolului al XVIII-lea*, in SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 755–760.
62. *Câteva observații cu privire la problema delimitării dintre limbă și dialect*, in StUBB, Series IV, fasc. 2, 1960, Philologia, p. 57–68.

1961

63. *Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne*, in CL, VI, 1961, nr. 1, p. 43–73.

1962

64. *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*, in *Contribuții la istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea*, Vol. 3, București, Editura Academiei R. P. R., 1962, p. 103–136.
65. *Note lexicografice. Pe marginea unui manuscris românesc din Transilvania de la începutul secolului al XVIII-lea*, in StUBB, Philologia, 1962, fasc. 2, p. 31–34 și in GB, 23, 1964, nr. 5–6, p. 626–627.

1963

- 66*. *Le dialect dacoroumain*. Université de Bucarest, Cours de vacances de langue, littérature, histoire et art du peuple roumain. Sinaia, 1er-31 août 1963, 34 p. [Multigrafiat].
67. *Note lexicologice*, in CL, VIII, 1963, nr. 2, p. 301–311.
68. *O. Densușianu, lingvist*, in „Tribuna”, Cluj, VII, 1963, nr. 26, p. 7.

1964

69. *Cultura în Transilvania*, in *Istoria României*, Vol. III, București, Editura Academiei R. P. R., 1964, p. 294–313 [Colaborator].

1965

70. *Lexicul dacoromân (trăsături specifice și arii lexicale)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965, 46 p. + 14 l. [Colaborator].
71. *Despre influența maghiară în lexicul graiurilor românești din Transilvania*, in *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei R. S. R., 1965, p. 921–927.

72. *Observații asupra lexicului dacoromân (Trăsături specifice și arii lexicale)*, în *SCI*, XVI, 1967, nr. 2, p. 185–207. [În colaborare cu B. Cazacu].
73. *O problemă de dialectologie istorică: <ê> și <ġ> în graiurile moldovenești*, în *CI*, X, 1963, nr. 1, p. 85–95 și în limba franceză, în *RRL*, X, 1963, nr. 4, p. 375–386.
74. *Despre formarea limbii naționale române*, în „*Tribuna*”, IX, 1965, nr. 6, p. 8.

1966

75. *Despre și «ă» în graiurile dacoromâne*, în *CI*, XI, 1966, nr. 2, p. 193–207.

1967

76. *Sur un argot roumain rural*, în *Xème Congrès International des Linguistes. Résumés des communications*, Bucarest, 28 août–2 septembre 1967, București, 1967, p. 371–372.
77. *Ion Mușlea (1899–1966)*, în *CI*, XII, 1967, nr. 1, p. 163–166.
78. *George Gugulea (1884–1967)*, în *CI*, XII, 1967, nr. 2, p. 319–321.
79. *Ion Ghețiv. Opera lingvistică a lui Ion Butai–Deleanu*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, 122 p., în *CI*, XII, 1967, nr. 2, p. 332–333.
80. *Al X-lea Congres Internațional de Lingvistică* (București, 28 august–2 septembrie 1967): interviu cu ... realizat de Grigore Zanc, în „*Făclia*”, 22, 1967, nr. 6, 485, p. 3.

1968

81. *În legătură cu și «ă» în graiurile dacoromâne. Căel, conjuncție completivă directă*, în *CI*, XIII, 1968, nr. 1, p. 35–38.
82. *Mircea Seche. Schiță de istorie a lexicografiei române. I: De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică, 1966, în *CI*, XIII, 1968, nr. 1, p. 136–140.
83. *20 de ani de la moartea lui Sextil Pușcariu*, în „*Tribuna*”, XII, 1968, nr. 20, p. 5.

1969

84. *Sur un argot roumain rural*, în *ACIL* X, Vol. I, București, Editura Academiei R. S. R., 1969, p. 671–675.
85. *Particularități dialectale bănățene într-un manuscris de la începutul secolului al XIX-lea (I)*, în *CI*, XIV, 1969, nr. 2, p. 291–303.
86. *Petru Neiescu, Grigore Răsu, Ionel Stan: Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș, Vol. I*, [București], Editura Academiei, 1969, în *CI*, XIV, 1969, nr. 2, p. 352–353.
87. *Ovid Densusianu. Opere I. Lingvistică. Scrieri lingvistice*, în *StURB. Philologia*, 1969, nr. 2, p. 159.
88. *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași (Serie nouă). Secțiunea III, (Științe sociale). c) Limbă și literatură. Tomul IV, Anul 1968, fasc. 2*, în *StURB. Philologia*, 1969, nr. 2, p. 160–161.

1970

89. *Particularități dialectale bănățene într-un manuscris de la începutul secolului al XIX-lea (II)*, în *CI*, XV, 1970, nr. 1, p. 51–62.
90. *Dicționarul limbii române (DLR), serie nouă, tomul VI (Litera M, fasc. 1+1–13)*, București, 1965 [–1968]; *tomul VII, partea a 2-a, Litera O*, București, 1969, în *CI*, XV, 1970, nr. 1, p. 159–163.

1971

91. *Despre elementul latin în lexicul dialectelor românești*, în *ACILFR* XII, Vol. II, București, Editura Academiei R. S. R., 1971, p. 185–191.

1972

92. *Vasile Bogrea: Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971, în *CI*, XVII, 1972, nr. 1, p. 198–200.
93. *În legătură cu pluralul substantivului casă în graiurile dacoromâne*, în *CI*, XVII, 1972, nr. 2, p. 249–256.

1973

94. *Note lexicologice*, în CL, XVIII, 1973, nr. 1, p. 39–48.
 95. *Atlasul lingvistic moldovenesc. Vol. I, părțile I, II, Chișinău, 1968; Vol. II, partea I, Chișinău, 1972*, în CL, XVIII, 1973, nr. 2, p. 354–356.
 96. *Cantemir ... și studiul limbii române*, în „Tribuna”, XVII, 1973, nr. 43, 25 oct., p. 12–13.
 97. *Valeriu Rusu: Graiul din nord-vestul Olteniei: Fonetică. Contribuții fonologice (cu 52 hărți lingvistice)*, București, 1971, în FD, VIII, 1973, p. 235–239.
 98. *Etimologia cuvântului ploăreă*, în LSt, Seria lingvistică, Oradea, 7, 1973, p. 11–13

1974

99. *Sextil Pușcariu și limba literară*, în CL, XIX, 1974, nr. 1, p. 43–53.

1975

100. *O schimbare fonețică dialectală: s > ș și z > j în grupurile consonantice ale limbii române*, în CL, XX, 1975, nr. 1, p. 33–46.
 101. *Sextil Pușcariu. Cercetări și studii*, București, 1974, în CL, XX, 1975, nr. 2, p. 221–222

1976

102. *Alexe Viciu, Flori de câmp. Doine, strigături, bocete, balade: Colecție de folclor inedită cu un studiu introductiv, note, indici și glosar*, de R. Todoran și I. Talos, Cluj-Napoca Editura Dacia, 1976, 136 p.+1 h+4 il.

Recenzii: Antonescu, Nae, în „Cronica”, Iași, XI, 1976, nr. 35, p. 2; Bot, Nicolae, în AnLIL, Iași, XXVII, 1979–1980, p. 243–244; Buzăși, Ion, în LLR, II, 1976, nr. 3, p. 59–60; Florea, Virgiliu, în AMET, VIII, 1976, p. 365–367; Nițu, Valeriu, în RL, IX, 1976, nr. 38, p. 9; Papadima, Ovidiu, în RITL, 26, 1977, nr. 2 p. 289; Parasca, Crăciun, în „Familia”, Oradea, XII, 1976, nr. 5, p. 2; Popa, Mircea, *O valoroasă colecție de folclor*, în „Tribuna”, XX, 1976, nr. 18, p. 5; Popescu–Sireteanu, Ion, în LR, XXVIII, 1979, nr. 5, p. 572–573.

1977

103. *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977, 287 p. [în colaborare cu: Matilda Caragiu–Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu–Ruxăndoiu].

Recenzii: Blajovici, Traian, în „Crișana”, Oradea, XXXIII, 1978, nr. 101, p. 2; Dimitrescu, Florica, în „Vox Romanica”, 38, 1979, p. 300–302 și în „Scnteia” XLVIII, 1978, nr. 11271, 16 nov., p. 4; Hreapcă, Doina, în AnL, 26, 1977–78, p. 221–224; Mocanu, N., în CL, XXIII, 1978, nr. 2, p. 236–238; Jiřina Smrčková–Jaroslav Šabršula, în „Jazykovědné aktuality. Informativni zpravodaj československých jazykovědní”, rec. XVI, 1979, č. 2, p. 83–85*.

104. *Sextil Pușcariu despre romanitatea limbii române și continuitatea poporului român, în 100 de ani de la nașterea lui Sextil Pușcariu (1877–1948)*. Comunicările simpoziului din 14 ian. 1977, Cluj-Napoca, 1977, p. 25–35 (Universitatea „Babeș-Bolyai”).
 105*. *Romanitatea limbii române*, în *Civilizație românească – Civilizație universală. Cursul internațional de vară*, 11–30 iulie 1977, Cluj-Napoca, 1977, p. 36–42 (Universitatea „Babeș-Bolyai”).
 106. *Sextil Pușcariu (la centenarul nașterii sale)*, în LI., 1977, Vol. I, p. 271–282.
 107. *Ioan Guția. Storia del nome Dracula e di altre parole d'oggi*, Roma, Bulzoni editore, 1976, 144 p., în CL, XXII, 1977, nr. 1, p. 116–117.
 108. *Note lingvistice: pe marginea unei colecții de folclor*, în CL, XXII, 1977, nr. 2, p. 243–246.

1978

109. *Despre -oaă și -aă în structura morfologică a pluralului substantivelor românești*, în CL, XXIII, 1978, nr. 1, p. 47–55.
 110. *Carlo Tagliacini, Originile limbilor neolatine, Ediția Științifică și Enciclopedică, București, 1977*, în CL, XXIII, 1978, nr. 1, p. 132–133.
 111. *Giovani Alessio, Lexicon etymologicum. Supplemento ai dizionari etimologici latini e romanzi, Arte tipografica, Napoli, 1976*, în CL, XXIII, 1978, nr. 1, p. 133–135.
 112. *Manuscrisul de la Ieud. Editura Academiei R. S. România. București, 1977*, în CL, XXIII, 1978, nr. 2, p. 235–236.
Activitatea lingvistică a lui Sever Pop (I), în CL, XXIII, 1978, nr. 2, p. 157–169,

1979

114. *Activitatea lingvistică a lui Sever Pop (II)*, în CL, XXIV, 1979, nr. 1, p. 5–15.
 115. *Activitatea lingvistică a lui Sever Pop (III)*, în CL, XXIV, 1979, nr. 2, p. 159–169.

1980

116. *Toponimia românească în studiile lui Theodor Capidan*, în AA, anul 113 (1979), Seria a IV-a, Vol. XXIX, București, Editura Academiei R. S. România, 1980, p. 206–210.
 117. H. Mihăescu. *La langue latine dans le sud-est de l'Europe, București, Editura Academiei: Paris, Société d'Éditions „Les belles lettres”, 1978. X+401 p.*, în CL, XXV, 1980, nr. 1, p. 83–84.

1981

118. *Note de morfologie dialectală*, în CL, XXVI, 1981, nr. 2, p. 181–185.

1982

119. *Participiile scurte (văst, vint etc.)* în CL, XXVII, 1982, nr. 1, p. 60–68.
 120. *Magdalena Vułpe, Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită, București, 1980*, în CL, XXVII, 1982, nr. 1, p. 91–92.
 121. Aniello Gentile, *Dizionario etimologico dell'arte tessile, Napoli, 1981*, în CL, XXVII, 1982, nr. 2, p. 168–169.
 122. *Atanasie Popa*, în CL, XXVII, 1982, nr. 2, p. 171.
 123. *Toponimele: Sălcița și Sălciua*, în AS:U „Al. I. Cuza”, I, (Serie nouă), Secțiunea III, e. Lingvistică, Tom. XXVIII, 1982/1983, p. 165–167.

1983

124. *Materiale și cercetări dialectale*, Vol. 2 [Lucrările primului Simpozion național de dialectologie română, Cluj-Napoca, 10–11 oct. 1980], Volum îngrijit de R. Todoran, E. Beltechi, I. Măriș, N. Mocanu, Cluj-Napoca, 1983, 444 p. (Universitatea „Babeș-Bolyai”. Facultatea de Filologie, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară).
 125. *Cuvânt înainte*, în MCD, 2, 1983, p. 3–4.
 126. *Din istoria dialectologiei române: George Candrea*, în MCD, 2, 1983, p. 300–331.
 127. *Carlo Tagliavini (1908–1982)*, în CL, XXVIII, 1983, nr. 1, p. 89–91.
 128. *Samuil Micu și aromânii*, în CL, XXVIII, 1983, nr. 2, p. 97–100.

1984

129. *Contribuții de dialectologie română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, 250 p.
Recenzii: Giosu, Ștefan, în AS:U „Al. I. Cuza”, (Serie nouă), Secțiunea III, e. Lingvistică, XXXI, 1985, p. 90–91; Goția, Anton, în CL, XXXI, 1986, nr. 1, p. 99–100; Guțu Romalo, Valeria, în LR, XXXV, 1986, nr. 1, p. 73; Nuță, Ion, în LL, 1985, nr. 3, p. 433–435; O.[nu], L.[iviu], în RESEE, 24, 1986, nr. 2, p. 208; Popescu, Radu Sp., în AO, Serie nouă, 5, 1986, p. 313–314; Popescu-Sireteanu, I., în „Convorbiri literare”, 1986, nr. 3, p. 12; Rusu, Valeriu, *Civilizație veche românească*, în „Săptămâna”, 29, (762), 1985, p. 9; Șabăușula, Jan, în „Philologica Pragensia”, 1990, p. 223–224*.
 130. *Diferențe accentuale în graiurile dacoromâne*, în SD, 1984, p. 337–355.
 131. *Dacoromania. Bibliografie*, București, 1983, în CL, XXIX, 1984, nr. 1, p. 72–74.
 132. *Carti vlahă-engleză. Vlachian-english book. Nică carti tră înveșlu a limbii vlahi tră nișd și mări. The little book of vlachian language lessons for young and old*, Bridgeport, 1983, în CL, XXIX, 1984, nr. 1, p. 83–84.
 133. *Nicolae Drăganu — lexicolog*, în CL, XXIX, 1984, nr. 2, p. 102–107.

1985

134. *Lucaefărul în română și aromână. Componenta lexicală*, în AnLIL, 50, A. Lingvistică, 1985 (Lucrările celui de al III-lea Simpozion național de dialectologie: Iași, 5–6 oct. 1984), p. 239–245.
 135. *Giovanni Alessio (1909–1984)*, în CL, XXX, 1985, nr. 1, p. 95.

136. Ioan Zoba din Vinț, *Sicriul de aur*, București, 1984, în CL, XXX, 1985, nr. 1, p. 86–87.
 137. Gheorghe Carageani, *La subordinazione circostanziale ipotattica nella frase del dialetto aromeno (macedoromeno)*, Napoli, 1982, în CL, XXX, 1985, nr. 2, p. 171–172.
 138. O cercetare de profunzime [P. Oalide, *Lupta pentru limba română în Banat*], în „Seme-nicul”, I, 1985, nr. 1, febr.: supliment la „Orizont”, 36, 1985, nr. 5, p. 13.

1986

- 139*. *Différenciations de l'élément latin du daco-roumain*, în *Actes du XVII-ème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Aix-en-Provence. 29 août – 3 septembre 1983)*, Vol. 6, Aix-en-Provence, 1986, p. 445–461.
 140. Ion I. Russu (1911–1985), în CL, XXXI, 1986, nr. 1, p. 108–109.

1987

141. *Note lexicale și etimologice*, în CL, XXXII, 1987, nr. 2, p. 140–142.

1988

142. *Note lexicale și etimologice*: *Alór (arior, alhón, alióm, alinór, aleór, aleiúr)*; *areu (ariu)*; *moraréu*, în CL, XXXIII, 1988, nr. 1, p. 30–33.
 143. Boris Cazacu (1919–1987), în CL, XXXIII, 1988, nr. 1, p. 92–95.
 144. *Aspecte ale paronimiei în lexiconul graurilor dacoromâne*, în SND, Craiova, 1988, p. 36.

1989

- 145*. *Lexicon der Romanistischen Linguistik*, Band III, Tübingen, 1989, p. 461–464 [Colaborator].
 146. *Lat. dëlîgêre dans la langue roumaine*, în RRL, XXXIV, 1989, nr. 5, p. 465–470.

1991

147. Laurenția Dascălu-Jinga, Maria Teodorescu, Anca Ulivi, *Antologia fonetică a limbii române*, Coordonator: Andrei Avram, București, 1988, în CL, XXXVI, 1991, nr. 1–2, p. 111.
 148. Teodor Naum și Muzeul Limbii Române, în CL, XXXVII, 1992, nr. 1, p. 29–37.
In manuscris:
Manuscrisul lui Gherman Filip de Urmeniș. Studiu monografic, 250 p. [Teza de doctorat].

[Despre Romulus Todoran

Balaceiu, Jana; Chițăcescu, Rodica, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București Editura Albatros, 1978, p. 244.

*** *Mic dicționar enciclopedic*, Ed. a III-a, revăzută și adăugită, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 1757.

Drașoveanu, D. D., *Romulus Todoran*, în „Tribuna”, serie nouă, V, 1993, nr. 5, p. 7.

Gheție, Ion, *Romulus Todoran (1918–1993)*, în I.R., XLII, 1993, nr. 3, p. 150–151.

Vasilu, Gabriel, *Profesorul Romulus Todoran (1918–1993)*, în „Buletinul Societății”. București, Societatea de Științe Filologice din România, 1993–1994, p. 128–129.

ABREVIERI

- AA „Analele Academiei Române”, București.
 AAF „Anuarul Arhivei de Folclor”, Cluj.
 ACIL X *Actes du X Congrès International des Linguistes*, Bucarest. 28 août – 2 septembre 1967, București, Editura Academiei R. S. România, 1969–1970.
 ACILFR XII *Actele celui de al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, București, Editura Academiei R. S. România, 1971.
 AIIN „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, Cluj.
 AL „Almanahul literar”, Cluj.

- AMET „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei”, Cluj.
 AnL „Anuar de lingvistică”, Iași.
 AnLII „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași.
 AO „Arhivele Olteniei”, Craiova.
 AȘU „Al. I. Cuza” „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași.
 BUBB „Buletinul Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj.
 CL „Cercetări de lingvistică”, Cluj.
 CV „Cum vorbim”, București.
 DR „Dacoromania”, Cluj.
 FD „Fonetica și dialectologie”, București.
 GB „Glasul bisericii”, București.
 LL „Limba și literatură”, București.
 LLR „Limba și literatură română”, București.
 LR „Lima română”, București.
 LȘt. „Lucrări științifice”, Oradea.
 MCD *Materiale și cercetări dialectale*, Cluj.
 PL „Pagini literare”, Turda.
 RESEE „Revue des études sud-est européennes”, București.
 RITL „Revista de istorie și teorie literară”, București.
 RL „România literară”, București.
 RRL „Revue roumaine de linguistique”, București.
 SCL „Studii și cercetări lingvistice”, București.
 SCȘt „Studii și cercetări științifice”, Cluj.
 SD *Studii de dialectologie*, Timișoara, 1984 (Universitatea din Timișoara. Facultatea de Filologie; Societatea de Științe Filologice — Timișoara).
 SND *Simpozionul Național de Dialectologie*, Craiova, 1988: Rezumatele comunicărilor.
 StUBB „Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”, Cluj.
 Tr. „Transilvania”, Sibiu.

ARIUȘ

IOANA ANGHEL

Ariuș (mai ales în sintagma *merc ariușe*), numele unui soi de mere vâratice, este un termen cunoscut în unele zone din Transilvania și Banat, mai puțin în alte regiuni. Într-o lucrare lexicografică, acest cuvânt apare prima dată în *Etymologicum Magnum Romaniae*. B. P. Hasdeu valorifică în redactarea articolului răspunsurile primite de la corespondenți la chestionarul său lingvistic și folcloric. Cele câteva citate: *măr ariuș* (Clopotiva, jud. Hațeg); *măr ariușă se cheamă acela care face mere de Sîm-Petru, acrișoare* (Severin) sînt selectate dintr-un material mai bogat, care provenea mai ales din Banat și Țara Hațegului. C. Diaconovici preia în *Enciclopedia română* (tomul I, Sibiu, 1898) informația din HEM. DA înregistrează cuvîntul, reproducînd din HEM citatele și adăugînd atestări tot din Banat și din Țara Hațegului: *măr ariuș* „o specie de măr ce se coace de timpuriu; fructele lui se zic mere ariușe și sînt acrișoare”. În *Dicționarul etnobotanic* al lui Al. Borza, între numirile soiurilor de mere sînt amintite și *merele ariușe* sau *merele ariușe de vară*, *merele ariușe vâratice*. Termenii au fost adunați pe teren din localități din Banat și din Transilvania (din zona Retezatului și din jud. Alba) de către botaniști preocupați de terminologia populară a numelor de plante și fructe. Apoi, termenul apare rar în culegeri dialectale precum MAT. DIALECT. I, p. 247: *merc ariușe* = mere vâratice, nu prea mari, care se coc pe la sfîrșitul lui iunie (Sereca, jud. Hunedoara). Cuvîntul nu a fost înregistrat în *Atlasul lingvistic român I*, deși există o întrebare specială (879) pentru „mere timpurii”. În *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni — Banat și Atlasul lingvistic român pe regiuni — Transilvania*, la întrebarea [1151]: „Cum numiți merele care se coc devreme”? termenul a fost notat doar în cîte un punct, respectiv în localitatea Coșteiu de Sus, la granița Banatului cu Hunedoara (punctul 93): *merc de vară, de Sîm-Petru, merc ariușe și Lancrăm — Sebeș* (punctul 397): *mere ariușe*.

Privitor la etimologia lui *ariuș* s-au emis mai multe ipoteze. Pentru Hasdeu, originea cuvîntului este necunoscută; presupune că ar putea fi din maghiară. *Dicționarul Academiei* lucrează cuvîntul cu indicația: etimologia necunoscută, apropiindu-l cu rezerve de magh. *erös* „tare, virtos”, comentînd: „dacă cumva caracteristica acestor mere ar fi că sînt tari, vîrtoase”. L. Tamás în dicționarul său nu reține pe *ariuș* între împrumuturile maghiare în limba română. N. Drăganu, în DR. V, 328 ș.u. încadrează pe *ariuș* într-un grup de cuvinte de origine slavă. După N. Drăganu, sensul de bază este acela de mere „primăvâratice, timpurii” și nu mere „tari, vîrtoase”. Plecînd de la varianta *ariug*, pe care o consideră forma

primară a cuvîntului, atestată doar o singură dată în com. Visag din Banat (*mărul ariug se coace mai de timpuriu*) și cu toate dificultățile de ordin fonetic, indică drept etimon srb. *jaruh* „de primăvară”. *Ariug*, *ariuș* ar fi înrudit cu *iriță* „griu de primăvară” și cu *hircă*, *ghircă*. Explicația este acceptată în *Dicționarul etimologic* al lui Al. Ciorănescu, care grupează pe *ariuș* s.v. *iriță* „varietate de griu timpuriu”. Alte dicționare, de pildă CADE și *Dicționarul subdialectului bănățean* (vol. II, Timișoara, 1986), înregistrează cuvîntul fără etimologie, apreciind probabil ca neconvingătoare soluțiile menționate mai sus.

Intr-o notă etimologică publicată în CL, XXXIII, 1988, nr. 1, p. 30–33, regretatul profesor R. Todoran a demonstrat că lat. *aurcus* „auriu, gălbui” s-a păstrat în română, inițial ca adjectiv, apoi ca substantiv, în formele *aréu* și *ariu* și în derivatul *alior*, denumind o plantă cu flori galbene-aurii din familia Euphorbiaceelor. Am găsit în concluziile sale un punct de plecare pentru a relua dintr-o altă perspectivă problema originii termenului *ariuș* și de a propune o nouă etimologie. Considerăm că *ariu* și *ariuș* fac parte din aceeași familie de cuvinte. Pe lângă asemănarea de formă, trebuie reținut faptul că ele sînt cunoscute aproximativ în aceeași arie geografică. Pe plan semantic legătura se poate stabili pornind de la un element pe care l-am presupus comun și anume culoarea galbenă-aurie a florilor *ariului* și culoarea gălbuie a *marelor ariușe*. Sursele care atestă termenul furnizează însă puține informații referitoare la culoare. De aceea, în discuțiile purtate cu persoane care cunosc acest soi de mere și au făcut comunicări orale (din Sebeș, jud. Alba și din Bălata, jud. Hunedoara) am insistat asupra acestui aspect, obținînd date edificatoare. *Merele ariușe* cînd sînt coapte au culoarea galbenă-aurie, sînt dulci, nu sînt vîrtoase, ci dimpotrivă au consistența moale.

Avem o confirmare indirectă și la I. Nuță, *Dicționar de termeni viticoli*, I. Iași, 1989, unde *ariuș* a fost înregistrat în Lechința, jud. Bistrița-Năsăud, ca nume pentru un soi de struguri: *strugure ariuș* = care are boabele mari, apoase, de culoare galbenă-verzuie.

Pentru o mai precisă descriere a soiului am consultat și tratate de specialitate, ca de exemplu, masiva lucrare de pomologie consacrată mărului (*Pomologia R.P.R.* II. *Mărul*, București, 1964). Mărul *ariuș* are fructele de mărime mică sau mijlocie, de culoare verde-gălbuie, cu rumeneală slabă, cu miezul moale, suculent, dulce. Fructele ajung la maturitate la sfîrșitul lui august și în cursul lunii septembrie (p. 659–660).

Presupunem că la început aceste mere s-au numit *mere arii*, adică „mere gălbui, aurii”, după culoarea fructelor bine coapte (cf. alte variații, denumite după culoare: *mere albișoare*, *mere albuțe*, *mere galbene*, *mere roșioare*, *mere roșiute* etc., toate la Al. Borza, *Dicționar etnobotanic*). Probabil că adj. *ariu*, ca și adj. *aréu*, acum dispărute din limbă, au existat într-o perioadă mai veche în toată zona unde *aréu* și *ariu* sînt în prezent atestate doar ca substantive, nume de plantă. Mărul *ariuș* este un soi autohton, originar din regiunea deluroasă a Hațegului, răspîndit în comunele de la poalele Munților Retezat, Sebeș și Poiana Ruscăi, perfect adaptat condițiilor de mediu (cf. *Pomologia* ..., p. 659). Ținînd seama și de acest fapt, e puțin probabil ca numele soiului să fi fost împrumutat de localnici din limbile unor popoare învecinate.

Termenul *ariuș* este un element vechi în limbă, el reprezintă un derivat românesc de la un adj. **ariu*, continuator al lat. *aureus*, cu suf. -uș (păstrat din substrat). El poate fi apropiat ca formație de grupul derivatelor cu suf. -uș de la cuvinte latine dispărute din limbă (cf. M. Sala, *Urmași ai lat. lappa în limba română*, în SCL, XXXI, 1980, nr. 5, p. 621; idem, „*Geologie lingvistică*“, în LR, XXXIX, 1990, nr. 1, p. 24). Forma *ariug*, notată incidental în Banat, este o variantă mai nouă, rezultată prin schimbare de sufix.

Decembrie 1993

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21

FORMELE DE PLURAL DE TIPUL *HÎRDAUĂ* ȘI SISTEMUL MORFONOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE

ANDREI AVRAM

1. În câteva zone din nord-vestul domeniului lingvistic dacoromân substantivele de tipul *hîrdău*, *lepedeu* „cearșaf” au forme de plural terminate în *-auă*, respectiv, *-eauă* (pentru răspîndirea geografică a acestor forme, vezi Arvinte 1959, p. 214, 226—228; Todoran 1984, p. 99 și harta 9 de la p. 100). Pluralului *hîrdauă* din graiurile vorbite în zonele menționate îi corespunde *hîrdăie* sau *hîrdaie* în alte graiuri (această ultimă formă este și literară); lui *lepedeauă* îi corespunde *lepedeie*.

Pentru simplificare, vom neglija, în cele ce urmează, deosebirea dintre segmentele vocalice din silabele accentuate ale formelor de tipul *hîrdauă* și, respectiv, *lepedeauă*, considerând că tranșa finală este *-auă* în ambele cazuri; de altfel, este de observat că secvența [auă] precedată de consoană, nu de [e], apare și în formele de plural ale unor substantive cu singularul în *-eu*, atunci cînd acest segment este precedat de o consoană (pre)palatală: *canceu* „cană” — *canceauă*, [leped'eu] — [leped'auă] (cf. Arvinte 1959, p. 221—223, 231; Todoran 1984, p. 109, nota 42). Tot pentru simplificare, vom menționa, de regulă, numai cuvîntul *hîrdău*, avînd însă în vedere întreaga categorie, deci „cuvintele de tipul *hîrdău*”.

Reluînd problema căreia R. Todoran i-a consacrat două contribuții — publicate în CL, I, 1956, p. 131—134; XXIII, 1978, nr. 1, p. 47—55 (reunite, cu modificări neînsemnate, în volumul apărut ulterior: Todoran 1984, p. 98—111) — și referindu-ne și la contribuții ale altor cercetători, vom face, în articolul de față, câteva observații privitoare mai ales la unele chestiuni de morfonologie.

2. Majoritatea cuvintelor de tipul *hîrdău* provin din maghiară sau au fost formate pe teren românesc, cu sufixul de origine maghiară *-ău* (Kis 1960, p. 76). Vocala finală lungă din cuvinte ca magh. *hordó* = [hórdô] a fost redată în românește prin [ou], dacă nu cumva acest diftong a existat chiar în graiurile maghiare din care s-au efectuat împrumuturile în cauză, cum crede Fr. Király (1990, p. 141—142). De la variantele în *-ou* (întîlnite și astăzi pe alocuri; vezi 7.) s-a ajuns la cele în *-ău* (acceptate de limba literară) mai tîrziu; aceeași transformare s-a produs și în cuvintele a căror finală [ou] nu provenea din magh. [ô], ci din alte segmente vocalice (cu privire la aceste cuvinte, vezi Kis 1960, p. 78; 1975, p. 81). După Emese Kis (vezi p. 90 a ultimei dintre cele două lucrări precitate) „nu se exclude” proveniența rom. [ău] dintr-un diftong maghiar identic — fonetism dialtectal —, ipoteză care nu ni se pare plauzibilă (acceptăm explicația dată de S. Pușcariu și menționată mai jos, sub 5.).

Încadrat în clasa neutrelor, *hîrdou* putea să aibă la plural desinențele *-ure* (> *-uri*) sau *-e* ¹ -ă. Forma **hîrdouri* (dacă va fi existat) nu pune nici un fel de probleme; ea ar fi devenit, probabil, **hîrdăuri* în graiurile actuale (cf. magz. *tó* > rom. *tău* „lac”, cu pluralul *tăuri*, alături de *tauă*; Todoran 1984, p. 105). În celelalte forme de plural, repartizarea vocalelor finale [e] și [ă] era, conform așteptărilor, în legătură cu natura semiconsoanei precedente, care putea să fie [i] sau [y]: *hîrdoaie* sau *hîrdauă*. În principiu, această legătură poate fi înțeleasă în trei feluri: 1° natura semiconsoanei determină timbrul — palatal, respectiv, nepalatal — al vocalei următoare; 2° în funcție de timbrul vocalei finale, semiconsoana precedentă este [i] sau [y]; 3° între elementele secvențelor [ie] și [yă] există o relație de interdependență, nici unul dintre aceste elemente neputînd fi considerat „regent” în raport cu cel pe care îl precedă, respectiv, îl urmează. Vom reveni mai jos (vezi 4.) asupra acestei chestiuni.

3. După A. Philippide (1927, p. 95), varianta cea mai veche a pluralului lui *hîrdău* ar fi conținut, la finală, succesiunea de sunete [ɔae]; aceasta a devenit [ɔaue], apoi [ɔauă] (și, uneori, în vechea dacoromână, [ɔao]. Declarîndu-se de acord cu explicația dată de A. Philippide finalei *-oauă*, V. Arvinte (1959) este de părere că semiconsoana [y] a apărut prin epenteză (p. 233), ca în *doauă* < lat. *duae*, iar segmentul vocalic din silaba accentuată se explică astfel: „terminației *-ôu* i-a corespuns la plural, într-o epocă mai veche, înainte de prefacerea lui *-ôu* în *-ău*, terminația *-oae*, pentru că *-ô-*, urmat în silaba următoare de *-c*, desinență de neutru, s-a diftongat în *-oă*. S-a spus, deci, la sg. *hîrdôu* — pl. *hîrdôae*, *pîrôu* — *pîrôae* ca și *sole(m)* > *soare*, *domine* < *doamne* etc.” (p. 232).

Asupra părerilor expuse în alineatul precedent avem de făcut următoarele observații:

Mai întii, R. Todoran (1984, p. 107) are, fără îndoială, dreptate cînd scrie: „Nu putem admite epenteza unui *y*, deoarece el există în tema acestei clase de substantive” (vezi și p. 109—110). Așadar nu avem nici un motiv să credem că forma *hîrdouă* a fost precedată de cea pe care V. Arvinte o notează [*hîrdôae*].

În al doilea rînd, velarizarea lui [e] precedat de [y] este foarte veche (anterioară cu mult împrumutării cuvintelor de tipul *hîrdău*), așa încît fenomenul care a avut loc, de exemplu, în cazul lat. *duac* > rom. *doauă* — fenomen menționat și de R. Todoran (p. 101) — poate fi invocat numai în sensul că trebuie să atribuim formelor de acest fel calitatea de model pentru pluralele de tipul *hîrdoauă*. Secvența [ye] (practic, inexistentă în româna actuală) nu a existat niciodată în pluralul lui *hîrdou*.

În al treilea rînd, ca și velarizarea lui [e] precedat de [y], diftongarea lui [ô] — sau, mai corect spus, metafoia lui [ô] (transformare fonetică al cărei rezultat a fost, la început, [ɔ]) — este un fenomen mai vechi decît pătrunderea în limba română a lui *hîrdău*, *ilău* etc. În consecință, [ɔa] din *hîrdoauă* nu poate fi explicat prin procesul fonetic al diftongării; avem a face cu o a d a p t a r e la structuri fonologice și morfologice preexistente.

În sfîrșit, în legătură cu modelele, menționăm că ipoteticele forme notate de A. Philippide (1927, p. 95) **[pîrôae]*, **[pîrôăue]*, **[pîrôăuă]* (V. Arvinte elimină asteriscul; vezi pasajul reprodus mai sus) trebuie

scoase din discuție, întrucît vocala originară accentuată corespunzătoare actualului [ă] din *pîrău* nu a fost [o], ci [e], cum au susținut diverși cercetători (vezi, pentru detalii asupra etimologiei acestui cuvînt și pentru bibliografia chestiunii, Avram 1990, p. 107—109).

4. Tot atît de „normală” ca *hirdoaună* era forma de plural *hirdoaie*. Alternanța [u] ~ [i] exista în numeroase cuvinte vechi, inclusiv în flexiunea unor substantive și adjective cu desinența de plural -e: *brîu* — *brîie*, *pîrău* — *pîraie* (sau *pîraie*), *viu* — *vie* etc. Este greu de spus de ce pluralul lui *hîrdou* s-a format urmîndu-se două modele. Prin alegerea variantei cu -ă împrumuturile au fost încadrate într-o clasă slab reprezentată (*ou* — *oauă*), caracterizată prin alternanța [o] ~ [oa] (respectiv, [uo] ~ [ua] la inițială de silabă) și prin menținerea lui [u] de la finala alomorfului radicalului din forma de singular (pentru alternanța [o] ~ [oa] în poziție postconsonantică, vezi forma veche și dialectală de plural neutru *noauă* a adjectivului *nou*). Varianta cu -e este asociată, în mod necesar, cu producerea unei alternanțe ai cărei termeni sînt semiconsoane: [u] din *hîrdou* este înlocuit cu [i] în forma de plural (ca în *brîu* — *brîie* etc.); în acest caz cuvîntul în discuție aparține la ceea ce I. Pătruț (1974, p. 48) numește „grupa substantivelor cu tema în -u / i-” (vezi și p. 19, 42—43, 49).

După opinia noastră, așa cum n-avem motive să credem că la *hirdoaie* s-a ajuns plecîndu-se de la **hirdoaia* (deci prin transformarea în [e] a lui [ă] precedat de [i]), nu este cazul să presupunem că *hirdoaună* este rezultatul velarizării lui [e], care s-ar datora unui [u] epentetic (**[hîrdəae]* > **[hîrdəaue]* > **[hîrdəaɹă]*; alte ipoteze asupra originii lui [ă] final au fost formulate de H. Tikiti; pentru critica lor, vezi Arvinte 1959, p. 230—231). Prin urmare, în procesul adaptării la fonologia și morfologia limbii române a cuvintelor de tipul *hîrdou*, nu s-au produs schimbările fonetice [iă] > [uă], [ue] > [ie] sau [iă] > [ie], [ue] > [uă]. În cursul acestui proces, fiecare dintre cele două variante ale formei de plural reprezintă rezultatul unei alegeri între doi termeni care au fost nu [u] și [i] sau [ă] și [e], ci secvențele [uă] și [ie], între elementele cărora exista, în acea vreme (ca și astăzi), un raport de interdependență din punctul de vedere al timbrului (nepalatal, respectiv, palatal; cf. 2.).

5. Accidentul fonetic — o diferențiere (Pușcariu 1959, p. 114—115) — prin care de la *hîrdou* s-a ajuns la *hîrdău* constituie, în mod indirect, și cauza schimbărilor produse în formele de plural ale substantivelor în discuție.

Formei de singular *hîrdău* nu putea să-i corespundă la plural nici *hirdoaie*, nici *hirdoaună*, într-o paradigmă cu alternanța [ă] ~ [oa] sub accent, necunoscută cuvintelor mai vechi. S-a modificat deci și segmentul vocalic accentuat din variantele formei de plural. Varianta *hirdoaie* a fost înlocuită uneori cu *hîrdăie*, ajungîndu-se la paradigma *hîrdău* — *hîrdăie* (cf. *brîu* — *brîie* sau, în dăcoromîna veche și în unele graiuri actuale, *brău* — *brăie*), cu alternanța, banală, [u] ~ [i] și cu o vocală accentuată identică în toate formele paradigmei. Alteori *hirdoaie* a devenit *hirdaie*, fie direct, fie prin intermediul formei *hîrdăie*. Lui *hirdoaună* i-a luat locul tot o variantă cu [a] sub accent, ajungîndu-se așadar la paradigma *hîrdău* — *hirdaună*, cu o semiconsoană non-alternantă, dar cu o alternanță vocalică: [ă] la singular ~ [a] la plural (ca și în *hîrdău* — *hirdaie*).

După părerea noastră, prezența lui [a] în *hirdaie* și în *hirdauă* nu se explică printr-un proces fonetic, ci prin substituții analogice, care pot fi ușor înțelese dacă se ține seamă de sistemul morfonologic al limbii române (mai precis, de subsistemul alternanțelor vocalice); vom încerca să arătăm acest lucru în paragraful următor.

6. A. Philippide (1927, p. 76) crede că *hirdaie* a rezultat din *hirdoaie* printr-o transformare fonetică, [qa] > [a], care s-ar fi produs după consoanele [f], [v], [t], [d], [s], [l], [r] (un rezultat al aceleiași transformări ar fi și [á] din *afară*, *poară*, *sa* < *[sq̄a] < lat. *sua* etc.; cf. Arvinte 1959, p. 233: în cazuri de tipul *hirdoaie* > *hirdaie* ar fi avut loc „fenomenul monoftongării diftongului *q̄a* > *a*”). Este însă evident că nu se poate stabili nici o relație certă între natura acestor consoane, foarte diferite între ele, și presupusa transformare a lui [qa] în [a]. Deși, cum remarcă R. Todoran (1984, p. 109), „diftongul se reduce în prezența unui element labial” (precedent sau următor), nu poate fi neglijat faptul că „reducerea diftongului *q̄a* la *a* nu e prea obișnuită în limba română” (p. 108: de notat că diftongul accentuat din *ploauă*, *voauă* s-a menținut sau a devenit [o], nu [a]). De aceea, considerăm că o explicație care face apel la morfonologie are mult mai mari șanse de a corespunde realității decât una pur fonetică.

După opinia noastră, prezența vocalei [a] în *hirdaie*, *hirdauă* este rezultatul așteptat al încadrării cuvintelor de tipul *hirdău* într-un „micro-sistem” morfologic caracterizat, în ce privește natura segmentului vocalic accentuat, prin trăsături morfonologice corespunzătoare schemei generale „vocală semideschisă la singular — vocală deschisă sau diftong la plural”. Raportul dintre [ă] și [a] este paralel cu cel dintre [e] și [ɛ] sau [ea] și cu cel dintre [o] și [ɔ] sau [oa], pe plan fonetic și, după unii cercetători — care includ cei doi diftongi menționați aici în sistemul vocalic (vezi Petrovici 1956, p. 5, unde sînt citați B. Havránek și M. Malecki) —, pe plan fonologic:

i	î	u
e	ă	o
ea	a	oa

Așa stînd lucrurile, nu este surprinzător faptul că alternanțele [e] ~ [ɛ] (sau [ea]) și [o] ~ [ɔ] sau [oa] din flexiunea unor substantive mai vechi au servit ca model pentru crearea unei alternanțe paralele, [ă] ~ [a], sub accent, în flexiunea cuvintelor de tipul *hirdău*:

Sg. <i>lemn</i>	<i>gunoi</i>	<i>ogor</i>	<i>hirdău</i>
Pl. [lɛmne]	[gunoie]	ogoare sau ogoară	<i>hirdaie</i> sau <i>hirdauă</i>
[lɛamne]	[gunōaie]		

În cazurile — nu prea numeroase — în care s-au păstrat formele de singular în -*ou* acestora le corespund, în mod normal, forme de plural terminate în -*ouă*; de exemplu: *corșou* „damigeană” — *corșouă* (Arvinte 1959, p. 223; Todoran 1984, p. 104, 107–108). Există însă și două tipuri de paradigme care pot fi considerate hibride, cele cu alternanțele [o] ~ [a] (dintre cuvintele de origine maghiară, în același loc, V. Arvinte citează un singur exemplu: *deaplou* „hăț” — *deaplauă*) sau [ă] ~ [oa] (tot un exemplu, la Todoran 1984, p. 104: *bimbău* „boboc de floare” — *bimboauă*). Ambele alternanțe menționate aici reprezintă inovații în morfonologia unor graiuri;

le ocupă însă o poziție marginală în sistem (sau — poate, mai curînd — excepții de la regulile care pot fi degajate prin examinarea sistemului morfonologic în ansamblu).

7. Afîrmînd că la vocala [a] din *hirdaie*, *hirdauă* nu s-a ajuns printr-un proces fonetic (vezi paragraful precedent), respingem, implicit, și explicația propusă de H. Tiktin (1884, p. 50—51), după care ar fi avut loc o diftongare a lui [ă] accentuat, paralelă cu diftongarea celorlalte vocale semideschise: [ă] > [ăa] > [a]. Credem, totuși, necesar să spunem că, propunînd această explicație — pe care n-o acceptă nici A. Philippide (1927, p. 76, 95), V. Arvinte (1959, p. 233) și R. Todoran (1984, p. 106) —, H. Tiktin are meritul de a fi observat că între perechile de segmente fonetice [e] — [ea], [o] — [oa], pe de o parte, și [ă] — [a], pe de altă parte, există un paralelism.

Ipoteza unei diftongări a lui [ă] nu este nici necesară, nici plauzibilă. Nu se poate susține însă nici că „metafonia lui *ô* și *ê*, caracteristică limbii române, explică suficient alternanța *ă* / *á*” și că formele de tipul *hirdaie* reflectă „fenomenul monoftongării diftongului *ôá* > *a*” (Arvinte 1959, p. 223). Vocala [a] a apărut printr-o substituție analogică, fenomen care nu s-a produs în mod independent de proprietățile morfonologice ale segmentelor fonetice din perechile [e] — [ea] și [o] — [oa]. Prin constituirea celei de a treia perechi dotată cu calitatea de morfonem („cu rol morfematic”; Todoran 1984, p. 110) s-a „completat” o corelație morfonologică: [e] ~ [ea]: [o] ~ [oa]: [ă] ~ X; în mod firesc, date fiind funcțiile îndeplicate de primele două alternanțe și paralelismul fonetic amintit, X = [a].

A. Philippide (1927, p. 76) are dreptate cînd afirmă că formele de plural de tipul *hirdăie* au apărut prin analogie cu singurele *hirdău*, *ilău*, *pîrău* etc. În acest caz analogia a acționat în cadrul aceleiași paradigme. Un fenomen similar trebuie avut însă în vedere și pentru a explica pe *hirdaie*, *ilaie*, *pîraie* etc. sau *hirdauă*, *ilauă*, *pîrauă* etc.; de data aceasta substituția analogică s-a produs într-un membru al unei paradigme (*hirdău* — *hirdoaie*, *hirdoaună* > *hirdău* — *hirdaie*, *hirdauă*) sub influența paradigmeilor altor cuvinte, în a căror flexiune existau alternanțele [e] ~ [e], [ea] și [o] ~ [o], [oa]. Așadar tendința de menținere a substantivelor în discuție în microsistemul caracterizat prin schema morfonologică amintită s-a dovedit uneori mai puternică decît tendința de a se păstra în formele de plural vocala accentuată care apărea în cele de singular (*hirdău* — *hirdaie*).

Accidentul fonetic produs în silaba accentuată a formei de singular (*hirdou* > *hirdău*) a avut ca urmare o modificare în silaba corespunzătoare a formei de plural; s-au transformat deci ambii termeni ai alternanței originare ([o] ~ [oa] > [ă] ~ [a]), dar natura raportului dintre aceștia s-a conservat în noua alternanță.

BIBLIOGRAFIE

- Arvinte 1959 = V. Arvinte, *Terminația de plural -auă a unor substantive neutre*, în SCL, X, X, 1959, nr. 2, p. 213—237.
 Avram 1990 = Andrei Avram, *Nazalitatea și rotacismul în limba română*, București, 1990.
 Király 1990 = Király Francisc, *Contacte lingvistice. Adaptarea fonetică a împrumuturilor românești de origine maghiară*, Timișoara, 1990.

- Kis 1960 = Emese Kis, *Sufixul -ău în cuvintele de origine maghiară din limba română*, in CL, V, 1960 nr. 1-2, p. 75-82.
- 1975 = Emese Kis, *Incadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române*, București, 1975.
- Pătruț 1974 = I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974.
- Petrovici 1956 = Emil Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, București, 1956.
- Philippe 1927 = Alexandru Philipide, *Originea românilor*. Volumul al doilea. *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1927.
- Pușcariu 1959 = Sextil Pușcariu, *Limba română*. Vol. II. *Rostirea*, [București], 1959.
- Tiktin 1884 = H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*. Erster Theil, Leipzig, 1884.
- Todoran 1984 = Romulus Todoran, *Contribuții de dialectologie română*, București, 1984.

LES PLURIELS DU TYPE *HÎRDAUĂ* ET LE SYSTÈME MORPHONOLOGIQUE DU ROUMAIN

(R É S U M É)

Dans certains parlers daco-roumains les substantifs du type *hîrdău* „baquet” ont au pluriel des formes en *-auă* (= [‘awə]). La partie finale des formes comme *hîrdauă* s’explique, selon l’avis de l’auteur, par des changements dans lesquels les facteurs morphologiques ont joué un rôle important.

Après la transformation de l’ancienne forme *hîrdou* en *hîrdău* (par différenciation), la voyelle accentuée [a] de *hîrdaie*, *hîrdauă* est apparue, à la place de la diptongue [ɔa] de *hîrdoai*, *hîrdoauă*, par une substitution analogique. L’alternance [ə] ~ [a] qui se produit dans la flexion de *hîrdău* est parallèle aux alternances [e] ~ [ɛ] (ou [əa]) et [o] ~ [ɔ] (ou [ɔa]), qui existaient dans la flexion de mots comme *lemn*, *ogor*.

L’alternance des deux semi-consonnes, [w] et [j], dans *hîrdău*—*hîrdaie*, est banale.

Quant au timbre de la voyelle finale (palatale dans *hîrdaie*, non-palatale dans *hîrdauă*), l’auteur de l’article soutient qu’entre les deux éléments des successions [je] et, respectivement, [wə] il existe un rapport d’interdépendance.

Septembrie 1993

Institutul de Fonetica și Dialectologie

„Al. Rosetti”

București, Calea 13 Septembrie, 13

DESPRE GRAFIA ROMÂN

EUGEN BELTECHI

1. În disputele ortografice mai vechi sau mai noi, scrierea lui *român* și a derivatelor sale¹ a ocupat un loc aparte. Era fie excepția cu *â* preconizată într-o grafie cu *i* generalizat, fie argument pentru menținerea lui *â* în anumite contexte. După cum — tot atât de adevărat — pentru unii, mai ales partizani ai lui *i*, ea nu avea nici o importanță, trebuind să se alinieze principiului comun de scriere. Motivația celor ce susțineau conservarea lui *â* doar în *român* și derivatele sale reținea mai ales tradiția; în timp, și-a adăugat și alte argumente.

1.1. Astfel, la sesiunea generală a Academiei Române de la începutul lui martie 1904, Titu Maiorescu, raportor al comisiei ortografice și al Secțiunii Literare, propunea, în numele acestora, „ca excepție importantă, scrierea lui *i* prin *â* în cuvântul *român* și derivatele lui, *România*, *românism* etc. Cu acest mod de scriere s-a identificat românimea de la renașterea ei modernă încoace, el este introdus în oficialitatea Regatului nostru independent pe toate monedele, pe toate inscripțiile, pe toate pecetiile. Prin urmare nu se poate schimba”².

Tot atunci, însă, în linia „contrapropunerilor” etimologizante ale lui N. Quintescu, chimistului academician Petru Poni „i se pare extraordinar ca tocmai numele nostru și al țării noastre să facă excepțiune în scrierea românească”, recomandând ca „excepțiunea propusă de Secțiune să fie regula generală”³.

În schimb, într-un „desiderat”, citit după raportul lui Titu Maiorescu, al profesorilor de limba română, „întruniți în congres didactic la Iași”, se cerea, între altele, „să fie în scriere un singur *i*”⁴. De altfel, sub influența

¹ Vasile Arvinte, *Român, românesc, România*, București, 1983, p. 92—96, consideră că adj. *românesc* și adv. *românește* nu sint derivate, ci continuatoare ale unor presupuse „radicale” latinești **romaniscus* și, respectiv, **romaniscē*. (Vezi și *infra*, nota 20). Eie și numai pentru că familia lui *român* cuprinde și derivate, păstrăm, în continuare, expresia curentă: și derivatele sale.

² Cf. AAR, seria II, tom XXVI, 1903—1904, p. 112. Puțin mai tirziu, în prefața la ediția a IV-a a *Criticelor sale*, vol. II, București, 1908, p. 8, Titu Maiorescu relua, mai ferm încă, în nume propriu: „Considerări filologice, explicări fiziologice, precum se încearcă pentru *i* scurt, sau argumentul unității între literă și son invocat pentru *i* nu ne par hotărâtoare. Din contră sint mai tari unele asocieri de idei, scumpe românilor culți, care sprijinesc scrierea academică. Numele «român» este indisolubil asociat cu numele «Roma, roman», și scrierea «romin» cu *i* nu este firească în dezvoltarea culturii noastre”.

³ AAR, seria II, tom XXVI, 1903—1904, p. 159.

⁴ *Ibidem*, p. 113.

lui A. Philippide⁵, reviste ieșene ca „Viața românească” și „Arhiva” generalizaseră deja scrierea cu *î*, fără nici o excepție (cum se poate vedea din chiar titlul primeia: „Viața românească”)⁶.

În fapt, începutul de secol XX înregistra trei atitudini, trei direcții cu privire la acest detaliu ortografic, ce-și vor prelungi existența pînă astăzi, cu acceptări și contestări, cu reconcilieri și reveniri.

1.2. Așa încît, nu e deloc surprinzător că la primele trei congrese ale filologilor români, care au în vedere și revizuirea ortografiei, discuțiile sînt animate, părerile rămîn împărțite. Totuși, proiectul din finalul congresului de la Cluj (primăvara lui 1926) prevedea renunțarea totală la *â*. Obiecții legate de scrierea lui *român* au existat și de astăzi dată, dar „în urma lămuririlor date de d-nii Densusianu și Pușcariu, hotărîrea se admite de toți congresiștii filologi”⁷. Inițial, în debaterile ce precedaseră această hotărîre, S. Pușcariu pledase, totuși, pentru *român* (cu *â*), ca excepție: „Motive de ordin sentimental am avut și noi atunci cînd a fost vorba de *î* din *i* în forma *român*, întrucît prin aceasta am răsturnat o tradiție etnică culturală înrădăcinată în conștiința națională a scrisului românesc”⁸. Cînd se prezintă acest proiect plenului Academiei Române, la 8 iunie 1926, Vasile Pârvan „zice că asupra acestei propuneri [scrierea cu *î* „pretutindeni”] să nu grăbim hotărîrile. D-sa e de părere ca schimbarea să se admită cel mult pentru numele comune,

⁵ Cf. Gavril Istrate, în *Ortografia limbii române — trecut, prezent, viitor*, Iași, 1992, p. 115; vezi și Ion Oprea, *Din istoria scrierii cu â și î*, *ibidem*, p. 78.

⁶ Mai tîrziu, cu originala-i ortografie din *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939, August Scriban are o poziție particulară: ieșean, el scrie, desigur, cu *î*, dar „numai la *român* și derivatele lui am făcut o concesie în scop patriotic!” (p. 16; cf. p. 51—52).

⁷ Vezi Al. Procopovici, *Ortografia românească*. Propunerile Congresului Filologilor din România în sesiunile din 1925, 1926 și 1927, București, 1927, p. 5 (apud Magdalena Vulpe, *Geneza ortografiei din 1932*, în *Ortografia limbii române — trecut, prezent, viitor*, Iași, 1992, p. 45).

⁸ Al. Procopovici, *op. cit.*, p. 7 (apud M. Vulpe, *op. cit.*, p. 46). Cu toate acestea, o mai veche luare de poziție, privitoare la „ortografia revizuită [din 1904] a Academiei Române”, exprimată într-o scrisoare către Ioan Bogdan („Convorbiri literare”, XXXVIII, 1904, nr. 11, p. 961—978), dezlăluia un S. Pușcariu intransigent tocmai în sens invers. În disputele recente s-a amintit mai puțin această poziție, de tinerete, a sa, invocîndu-se, în schimb, cu obstinație, ca un dat, cea din ajun de și de după 1932. Atunci, în 1904, pledînd pentru fonetism ca principiu al ortografiei românești, se arăta ferm convins că acesta nu poate admite „nici un amestec de sentimente la regularea ortografiei, fie ele patriotice, estetice sau de altă natură, ci [fonetismul] vojește ca ortografia să fie o fotografie a pronunțării. Și de fapt ortografia are același rol, cînd scriem, ca pronunțarea, cînd vorbim, nimic mai mult” (*loc. cit.*, p. 965). Chiar scrierea lui *român*, credea el atunci, nu trebuie să facă excepție. Dimpotrivă: „Cît despre vorba *român*, eu găsesc că chiar scriînd-o cu *î* arătăm înai bine că sîntem conștii de însemnătatea acestui cuvînt în limba noastră. Dintre toate popoarele romanice numai noi am păstrat cuvîntul *romanus* ca element al limbei, rămas fără întrerupere din generație în generație. Toate celelalte popoare ce se trag de la romani l-au pierdut și numai mult mai tîrziu l-au luat cărturarii iarăși direct din limba latină, sub forma italiană *romano*, franceză *romain* etc. Cînd însă un cuvînt e bășinaș, cînd el trece din gură în gură în decurs de două mii de ani, forma lui se schimbă și chiar aceste schimbări, cînd ele sînt în conformitate cu legile fonetice, ne arată vechimea cuvîntului. Cum însă a latin accentuat în decursul timpului s-a schimbat în *î*, de cite ori era urmat de *n*, cum *angelus* s-a schimbat în *înger*, așa și *romanus* s-a prefăcut în *român*. Dacă poporul ar zice *roman*, precum zice *arhanghel*, am putea spune cu siguranță că acest *roman* nu e cuvînt vechi în limba noastră, precum e și *arhanghel*, un împrumut recent (din limba greacă). Deci, mie mi se pare că ținînd la a în *român*, în loc să arătăm originea cuvîntului, o falsificăm” (*ibidem*, p. 968). Păreră surprinzătoare la S. Pușcariu, pe care, însă, cum bine se știe, a abandonat-o ulterior, întorcînd, cu chibzuală, argumentele pentru susținerea tezei opuse.

în nici un caz însă și pentru numele proprii și adjectivele derivate din ele. Va trebui să rămână deci ca și pînă acum *român*, *românesc* etc.⁹ Vine, însă, îndată, riposta lui O. Densusianu, care „e de părere se se uniformizeze integral scrierea lui *i* din *i*. Sunetul *i* este propriu limbii române. Ca atare el trebuie să capete aceeași scriere și în *romîn*. Excepția pentru acest singur termen nu este prin nimic justificată și prezumția că menținerea lui *i* din *a* este necesară pentru sugerarea latinității nu este un argument serios”¹⁰. Cu toate acestea, în final, „se admite *i* pentru toate cazurile, în afară de *român*, *România* și termenii derivați”. Același lucru se va întâmpla cîțiva ani mai târziu, la 6 februarie 1932¹¹, dar regula va fi modificată, după nici trei luni, prin revenirea la norma din 1904¹². Aceasta va fi în vigoare pînă în 1953.

1.3. Dar, deși ortografia din 1953 înlocuise litera *â* peste tot cu *i*, amendamentul din 1965 prin care ea se reintroducea doar în același *român* și familia sa, consemna, în fapt, o realitate grafică la care nu se renunțase nici un moment în totalitate. După cum ne încredințează Emil Petrovici¹³, o menținuseră — în *România*, *român* de bună seamă — CFR-ul și echipele sportive românești, care nesocoteau restricția normativă mai ales datorită ariei internaționale activității lor, unde se impusese imaginea grafică evocatoare de origini romanice a numelui țării. Pledind el însuși pentru revenirea la această scriere, lingvistul clujean amintea că ea corespundea unei tradiții în cultura românească. Prevederea ortografică ce urma să fie abrogată în 1965 stîrnise, mărturisise D. Macrea¹⁴, o anume „indispoziție afectivă în opinia publică” românească. Protestase împotriva acestei prevederi însuși primul ministru de atunci, dr. Petru Groza, motivînd că numele țării și al poporului sînt cunoscute în toată lumea sub formele scrise cu *â*, cele cu *i*, normă grafică atunci, „surprinzînd neplăcut nu numai pe români, ci și pe străini”¹⁵.

Ediția din 1965 a *Îndreptarului ortografic, ortoepic și de punctuație* făcea, deci, corectura așteptată, consemnînd, într-o notiță introductivă, *Cu privire la îmbunătățirea normelor ortografice ale limbii române* (p. 3), „reintroducerea în alfabetul limbii române a literei *â* (*Â*) care se va folosi

⁹ AAR, tom XLVI, 1926, p. 153. Susținîndu-l, I. Inuleț adaugă: „Scrierea care indică originea noastră latină are importanță mare pentru provinciile alipite, cu deosebire pentru Basarabia” (*ibidem*). N. Iorga, în schimb, își va mărturisii preferința „în ce privește termenii exceptați pentru forma *România*, *românesc* etc.”, și din considerațiuni fonetice și pentru că aceasta este forma de păstrare a firmei statului și a numelui nației” (*ibidem*; cf. de altfel, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925; *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928; *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. I—II, București, 1934; etc.). În 1929, ideea lui V. Pârvan va fi reluată în aceiași termeni și de C. Rădulescu-Motru (AAR, tom XLIX, 1929, p. 234).

¹⁰ AAR, tom XLVI, 1926, p. 153.

¹¹ „Ortografia nouă”, votată atunci, prevede la punctul 14: „[VOCALE:] *i*. Se scrie peste tot astfel sunetul propriu limbii noastre, păstrîndu-se *â* numai în cuvîntul *român* și derivatele lui” (AAR, tom LII, 1932, p. 89).

¹² În ședința din 25 mai 1932, „D-l Sextil Pușcariu dă citire propunerii [a 14 membri ai Academiei Române, de a se reveni la *â* în interiorul cuvîntelor], adăogînd la motivele ei și alte motive împotriva scrierii cu *i* din *i*” (AAR, tom LII, 1932, p. 215).

¹³ *Romînia sau România?*, în „Tribuna”, IX, 1965, nr. 11, p. 8.

¹⁴ *Ortografia actuală a limbii române. Cîteva precizări*, în CI, VIII, 1963, nr. 2, p. 319.

¹⁵ *Ibidem*.

în scrierea numelui propriu *România* și a tuturor cuvintelor din aceeași familie (*român, românesc* etc.), formulând-o și ca normă sub § 8 (p. 7).

1.4. Dintre argumentele aduse în polemicile actuale privind ortografia, pentru menținerea lui *â* doar în *român* a fost relevată ca semnificativă invocarea, de către Valeria Guțu Romalo (1991), a „funcției semiotice [s.n.] a acestei litere de a pune pe *români* alături de *romani*”¹⁸. Ceea ce, la urma urmelor, nu era decât o reformulare în termeni moderni a unor convingeri afirmate și susținute pînă aici de o seamă de cărturari. Apreciind-o drept „cea mai importantă idee susținută în cadrul recentelor dezbateri ale subcomisiei de cultivare a limbii”¹⁷, Flora Șuteu crede, pe bună dreptate, în contextul mai larg al acestor discuții, că „păstrarea lui *â* introduce în semantica ortografiei noastre exact atita substrat mitic cît trebuie”¹⁸.

1.5. Prin urmare, dacă, mai mult decît în alte cazuri, grafia *â* / *i* înregistrează o evoluție sinuoasă, cu ezitări, cedări sau reveniri, măcar în parte aceasta s-a datorat și controverselor legate de scrierea lui *român*. Așa încît pare a nu fi o exagerare afirmația că, pînă la urmă, ea e aceea care a determinat menținerea în actualitate a lui *â*¹⁹. Prin importanța și semnificația cu totul aparte pe care i le conferă statutul de etnonim²⁰, ea trebuie să depășească, firesc, condiția unui fapt oarecare de scriere sau chiar de cultură. Aceasta, fie și numai pentru că *român* e continuator, între românici, al numelui strămoșilor și, dincolo de rigoarea științei, ar fi nechibzuit să irosești o dovadă foarte la îndemînă, de domeniul evidenței, fie ea formală, grafică, a unei strălucite origini. Pe care, de altfel, o reflectă și scrierea acestuia și a numelui țării într-o mulțime de limbi europene, uneori chiar de vreme îndelungată, căci în scrierile umanistilor străini s-a petrecut — ca în cultura românească — „același proces de acomodare a numelui etnic al românilor la etnonimul *romanus*”²¹.

2. În cultura românească, acest proces își are începuturile la sfîrșitul secolului XVI-lea și țintește apropierea formală cît mai mare a reflexului firesc — *rumân*, păstrat în cele mai multe graiuri populare românești, de etimonul său, lat. *romanus*. Printr-o modificare — grafică, eventual și fonetică —, forma putea deveni întru totul transparentă și evocatoare.

2.1. Firesc, această modificare a vizat la început prima secvență a cuvîntului, cu revenirea la o originar — *rumân* : *român* : *ромѧн* : *ромѧн*, *ромѧн*) și ea apare pentru întia oară într-o scriere românească, în 1582, în *Palia de la Orăștie*, traducere efectuată, precum se știe, de cărturari bănățeni

¹⁸ Cf. Flora Șuteu, *O retractare cu privire la â*!, în LR, XLI, 1992, nr. 9, p. 476.

¹⁷ Flora Șuteu, *Argumente academice din „Academica” în problema ortografiei*, în LR, XLI, nr. 4, p. 223.

¹⁸ *Ibidem*, p. 221.

¹⁹ „[...] contra [generalizării] lui *i* exista un prejudiciu puternic, care nu admita o scriere *romin*, ci numai *român*”, constata, deja pentru ortografia din 1904, S. Pușcariu în scrisoarea amintită mai sus (nota 8), către I. Bogdan („Convorbiri literare”, XXXVIII, 1904, nr. 11, p. 967). Cf. și A. Scriban, *op. cit.*, p. 51 : „Litera *â* (pe care Academia o susține numai fiindcă *român* vine din *romanus*) [...]”.

²⁰ „[...] etnonimul *român*, adj. *românesc* și adv. *românește*, ale căror rădăcini pornesc încă din latina populară de la baza limbii române (lat. *romanus*, **romaniscus*, **romanisce*), au avut un rol esențial în delimitarea, autodefinirea și conservarea comunității lingvistice romanice răsăritene, unindu-i, de-a lungul timpului, pe toți membrii comunității lingvistice în imaginea spirituală comună a limbii lor materne” (V. Arvinte, *op. cit.*, p. 5).

²¹ *Ibidem*, p. 211; cf. și p. 184—209.

tuți de *a*. E deasupra de îndoială că scrierea latină, atunci la începutul drumului de înlocuire a celei chirilice, va fi fost punctul de pornire și, apoi, își va fi avut partea de influență în adoptarea acestei particularități ortografice în lucrări ale unor autori ardeleni. A limita, însă, această inovație ortografică doar la o transpunere dinspre alfabetul latin către cel chirilic (*roman, romanesco*: **роман, романеск**) ar însemna o simplificare a realității: pe de o parte, alfabetul chirilic dispunea de litera corespunzătoare sunetului [i] și ea era utilizată curent în practica scrisului românesc; pe de altă parte, substituirea lui **ж** cu *a* se produce numai în *român* și derivatele-i. Frecvența și o anume consecvență ale apariției unor grafii ca **романеск, романиче** în tipărituri ale cărturarilor ardeleni arată cu claritate că este vorba de intenții programatice. Într-un astfel de context, acestei grafii i se poate recunoaște un *caracter anticipativ* pentru situația pînă mai ieri normă a ortografiei românești. El derivă tocmai din *unicitatea acestei grafii* (căci în toate celelalte cuvinte ce-l conțin pe [i], acesta continuă să fie redat prin **ж** sau, mai rar, prin **и**), determinată de *sesizarea valorii și importanței ei simbolice*, cu alte cuvinte de intuirea și aplicarea, pentru prima dată, a ceea ce acum a fost numit (Valeria Guțu Romalo; vezi *supra* 1.4.) „funcția semiotică a acestei litere”²⁵.

3.2. Se cuvine reținută, însă, mai întii, o atestare izolată, într-un manifest politic în versuri contra turcilor, publicat în 1769, la Rîmnic²⁶: **тѣмъбницѣ романѣскѣ**. Forma cu *o* și *a* apare însă doar în titlu, în text fiind scrisă, de mai multe ori, numai cu **с** și **ж**: „Crai avînd **ромѣжн** de neam / Purtînd stemă legitimă [. . .]” sau: „Să găta ca lupi turbați / Ca să taie și să arză / Neamul **ромѣжнѣск** să piarză” etc. Că forma din titlu nu ar trebui apreciată, totuși, ca întîmplătoare s-ar putea susține prin aceea că, în text chiar, se invocă, orgolios, originea romană a românilor: „Noi nu sîntem neamuri proaste / Ci și acumu se cunoaște / Că sîntem diu vechi romani”, cu îndemnul adresat contemporanilor de a fi vrednici de astfel de strămoși. Cu toate acestea, vom înregistra grafia **романѣскѣ**, pentru Muntenia și pentru acest timp, ca un fapt singular, chiar dacă nu lipsit de semnificație.

3.3. Altă valoare are, însă, prezența grafiei în discuție într-un șir de lucrări tipărite la Buda: intenția și motivația substituirii lui **ж** și **и** cu *a* țin de evidență, căci, dincolo de o îndreptățită subiectivitate afectivă,

²⁵ Cum era de așteptat, prezența acestei grafii nu putea trece neobservată. Ea a fost semnalată fie ca o particularitate ortografică în diferite lucrări ale unor autori ai celui timp (cf., de pildă, notele editorilor Doina Rogdan-Dascălu și Crișu Dascălu, la Paul Iorgovici, *Observații de limba românească*, Timișoara, 1979, p. 47 și 77, sau Olimpia Șerban și Eugen Doreescu, la Constantin Diaconovici Loga, *Gramatica românească*, Timișoara, 1973, p. 14), fie ca „o tendință certă a latinistilor de a apropia (și modela), în mod intenționat și declarat, numele etnic *român* de etimoul său *romanus*” (V. Arvinte, *op. cit.*, p. 65, cu enumerare de titluri).

Aceeași conștiință a originii romane a românilor, se pare, a dus la un fapt oarecum răsturnat față de cel discutat aici: atribuirea sensului „roman” formei *rumân* (de exemplu în *Cronograful* lui Moxa); cf. Alexandru Mares, *Rumân, „roman” în vechile texte românești*, în *SLR*, XXIII, 1972, nr. 1, p. 63–67. Asocierea formei *rumân* cu sensurile „român” și „roman” poate fi întîlnită și mai tirziu, la reprezentanții ai Școlii ardeleni; cf. *Școala ardeleană*. Ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugaru, București, 1983, vol. I, p. 223 (nota a) și urm. La fel se întîmplă și cu adjectivul *romănesc*; vezi și *infra* 3.3.1.

²⁶ Al. T. Dumitrescu, „*Trîmbiță românească*”, *manifest public, patriotic și revoluționar*, în *AAR*, seria II, tom XXXVII, 1914–1915. *Memoriile Secțiunii Literare*, 1915, p. 21–46, îl atribuie lui Ienăchiță Văcărescu.

nu e greu de întrezărit ideea constituirii unei norme ortografice. Și dacă, inițial, ea va fi plecat de la un autor aparținând, desigur, cuprinzătoarei mișcări a Școlii ardelenne — să fie oare Paul Iorgovici? —, în timpul cel mai scurt devine cauza pe care o va promova un grup de cărturari fie prin adoptarea ei în chiar obișnuința lor de scriere, fie, eventual, doar prin acceptarea ei, de realizarea concretă în forma pentru tipar îngrijindu-se corectorul (cenzorul) din cadrul tipografiei. Inițiativa pare a fi venit din partea unor autori originari din Banat. Cel puțin spre această concluzie ne duce faptul că grafia cu *a* în loc de *ж* în *român* și derivatele sale apare frecvent și aproape constant mai ales în lucrări ce le aparțin. Într-o primă fază, ea nu se întâlnește în cărți ale unor autori din alte regiuni, nici chiar în operele tipărite cu chirilice ale corifeilor Școlii ardelenne (de exemplu: Samuil Clain, *Istoria, lucrurile și întâmplările романилар*, Buda, 1806; Petru Maior, *Istoria pentru începutul романилар în Dachia*, Buda, 1812; etc.). De asemenea, demn de reținut e că ea individualizează, la început, lucrări publicate la Tipografia Universității din Buda: bineînțeles, concomitent, aici apar și cărți ce îl au pe *român* scris ca și pînă acum, cu *ж*. Nu peste mult timp, însă, grafia va fi acceptată și de alți autori (decît bănațeni), ca și în lucrări scoase de alte tipografii. O eventuală generalizare nu se va putea produce, căci, curînd, scrierea chirilică va fi înlocuită definitiv cu cea latină.

3.3.1. Grafia романѣскѣ (cu *ѣ* și *ж*) din titlul operei lui Paul Iorgovici, *Observații de limbă rumânească*, Buda, 1799²⁷, nu lasă să se bănuiască existența unui cu totul alt statut al ei în cuprinsul cărții. Reluată ca titlu al primei secțiuni, sintagma *observații de limba românească* redă adjectivul sub forma романѣскѣ, cu *a* (p. 86). Fără să o înlăture pe cea cu *ж*, grafia cu *a* e cea obișnuită și duce uneori la omonimie grafică²⁸: prin același романѣск (fem. романѣскѣ) este redat atît sensul „roman” cît și sensul „român”, deosebirea semantică realizînd-o contextul sau corelația cu grafia alternativă, veche (cu *ж*): „Precum cuvintele care vorbim și numele care purtăm ne mărturisesc pre noi a fi următorii națiii романѣскѣй, așa și starea noastră, a романилар de acuma, ne arată [...]” (p. 77); „în cărticica aceasta, cetitoriule binevoitor, vei vedea cuvintele limbii noastre романѣскѣй ca niște rămășițe a limbii unei nații care au numărat cîndva mulți puternici împărați, dintre care pre Iuliu Chesariu și Avgust Împăratu [...]” (p. 75); „Sub Trăian, împăratul романилар, Țara романѣскѣ, Moldavia, Ardealu, Banatu se cheamă cu un nume Dachia” (p. 107); „Din cele pînă aici zise pentru limba романѣскѣ, se pot multe înțelege și din cele ce sînt de ale stării a națiii романѣскѣй, fiindcă limba și nația cu acelaș paș pășesc” (p. 127); etc. Grafia conservatoare, cu *ѣ* și *ж*, din titlu se explică tocmai prin lipsa unui context cu valoare explicativă; ca și prin dorința evitării unei eventuale confuzii de sens.

²⁷ Trimiterile ce urmează se fac la Paul Iorgovici, *Observații de limbă rumânească*. Ediție critică, studiu introductiv, tabel cronologic, note, bibliografie de Doina Bogdan-Dascălu și Crișu Dascălu. Prefață de Ștefan Munteanu, Timișoara, 1979. S-a preluat și transcrierea din această ediție.

²⁸ Vezi și nota editorilor, la p. 77 (nota 12).

È posibil ca lucrarea bănațeanului Paul Iorgovici, cu ecoul cunoscut între contemporani²⁹, să nu fie doar un punct de reper cronologic în ce privește discuția noastră, ci să fi constituit în epocă modelul imitat în primul rînd de cîrturari din aceeași provincie.

3.3.2. De asemenea, e de presupus că adjectivul feminin **романіаскэ** a rezultat și din compusul **дако-романіаскэ** (cf. lat. *daco-romana*), prezent și el destul de frecvent în scrieri ale momentului. Astfel, la 1802 (Buda), D. Țichindeal publică traducerea sa din Dosithei Obradovici, *Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase*, „[...] în limba **дако-романіаскэ** așezate“, iar la 1808 (Buda), din același, *Adunare de lucruri moralicești*, „[...] în limba **дако-романіаскэ** traduse prin părintele Dimitrie Țichindeal“. În dedicația către Grigorie Obradovici, care deschide traducerea din 1808, apare de mai multe ori și adjectivul simplu **романіаскэ** : „Cu durere căuta nația **романіаскэ** [...]“; „Nu mă îndoiesc cu a mă pone chizeș pentru toate lucrurile acelea a căroră nădejde îmbucură nația **романіаскэ** [...]“; etc. Dar și cu **ж**, tot acolo : „[...] și așa vei reporta mulțemirea tuturor **ромжнилор**“; ca și, în același an, în *Epitomul* (Buda) : „[...] cu tradiția în lingva **ромжнѣскэ**“, sau în 1814 (Buda) : „*Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățători*, acum întia oară culease și întru acest chip pre limba **ромжнѣскэ** întocmite de Dimitrie Țichindeal [...]“.

Două exemple, de la 1805 (Buda), din Grigorie Obradovici însuși : „[...] *Aritmetica* spre trebuința școalelor celor **руманици** [...]“; traducerea „*Datorințele a subdașilor* [...] *cătră monarhul lor*. Spre întrebuințarea în școalele cele **руманици** naționalnice“.

3.3.3. În primii ani ai începutului de secol 19, Constantin Diaconovici Loga suplinește sau îndeplinește, pînă la 1812, oficiile de corector al tipăriturilor românești de pe lîngă tipografia din Buda³⁰ și va profita, desigur, de această funcție pentru a afirma și a promova scrierea cu **a** a lui **роман(еск)**, **руманици**. Deși nu o menționează în mod explicit în „*Ortografia sau drcapta scrisoare* pentru îndreptarea scriitorilor limbii **руманици**“ (Buda, 1818), o anume consecvență cu care apare grafia respectivă în operele sale, chiar dacă cele mai multe din acestea se publică după ce autorul lor nu mai funcționa la Tipografia Universității din Buda (*Gramatica руманѣскэ*, Buda, 1822; *Chiemare la tipărirea cărților руманици* și *versuri pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1821; *Epistolariul руманеск pentru facerea de scrisori*, Buda, 1841; etc.), ca și proba manuscrisă pe care ne-o oferă o scrisoare adresată, în 4 aprilie 1841, redacțiilor brașovene³¹ („Stelucitele domniile voastre în Institutul Redacției Gazetelor **руманей** lucrăți cu necurmăte ostenele avînd spre scop cultura Patriei și prin fiii Patriei noastre a împărtăși această cultură și altor **романѣ**“ etc.) sînt dovezi ale faptului că el socotea această grafie o normă ortografică, deși, mult mai rar, îi „scapă“ și forme cu **ж**. Iată și două citate

²⁹ Vezi, de pildă, „opiniile“ lui D. Țichindeal, Ioan Teodorovici, Ion Heliade Rădulescu ca și ale altora, în ediția citată, p. 275–276.

³⁰ Cf. I. B. Muresianu, *Un mare dascăl bănațean : Constantin Diaconovici Loga*, în „Scri-sul bănațean“, IX, 1958, nr. 3, p. 72.

³¹ Vezi N. Bocșan, *Dintr-o scrisoare inedită de la C. Diaconovici Loga*, în *Constantin Diaconovici Loga*, culegere îngrijită de Ion Iliescu, Timișoara, 1971, p. 33–36 (cu reproducerea fotografică a manuscrisului).

din *Ortografie*: „Cîte limbi au ieșit din limba latinească? Aceste patru, precum: cea italienească, **романѣскъ**, franțozască și spaniolească“ (p. 58); „Iară cuvintele cele latinești care acum prin învățeturi intra în limba **романѣскъ** se scriu ca și alte cuvinte **романѣщій** iar de la limba latinească de vișă purcese“ (p. 10).

3.3.4. Alternînd cu cele care mențin scrierea lui *român(esc)* cu **ж(з)**, lucrările tipărite la Buda care adoptă grafia cu **а** sînt destul de numeroase. Mai întîi, cele ale autorilor bănățeni sau privind Banatul: *Instrucție pentru școalele **романѣщій** în Bănat* (Buda, 1809), a cărei ediție a doua (Buda, 1815) o scoate C. Diaconovici Loga; „*Chiemare la cea de față și de chepenie cercare a tinărimei*, carea să învață în **романѣска** normala școală a Lipovii [...]“ (Buda, 1811); Ioan Thomici, *Cultura bombîțelor* [...] pentru școalele **романѣщій** [...]“ (Buda, 1823); idem, „*Scurte învățături pentru creșterea și buna purtare a tinerimei **романъ*** [...]“ (Buda, 1827); Damaschin Bojincă, *Diregătoriul bunei-creștere spre îndreptarea multor părinți și bun-folosul tinerimei **романе*** (Buda, 1830); etc.

3.3.5. Ea apare, curînd, și în lucrări, publicate de aceeași tipografie, datorate unor autori din alte provincii decît Banatul. Exemplul cel mai cunoscut va fi „*Biblioteca **романѣскъ**, întăia oară tipărită pentru nația **романѣскъ** [...]*“ a lui Zaharia Carcalechi (Buda, 1821; la 1829—1830: „[...] tipărită pentru neamul **романѣск**“), în acel timp, „ferlegher de cărți a crăeștii și mai marei tipografii din Buda a Universității Ungariei“, dispunînd, deci, de posibilitatea de a influența, la rîndu-i, extinderea inovației grafice. De asemenea, în prefața traducerii lui Dinicu Golescu, „*Adunare de pilde bisericesti și filosofesti* [...] tîlmăcite de pre limba grecească în cea **романѣскъ**“: „am tîlmăcit [...] în strămoșasca mea **романѣскъ**“; apoi în calendare etc.

3.3.6. Nu altfel decît tot o extindere a acestei grafii cu **а** trebuie considerată prezența ei în lucrări publicate, în aceeași primă jumătate a secolului al XIX-lea, de alte tipografii decît cea budană. Ea apare, de pildă, în lucrările ieromonahului bucureștean Macarie, tipărite în 1823 la Viena (*Anastasimatarium bisericesc*, alcătuit după cel grecesc pre limba **романѣскъ**“, „[...] școală **романѣскъ** [...]“; „*Irmologhion* [...] alcătuit **романѣщій**“; „*Theorilicon*, tîlmăcită [...] pre limba **романѣскъ**“); numai în titlul unor lucrări ale lui Gr. Pleșoianu, tipărite la București, 1825 (*Abetădar greco-романъ*) și, probabil la Craiova, în 1829 (*Abetădar franțezo-романѣск*) și 1830 (*Frumoase dialoguri franțezo-романѣщій*) (căci, altfel, e preferată grafia cu **ж**); în „*Apanthisma* [...], *fealiuri de fealiuri de rugăciuni umilicioase* [...] spre asemenea folos al neamului **романѣск**“, tipărită la Mănăstirea Neamț în 1827; în „*Istoria Scripturii vechiului Testament* [...], spre întrebuițarea **романѣщій** tinerimi“, Iași, 1824 — de data aceasta și cu un nou compus: „Tîlmăcită de pre limba elinească pe a noastră **романомолдовѣнѣскъ** de smeritul Veniamin Costachi mitrop.“, care revine, tot la Iași, în *Evanghelistar*, 1824 („[...] pe **романомолдовѣнѣскъ**“); etc.

4. Inovația ortografică semnalată sub **3.** are o semnificație bine definită și, chiar dacă prezenta destul de puține șanse de a se impune, între altele și pentru că alfabetul chirilic era în prag de a fi abandonat în scrierea românească, a avut un anume ecou. Ar fi cu totul eronat ca

ea să fie apreciată drept una din exagerările curentului latinist ; dimpotrivă, în contextul dat și cu trimitere la situația ulterioară și actuală, e, credem, o dovadă de subtilitate și de rafinat simț al limbii. Promovată mai ales de cărturari bănățeni, însemna ducerea pînă la capăt a modificării scrierii lui *român(esc)* în sensul apropierii de etimonul său, inițiate de înaintașii lor spre sfîrșitul secolului al XVI-lea (*rumân > român*). Dacă, însă, aceea reușise să se generalizeze, în scriere și apoi în rostire, cea din secolul trecut rămîne să fie menționată nu numai ca un fapt de *culture loyalty*, ci și ca unul de remarcabilă intuiție lingvistică. Timpul a verificat-o prin însăși menținerea în actualitate a scrierii lui *român* și a derivatelor lui cu *â*, cu statut de excepție, fie ca punct central al disputelor ortografice, fie, pînă de curînd, ca normă ortografică. A renunța, acum, la acest statut de excepție înseamnă a-i subestima valoarea aparte a semnificației și, nu în ultimul rînd, a complica inutil ortografia.

Decembrie 1993

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj Napoca, str. E. Racoviță 21

NOTE LEXICALE (DIN MATERIALUL ALRR-TRANSILVANIA)

VIOREL BIDIAN

Ne vom ocupa în cele ce urmează de câteva cuvinte notate de anchetatorii ALRR-Trans. pentru unele noțiuni privitoare la om și la corpul omenesc ('neg', 'urdori', 'gușă', 'slab, fără putere', 'cherchelit') și la altele referitoare la casă ('țiglă', 'olan', 'jgheab, cetîrnă', 'chingă la căpriori', 'roabă' și 'tencuială'), cuvinte, în general, neatestate de principalele dicționare românești (în primul rînd DA, ALR și CADE) cu sensurile notate de noi. Alteori pentru aceste cuvinte dăm variante lexicale neînregistrate sau, fiind date de dicționare cu puține atestări ori din alte provincii istorice, îmbogățim numărul atestărilor și precizăm mai îndeaproape ariile lor de circulație. Am urmărit existența acestor cuvinte și în materialul din ALR I și ALR II, iar în câteva cazuri și în unele atlase regionale românești (mai ales al Banatului).

arici. DA, s.v. *arici*, 'dă și înțelesul de „zgrăbunță primejdioasă: herpes, lichen, impetigo“ al acestui cuvînt, iar CADE, cu mențiunea „popular“, pe cel de „boală de piele la om“. Autorii ALRR-Trans. l-au notat pe *arici* ca răspuns la noțiunea 'neg' în Hodac (punctul 301) și Chiheru de Sus (punctul 314, aici și *ningel*), localități apropiate din jud. MS, și în Zam (punctul 371, alături de *neg*), în Lăpugiu de Sus (punctul 403) și în Bătrîna (punctul 404), toate aceste trei localități fiind situate în vestul jud. HD, la granița cu Banatul. În ALR I pentru 'neg' (vol. I, h. 51/229) *arici* apare în Transilvania doar la Hodac MS (aproape de cele două localități unde l-a notat D. Loșonți), dar și în toate cele cinci puncte de anchetă la aromâni. Autorii NALR-Mold. Bucov. (vol. I, h. 65/471, 667) l-au notat și ei pe *arici*, alături de *nigel* în două localități, într-una (471) cu specificarea că „ariciul e mai mare și se face numai pe mină [pe cînd] negul se face și pe obraz“. În h. 87, vol. I a NALR-Banat *arici* apare în 25 de localități, mai ales în partea din nord-est a provinciei, adesea alături de alți termeni. În 16 dintre localități subiecții au precizat că „*arici* se zice la un neg mai mare, crestat în vîrf, care doare“.

cică. Pe *cică* pentru 'urdori' l-am notat într-un singur punct, 448 = Clopotiva, dar S. Pop îl atestă din alte două localități, tot din jud. HD (ALR I/I, h. 15/109, 116) — Orăștie și Ștei, precum și din alte două din Crișana (punctele 65 și 308). DA cunoaște cuvîntul acesta cu sensul 'murdărie uscată din nas'. La ambele aceste înțelesuri s-a putut ajunge de la acela mai general de 'murdărie'.

ceară. În cazul lui *ceară* 'urdori', notat tot într-o singură localitate, Crivadia HD, informatorul a făcut apropierea de secreția asemănătoare ca aspect, care se formează în ureche, denumită *ceară*.

cipă. În patru localități din jud. Mureș (300, 313, 319, 337) și într-una din jud. Covasna (384), D. Loșonți a notat pentru 'urdori' termenul *cipă*. Și S. Pop consemnase termenul într-o localitate din jud. Mureș (ALR I/I, h. 15/231, aceeași cu 319 din ALRR-Trans.) și în alta din Crișana (punctul 333). Cuvîntul este un împrumut din ung. *csipa* 'idem'.

Molingós, notat în Galații Bistriței (punctul 276) pentru 'slab, fără putere', cuvînt neatestat de dicționare, trebuie indubitabil pus în legătură cu *moliiu* 'lipsit de forță, de energie'.

joteă; jotei 'gușă'. DA îl dă cu puține atestări din Bucovina. Autorii ALRR-Trans. l-au înregistrat în Miheșu de Cîmpie, MS (punctul 303) și sub forma *șotcă; șotce*, în același județ, la Lăurenii (punctul 319).

Crehûi 'cherchelit', notat la anchetele ALRR-Trans. din Sîngeorz-Băi, Șanț și din Feldru (punctele 246, 248, 254), toate din zona Năsăudului, este un sens apropiat de cel consumat de DA din Rebrîșoara-Năsăud de „(om) care umblă ca amețit, *sălhuiu, ciueș*” sau de derivatul (în Someș) *crehuit*, -ă 'beat de cap' (după Viciu, *Glosar*).

cîrcălit. În 15 localități din Transilvania s-a înregistrat pentru 'cherchelit, om care nu e chiar beat, căruia începe să i se „dezlege limba”' termenul *cîrcălit*. Fără a forma o arie compactă, unitară, cuvîntul a fost notat de mai multe ori în județele BN, CJ și BV.

hepleș. Pentru aceeași noțiune ('cherchelit'), în trei localități din nord-estul jud. BN (253, 254 și 277) s-a notat, alături de alți termeni, *hépleș*. Cuvîntul fusese înregistrat și la ancheta ALR II, din aceeași zonă a Bîrgăului (ALR II, s.n., vol. V, h. 1271/219).

cîrip. DA s.v. atestă cuvîntul cu înțelesul 'țigla' doar după CABA, *Sălaj*, considerîndu-l ungurism și dîndu-i ca etimon maghiarul *cserép*, cu același sens. În anchetele pentru ALRR-Trans. cuvîntul a fost notat frecvent în nord-vestul județului Cluj. Apar și variantele *cîrep*, rar *cerep*, mai apropiate de etimon, și de multe ori avînd genul feminin, ca *cîripă* și (mai rar) *cîrepură* (sing. refăcut după pl. *cîrepuri*). Mai ales în jud. Bistrița-Năsăud cuvîntul are aspectul fonetic *șîrep*, mai rar *șîrip*, iar ca feminine *șîrepură*, *șîrepă*, *șîripă*. E de presupus că formele cu *ș* se datorează în această arie pronunțării lui *ê* ca *š*, de la care s-a ajuns la *ș*. Ar fi fost normal ca în DLR să fie date, măcar cu trimiterea la *cîrip*, asemenea variante lexicale.

corn; coarne. Pentru noțiunea 'olan' (un fel de țigle, dar de altă formă decît cele obișnuite, așezate peste acestea, pe coama casei) au fost notați numeroși termeni, unii neatestați de dicționare. În peste 20 de localități, majoritatea din centrul Transilvaniei, noțiunea aceasta e desemnată prin *corn*; *coarne* (rar *corni* sau *cornuri*).

cot; coturi. În 5 localități (307, 325, 326, 332, 333) grupate la sud de Cluj, la granița dintre acest județ și Alba, noțiunea 'olan' e desemnată prin cuvîntul *cot*; *coturi*. În cazul acestor două cuvinte polisemantice (*corn* și *cot*) s-a plecat de la ideea de 'colț, unghi', pe care ele o cumulează, ajungîndu-se la sensul cu care noi le-am atestat.

căuş; căuşuri 'olan' a fost înregistrat în două localităţi apropiate din nordul jud. Braşov (punctele 382, 383), în acest caz apropierea făcându-se de forma de cupă sau lingură mai mare a vasului desemnat prin acest cuvînt.

colop; coloape. De la ideea de a proteja de ceva, prin acoperire (de arşiţă, ploaie) *colóp*; *coloápe* a ajuns să desemneze şi noţiunea 'olan', în două localităţi din preajma oraşului Brad (punctele 351, 370). (*Colopul* desemnează în unele graiuri şi snopul din vârful clăii de grâu, care protejează pe ceilalţi, mai ales de intemperii.)

cal; cai. În cazul lui *cal*; *cai* 'olan', notat în patru localităţi grupate în nord-estul jud. BN (246—248, 254) şi într-una din sudul lui (286), nu ne dăm seama cum s-a ajuns să desemneze noţiunea de mai sus.

călăreţ; călăreţi. Pentru *călăreţ*; ~ 'olan' (înregistrat în două localităţi vecine cu cele 4 amintite), în schimb, s-a plecat de la ideea 'care stă călare, care este încălecat' pe care o are *călăreţ*.

coampă; coampe. În sudul judeţului BN, în 8 puncte de anchetă pentru ALRR-Trans., formînd o arie unitară, s-a răspuns pentru 'olan' cu *coampă*; *coampe*. Termenul *chómpfogeln*, notat de E. Petrovici în Dipsa, localitate de lingă Bistriţa care avea populaţie săsescă (ALR II/I, h. 213/245), ne indică originea germană a împrumutului *coampă*.

cúpaşă; cúpaşe. În fine, pentru 'olan' autorii atlasului Transilvaniei au notat în patru puncte din jud. Mureş (300, 312, 317, 320) şi în unul din jud. Harghita (317) *cúpaşă*; *cúpaşe* şi *figle cúpaşe* într-altă localitate din jud. Mureş (319). Sunt împrumuturi din magh. *kupáscserép*.

cetîrnă. DA, cu menţiunea „ungurism în Ardeal, trecut şi în unele părţi ale vechii României”, dă acest cuvînt cu sensul de „jgheab în care se scurge apa de pe acoperiş, burlan, uluc, streaşină”, cu variantele *cetárnă*, *cetárnă citárnă*, *ceatîrnă*, indicîndu-i ca etimon ung. *csatorna*. În Transilvania, la anchetele pentru atlasul acestei provincii, au mai fost notate variantele *cetîrne*, *ceţerne*, *ciotórnă*, *ciotoárnă*, *ciotîrnă ciutárnă*, *ce-térnie*, fiecare în mai multe localităţi şi în cîte una *tecárnă* şi *chicárnă*.

găinar; găinare. Din puzderia de răspunsuri la întrebarea pentru noţiunea 'chingă la căpriori' ne oprim doar la termenul *găinar*; *găinare*. A fost notat în două localităţi (punctele 327, 329) din zona Arieşului superior (a Scărişoarei) într-una cu indicaţia „vechi”. DA, DM, CADE şi alte dicţionare nu dau nici măcar sensul de „coteţ, adăpost pentru găini”, ce ne este cunoscut nu numai din satul natal, (Corvineşti, BN), necum pe cel menţionat mai sus, de „chingă la căpriori”. Sîntem convinşi că la acest din urmă sens al lui *găinar* s-a ajuns de la cel de „coteţ, adăpost pentru găini”, chingile la căpriori ale unor case, şoproane etc. fiind locul unde se adăposteau găinile pe timpul nopţilor şi mai cu seamă iarna.

hont; honturi. Tot în Apuseni, la Avram Iancu, Vidra şi Certege (329—331), dar şi la Clopotiva (448) în Haţeg, am notat pentru noţiunea 'roabă' termenul *hont*; *honturi*. În anchetele la ALR I S. Pop consemnase la întrebarea [724] pentru această noţiune acelaşi termen la Avram Iancu (punctul 94) şi Certege (96), dar şi în localitatea vecină Arieşeni (93) şi la Cîmp (80), în apropiere de Beiuş. DA nu atestă cuvîntul, dar CADE îl dă, fără plural, după T. Frîncu şi G. Candrea, *Românii din Munţii*

Apuseni, București, 1888, p. 101, definindu-l ca „un fel de roabă întrebuințată de mineri” și dându-i ca etimon germ. *Hund*.

culiman (guliman). Pentru noțiunea 'tencuială' autorii ALRR-Trans. au notat și termenul *culimán* (*gulimán*), fiecare variantă în câte 3 localități din nordul jud. Cluj (punctele 272, 287, 289, respectiv 260, 270, 273), iar variantele *culimas*, *culimánț* în câte o localitate din jud. Harghita (punctele 317, respectiv 340). Într-una din localitățile harghitene (la Livezi) E. Petrovici notase pentru această noțiune *culimoás* (ALR II/I MN 117/574), iar la Micăsasa SB (punctul 141) pe *gulimán*, cu precizarea că „așa zic zidarii sași”. Tot în anchetele ALR II se notase la Beclean (punctul 260) varianta *culimár*. Și S. Pop a înregistrat pentru această noțiune (la întrebarea [1677]) pe *culimán* (în punctul 148, localitate din jud. Mureș) și pe *culimás* (în două localități, una în MS, punctul 243, alta în BC, punctul 578), precum și variantele *culemás* (punctul 231) și *culimás* (punctul 247, CJ).

șlipă. Termenul *șlipă*, notat în anchetele atlasului Transilvaniei în 3 localități (punctele 341, 365, 366) cu varianta *jlipă* notată în alte 2 (punctele 336, 358), toate cinci formînd o arie la limita dintre județele Mureș și Sibiu este cunoscut de DLR cu sensul 'tencuială', dar atestările sînt puține și se indică, pentru răspîndire, precizarea „prin Transilvania”. ALR II/I MN 117 îl atestă doar la Vinători, jud. Mureș.

Re luarea lucrărilor la prima parte a Dicționarului tezaur al limbii române (DA), pe care o dorim și o simțim ca o necesitate stringentă pentru specialiști, pentru toți cei interesați de limba și cultura națională, ar trebui să fie precedată de o excerptare atentă și competentă a faptelor de lexic din graiuri, și în primul rînd din atlasele lingvistice românești, publicate sau nepublicate încă, material mult mai sigur și cu coeficient mai mare de autenticitate decît cel al unor glosare sau comunicări făcute de nespecialiști. E de dorit și o mai bună conclucrare între lexicografi și dialectologi în realizarea acestei opere capitale a limbii române.

Noiembrie 1993

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. I. Rucoiță, 21

DESPRE TEMEIUL DE PRINCIPIU AL ȘCOLII LINGVISTICE CLUJENE

MIRCEA BORCIU

Istoria lingvisticii române atribuie, fără rezerve, „școlii lingvistice“ clujene „locul de frunte“ în contextul extraordinarei „înfloriri“ a acestei discipline, în cultura noastră, în perioada dintre cele două războaie mondiale. Exegezele din acest domeniu, tot mai numeroase în ultima vreme, înclină — în deplină convergență de opinii — să definească această „școală“ ca pe o grupare de forțe științifice în jurul personalității lui Sextil Pușcariu și/sau al obiectivelor comune înscrise în programul Muzeului Limbii Române și să motiveze locul privilegiat ce i se acordă, în raport cu celelalte centre filologice ale țării, în primul rînd cu cele din București și din Iași, prin marile realizări practice ale acestei grupări — *Dictionarul limbii române*, încredințat de Academie, *Atlasul lingvistic român*, precum și masivele și temeinicele explorări adunate în „Dacoromania“ și în volumele individuale ale cercetătorilor clujeni. Aceste realizări sînt, de regulă, considerate împreună și evaluate preponderent „din punct de vedere cantitativ“ ca reprezentînd aportul colectiv cel mai „împunător“ la progresul cercetărilor lingvistice românești în acea perioadă istorică¹.

Observația de la care pornesc însemnările de față este aceea că aportul lingviștilor clujeni (și locul ce li se atribuie) nu este pus, dacă nu mă înșel, niciodată (vezi și *infra*) în legătură cu un anume corpus de principii fundamentale care să poată distinge gruparea lor și la un nivel conceptual mai profund și să-i confere, în consecință, legitimitatea teoretică necesară unei autentice școli lingvistice. Dimpotrivă, în această privință se acreditează, în mod curent, opinia că între cele trei centre filologice principale ale țării nu au existat, de fapt, deosebiri importante de principiu și nici unul dintre ele nu a contribuit, în vreun fel, la „progresul teoretic“ al disciplinei. Este adevărat că aproape toți exegeții sînt de acord în a recunoaște „școlii“ clujene și, în primul rînd, lui Sextil Pușcariu „o mai mare deschidere spre curentele noi“ sau o „receptivitate mai mare la inovații“. Trebuie subliniat însă că această caracteristică nu este înțeleasă ca izvorînd din (sau fiind asociată cu)

¹ Acest mod de evaluare apare ilustrat cel mai pregnant în cele două lucrări colective de sinteză asupra istoriei lingvisticii românești, coordonate de Iorgu Iordan și elaborate sub egida fostei Academii Române: *Istoria științelor în România. Lingvistica*, București, 1975, p. 87—93 și *Istoria lingvisticii românești*, București, 1978, p. 105—111.

o concepție proprie, elaborată coerent, asupra fenomenului lingvistic. Astfel încât evaluarea dominantă, însușită (explicit sau nu) de către majoritatea cercetătorilor, asupra *orientării teoretice* a acestei grupări rămâne aceea a lui Iorgu Iordan, care definește „atitudinea” lui Sextil Pușcariu drept „un eclecticism doctrinar”, caracterizat prin „capacitatea de a înțelege și, în general, de a-și însuși concepții și metode de cercetare foarte variate” și motivat, în primul rând, prin exigențele *practice* ale obiectivelor de cercetare stabilite².

În pofida elementelor ce i se pot aduce în sprijin, mi se pare că acest mod de înțelegere a fundamentelor școlii clujene rămâne, în cele din urmă, foarte departe de ceea ce S. Pușcariu însuși ar numi „adevărul de fond” al acestei mișcări științifice. Anticipind exigența unei severe reconsiderări în acest sens, marele teoretician și istoric al lingvisticii care este Eugenio Coseriu a atras atenția, într-o intervenție recentă, că la Cluj s-a inițiat „o școală românească” în știința lingvistică, i.e. aici s-au elaborat „liniile teoretice mari” ale unei „concepții”, care nu numai că nu a fost simetrizată, dar n-a fost nici măcar sesizată și tratată ca atare în celelalte centre ale țării (ilustrative, în această privință, fiind, mai ales, întîmpinările polemice ale lingviștilor ieșeni). În această perspectivă, ilustrul savant de la Tübingen îl apreciază, cu toată greutatea cuvîntului său, pe Sextil Pușcariu drept „capul cel mai original” din lingvistica românească³.

Nu există motive de îndoială că investigațiile viitoare de istorie a lingvisticii românești — *emancipate, pe deplin, de influența nefastă a unor doctrine filozofice reducioniste!* — vor confirma întru totul această judecată de valoare și vor izbuti să pună în lumină profilul distinct al concepției lingvistice care se conturează treptat, pe măsura închegării acestei mișcări, și se desăvîrșește, mai ales, în monumentală *Limba română* (vol. I — 1940; 1976²; vol. II — 1959). În una din cele dintîi încercări serioase de a explica geneza școlii clujene, Theodor Capidan observa, cu dreptate, că „temeliile solide” pe care s-a „fondat” *Muzeul Limbii Române* trebuie raportate la

² Poziția lui Iorgu Iordan este expusă, mai întîi, într-un articol apărut chiar în „Cercetări de lingvistică” (*Sextil Pușcariu*, în CI., XI, 1966, nr. 2, p. 151—159) și reluată, apoi, în volumele colective citate în nota 1, în care secțiunile despre școala clujeană sînt redactate de același autor (vezi p. 92 și, respectiv, 108). Această poziție este însușită, explicit, între alții, de: G. Istrate, *Locul lui Sextil Pușcariu în lingvistica românească*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, Sect. III, t. XIV, 1968, fasc. 2, p. 145—147; idem, *Prefață*, la S. Pușcariu, *Limba română*. I. *Principii generale*, Ediția a II-a, București, 1976, p. XX; B. Kelemen, *Sextil Pușcariu și unele probleme de teorie a limbii*, în CI., XIX, 1974, nr. 1, p. 9—17 (cu unele rezerve: „S. Pușcariu a fost receptiv și, în același timp, avea o atitudine proprie în direcțiile noi de cercetare” — p. 10) ș.a.

³ Eugen Coseriu, *Despre idealul pavidetiv*, în „Cronica”, XXVII 1992, nr. 11, p. 6—7, 15; nr. 12, p. 12, 15 (dialog realizat de Eugen Munteanu; pasajele în discuție, în nr. 12, p. 12). Să consemnăm, în acest context, între încercările, de pînă acum, de a defini „originalitatea” poziției teoretice a lui Pușcariu, în primul rînd lucrarea lui D. Bugeanu, *Concepția lingvistică a lui Sextil Pușcariu*, în LR, XVII, 1968, nr. 5, p. 393—404; imperativul unei explorări și evaluări aprofundate a acestui aspect este subliniat, recent, de I. Coja, *Sextil Pușcariu, în Istoria gândirii lingvistice românești. Texte comentate*, București, Universitatea din București, 1989, partea a II-a, 108—115: „rămînînd viitorului să judece nu numai originalitatea unor puncte de vedere exprimate cu osebire în ultima lucrare citată [*Limba română*], ci și puterea acestora de a oferi soluții unor probleme cu care continuă să se frămînte gândirea lingvistică” (p. 113).

„ideile” prezentate deja de S. Pușcariu în cele două articole-studii publicate, în 1910, în „Convorbiri literare” (*Probleme nouă în cercelările lingvistice*)⁴. Convingerea mea este că un astfel de corpus de „idei” poate fi, într-adevăr, detectat prin considerarea tuturor scrierilor lui S. Pușcariu și ale altor lingviști asociați cu el, din deceniul al doilea al secolului și, mai ales, din preajma întemeierii Muzeului. O examinare atentă a acestor texte va putea dovedi, mai mult, că „ideile” care se prefigurează aici nu sînt, simplu, „împrumutate” din stocul „în plină circulație” în lingvistica europeană, cum a crezut Th. Capidan și toți cei care i-au urmat, ci că ele reprezintă rodul unui efort de discernere și clarificare treptată, înscriindu-se într-un demers constant și îndelungat de elaborare concretă a unei poziții teoretice proprii. Urmărind îndeaproape acest proces, se poate delimita, cred, nucleul inițial al unei concepții lingvistice sau, altfel spus, adevăratul temei de principiu pe care se înalță, de fapt, întregul edificiu al școlii clujene.

Ecranul istoric ce servește drept fundal pentru geneza acestei mișcări este, firește, cel al mării cotituri a științei lingvistice europene de la începutul secolului nostru. Este epoca în care în Italia și în Austria, în Elveția, dar și în Franța și în Germania însăși se produce destrămarea paradigmei „neogramatice” și reorientarea radicală a științei lingvistice. Acest amplu fenomen se manifestă, înainte de toate, din interior, printr-o profundă „criză de conștiință” a lingviștilor formați la „vechea școală”. Pe de altă parte, în această perioadă se prefigurează și principalele orientări sau direcții noi, ce se afirmă ca alternative, în competiție, pentru a ocupa centrul scenei lingvistice europene. Constituirea nucleului inițial de principii în jurul căruia se va încheia, la Cluj, o adevărată școală lingvistică nu poate fi înțeleasă, în adevăratele ei dimensiuni, dacă nu se înscrie geneza formulărilor teoretice din textele pe care le urmărim pe coordonatele acestei mari și cruciale mutații în știința limbii⁵.

Diversi exegeți au atras, firește, atenția asupra faptului că Sextil Pușcariu se numără printre puținii lingviști români care nu doar au comentat, ci au supus unei dezbateri și evaluări „critice” stadiul în care se găsea, în acel moment, lingvistica pe plan european. Cred că trebuie mers mai departe și recunoscut adevărul că el este singurul lingvist român care și-a asumat cu deplină luciditate și a „trăit” la modul cel mai acut marea „criză” și, apoi, cotitura decisivă din știința lingvistică a vremii. Formulările sale globale — semnalate deja, e adevărat, ca „locuri clasice” în istoria ideilor noastre lingvistice — trebuie interpretate în această perspec-

⁴ Theodor Capidan, *Sextil Pușcariu*, în idem, *Limba și cultură*, București, 1943, p. 361—373. Autorul se referă, însă, la idei ce se găseau „în plină circulație între anii 1910—1914” și pe care S. Pușcariu doar le-a „remarcat [...] în cele două articole-studii” și a „încercat să le introducă în studiul limbii noastre” (vezi p. 369—370). Despre aceste „idei”, vezi și *infra*.

⁵ Acest moment din lingvistica europeană este înfățișat, pe larg, în diversele exegeze istorice asupra disciplinei; dintre caracterizările sintetice de deosebită relevanță, reținem diagnosticarea pregnantă a „crizei de conștiință” la Karl D. Uitti, *Linguistics and Literary Theory*, New Jersey, 1969, în sp. p. 117—137, și, mai ales, formularea „principiilor fundamentale” ce definesc reorientarea radicală a lingvisticii în raport cu „ideologia” pozitivistă a „școlii neogramatice” la E. Coseriu, *Lecciones de lingüística general*, Madrid, Gredos, 1981, p. 35—75.

tiță: „Hotărît, timpul în care trăim înseamnă, în cercetările lingvistice, o epocă de tranziție, din care mine-poi-mine se va cristaliza o direcție nouă” (1910); „Generația noastră trece astăzi printr-o epocă de revizuire a concepțiilor fundamentale lingvistice” (1921)⁶. Cum am anticipat deja, dezbatările vizate, precum și celelalte scrieri majore ale lui Sextil Pușcariu din această perioadă — la care trebuie adăugate și unele deschideri luminoase mai ales din lucrările lui Vasile Bogrea — mi se par revelatoare pentru o reconstrucție, din interior, a semnificației de profunzime a acestei „epoci de tranziție” sau de „revizuire a concepțiilor fundamentale lingvistice”. Din ele putem reconstitui, într-adevăr, toate cele trei componente esențiale ale vastei mutații a conștiinței lingvistice, care se poate distinge cu claritate numai astăzi, în perspectiva timpului, și pe care s-a întemeiat întreaga mișcare clujeană: (1) despărțirea de concepția școlii neogramatice; (2) definirea unei poziții de principiu proprii, în raport cu principalele direcții alternative propuse pe scena europeană; (3) în sfârșit, articularea unei strategii conceptual-metodologice coerente în raport cu exigențele momentului istoric (și de perspectivă) în studiul științific al limbii române.

Despărțirea de concepția școlii neogramatice reprezintă, în mai multe privințe, segmentul „cheie” al unei astfel de reconstrucții. Importanța acestui segment se impune și prin necesitatea de a risipi o gravă confuzie, creată în istoriografia lingvistică românească, privind relațiile lui Sextil Pușcariu și ale lingviștilor clujeni, în general, cu „școala neogramatică”. Pe această confuzie se clădește de fapt, în întregime, și teza menționată a „eclectismului doctrinar” și fără o denunțare și înlăturare cât mai netă a ei, din primul moment, nu se poate înțelege, cred, amplitudinea și radicalitatea întregii mutații în care se înscrie curentul clujean.

Este un fapt îndeobște cunoscut că Sextil Pușcariu — ca și Theodor Capidan sau Constantin Lacea, de altfel — și-a dobândit formația sa științifică în primul rînd la Universitatea din Leipzig (între 1895—1899, cînd își ia doctoratul), avîndu-i ca profesori, între alții, chiar pe unii dintre fondatorii „școlii neogramatice”: pe Karl Brugmann însuși, pe slavistul A. Leskien, pe germanistul și celebrul fonetician Ed. Sievers. Se poate concede, de asemenea, că desăvîrșirea ulterioară a studiilor sale lingvistice la Paris (1899—1901, cu Gaston Paris) și la Viena (1901—1906, mai ales în preajma lui Wilhelm Meyer-Lübke, la care își ia și docența) nu a putut modifica, în esență, orientarea dobîndită inițial la Leipzig. Pornind de la aceste premise și de la o interpretare cu totul superficială a operei sale științifice, exegeza românească de istorie a lingvisticii a ajuns să acrediteze ideea că întreaga contribuție a lui Sextil Pușcariu și a școlii clujene, în ansamblul ei, se înscrie în „concepția neogramatică asupra limbii”. Această teză a ajuns, în mod surprinzător, să fie aproape general acceptată în ultimele decenii, ea fiind formulată cel mai tranșant de Iorgu Iordan:

⁶ Cu aceste celebre formulări se deschid articolele-studii *Probleme nouă în cercetările lingvistice*, II, în „Convorbiri literare”, XLIV, 1910, nr. 3, iulie, p. 523—542, și *Din perspectiva Dicționarului*, III, *Despre legile fonologice*, în „Dacoromania”, II, 1921—1922, p. 19—84 și în extras, 1921, 65 p. Ambele texte sunt reproduse în S. Pușcariu, *Cercetări și studii*, ediție îngrijită de Ilie Dan, București, 1974, p. 44—56 și, respectiv, 232—280 — sursă la care se va trimite în continuare.

„S. Pușcariu a fost, în fond, toată viața un neogramatic (la fel cu toți lingviștii români ceva mai în vîrstă sau ceva mai tineri decît dînsul)...⁷. Amintita etichetare globală în termenii „eclectismului doctrinar“ se ancorează tocmai în acest punct: se consideră că, *pe acest „fond neogramatic“* s-ar fi „arborat“, apoi, diverse „elemente moderne“, față de care lingvistul clujean s-a dovedit „mult mai receptiv“ (decît „alți colegi de generație“ din România).

Înainte a oricărui efort interpretativ asupra operei, caracterizarea generală a lui S. Pușcariu ca „neogramatic“ se dovedește, însă, total inadecvată chiar și prin simpla confruntare cu unele fapte esențiale ale biografiei sale spirituale. Fără a insista aici asupra acestui aspect, trebuie reținut, în primul rînd, că nici chiar formația sa științifică la Leipzig, și apoi la Paris și Viena, nu poate fi înscrisă, nici pe departe, *în întregime*, sub influența orientării neogramatice⁸. Mult mai important decît acest aspect, însă, este faptul că, ulterior, — mai precis, începînd chiar cu perioada pe care o examinăm aici (1910—1921) — marele lingvist și-a mărturisit, în repetate rînduri, „*emanciparea de sub influența*“ foștilor săi dascăli și a *repudiat* în mod deschis și tranșant „ideile dominante“ ale școlii în care își făcuse ucenicia. După înțelegerea mea, cunoscutele „profesiuni de credință“, reiterate de-a lungul întregii sale cariere pînă la memoriile publicate postum⁹, reprezintă pietre unghiulare pentru orice exegeză temeinică asupra operei și concepției lui Sextil Pușcariu, iar etichetarea sa drept „neogramatic“ face pur și simplu *tabula rasa* din aceste documente.

Înscrierea lingvistului clujean, *în pofida acestor evidente*, în curentul neogramatic a putut avea loc, în interpretarea operei sale, dacă nu mă înșel, în primul rînd printr-o regretabilă confuzie între *concepție* și *metodă* sau, chiar, printr-o neglijare totală a *concepției* în favoarea *metodei*. Analiza textelor lui Pușcariu va dovedi, cred, fără putință de tăgadă, că „emanciparea“ mereu afirmată în raport cu foștii săi „dascăli“ vizează, înainte de toate, înseși „principiile“ fundamentale implicate în *doctrina* „neogramatică“ și nu atît metoda de lucru (utilizarea practică, în tehnica cercetării, a „legilor fonetice“). Caracterizarea marelui lingvist clujean ca „neogramatic“

⁷ I. Iordan, *Sextil Pușcariu, loc. cit.*, p. 151 (spațierea noastră — M. B.). Dintre numeroasele surse în care recape această caracterizare, reținem: G. Istrate, *Prefață, loc. cit.*: „Deși neogramatic, autorul evită excesul de istorism...“ [sic!], p. XXI; B. Kelemen, *loc. cit.*: „În activitatea lingvistică a întemeietorului școlii lingvistice clujene predomină *concepția* curentului neogramatic“ (p. 10; subl. n. — M. B.); etichetarea globală, în acest sens, a lui Pușcariu ca „neogramatic ponderat“ sau, doar, „neogramaticul clujean“ *abundă*, din păcate (vezi de ex., întreg numărul special dedicat lui în „Cercetări de lingvistică“, XIX, 1974, nr. 1, p. 5—66).

⁸ Th. Capidan, *loc. cit.*, a subliniat, în această privință, importanța întîlnirii lui S. Pușcariu, încă la Leipzig, cu celebrul W. Wundt, care, „vorbind despre grai în legătură cu sufletul, trecea de la studiul formal al graiului la spiritualitatea limbii“, „propovăduind“ de la catedră că limba „nu se reduce numai la sunete și cuvinte“ (în aspectul lor material), ci implică și „o parte din suflet, pe care fiecare din noi o pune în vorbire“ (p. 362—363). Acest filon este consolidat prin exigența corelării studiului lingvistic cu cel literar, cultivată, apoi, atît la Paris cît și la Viena (cf. *Sextil Pușcariu și problemele limbajului poetic românesc*, în LR, XXVIII, 1977, nr. 6, p. 621—637).

⁹ Vezi, în acest sens, mai ales *Limba română. I. Privire generală*, București, 1940, p. 2 (1976, p. 4); *Călare pe două veacuri*, București, 1968, p. 30—31; *Memorii*, București, 1978, p. 539, precum și textele supuse analizei aici (*supra*, nota 6).

nu ține seama tocmai de dimensiunea cardinală, a concepției, și în ultimă instanță răstoarnă adevărul lucrurilor¹⁰. Conform acestei teze, confruntarea lingvistului nostru cu „neogramaticii” ar trebui să nu implice, în realitate, însuși modul de a înțelege natura limbilor istorice și a fenomenului lingvistic în general, ca obiect de studiu al științei „limbii”, ci să se reducă, de fapt, numai la aspectele tehnice privind modul de abordare și domeniul de predilecție. O asemenea interpretare se dovedește, însă, fără dubiu, nu doar superficială și confuzionistă, ci *fundamental greșită*.

Este adevărat că interpretarea incriminată a putut apărea, inițial, și ca o extrapolare pornind de la cea dintâi discuție a lui S. Pușcariu din 1910, din „Convorbiri literare”, precum și de la unele pasaje ulterioare (în care formulările sale nu sînt suficient de clare), sau chiar de la tonul general „ponderat” și/sau „conciliant” caracteristic, fără îndoială, „temperamentului” și eticii științifice a savantului ardelean. Întreaga dezbatere din *Probleme nouă în cercetările lingvistice, I*, apare formulată, într-adevăr, în umbra poziției adoptate, în epocă, de fostul „mare maestru” de la Viena, Wilhelm Meyer-Lübke — poziție ce se articulează, fără dubiu, în sensul unei *confruntări minimale*, la nivelul metodei și al domeniului de predilecție, cu „școala” neogramatică.

Conform judecății profesorului vienez (urmată îndeaproape de fostul său elev român), ceea ce se întîmpla, atunci, în lingvistica europeană n-ar reprezenta, în ultimă instanță, decît o „reacțiune firească” la „epuizarea” problemelor privind schimbările fonetice, asupra cărora se centraseră neogramaticii, sau la diminuarea „interesului” acestora (chiar «cele nedezlegate[...] nu mai sînt în stare să provoace probleme atractive prin noutatea lor»). Prin „cunoașterea evoluțiilor fonetice” — „cărora timpul acesta le zicea și «legi fonetice», caracterizînd prin această numire convingerea sa [sic!] că dezvoltarea limbii urmează anumite direcțiuni de la care nu se poate abate” — s-a asigurat „întregei filologii o bază mai solidă, scoțînd-o din domeniul speculațiunilor nesigure și adesea fantastice și apropiînd-o mai mult de științele naturale”¹¹. Cum va sublinia S. Pușcariu, și în diverse pasaje ulterioare, extinderea aplicării „legilor fonetice” în etimologia lexicală a trebuit să conducă, însă, în mod inevitabil, pînă la punctul în care „se zdruncină credința” că această abordare e „singura direcție îndreptățită de cercetare” (etimologia „devenise un fel de cenușotcă, fiind degradată la considerațiuni de natură mai mult formală”). În consecință, acest „soi de cercetare” s-a dovedit „prea unilateral”, iar „vocale noi” care se ridică, „încetul cu încetul” ar fi menite tocmai să realizeze o *extindere* a cercetării și asupra „altor aspecte” sau „laturi” ale limbii, „neglijate” de neogramatici¹².

¹⁰ Menționăm că termenul generic de „neogramatic” apare utilizat și de E. Coseriu *loc. cit.*, și de alți exegeți (ex. I. Coja, *loc. cit.*), dar prin referire clară fie la „formația” sa, fie la perspectiva „metodologică” adoptată, nu la concepția sa asupra fenomenului lingvistic.

¹¹ S. Pușcariu, *Probleme nouă... I*, în *Cercetări și studii*, p. 32; (vezi, prin comparație, și *ibidem*, p. 233).

¹² S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 32—33. Subliniem aici că Th. Capidan, *loc. cit.*, rezolvă în întregime problema raporturilor lui S. Pușcariu cu școala neogramatică prin extrapolare de la acest prim text (*Probleme nouă... I*), definind, în consecință, atitudinea colegului său ca ilustrativă pentru o „nouă generație” în raport cu „școala clasică” a neogramaticilor.

Definirea între aceste coordonate a poziției lui Sextil Pușcariu în raport cu doctrina școlii neogramatice nu rezistă, însă, la o examinare severă și riguroasă a ansamblului textelor sale din această perioadă. Începînd chiar cu cel de-al doilea articol publicat în 1910 în „Convorbiri literare”, devine, astfel, limpede că lingvistul nostru pune în discuție nu doar „aplicarea” doctrinei sau „metoda” și (sub)domeniul de „predilecție”, ci însuși modul în care neogramaticii înțeleg esența fenomenului lingvistic. Întreaga dezbateră se schițează acum dintr-un unghi foarte apropiat de cel al pozițiilor neolingvisticii italiene, afirmate chiar în acel an într-un studiu, ce va deveni „clasic”, al lui Matteo Bartoli, fost elev al lui Meyer-Lübke.

Disputa e situată, acum, în mod clar și din capul locului, pe terenul chestiunilor de principiu: „Un lucru se accentuează mai ales pe z ce merge: recunoașterea insuficienței «principiilor de limbă» stabilite de școala neogramaticală. Aproape toți care au învățat în școala aceasta, începînd prin a fi convinși de existența «legilor fonetice», au sfîrșit prin a li se zdruncina credința în ele. Aș putea zice: pe măsură ce metoda de cercetare a neogramaticilor se desăvîrșea¹³. Confruntarea vizează, așadar, însăși „existența” (sau nonexistența) „legilor fonetice”, ca reprezentînd „principii ale limbii”, și nu doar domeniul lor de aplicabilitate. Altfel spus, se pune în discuție, acum, în ce măsură aceste legi „exprimă” sau nu o dimensiune *reală* și esențială a fenomenului lingvistic ca atare.

În acest cadru, poziția lui S. Pușcariu poate fi precizată fără nici un dubiu. El împarte cercetătorii timpului în două tabere, după cum răspund întrebării fundamentale dezbătute: cei „optimiști” — care cred, încă, în posibilitatea unui răspuns pozitiv, pe calea unei perfecționări, în continuare, a *metodei* de cercetare; și cei care au ajuns la „revolta împotriva dogmelor [i.e. concepțiilor] moștenite”. Deși adoptă un ton mai potolit, în raport cu „expresia puternică” (și în unele privințe „cam exagerată”) a lui M. Bartoli, este evident că lingvistul nostru se situează, acum, *net* de partea celor ce se „r e v o l t ă”. Într-un pasaj deosebit de relevant, S. Pușcariu se opune, de fapt, tocmai soluției propuse *expressis verbis* de „marele maestru de la Viena” și pe care și-o însușise el însuși în articolul anterior (din același an): „nu-ți mai ajută că cerci a schimba numele «legi» în «regule» sau chiar «evoluțiuni» fonetice; îndoiala ți-a pătruns în suflet și o războtezare nu o poate alunga”. Mult mai tranșant, în paragraful imediat următor, refuzul „războtezării” și „îndoiala” de principiu devin o „recunoaștere” deschisă a „adevărului” că abordarea neogramatică este pornită, în „fond”, din capul locului, pe un „drum greșit”: „cînd timpul îți arată că fără să faci greșeli de formă, ai rămas atît de departe de a d e v ă r u l d e f o n d, atunci firește nu poți decît să recunoști că d r u m u l însuși pe care ai apucat e g r e ș i t ”¹⁴. Contrar opiniei atît de răspindite care îl înfățișează pe S. Pușcariu ca „neogramatic”, se poate afirma, așadar, cu certitudine, că marele nostru lingvist se desparte definitiv, încă din acest moment, de concepția școlii neogramatice privind natura și/sau relevanța „legilor fonetice”, precum și de modul în care această „școală” înțelegea „scopul științei” lingvistice (*ibidem*).

¹³ S. Pușcariu, *Probleme nouă...*, II, în *Cercetări și studii*, p. 44.

¹⁴ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 45 (spațierea noastră — M. B.).

Respingerea radicală a doctrinei neogramatice se va articula, apoi, într-un mod mult mai analitic și mai apăsător, în seria de lucrări intitulate generic *Din perspectiva Dicționarului* și, în mod special, în excepționalul său studiu *Despre legile fonologice* (1921). Acest studiu a fost recunoscut, desigur, ca o veritabilă „profesiune de credință”, cum indică autorul însuși, dar problematica extrem de complexă abordată aici nu a făcut, până în prezent, dacă nu mă înșel, obiectul unei analize și evaluări teoretice aprofundate¹⁵.

Mărturisirea de la care pornește, aici, S. Pușcariu a devenit, poate, prin pregnanța ei, un loc comun în istoria ideilor noastre lingvistice: „Aproape toți am început ca adepți convinși ai școlii «neogramatice» germane și continuăm metoda strict științifică a măestrilor noștri. Totuși am pierdut credința în multe din principiile lor”¹⁶. Această mărturisire își dobindește, însă, întreaga semnificație numai în momentul în care se înțelege că Pușcariu se referă, aici, chiar la principiile fundamentale ale acestei doctrine. Mărturisirea sa consfințește, de fapt, fără nici o îndoială, ruptura radicală și definitivă cu concepția neogramatică asupra esenței limbajului și asupra caracterului „natural”, „mecanic”, „inconștient” sau *extrapsiritual* al dezvoltării limbilor istorice. Extraordinara dezbatere teoretică pe care o propune învățatul clujean aici reprezintă, după modesta mea convingere, una din cele mai substanțiale critici care au fost formulate în lingvistica europeană a vremii asupra doctrinei neogramatice.

Cel dintâi aspect major ce trebuie, cred, subliniat este acela că întreaga analiză a lingvistului nostru este orientată în sensul respingerii unei posibile concilierii *de fond* cu concepția neogramaticilor. Pușcariu prezintă acum, mult mai extins și mai temeinic, cuprinzătoarea dispută europeană în jurul acestei concepții, invocând, din nou, cele două poziții „extreme” adoptate de cei mai importanți lingviști ai epocii: „cei ce neagă legile fonologice și cei ce le susțin cu toată tăria”¹⁷. Între aceste două extreme, el situează și caracterizează, mult mai atent de data aceasta, pe cei („mulți”) care „cred că pot lua calea de mijloc”. Deoarece opinia comună este aceea că Pușcariu însuși a adoptat o asemenea „cale de mijloc”, e bine să reținem, aici, *in extenso* caracterizarea pe care el o face acestor lingviști: ei „nu mai vorbesc de «legi», ci de «reguli» fonologice, înlocuiesc numirea de «inconștient» prin «subconștient» și nu consideră transformările fonetice ca un fenomen pur mecanic al organului nostru articulador, ci admit și cauze psihologice, întrucât articularea însăși este rezultatul unei înervațiuni pornite din creier, introduc deci termenul de fenomene «psihofizice»”¹⁸.

Ceea ce este mai important este să subliniem, însă, că lingvistul clujean respinge, ca *lipsită de temei*, această „cale de mijloc”; cei ce o adoptă nu fac, de fapt, decât să atenueze „terminologia” doctrinei neogramatice, dar, „în dosul” acestor termeni concesivi („mai atenuați,

¹⁵ Vezi, totuși, B. Kelemen, *art. cit.*, p. 12–13.

¹⁶ S. Pușcariu, *Din perspectiva...*, III, în *Cercetări și studii*, p. 232.

¹⁷ *Ibidem*, p. 234–239.

¹⁸ *Ibidem*, p. 239; pornind de aici, B. Kelemen, între alții, afirmă că „spre deosebire de concepția neogramaticilor, care considerau schimbările fonetice în mod mecanic [...], S. Pușcariu admite că schimbările în limbă de multe ori sînt de origine psihică” (p. 12).

dar și mai palizi"), „nu se ascunde o c o n v i n g e r e sau o i d e e c l a r ă”. Concluzia sa nu lasă nici o îndoială asupra propriei situații în această confruntare de principii. Cei ce pornesc pe numita *cale de mijloc* „nu sînt în stare să dea o soluție problemei însăși”; prin urmare, S. Pușcariu se situează, hotărît de partea celor ce „nea g ă” însuși nucleul concepției neogramatice. Întreaga dezvoltare ulterioară a argumentației sale se va articula, de fapt, ca o analiză și respingere sistematică a principiilor fundamentale ale acestei doctrine, pe baza uneia din cele mai temeinice motivații pe care le-a oferit pînă acum lingvistica românească*.

ON THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE „LINGUISTIC SCHOOL”
(OF CLUJ)

(Abstract)

The article is part of a more extended attempt to evaluate the specific contribution of the so-called “Linguistic School” of Cluj. The main argument is directed against the common interpretation of the work referred to as illustrating the “neogrammarian” concept of language. The support against this view and for a completely different interpretation is provided through a thorough analysis of the initial period of this movement (1910–1921), mainly in S. Pușcariu's work.

Decembrie 1993

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

* Argumentația acestui punct de vedere, ca și prezentarea integrală a „temeiului de principiu” al școlii clujene, în cartea mea *Lingvistică și poetică română. Studii istorice și teoretice*, Cluj-Napoca, 1995 (partea I, cap. 2); vezi și *Renașterea spiritului filologic al Școlii Ardelene după Marea Unire de la 1918*, în „Steaua”, 1993, nr. 12, p. 34–35.

ARTICOLUL NEHOTĂRÎT UN (O): ABORDARE LEXIGRAFICĂ

ELENA COMȘULEA și FELICIA ȘERBAN

Divergența de păreri asupra valorilor gramaticale ale lui *un (o)*¹ se poate explica prin planul pe care îl vizează demersul: fie teoretic-gramatical (nivelul limbii), fie al semanticii discursului (luând în considerare enunțul), fie semantic-contextual (ținând seama atât de enunț, cât și de circumstanțele desfășurării actului comunicării, de protagoniștii ei). Această din urmă perspectivă este singura în măsură să dea o soluție satisfăcătoare, deși în anumite domenii tradiționale ale lingvisticii nu este practicabilă decât parțial.

Gramatica poate construi modele de enunțuri, imaginând diferitele variante ale condițiilor de comunicare, iar pe baza acestora să formuleze regulile. Dicționarele care uzează de excerpte trebuie, pe de o parte, să se pună de acord cu concluziile tratatelor de gramatică normative, iar pe de altă parte — să interpreteze sensul și/sau valoarea gramaticală (oricum ar fi denumită) a cuvintelor într-o mare varietate de citate, majoritatea acestora provenind din texte scrise, preponderent beletristice.

În ceea ce privește utilizarea excerptelor, oricât s-ar exploata segmentul sau ansamblul textului, absența acelor date care în condițiile unei

¹ Articolul este tratat în vechile gramatici ca pronume (T. Cipariu, *Gramatica limbii române*, București, 1877), iar în gramaticile clasice ca parte de vorbire de sine stătătoare (Al. Rosetti, J. Byck, *Gramatica limbii române*, București, 1945; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București, 1956; *Gramatica limbii române*, ed. a II-a revăzută și adăugită, vol. I, Editura Academiei, București, 1963; vezi și M. Zdrenghea, Un, o — articol, numeral, pronume, în LR, IX, 1960, nr. 5, p. 37—39); în lucrările mai noi, este considerat morfem gramatical al categoriei determinării (Paula Diaconescu, *Un mod de descriere a flexiunii nominale, cu aplicații la limba română contemporană*, în SCL, XII, 1961, nr. 2, p. 163—188; Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967; Valeria Guțu Romalo, *Articolul și categoria determinării în limba română*, în *Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967, p. 225—236; P. Zugun, *Cuvîntul. Studiu gramatical*, București, 1983; Ion Coteanu și colab., *Limba română contemporană*, București, 1985; Dumitru Irimia, *Structura gramaticală a limbii române*, Iași, 1987). S-a remarcat și faptul că articolul nu are în toate situațiile calitatea de morfem al determinării, ci îndeplinește și alte roluri. Mențin articolul ca parte de vorbire: Ion Coja, *Preliminarii la gramatica rațională a limbii române*, București, 1983; Al. Toșa, *Elemente de morfologie*, București, 1983. C. Dimitriu face distincție între articolul hotărît, considerat morfem, și celelalte articole proclitice, „cuvinte-morfem” (*Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iași, 1979; *Articolul trebuie exclus din rîndul părților de vorbire*?, în SCL, XLIII, 1992, nr. 2, p. 159—171). Barbu B. Berceanu, în lucrarea *Sistemul gramatical al limbii române (reconsiderare)*, București, 1971, vorbește despre o „unică familie flexionară adjectivală” (p. 148).

comunicări reale sînt furnizate de con-textul actului de emisie-recepție generează ambiguități semantice.

Concepția tradițională conform căreia *un (o)* are un triplu statut, de numeral, adjectiv nehotărit și articol nehotărit, este pusă sub semnul întrebării, întrucît nu s-au găsit argumente convingătoare, criterii sigure pentru delimitarea lor. S-a ajuns uneori pînă la admiterea unei singure valori, aceea de numeral, negîndu-se existența articolului nehotărit și chiar a părții de vorbire numite articol².

Intervenim în această discuție din perspectiva lexicografului, care, examinînd un mare număr de contexte (peste 5 000) extrase pentru fișierul *Dicționarului limbii române* (DLR)³, obține o imagine detaliată a valorilor gramaticale și semantice acumulate de *un (o)*, pe care însă nu le poate detașa cu totul de cele ale lui *unu (una)* și de ale pluralului *unii (unele)*; deocamdată nu dăm nici un nume formelor respective.

În ceea ce privește criteriile la care se recurge pentru stabilirea valorilor morfologice ale lui *un (o)*, sîntem de acord că invocarea formelor corespunzătoare de plural (*unii, unele* pentru adjectiv nehotărit, *niște* pentru articol) este doar o supoziție teoretică, în realitate inoperantă, deoarece în vorbire folosirea singularului nu obligă la precizarea pluralului nici măcar mental. În schimb, după cum am încercat să demonstrăm altădată⁴, un criteriu important și util ar fi luarea în considerare a cuvintelor cu care *un (o)* se corelează în plan sintagmatic (numerale, pronume sau adjective nehotărite). Pe această cale am rezolvat în practica redactării *Dicționarului limbii române* numeroase cazuri dificile, avînd o deosebită însemnătate în special pentru determinarea valorii de numeral și a celei de adjectiv pronominal nehotărit. Există însă multe situații în care *un (o)* sau grupul nominal determinat astfel nu intră în relație (opозиție) cu nici un constituent.

În analizele noastre am introdus și un alt element care s-a dovedit operant pentru toate funcțiile gramaticale ale lui *unu(l), un* (cu femininele *una, o*): partea de vorbire și clasa paradigmatică a cuvintelor pe care acestea le determină.

Schema pe care o propunem pentru *Dicționarul limbii române* prezintă sub cuvîntul-titlu *unu, una* următoarea structură: **A.** Num. card. **B.** Art. nehot., adj. nehot. **C.** Pron. nehot., adj. nehot. Această ordine, adecvată unui dicționar istoric, reflectă evoluția cuvîntului, de la statutul de numeral, moștenit din latină, la articol⁵ (conservînd uneori ideea de

² Ioan N. Bitea, *Statutul morfematic al formelor un și o*, în SCL, XL, 1989, nr. 2, p. 117–126. Argumentația se fondează pe o idee falsă, după opinia noastră, întrucît *o fată* dintr-un enunț ca *o fată ședea pe bancă* nu are în toate cazurile semnificate „unul și același sens” (p. 122); vorbitorul a putut intenționa să spună că pe bancă ședea o persoană și nu două, situație în care o este numeral, sau că pe bancă ședea o fată și nu un băiat, situație în care o este adjectiv nehotărit sau articol nehotărit.

³ Fișierul conține și exemplele folosite de autorii unor lucrări axate pe tema respectivă și care au fost incluse în articolul lexicografic, astfel că sintetizăm aici și rezultatul cercetărilor anterioare. Folosim siglele DLR.

⁴ Elena Comșulea și Felicia Șerban, *Numeralul unu din perspectivă lexicografică*, în CL, XXXIII, 1988, nr. 2, p. 111–120.

⁵ Vezi *Istoria limbii române*, București, vol. I, 1965, p. 160, vol. II, 1969, p. 236, 237, 308; *Enciclopedia limbilor romanice*, coordonator Marius Sala, București, 1989, p. 38.

număr, alteori avînd un rol pur gramatical), apoi la pronume nehotărît⁶, care-și creează și o formă distinctă (chiar dacă se constată în practică un amestec de forme), precum și un plural.

Dacă în lucrarea noastră anterioară referitoare la *unu*, implicit la *un* (*o*), am prezentat criteriile pe care le-am adoptat pentru a face distincția între valoarea sa de numeral și cele de pronume sau adjectiv nehotărît, aspecte privind articolul intervenind doar tangențial, obiectul analizei de față îl constituie statutul de articol, cel mai controversat și contestat.

Subordonat cerințelor lexicografice, demersul nostru nu-și propune și nici n-ar putea să se substituie unei tratări strict gramaticale, dar considerăm că valorile semantico-stilistice relevate nu rămîn fără consecințe asupra încadrării morfologice.

Chiar dacă este corectă vechea constatare că valorile gramaticale nu se delimitează net, că există suprapuneri de valori, în analiza majorității excerptelor am reușit să identificăm valoarea de numeral în raport cu cea de adjectiv nehotărît sau de articol.

În ceea ce privește disocierea articol—adjectiv⁷, pentru *un* (*o*) se conturează două situații: (i) cumulara valorilor de articol și de adjectiv pronominal, din cauza identității formei și a conținutului lor, în consecință citatele de acest fel fiind grupate împreună în schema lexicografică (**B. I. 1.**); (ii) prezența unor trăsături specifice fiecăreia dintre cele două valori gramaticale, în această situație citatele fiind distribuite în cadrul schemei la paragrafele corespunzătoare părților de vorbire respective (**B. II, III și C. II**). Secțiunea **B** din *Dicționarul limbii române*, consacrată în cea mai mare parte articolului, are la început o explicație referitoare la toate situațiile grupate aici: „Determină un substantiv pe care îl preceda în imediata apropiere sau despărțit de acesta printr-un atribut; păstrează întrucîtva și ideea de cantitate; în formele *un, o*”. Sînt cumulate prin urmare observații asupra rolului, asupra poziției sale în propoziție, asupra formei, cît și referirea la relația cu valoarea de numeral, care se regăsește, într-o anumită măsură, în majoritatea ipostazelor morfologice ale cuvîntului.

În primul paragraf (**I. 1. Art. nehot., adj. nehot.**), *un* (*o*) este definit atît sub raport semantic, cît și gramatical, astfel: „Precedă un substantiv pe care îl detașează din clasa lui ca individualitate, fără să-l identifice; contribuie la exprimarea cazului gramatical”. Cîteva exemple: *Un bărbatu ce-i era numele Anania [...] stătu de-mi dzise*. Cod. Vor². 20^v /6; *Poroncește unei slugi să deie lui Ivan ceva de mîncare*. Creangă, P. 301; *Mergînd seara pe uliță, | Mă-nîlînni c-o copiliță*. Jarník—Birseanu, D. 404.

Prezența lui *un* (*o*) este obligatorie în anumite combinații lexicale:

— Cînd substantivul este urmat de adjective nehotărite precum *oarecare*, (învechit) *oarecine* (*Eu te voi urma la o distanță oarecare!* Reboreanu, R. II, 229; *Era un om oarecine de-l chema Lazăr*. Varlaam, C. 59).

⁶ Vezi Ion Coja, *op. cit.*, p. 197—202.

⁷ C. Dimitriu este de părere că *unul* are exclusiv valoare pronominală, iar ceea ce gramaticile clasice numesc adjectiv pronominal nehotărît este articol (*op. cit.*, p. 146).

— Când în limba literară actuală substantivul este precedat de prepozițiile *dintru, întru, printru* în formele elidate.

— În locuțiuni și expresii ca: *un fel de, la o parte* (*Și-a făcut un fel de casă, grămădind bușteni*. Ispirescu, L. 58; *Nu putem să stăm la o parte ca niște cerșetori*. Delavrancea, S. 113). Conținutul unor îmbinări lexicale diferă în funcție de $\pm$ *un (o)*⁸: *un fel de 'un soi de, ceva ce seamănă cu' vs. fel de 'tot felul de, variat' (Liane-n fel de fețe*. Eminescu, O. I, 152).

În lucrările de gramatică se menționează pentru *un (o)*, pe lângă funcția de determinare, și aceea de indice al cazului, contribuția la dezambiguizarea diferitelor omonimii din flexiunea substantivelor și adjectivelor românești. Regional se întâlnește determinând substantive neflexionate ca marcă a cazului, alături de articolul genitival (*Grădina a unui vecin bogat*. ALR I 376/247).

În ideea de mai sus a rolului de „instrument gramatical”⁹ al articolului, trebuie să-l detașăm de adjectivul nehotărît pe *un (o)* ca articol atunci când însoțește altă parte de vorbire decât substantivul, făcând ca aceasta să-și piardă calitatea sa și să devină substantiv. Este o caracteristică general recunoscută, pe care am redat-o în schema noastră lexicografică într-un paragraf aparte: II. Art. nehot. (Marcă a substantivării)¹⁰. Unele adjective sau locuțiuni adjectivale devenite substantive denumesc posesorul unei calități: *Nu mai ponegri așa pe Vasile, să crează domnul că bărbatul meu e un bătăran*. Rebreanu, R. I, 61; *N-o pot lăsa eu s-o dea de ripă un lipsit de minți*. Caragiale, O. II, 289. Alte adjective sau adverbe substantivate devin nume de însușiri: *Mi-ai făcut un bine, [...] ți l-am făcut și eu*. Eminescu, P. L. 17; *Când gîndești să scapi de-un rău, / Vinc altul și mai greu!* Jarník—Bîrseanu, D. 222. Articolul nehotărît îndeplinește același rol și pe lângă alte părți de vorbire: *Eu nu sînt un cine, eu sînt un ce*. Caragiale, O. I, 299; *Un „ah”! [...] Și-n urmă: puncte, puncte*. Minulescu, Vers. 218; partea respectivă de vorbire poate primi astfel determinări atributive: *Aceasta e un ce mărcel*. Bar.—Munt., W. 513/26; *I-a plăcut și lui cum am adus noi lucrul [...] ca să dăm exemplu Evropii, și s-a crezut omul dator, ca un ce de politică*. Caragiale, O. VI, 60. De asemenea, articolul nehotărît precedă grupuri de cuvinte, care sînt compatibile numai cu articolul nehotărît (nu și cu articolul hotărît): *M-am ales tocmai la spartul tîrgului cu un: „Bravo, Eftimie!”* Pr. Dram. 227; *Nu sînt decît un „Uite-l [...] nu e!”* Minulescu, Vers. 260. Prin acest mijloc s-au creat locuțiuni adverbiale ca: *într-un tîrziu, într-o doară, (Într-un tîrziu, i se făcu semn să ia loc la o masă*. Bacovia, O. 235; *Am dat o săritură pînă la Sibiu, așa într-o doară*. Blaga, H. 157).

Valorile semantice ale lui *un (o)* din categoria B se realizează sau se nuanțează în funcție de cuvîntul precedat: substantive comune din anumite clase paradigmactice, nume proprii, uneori alte părți de vorbire cărora li se alătură (substantivîndu-le). Am pus în evidență deci cîteva

⁸ Exemplu similar la Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, 1986, p. 82

⁹ GRAM. ROM. * I, p. 32.

¹⁰ Se utilizează și denumirea de „indice”. Vezi de exemplu Valeria Guțu Romalo, *Unele valori ale articolului în limba română actuală*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, [București], 1978, p. 368; Iorgu Iordan și colab., *op. cit.*, p. 171; Ion Coteanu și colab., *op. cit.*, p. 127,

situații specifice, delimitate, conform tehnicii lexicografice, prin cifre, romburi, paranteze.

Ideea de număr apare estompată când *un (o)* însoțește substantive nonnumărabile¹¹, dar celelalte două valori, de adjectiv nehotărît și de articol, rămân cumulate:

a) În cazul numelor de materie, distingându-se câteva situații:

— Substantive al căror plural semnifică mai multe varietăți, singularul articulat nehotărît designînd una dintre acestea, specificată prin alte determinări ale substantivului: *Degetele ci ca din ceară albă torceau [...] fuior de o lină ca argintul*. Eminescu, P. L. 7. Sau: *Să beau un vinișor cum știu eu*. Caragiale, O. II, 278; omiterea lui *un* din acest ultim exemplu produce o ambiguitate semantică, implicit gramaticală: în prezența lui *un*, subordonata *cum știu eu* poate fi interpretată ca atributivă (= un vinișor de calitate bună) sau ca circumstanțială de mod (= să beau după plac), pe cînd în absența lui — numai ca circumstanțială de mod.

— Numele de materie constituie un comparant: [Facem sosul] *gros ca o smîntînă*. S. Marin, C. B. 190; determinarea nehotărîtă se poate glosa 'un fel de', spre deosebire de formularea *ca smîntîna*, care trimite precis la o materie. În exemplul *Pămîntul se așterne pustiul și neted ca o apă* (Vlahuță, O. A. II, 120)¹², deși s-ar părea că articolul nehotărît are același rol ca și cel hotărît (= ca apa), articolul nehotărît conduce la un alt sens al lui *apă* decît ca nume de lichid: 'masă de apă, formînd o mare, un lac, un rîu'.

b) Nume de obiecte, elemente etc. considerate unice, însoțite de determinări care le precizează aspectul la un moment dat sau alte caracteristici: *Un soare frumos [...] mă învescește*. Negruzzi, S. I, 57; *Dar un luccafăr, răsărit | Din liniștea uitării, | Dă orizon nemărginit | Singurătății mării*. Eminescu, O. I, 175; *Un cer cum trebuie să fie | ne mai surîde la sfîrșit*. Blaga, O. II, 36; *Un aer crud în peisagiu vibra*. Botta, S. II, 20.

Numele proprii, denumind nu clase de obiecte, ci obiecte individuale, conțin în sine ideea de determinare¹³. Cînd numele de persoană este precedat de *un (o)*, se exprimă fie faptul că aceasta nu este cunoscută de către destinatarul mesajului sau/nici de către emițător, fie faptul că respectiva persoană este lipsită de importanță: *La leat 1823, septembrie 13, au deschis fabrică un Uguri, i la leat 1823, noiembrie 29, un Sterie* (a. 1824). Doc. Ec. 324; *A avut o fată dată după un Ioan Florea*. Călinescu, E. 10; cu o nuanță depreciativă: *Să-mi pun capul pentr-o Lină, | Să mă fac un om pribag!* Coșbuc, P. I, 50; adăugarea lui *oarecare* accentuează ideea de 'necunoscut' sau sensul depreciativ al sintagmei nominale¹⁴. În astfel de situații, *un (o)* este corespondentul adjectival al pronumelui nehotărît *unul (una)* care, urmat de un nume de persoană, are aceeași valoare semantică (*Nc-a așezat bunicul în gazdă, cu toată chelluiala lui, la una Irinuca*. Creangă, A. 25; *Fusese director în locul unuia Humă*.

¹¹ Cf. I. n Coteanu și colab., *op. cit.*, p. 124.

¹² Citatul este dat ca exemplu în GRAM. ROM. 2 I, p. 1.

¹³ Cf. Iorgu Iordan și colab., *op. cit.*, p. 171; Dumitru Irimia, *op. cit.*, p. 55.

¹⁴ Cf. Iorgu Iordan și colab., *op. cit.*, p. 154.

Preda, D. 54). Dimpotrivă, în altă construcție sintactică și rostit cu intonație specifică, *unul (una)* are accentuată nuanță admirativă: *Unul e Galibardi: om, o dată și jumătate!* Caragiale, O. VI, 61; prin ideea dominantă de 'unic, singur de felul său', pe care o conține, *unul* trebuie interpretat aici ca numeral, întrucît numeralul *unu(l)*, *una* are sensul respectiv de 'unic', păstrînd aceleași forme chiar și cu valoare adjectivală; mai adăugăm exemplele: *Una iaste porumbița mea, [...] una iaste maicii ei.* Biblia 1688, 454²/4—5; *Unul Dumnezeu știe [...] cîte au tras și cîte au pătimit.* R. Popescu, CM I, 564; *Fata la părinți fu numai una.* Coșbuc, P. II, 13.

La numerele ordinale de la *unu* în sus, care au în structura lor articulare hotărîtă (deci obiectele sau persoanele subînțelese sînt identificate), adăugarea lui *un (o)* produce o slăbire a determinării hotărîte, însemnînd 'ceva sau cineva oarecare, ocupînd într-o înșirare locul indicat prin numeral': *O a doua versiune românească [...] se păstrează în manuscrisul cu nr. 1 436.* Cartoian, C. P. I, 119. *Așa să trăiești, zise un al treilea, care era fabricant de bronz.* Heliade, Hr. 20/7. Dacă luăm exemplul: *Trei oameni vorbeau între ei [...] Al treilea zise...*, constatăm că nu putem introduce aici articolul nehotărît; formularea *un al treilea zise* presupune că numărul vorbitorilor nu a fost precizat anterior¹⁵.

Un (o) conferă o mai strînsă unitate grupului adjectiv pronominal nehotărît + substantiv (+ determinarea adjectivală sau substantivală), uneori strict necesară înțelegerii: *Am ajuns pe pămînt înger, ca un alt apostol noi.* Biblia (1688), [prefață] 7/7 — în loc de individualitate (*ca alt apostol nou*); prin comparație este desemnată aici calitatea, categoria (*ca un alt apostol nou*).

Rol de element coeziv al grupului nominal are articolul nehotărît *un (o)* de asemenea înaintea adjectivului demonstrativ de identitate: *Un același rezultat al cercetărilor ar confirma ipoteza (vs. același rezultat al cercetărilor).*

În legătură cu grupurile *un (o) + altul (alta)* sau *același (aceeași)*, vezi *infra*.

În cazul numelor generale, diferența graduală a determinării (determinare numită fie hotărîtă/nehotărîtă, fie maximă/minimă) realizată îndeobște prin folosirea articolului hotărît sau, prin opoziție, a articolului nehotărît, se neutralizează¹⁶; mai mult, chiar dispăre funcția semantică de individualizare/determinare, fiind înlocuită prin cea de generalizare¹⁷. Astfel, *un (o)* poate face ca substantivul determinat să designeze o categorie, o specie etc. (*Tu crezi că un doctor nu mai e un om, după examen.* Arghezi, S. X, 48); aceasta se petrece de obicei în comparații (*Numai ce-l văd că vine, roș ca un rac.* Sadoveanu, O. I, 75).

¹⁵ Mioara Avram, vorbind despre situațiile în care *un (o)* precedă pronumele nehotărît *altul*, adjectivul nehotărît *alt*, numeralul ordinal și adjectivul demonstrativ de identitate, afirmă că formulele cu sau fără articol nehotărît nu sînt sinonime (*op. cit.*, p. 79). De altă părere sînt I. Irgu Iordan și colab., care susțin că prezența articolului „nu aduce nimic în plus” (*op. cit.*, p. 170).

¹⁶ Vezi, de exemplu, Ion Coteanu și colab., *op. cit.*, p. 126.

¹⁷ Cf. C. Dimitriu, *op. cit.*, p. 77.

Cele mai multe implicații semantico-stilistice se află în partea **B. III** din schema lexicografică, grupînd situațiile în care, cu toate că în general se afirmă că articolul are un conținut „exclusiv gramatical”¹⁸, *un (o)* conferă enunțului anumite nuanțări ce pot fi surprinse însă numai în legătură cu unitatea lexicală pe care o precedă.

Am pus la contribuție, cu precădere în această porțiune, sugestii din diverse lucrări de specialitate¹⁹, în legătură cu valoarea stilistică a articolului nehotărît, pe care am construit o structură lexicografică, adăugînd unele explicații și exemple. Elaborarea *Dicționarului limbii române*, lucrare de complexitate deosebită, presupune, pe lângă analiza excerptelor sub raportul valorilor gramaticale, semantice și stilistice ale cuvîntului, și examinarea (uneori reinterpretarea) rezultatelor la care au ajuns cercetările anterioare, totul fiind sintetizat în cadrul articolului lexicografic.

Redăm în continuare ultima parte a schemei lexicografice pe care o propunem pentru DLR, cu cîteva citate semnificative și cu unele comentarii suplimentare:

III. Art. nehot. Pune în evidență sensul cuvîntului determinat, generînd valori expresive; rolul articolului este, de obicei, marcat prin intonație.

1. Precedă substantive care comportă ideea de calitate, pe care o potențează: *Domnișoara Otilia cîntă minunat, e o artistă*. Călinescu, E. O. I, 51. *Nu e de samă, e un papă-lapte*. Mat. Folk. 725; după cum se observă în ultimul exemplu, articolul nehotărît este concomitent și marcă a substantivării. Prezența articolului este legată de unele valori afective, ca dispreț, admirație, rezultate din relația cu sensul substantivului determinat, deși deosebirea la nivelul expresiei constă doar în prezența / absența lui *un(o)*: *e o artistă* (= are un deosebit talent) vs. *e artistă* (= e de profesie artistă). Asemenea substantive adjectivate²⁰ îndeplinesc, din punct de vedere sintactic, funcția de nume predicativ, fără să urmeze o determinare atributivă, cum se întîmplă în mod obișnuit cînd substantivul este însoțit de articol; astfel de substantive îndeplinesc și funcția de apozitie: [Un] *socru ca dumneata, un artist, este pentru mine* [...] *mare cînstă*. Călinescu, E. O. I, 102.

Cu aceleași valori semantice și sintactice apar, în unele contexte, adjectivele substantivate care exprimă însușiri negative (*Și el e nimene* [...] și *un spurcat*. Țichindeal, F. 318 / 19; *Care n-a ieși este un calic*. Budai-Deleanu, Ț. 137; *Vărul tău Leonil îi* [...] *un obraznic*. Alecsandri, T. 330); sau, în cazul însușirilor pozitive, articolul poate conferi expresiei o nuanță ironică (*Un deștept, vecinul acesta al tău!*). Adjectivele astfel marcate de articol pot fi considerate, ca și unele substantive propriu-zise, nume generale, reprezentînd o categorie.

În acest paragraf al schemei noastre am notat în continuare situații în care *un (o)* precedă alte părți de vorbire substantivate (*Din alianța lui Mihnea Vodă cu Baciai* [...] *s-a ales o nimică*. Șincai, HR. III, 78 / 25).

¹⁸ GRAM. ROM. ² I, p. 32.

¹⁹ Vezi în special: Florica Dimitrescu, *Observații asupra valorilor afective ale articolelor nehotărîte în limba română*, în SCL, V, 1954, nr. 1–2, p. 93–98; Valeria Guțu Romalo, *Unele valori ale articolului în limba română actuală*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, [București], 1958, p. 365–369; R. Piotrovski, *Întrebuințarea artistică a articolului la scriitorii români*, în SCL, XI, 1960, nr. 5, p. 625–632; Mioara Avram, *op. cit.*, p. 78–82.

²⁰ Vezi GRAM. ROM. ² I, p. 110. Ion Coja vorbește despre „valoarea adjectivală” a substantivului (*op. cit.*, p. 40).

Dintre asemenea cazuri a fost detașată articularea pronumelui nehotărit *altul* (*Un altul ar fi trăit destul de bine cu atîta*. Vlahuță, O. A. 223); prin articularea nehotărită a pronumelui *altul* (*alta*) se produce o accentuare a ideii de nedeterminare: *a vorbit altul* vs. *a vorbit un altul*.

În limbajul familiar, pronumele demonstrativ *ăla* precedă de articolul nehotărit *un* are o valoare depreciativă accentuată (*Un ăla ... un prăpădit de angloaiat, n-are chioară în pungă*. Caragiale, O. VI, 3); pronumele demonstrative *aia*, *asta* determinate astfel sugerează că este vorba despre o femeie de moravuri ușoare, prin formula respectivă evitîndu-se utilizarea unui termen trivial (*Fata pe lingă care am trecut parea o aia*).

Mai consemnăm situațiile cu suspensia cuvîntului determinat, în lipsa unui termen adecvat sau pentru a evita rostirea lui (*Nu mă mări! Nici să nu vă gîndiți că am să-mi leg viața de un ...* Rebreanu, I. 87).

Prin articulare nehotărită, substantivul poate pierde uneori din exactitatea sensului, denumind ceva asemănător, ceva apropiat de conținutul lui obișnuit (*O moarte se vestea în ochii ei scînteietori*. Negruzzi, S. I, 50; *Nu e nimic și totuși e / O sete care-l soarbe*. Eminescu, O. I, 176).

Dimpotrivă, pe lingă unele substantive, precum cele care denumesc obiecte unice, articolul nehotărit servește poetului la crearea unei opoziții: *Pierdem în noapte, rînd pe rînd / tot ce sub noi era pămînt. / Și mergem iar în gînd, la pas. / Un cer deasupra ne-a rămas*. Blaga, O. II, 107 (*pămînt* vs. *cer*).

2. Precedă substantive însoțite de determinări, accețuînd ideea exprimată de grupul nominal²¹: *Atuncea-i de dinșii o nădeajde slabă*. Dosoftei, Ps. 40 / 14; *Publicul ride înainte cu un hohot colosal*. Caragiale, O. I, 2; *Adusese o așa zîină*. Ispirescu, L. 39. În limbajul popular, articolul poate fi așezat între adjectivul *asa* și substantivul determinat (*Tu ai putut să faci așa un năcaz*. ALR II 3 116 / 76). De asemenea precedă epitetele care se leagă de termenul calificat prin prepoziția *de*, aceste epitete cerînd obligatoriu fie un articol hotărit, fie unul nehotărit: *Dobîndi un drag de copilaș*. Ispirescu, L. 41; *Nu-l lasă pe un ticălos de bătrîn să cadă în păcate*. Agîrbiceanu, S. 66.

Am separat situațiile cînd *un* (*o*) precedă:

— adjectivul nehotărit *alt* (*O, cere-mi, Doamne, orice preț, / Dar dă-mi o altă soarte*. Eminescu, O. I, 177);

— adjectivul demonstrativ de identitate *același* (*Postfața autorului [...] unește cele două vieți (a tatălui și a fiului) și le prelungește pe traiectoria unui același destin*. România literară, 1980, nr. 6, 10 / 3);

— adverbele *asa* și *atît*, legate uneori de adjectivele pe care le determină prin prepoziția *de*, legătura cu ajutorul lui *de* fiind facultativă pentru adverbul *asa*, dar obligatorie pentru adverbul *atît* (*Lăuda pe fiul de împărat pentru o așa nimerită și neașteptată alegere*. Ispirescu, L. 38; *Se umplu locul de un miros așa de frumos*. id. ib. 39; *Și poate că nici este loc / [...] Pentru-un atît de sfînt noroc*. Eminescu, O. I, 185).

Cînd articolul precedă un numeral ordinal sau adjectivul nehotărit *alt*, adjectivul *nou* etc., exprimă împreună o asemănare accentuată: *Un alt Eminescu nu se va mai găsi poate*. Bacalbașa, S. A. I, 223.

²¹ Dumitru Irimia observă că *un* „caracterizînd sintagma global, caracterizează, de fapt, în primul rînd, substantivul, centrul ei” (*op. cit.*, p. 56).

3. Pe lângă substantive care denumesc mai ales sentimente, manifestări, acțiuni, le conferă ideea de intensitate mai mare: *Deodată îl apucă un dor de tată-său*. Ispirescu, L. 8. Ideea este exprimată în context de obicei și cu ajutorul unor verbe, precum *a trage*, *a se pune*; în prezența unora dintre acestea, articolul nehotărît este obligatoriu: *Cînd ne-a văzut bunica, de bucurie a și tras un bocit*. Creangă, A. 32. Același rol îl are articolul cînd precedă anumite substantive abstracte²²: *Fata lui, o frumusețe*; *A făcut mîncare de gutui, o bunătate* (vezi și *supra* 1).

În enunțuri afective, rostite cu o anumită intonație, contribuie la exprimarea unei calități superlative atribuite obiectului, ființei, materiei etc. denumite de substantivul determinat: *Zambile în feluri de fețe ... și un miros!* ... Caragiale, O. II, 183; *Trebuie c-a fost o detunătură!* Agîrbiceanu, A. 380.

4. Precedă nume proprii, articularea nehotărîtă avînd efecte diferite:

— Numele propriu devine echivalentul unui substantiv comun, servind ca exemplu pentru o calitate sau ca termen de comparație: *Judecătorul, ca un D[u]mn[e]zău, nu poate să greșască*. Biblia (1688), [prefață] 4 / 33. *Dascălul acesta lua în ochii mei un chip mareț* [...]; *mi se părea că văd un Platon, un Aristotel*. Negruzzi, S.I., 6.

— Numele propriu are un referent căruia în context i se relevă o calitate într-un anumit moment, într-un anumit raport etc.: *Alături de Caragiale al nostru și al satirei, acționează un Caragiale universal*. Arghezi, P. T. 377.

Prin metonimie, articolul nehotărît atribuie numelui propriu conținut de substantiv comun, ca urmare a unei elipse lexicale: *Mi-a luat un Luchian (minune!) și un Ressu excepțional*. Călinescu, S. 80.

După cum reiese din schema expusă mai înainte și motivarea delimitărilor în cadrul ei, oricum am numi unitatea lingvistică *un (o)* atunci cînd nu este în mod clar numeral cu valoare adjectivală sau adjectiv pronominal (în mod convențional fiind adoptat în *Dicționarul limbii române* termenul de articol nehotărît), multiplele nuanțe pe care le implică utilizarea ei în contexte variate constituie un capitol aparte al semanticii sintactice.

ABREVIERI

(în afara celor utilizate în DLR)

- Bar. — Munt. = Georg Baritz und Gabriel Munteanu, *Deutsch-rumänisches Wörterbuch*, [vol. I—II], Kronstadt, 1853—1854.
 Blaga, O. = Lucian Blaga, *Opere*, [vol. I—II]. Ediție critică de George Gană, București, 1982—1984.
 Botta, S. = Emil Botta, *Scrieri*, [vol.] I—III. Ediție îngrijită de Ioana Diaconescu. Prefață de Al. Piru, București, 1980—1987.
 Cartoajan, C. P. = N. Cartoajan, *Cărțile populare în literatură românească*, vol. I—II, București, 1938.

²² Ion Coja este de părere că substantivele abstracte precedate de articolul nehotărît primesc „o concretețe” (*op. cit.*, p. 54). Vezi și R. Plotrovski care, în legătură cu substantivele abstracte, arată că articolul „servește drept mijloc de materializare a noțiunii abstracte” (*art. cit.*, p. 629).

L'ARTICLE INDÉFINI UN (O) :
UNE APPROCHE LEXICOGRAPHIQUE

(RÉSUMÉ)

Si, en général, on a réussi à délimiter la valeur de numéral par rapport à la valeur d'adjectif indéfini pour les formes *un, o*, la dissociation article-adjectif fait surgir des difficultés. On a distingué deux situations: (i) le cumul de valeurs d'article et d'adjectif pronominal, à cause de l'identité de leurs formes et de leurs contenus; (ii) la présence de quelques traits spécifiques à chacune des valeurs grammaticales respectives.

Sur la base d'un grand nombre de contextes analysées, on a mis en évidence les valeurs sémantiques et stylistiques de *un (o)*, toujours en corrélation avec la classe grammaticale et avec la classe paradigmatic du mot déterminé. On a également mentionné la fonction de marque de substantivation d'un mot ou d'un groupe de mots.

La multitude des nuances impliquées par l'utilisation de *un (o)* dans des contextes variés, constituant un chapitre distinct de la sémantique, syntaxique conduit peut-être à certaines conséquences sur le statut morphologique des unités linguistiques en discussion.

Decembrie 1993

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

NOTE ASUPRA POZIȚIEI ROMÂNIEI PRINTRE LIMBILE ROMANICE

FLORICA DIMITRESCU

S-a scris, în repetate rânduri, despre ceea ce Sextil Pușcariu, cel dintîi, în 1920, a numit „locul” limbii române între limbile romanice. Numele lui Bartoli (1945) („spiccata individualită”), Rosetti (1963), Iordan (1970) și, mai de curînd, Niculescu (1, 1965; 2, 1978) sînt necunoscute bibliografiei problemei. În cele ce urmează ne propunem reexaminarea acestei chestiuni,

Încercînd să relevăm cîteva elemente care par a constitui particularitățile pregnante ale limbii noastre în raport cu celelalte idiomuri neo-latine, considerăm că specificul românei poate fi sintetizat prin următoarele trei trăsături: izolare, întîrziere, recuperare (rapidă).

I. Izolarea: Româna, continuatoarea unică a latinității orientale, este singura limbă romanică într-adevăr izolată. Trebuie precizat însă că, de fapt, în cazul românei, este vorba de o dublă izolare:

1) o izolare geografică, româna fiind o enclavă (în sulă) romanică printre limbile non-latine (limbi slave, maghiara). Nici limba sardă, vorbită exclusiv pe o insulă, nu este atît de izolată ca româna: un vorbitor al sardei ajuns pe „terra ferma” sud-europeană se află în spațiul lingvistic *continuu* romanic (italian, catalan, provensal). Româna, în mod absolut și direct, se găsește separată, așa cum s-a mai spus (Dâmaso Alonso, 1961). *dincolo de continuum-ul* romanității. Ceea ce reprezintă o izolare din lumea neo-latină;

2) o izolare culturală de tot ce a însemnat în trecut cultura și civilizația romanică apuseană. Ignorarea completă a culturii romanice-religioase (românii fiind singurii latini ortodocși) și laice-occidentale explică de ce am fost „cunoscuți” relativ tîrziu—în epoca modernă—în Europa ca limbă romanică și justifică surpriza — și incertitudinile — unor romaniști care ignorau pînă de curînd latinitatea românei. Este bine să nu uităm că bunăoară L. Olschki afirma cu seninătate: „È difficile immaginare e indovinare la latinità di un popolo che, nelle sue tradizioni spirituali non conosce né Virgilio, né Seneca, nella cui cristianità mancano Agostino e i padri di lingua latina, che a subito, solo per tardo riflesso, i rivolgimenti dell'umanesimo e che ha trovato il primo fecondo contatto coll'Europa occidentale all'epoca del liberalismo” (*Struttura spirituale e linguistica del mondo neolatino*, Bari, 1935, p. 33). Dubiile lui L. Olschki provin însă din necunoașterea situației lingvistice reale ...

Spre deosebire de izolarea geografică, izolarea culturală, din fericire, a durat numai în perioada încheșării unei culturi autohtone, pînă aproximativ în sec. al XVII-lea — al XVIII-lea, o dată cu deschiderea către Apus prin călătoriile unor personalități românești istorice; un rol decisiv l-au jucat, în acest sens, de exemplu, Stolnicul Cantacuzino și Principele Dimitrie Cantemir, pentru a nu aminti decît doi dintre marii noștri înaintași care au încercat, rînd pe rînd, să restabilească legăturile cu cultura occidentală.

Care au fost consecințele în structura etimologică a românei a acestei izolări a ei?

a) O mare cantitate de î m p r u m u t u r i, lexicale în special: limba română a primit (în schimbul numeroaselor pierderi, mai ales din straturile vechi) un număr considerabil de termeni de origine cu precădere slavă, dar și de alte proveniențe (maghiară, turcă, greacă). Din contactul d i r e c t cu limbile populațiilor vecine sau cu care au avut relații cultural-politice, româna nu numai că s-a îmbogățit în general — probabil într-o măsură necunoscută celorlalte limbi romanice —, dar, prin extraordinara sa permeabilitate, și-a creat din această diversitate etimologică ceea ce s-ar putea numi o „bogăție sinonimică” rar întîlnită. Ne-am ocupat de acest aspect urmărind multiplicările sinonimice din *Palia de la Orăștie* (PO), text din 1581 (Pamfil, 1968). În PO, care conține un număr de 2003 cuvinte comune — ceea ce denotă un lexic concentrat, relativ sărac —, am constatat (Dimitrescu, 1984) prezența a peste 200 de serii sinonimice, de la cele cu 2 termeni (în mod firesc cele mai numeroase), la o sinonimie foarte largă de pînă la 11 cuvinte. Deci „sărăcia” lexicală amintită este c o m p e n s a t ă prin b o g ă ț i a sinonimică. Sinonimele din PO aparțin, în general, la trei grupe etimologice:

<i>latina</i>	<i>slava</i>	<i>maghiara</i>
adunare	săbor	
naște	plodi	
răposa	odihni	sălășlui
certa	sfădi, pîrî	
zice, spune	grăi, vorbi, povesti	besedui
fiu, fecior, făt	plod	
mulțime, oamet, lume	gloată, norod	neam
limbă, sămînță	rudă	
vită, bunătațe, făptură	dobitoc, jivină, jiganie	marhă
avuție	dihanie, bogăție, gadină	

Din punct de vedere sociologic nu este lipsit de importanță de observat că noțiunile cu cele mai multe sinonime în PO sînt cele privitoare la conceptele „fiu”, „neam” și „animal”, deci care se referă la „obîrșie” în sens larg și la „descendență” în sens restrîns, precum și la principala sursă a vieții rural-pastorale, a n i m a l e l e. Cu alte cuvinte, elementele fundamentale umane: cel g e n e t i c — ascendența și descendența — și cel e c o n o m i c.

Abundența sinonimică a dus, în română, la o altă caracteristică, după știința noastră deloc observată pînă acum, și anume posibilitatea exprimării în limba română în m a i m u l t e „l i m b i”: aceeași frază poate fi formulată în termeni care au — toți — o s i n g u r ă origine etimologică,

de exemplu exclusiv moștenită din latină sau exclusiv împrumutată din slavă sau maghiară sau etimologii mixte (amestecate), fiind alcătuită din cuvinte de origine latină a lă t u r i de cuvinte de sursă slavă, turcă, greacă etc. Aici însă trebuie imediat precizat că, dată fiind structura l a t i n ă a limbii române, instrumentele gramaticale sînt, în toate cazurile, de origine latină. Putem recurge, spre exemplificare, la o frază alcătuită exclusiv din cuvinte moștenite din latină:

(1.) *Fiul meu zice să nu mă cert repede cu toată lumea pentru vitele noastre.*

Același înțeles poate fi exprimat și (aproape) numai prin termeni de proveniență slavă (cu excepția formelor pronominale):

(2.) *Odrasla mea îmi grăiește să nu mă sfădesc iute cu toate rudele pentru dobitoacele noastre,*

sau prin cuvinte de origine, aproape toate, m a g h i a r ă :

(3.) [*Pruncul*] *meu beseduiește să nu muștruluiască minteasă tot neamul pentru marha noastră.*

Cuvintele utilizate în cele trei fraze precedente aparțin vocabularului sec. al XVI-lea și în mod special *Palici*. O dată cu evoluția în timp a limbii și a culturii române, pătrunderea elementelor grecești, turcești și, mai ales, romanice (latino-italo-franceze) a dezvoltat capacitățile sinonimice ale limbii noastre. Paleta sinonimei s-a îmbogățit cu alți și alți termeni.

Iată cum s-ar putea construi fraza de mai sus, dacă trecem „pragul” primului secol de scriere în limba română și ajungem în perioada influenței grecești și turcești (este adevărat, astăzi cuvintele din acea epocă sînt puțin cunoscute, atît ca termeni propriu-ziși cît și ca semantică), cu termeni care se combină în mod firesc cu vocabulele de proveniență latină, slavă etc.:

(4.) [*Copilul*] *meu pretenderisește să nu dăscălesc peșin toată seminția din pricina lighioanelor noastre.*

Ajungînd în epoca noastră, este posibil să se alcătuiască o frază cu înțeles aidoma celui al frazelor anterioare, dar formată exclusiv din neologisme de sursă românească:

(5.) *Progenitura mea pledează să nu enervez instantaneu toată societatea din cauza animalelor noastre.*

Mai firesc însă, același înțeles ca al frazei anterioare poate fi formulat prin a m e s t e c u l unor cuvinte cu etimologie diferită, pentru că se știe bine că oamenii în momentul cînd vorbesc sau scriu, chiar dacă sînt specialiști, nu se gîndesc la etimologia unui termen sau a altuia:

(6.) *Fiul meu îmi spune să nu mă iau îndată la ceartă cu tot neamul din pricina animalelor noastre.*

Aceste posibilități diferite de exprimare cu ajutorul cuvintelor provenite din mai multe limbi reprezintă ceva rar și, sub beneficiul îndoilei, poate chiar u n i c pentru un idiom de origine latină. Oricum, ele demonstrează capacitatea sinonimică a românei: fraza de mai sus este formată din 6 cuvinte cu sens deplin (excludem formele pronominale) și sensul ei s-a putut exprima de 5 ori (nu avem în vedere fraza ultimă, rezultată dintr-o c o m b i n a ț i e din termeni deja prezenți în celelalte 5 formulări) fără a se repeta nici măcar unul dintre termeni:

(1.)	<i>fiu</i>	<i>zice</i>	<i>certa</i>	<i>repede</i>	<i>lume</i>	<i>vită</i>
(2.)	<i>odraslă</i>	<i>grăi</i>	<i>sfădi</i>	<i>iute</i>	<i>rudă</i>	<i>dobitoc</i>

3.)	[prunc]	besedui	muștrului	mintenaș	neam	marhă
4.)	[copil]	pretendarisi	dăscăli	peșin	seminție	lighioană
5.)	progeni- tură	pleda	cnerva	instantaneu	societate	animal

b) A doua consecință a imersiunii lingvistice în non-latinitate a fost — pentru română — impunerea scrierii chirilice slavone, menținute pînă la jumătatea secolului al XIX-lea. Această „acoperire” culturală a romanității românești a dat multor cercetători falsa impresie că româna este o limbă ... slavă! Nu de puține ori, în bibliotecile din străinătate se întîlnesc cărți vechi românești catalogate nu la limba română, ci la limbile slave, numai din cauza scrierii chirilice. „Aspectul”, „forma” exprimată prin scriere induce în eroare asupra fondului! N. Cartoian (1980) a găsit o formulă potrivită pentru textele românești scrise în slavonă (*Cronica lui Ștefan cel Mare, Letopisețele de la Bistrița, Putna* etc. și, în special, *Învățăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie*): „suflet românesc în limbă slavonă”, carc, aplicată la textele românești scrise cu caractere chirilice, poate fi modificată în: „suflet românesc în alfabet chirilic”. Dar româna a cunoscut, de timpuriu, și scrierea latină, ceea ce nu se știe sau se uită prea des. În Dacia, la curtea regilor, a fost cunoscută limba și scrierea latină înainte de cucerirea romană, așa cum au arătat arheologii și, de curînd, dintre lingviști, I. Fischer (1985). În epoca feudală, pe teritoriul țării noastre funcționa la Cenad (Morissena), din 1020, prima școală în limba latină (Bărsănescu, 1971). Pe de altă parte, trebuie să avem în minte acele texte din sec. al XVI-lea, precum *Cartea de cîntece* din 1570—1573, scrisă în caractere latine cu ortografie italo-polonă, care evident că nu au ieșit „ex nihilo”! O altă dovadă demnă de reținut o constituie împrejurarea că termenii fundamentali ai culturii și ai învățămîntului sînt de proveniență latină (Dimitrescu, 1979), alături de neologisme grecești.

II. Întîrzierea. Textele scrise în românește apar foarte tîrziu în raport cu cele scrise în principalele limbi romanice (Windisch, 1993). Chiar dacă avem dovezi că sporadic s-a scris de timpuriu românește, primul text mai dezvoltat cunoscut pînă în ziua de astăzi este *Scrisoarea lui Neacșu*, datată 1521, adică la o distanță de 679 de ani de *Serments de Strassbourg* din 842, sau de 561 de ani față de primul text sigur în italiană, *Placito di Capua*, din 960, de exemplu. Deci s-a început să se scrie românește, continuu, nici măcar de o jumătate de mileniu, în timp ce în principalele limbi neo-latine s-a scris de mai bine de un număr dublu de ani. Dacă, în românește, în sec. al XVI-lea de-abia se traduceau principalele texte religioase, în limbile franceză și italiană autori binecunoscuți produseseeră sau produceau o literatură în bună parte întrecută nici pînă astăzi! În aceeași ordine de idei trebuie menționat că cronologia epocilor istorice este alta pentru istoria românească decît pentru cea universală. Astfel, Evul Mediu se sfîrșește în istoria noastră în anul ... 1821, în timp ce în Europa apuseană această perioadă se consideră încheiată în 1492 ... Această lipsă de coincidență între Apus și Răsărit are o consecință și de altă natură: semnalarea și cercetarea documentelor românești aparținînd secolului al XVI-lea nu-și poate găsi locul în „Revue d'histoire des textes” (înainte de 1971 această revistă purta numele de „Bulletin de recherche et d'histoire des textes”), punct de întîlnire al cercetărilor fazelor mai vechi de limbă veniți din orizonturi diferite, dar cu preocupări comune. Limbii române

îi este interzis accesul, deoarece această revistă studiază exclusiv lucrările scrise anterior anului 1500, deci într-o perioadă pentru care dovezile de scriere în limba română nu apar decât sporadic: cite un cuvânt românesc în documente scrise în alte limbi (latină, slavă, maghiară); oricum, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, înainte de 1521 nu poate fi vorba de *text continuu* în limba română. Numai limbile care au avut șansa de a fi îmbrăcat haina solemnă a scrisului înainte de 1500 își găsesc locul într-o revistă cu acest profil... De-abia începînd cu sec. al XVII-lea apar în românește texte cu caracter istoric și juridic și, din secolul următor, lucrări literare și filozofice. De altfel, sec. al XVIII-lea a însemnat un mare pas înainte pe calea *occidentalizării române* a limbii române. În acest secol, toate provinciile românești se îndreaptă spre Apus: Țara Românească și Moldova, prin intermediul culturii grecești, intră în contact cu cultura italiană și, apoi, cu cea franceză. Transilvania se îndreaptă către latinătate direct sau prin mijlocirea culturii austro-ungare. Se poate afirma că izolarea de romanitate ia sfîrșit o dată cu Școala ardeleană de la finele sec. al XVIII-lea și în cursul sec. al XIX-lea. Chiar dacă se mai menține pînă spre 1850, scrierea chirilică este, treptat, înlocuită cu alfabetul latin. Latinătatea greco-catolicilor, influența italiană și, mai tîrziu, cea franceză, înlesnesc limbii române *redobîndirea* locului pierdut din latinătate. Aceasta a fost rapidă: dacă, în 1521, limba română este atestată în *Scrisoarea lui Neacșu*, după mai puțin de 360 de ani ea dăduse lumii europene pe marele poet Eminescu, „ultimul romantic”, și pregătea, pentru cultura franceză, în special, pe Eliade, pe Cioran și pe Eugen Ionesco... Sincronizarea culturală preconizată de E. Lovinescu începuse să se afirme la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea (simbolismul).

Cu această *acordare* a culturii românești la valorile Europei, însoțită în mod firesc de mari transformări lexicale, mai ales, ajungem la cea de a treia caracteristică a limbii române amintită la început:

III. Recuperarea rapidă a timpului trecut departe de surorile sale întru latinătate. Impresionanta capacitate a românei de recuperare a întîrzierilor provocate de situația ei geo-istorică și de *sincronizare* cu epoca actuală s-a manifestat cu precădere în domeniul vocabularului, prin două modalități pe care le-am urmărit îndelung și care au devenit frecvente în ultimii 30 de ani:

1) prin adoptarea și, de cele mai multe ori, adaptarea, unei adevărate avalanșe de împrumuturi recente occidentale (față de care influența răsăriteană, deși impusă, n-a avut decât un rol infim, și acela de mult depășit în ultimele trei decenii). Despre ce influențe occidentale se poate vorbi în ultima perioadă de dezvoltare a limbii române? Într-o cercetare relativ recentă publicată în paginile acestei reviste (Dimitrescu, 1, 1985, 2, 1986) am demonstrat pe baza materialului cuprins în DCR că preeminența noilor achiziții ale vocabularului românesc revine limbii franceze, cu un procent de 19,3%. Adăugînd termenii recent împrumutați de origine italiană, spaniolă și portugheză, se ajunge la un procent total de 21,3%; importanța elementului romanic nou adăugat limbii române reiese din compararea cu prezența elementelor non-romanice: cuvintele noi de proveniență engleză, plus cele de sursă germană și slavă ajung de-abia la procentul de 15,9%. Deci, în procesul în curs de acumulare lexicală, elementele recente neo-

latine nu fac decât să întărească specificul latin al limbii, contribuind la accelerarea occidentalizării romanice a românei;

2) prin asimilarea și imensa vitalitate a unor procedee moderne de formare a cuvintelor, unde noile formații culte cu prefixoide (Dimitrescu, 1970¹) și cu sufixoide (Dimitrescu, 1969) cunosc o mare dezvoltare. Numai câteva exemple pentru ambele categorii: dintre prefixoide sînt preferate în română aceleași care apar cu precădere în limbile romanice apusene: *auto-*, *bio-*, *electro-*, *foto-*, *hidro-*, *micro-*, *mini-*, *pseudo-*, *tele-*, *radio-*. Exemplele stau la îndemîna tuturor: *autotaxare*, *microroman*, *microantologie*, *minifustă*, *teleînregistrare*. Dovada că acest procedeu s-a impus în limba română este că apare în cuvinte avînd un caracter ironic sau de glumă, formate desigur pe teren românesc, precum *telecașteptă*, *microbănuială*, *autointerviu*, *teleplictisit*. Dintre sufixoidele mai frecvente amintim: *-fon*, *-gram(ă)*, *-naut*, *-duct*, *-crat*, *-metru*, *-gen*, *-man*, *-plast*, *-tecă*, în formații ca: *videofon*, *acroduct*, *fotogramă*, *cancerigen*, *astronaut*, *cornoplast*, *fibroscop*. Și sufixoidele au devenit într-un anumit fel „indigene” o dată ce se pot crea cu ele cuvinte cu caracter popular precum *bitocrat*, *brazdometru*, *procsoman*.

Nu trebuie neglijată nici ponderea altui procedeu modern de formare a cuvintelor — sudarea directă a două rădăcini: un sufixoid adăugat unui prefixoid: *radiofon*, *cinefilic*, *acroduct*, *miniscaf*; indiferent dacă aceste cuvinte sau altele amintite mai sus au apărut prin împrumut sau s-au alcătuit în interiorul limbii noastre, important este că procedeul a fost nu numai asimilat, ci și imitat, devenind productiv în limba română.

Concordanțele cu limbile romanice apusene se manifestă și într-un alt procedeu modern de formare a cuvintelor, și anume în compoziția prin apozitie: *cifără-record*, *ciorap-pantalon*, *club-bar*, *raid-anchetă*, *student-actor*. De asemenea este interesant de relevat rolul compuselor, în care se evidențiază repetabilitatea elementului secund: *factor-cheie*, *conflict ~*, *opcă ~*, *episod ~*, *cuvînt ~*; *radio-pirat*, *stație ~*, *emisie ~*; *cinematograf-model*, *sat ~*, *statut ~*; *film-gigant*, *local ~* (Dimitrescu, 1970²).

În asimilarea acestor procedee se poate întrevădea modernizarea și internaționalizarea structurii lexicale recente, structură caracterizată printr-o mare dinamică, precum în toate limbile neo-latine importante; trebuie deci neapărat subliniată sincronizarea cu limbile romanice occidentale, prin adaptarea la actualitatea lingvistică din Apus.

*

Am participat de curînd (în iunie 1993) la seminarul consacrat limbilor romanice la École Pratique des Hautes Etudes (EPHE — Sorbona — Paris). În experimentele și discuțiile care au avut loc se apreciașe că pentru cercetările comparative și pentru învățarea paralelă a limbilor romanice sînt suficiente limbile franceză, italiană, spaniolă și portugheză. Introducerea limbii române în discuțiile de la EPHE se datorește, îndeosebi, profesorului L. Renzi (Padova). D-sa — ca și mine, de altfel, în conferința despre *Le destin du roumain parmi les langues romanes*, ținută la 26 iunie 1993 în cadrul sesiunii închinată „Limbilor romanice: comparații, tipologii, descrieri”, unde am susținut idei asemănătoare celor exprimate în articolul de față — a adăugat că, astăzi, este insuficient a se cerceta, în cadrul

lingvisticii romanece numai cele patru limbi citate mai sus, fără română deci. Pentru a convinge pe cei de față, prof. Renzi a recurs la o comparație : a investiga limbile romanece fără a i se acorda românei un loc adecvat este echivalent cu studiile de științele naturale în care s-ar cerceta mamiferele fără cetacee, examinându-se, în schimb, trei tipuri diferite de maimuțe. Această comparație, ca orice comparație, are limitele sale, dar în lingvistica romanică, spaniola, portugheza și italiana reprezintă aceeași sub-clasă ; franceza și româna au o situație aparte. Din punct de vedere istoric, româna arată în multe cazuri că latina a evoluat altfel decât pe țărmurile occidentale. Fără această limbă, ideile noastre despre dezvoltarea latinei ar fi altele din mai multe puncte de vedere, așa că româna trebuie inclusă în mod obligatoriu în studiile fundamentale de romanistică (L. Renzi, 1985). De această limbă care constituie „al patrulea picior al mesei romanece” — după expresia devenită clișeu a prof. Alf Lombard — nu se poate în nici un chip face abstracție în cercetările de romanistică. De altfel, același Alf Lombard (1974) constată că, din păcate, „l'étude du roumain hors de ses frontières n'en est encore qu'à ses débuts, ou presque. Ce n'est que très lentement que, dans le monde, on prend conscience de la grande importance de cette langue. Cette importance — il faut encore, hélas, insister sur ce point — est scientifique, pratique et littéraire à la fois : sans cette langue, on ne saurait se faire une idée tant soit peu complète de ce qu'est devenu de nos jours le latin, elle on ne peut communiquer librement avec la plus grande nation de Sud-Est européen, sans elle on se prive de tout contact direct avec une des grandes littératures de l'Europe actuelle” (p. VII).

Nu putem să nu evocăm asemenea opinii atunci când omagiem postum pe excelenții lingviști clujeni Ioan Pătruș și Romulus Todoran care, prin lucrările lor, au contribuit la definirea limbii române în Europa.

Decembrie 1993

28 bis, rue Pouchet
Paris, France

BIBLIOGRAFIE

- Dámaso Alonso, 1961 — Dámaso Alonso, *Estudios lingüísticos. Temas españoles*², Madrid.
M. Bartoli, 1945 — M. Bartoli, *La spiccata individualità della lingua romena*, în idem, *Saggi di linguistica spaziale*, Torino, p. 139—151.
Șt. Bărsănescu, 1971 — Șt. Bărsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești*, București, p. 43.
N. Cartoian, 1980 — N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*², București, p. 46.
DCR — Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, București, 1982.
Dimitrescu, 1969 — Florica Dimitrescu, *Notes sur les suffixoides dans le roumain littéraire actuel*, în RRL, nr. 1, p. 3—6.
Dimitrescu, 1970¹ — Florica Dimitrescu, *Quelques aspects de la pseudoprefixation dans la langue roumaine actuelle*, în *Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, vol. I, București, p. 925—929.
Dimitrescu, 1970² — Florica Dimitrescu, *Trăsături specifice ale compunerii în limba română literară actuală*, în SCL, nr. 3, p. 325—334.
Dimitrescu, 1979 — Florica Dimitrescu, *Note asupra cuvintelor românești din sfera semantică a culturii*, în CL, nr. 1, p. 17—21.
Dimitrescu, 1984 — Florica Dimitrescu, *Observații asupra artei cuvintului în „Pala de la Orăștie”*, în *Pala de la Orăștie*, București, p. 152—194.

- Dimitrescu, 1, 1985; 2, 1986 — Florica Dimitrescu, *Elemente lexicales romanice recent introduse în limba română*, în *CL*, nr. 2, p. 105—113; 1986, nr. 1, p. 9—17.
- Fischer, 1985 — I. Fischer, *Latina dunăreană*, București.
- Iordan, 1970 — I. Iordan, *Importanța limbii române pentru studiile de lingvistică romanică*, în *Actele celui de la XII-lea Congres de lingvistică și filologie romanică*, vol. I, București p. 67—76.
- Lombard, 1974 — Alf Lombard, *La langue roumaine. Une présentation*, Paris.
- Niculescu, 1, 1965; 2, 1978 — Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. 1. *Contribuții gramaticale*, București; *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. 2. *Contribuții socio-culturale*, București.
- Pamfil, 1968 — Viorica Pamfil (ed.), *Palia de la Orăștie*, București.
- Pușcariu, 1920 — *Locul limbii române între limbile romanice*, Academia Română. *Discursuri de recepțiune*, XLIX, București.
- Renzi, 1985 — L. Renzi, *Nuova introduzione alla filologia romanza*, Bologna.
- Rosetti, 1963 — Alexandru Rosetti, *A propos de la „place du roumain parmi les langues romanes“*, în „*Beitrage zur romanischen Philologie*“, II, nr. 2, p. 125—133.
- Windisch, 1993 — Rudolf Windisch, *Le passage à l'écrit et la constitution d'une identité nationale : l'exemple du roumain*, în *Le passage à l'écrit des langues romanes*, Tübingen.

CONSIDERAȚII PRIVIND PRIMELE ATESTĂRI DOCUMENTARE ALE UNOR APELATIVE PRIN TOPONIME

MARIA DOBRE

Avînd în vedere că, timp de cîteva secole, limba de cancelarie din Țările Române a fost slavona, după cum în Transilvania era latina, că o serie de cuvinte ale limbii române au ca primă atestare un nume de loc, cercetarea numelor proprii din documentele slavo-române se impune cu necesitate, știut fiind că stabilirea vechimii cuvintelor dintr-o limbă are consecințe importante pentru istoria cuvintelor respective, pentru istoria vocabularului în ansamblul său.

În lucrarea de față ne-am propus să urmărim atestarea unor termeni geografici populari prin toponimie, direct sau mediat (în cazul unor denumiri de sate), răspîndirea lor geografică, cît și statutul lor funcțional, privind participarea lor la diferite structuri toponimice, atestări cu mult anterioare celor cunoscute prin *Dicționarul limbii române*, localizări extinse, comparativ cu cele consacrate prin lucrările lexicografice curente¹. Faptul că prima atestare documentară a unui cuvînt românesc într-un toponim dintr-un anume document nu este un accident este confirmat de apariția termenului într-o serie de alte structuri toponimice din perioade și zone lingvistice diferite. Este ceea ce dorim să demonstrăm în paginile următoare.

Bîlbiitoare 'cascadă' (cf. Iordan, *T*, p. 55). *Top.*: *Bîlbiitoare*, PH, a 1517 (DRH, B II 300); *Bîlbiitoarea Mare*, izvor, BZ (MDG). Toponimele au la bază un apelativ, **bîlbiitoare*, derivat verbal de la o interjecție **bîl-bil*, neatestat în dicționare cu acest sens.

**Chică* 'virf'. *Top.*: *Chică* + ...², VL, 'a 1575 (DERS), neatestat în dicționare cu sens geomorfologic, întîlnit în diferite construcții toponimice olteneste: *Chica Brazilor*, *Chica Bucuresii*, *Chica Căpățînii*, *Chica cu Brazi*, *Chica Dealului*, *Chica lui Haneș*, *Chica Popii* etc (DTRO) și în Banat: *Chica* (Ionjă, *Nume*), iar ca apelativ în Muntenia (cf. DE).

Chingă 'fișie de pămînt lungă și îngustă,' localizat în Dîmbovița, neatestat documentar în DA. Documentele atestă termenul ca toponim (*Chinga*) în spațiul vilcean la 1783 (ER 44/7) și ca 'măsură agrară' în aceeași zonă la 1784: „a treia parte dintr-o Chingă” (COMORI VL II 209). Este prezent

¹ Vezi și Maria Dobre, *Mărturii onomastice privind terminologia unor vechi meserii*, în SO, V, 1990, p. 314–320.

² Atunci cînd elementele românești din toponimele analitice apar însoțite de cuvinte în flexiune slavă, acestea din urmă au fost înlocuite prin puncte de suspensie (...), după seninul +.

în toponimia muntenească și oltenească : *Chinga lu Biolaru*, *Chinga lu Bușcă* — AG, *Chinga* — DB, *Chinga Mică*, *Chinga Milovanului*, *Chinga lui Pișcă* — DJ, *Chinga Bisericii*, *Chinga lu Popescu*, *Chinga Răsuril* — VL etc. (MDG).

Cinepiște. *Top.* ȚR : (...) *Cinepiște a 1582* (DERS), *Cinepiștea din Deal*, *Cinepiștea din Vale*, *Cinepiștea lui Nan* (DTRO) ; neatestat documentar în DA.

Colnic 'cărare de munte', 'colină', a 1 736 (DA). *Top.* : *Colnicu* + ... — BZ a 1530 (DRH, B III 167), *Colnic*, — AG, *Colnicul Trestiei* — AG a 1560 (DRH, B V 209), *Colnicul Virtoapelor* — VL, a 1556 — 1557 (DRH, B V 83), *Colnicul Priboiului*, ȚR 1579 (DERS), *Colnicele*, *Colnicu* (MDG), *Colnicul* — BT (MDG), bogat reprezentat în toponimia oltenească în diferite structuri : *Colnicu Adînc* (cf. *drum adînc*) (DELR), *Colnicu Bătrîn* (cf. *drum bătrîn*) (DELR), *Colnicu din Moșneni*, *Colnicu Floreștilor*, *Colnicu lu Iepure* etc. (DTRO).

Colț (în sens metaforic) 'stîncă', 'unghi' a 1 688 (DA). *Top.* : *Colțu* + ..., ȚR a 1534 (DERS), *Colțu lui Andrei*, *Colțu Vinăt* — AG, *Colții de Sus* — BZ, *Colțu Doamnei*, munte — AG, *Colțu lui Balbeș* — PH, *Colțu lui Guran* — AG, *Colțu Păltinetului* — PH, (MDG), *Colțu Babei*, *Colțu Igoiului*, *Colțu Zăganului* etc. (DTRO).

**Corugă* 'loc peste munte, prin colți, pe unde se poate trece' (DERES) accepțiune absentă din dicționarele curente. *Top.* : *Săsul Corugii* — AG a 1545 (DRH, B IV 205), *Corugă* — AG a 1558 (DERS) ; în Oltenia *Coruga* (2 apariții) (DTRO) și Transilvania (cf. Loșonți, *Toponime*, p. 205).

Cucui 'vîrf de deal sau deal cu vîrf rotund, ridicat deasupra altor dealuri', neatestat documentar (DA). *Top.* : *Cucuiul*, VL a 1496 (DERS)

Culare 'scufundătură adîncă și largă pe un deal', localizat în Transilvania, neatestat documentar (DA). *Top.* : *Culare*, PH a 1 517 (DRH, B II 321), *Culare* + ..., ȚR a 1594 (DERS), în Transilvania *Culare* 'șea, curmătură' (cf. Homorodean, p. 84).

Curătură 'teren defrișat', neatestat documentar în DA. *Top.* : *Curătură*, AG a 1577 (DERS), în Moldova : BC, NȚ, SC (MDG), în Oltenia : aproximativ 120 de toponime analitice, cf. DTRO, în Banat și Transilvania (Ioniță, *Nume* ; Teaha, *Graiul* ; Homorodean, p. 93, 176).

Curmătură 'depresiune care curmă continuitatea unui munte, adîncitură transversală pe culmea unui deal sau munte' + ..., a în URICARIUL (cf. DA). *Top.* : (...) *Curmătură*, PH a 1 517 (DERS), *Curmătura Măghe-rușului*, ȚR a 1556, *Curmătura Fagilor*, ȚR a 1575 (DERS). Apare în aproximativ 150 de toponime oltenești (DTRO), în Banat (Ioniță, *Nume*) și în Transilvania (Homorodean, p. 77, 85, 148).

Dimb 'delușor', 'colină', a în DA mss a 1645 (cf. Mihăilă). *Top.* *Dimbul* + ... a 1517 — BZ (DRH, B II 321), *Dimbu* — PH (MDG), Oltenia (DTRO), Banat (Ioniță, *Nume*), Transilvania (Teaha, *Graiul*), Moldova : *Movilița Dimburilor* a 1633 (DRH, A XXI 474).

Făget, a 1 804, numai în Moldova (cf. DA) ; *Top.* : *Făget* — AG, a 1575 (DERS), *Făgetu* — BZ, PH, OT (Țara Românească) și Moldova : BC, BT (MDG), Transilvania (cf. T. Papahagi), Banat (cf. Ioniță, *Nume*), parte componentă a peste 70 de toponime analitice din Oltenia (cf. DTRO).

Genune 'prăpastie', 'abis', a 1648 (DA). *Top.*: *Genune*, VI, a 1415 (DERS), 1501, (DRH, B II 14), *Genunea* + ... GJ a 1514 (DRH, B II 266), *Genunele*, Oltenia (DTRO), Transilvania: *Genunea* (cf. Homorodean, p. 32).

Gilmă 'colină', a 1682 (DA). *Top.*: *Gilma Mălinişului*, *Gilma Păiuşului*, ȚR a 1533 (DERS), *Gilma* — AG, a 1578 (DERS), *Gilma* (BZ, OT, PH), *Gilma Ialomiței* — DB, *Gilma Mare* — TL, *Gilma Secărci* — PH (MDG).

Gorgan 'dilmă', 'gilmă', 'movilă', a 1568. *Top.*: *Gorganul* + ..., ȚR a 1517 (DERS), *Gorganul* + ..., IL a 1579 (DERS), *Gorganul* AG, BZ, IS, OT, PH, TR, VS; *Gorganul de Jos*, *Gorganul de Sus*, *Gorganul Mic*, *Gorganele-BZ*, (MDG); în Oltenia; *Gorgane* (3 apariții), *Gorgan* (7 apariții) (DTRO), în Transilvania: *Gorgane* (2 apariții), *Gorgănel* (Homorodean, p. 84, 121).

**Gorunet* 'pădure de goruni', neconsemnat în DA. *Top.*: (*Pliscul*) *Gorunctul*, AG a 1533 (DERS), *Gorunet*, ȚR a 1554 — 1557 (DERS), în toponimia actuală din Oltenia: *Gorunetu* (9 apariții), (DTRO) și Banat (Ioniță, Nume).

Grind 'ridicatură mică, dar prelungă în regiunea inundabilă a unui riu' 'deal mic' a 1579 (DA). *Top.*: *Grind* — IL, a 1505, (DRH, B II 70), 1534 (DRH, B III 311); *Grind* — IF, a 1527 (DRH, B III 67), în Moldova: *Grindu Lung* a 1520 (DERS), are o bogată reprezentare în toponimia actuală: *Grindu*: AG, IL, BT, *Grindu Calului* — DJ, *Grindu cu Bani* — DJ, *Grindu Făgărașului* — IL, *Grindu Lung* — BR, *Grindu Mare* — CT, MH, *Grindu Pietrei*, *Grindu Predii* — IL (MDG); participă ca element de compunere în peste 100 de toponime oltenești (DTRO); în Banat: *Grindu Înalt*, *Grindu Ocolului* (Ioniță, Nume).

**Groșet* 'loc acoperit cu butuci', (cf. Iordan, T, p. 421), neconsemnat în DA. *Top.*: *Groșet* — AG a 1571 (DERS), *Groșetul* — VL a 1590 (DERS) În Oltenia participă la 11 formații toponimice (cf. DTRO), fiind prezent și în Transilvania: *Groșetu* (cf. Homorodean, p. 194).

Grumaz (top) 'ridicatură de deal', a 1550 — 1560, nelocalizat (DA). *Top.*: *Grumazul* + ... IL a 1533, 1569 (DERES), în Moldova: *Grumazu* 'pisc' — BT (MDG), în Oltenia: *Grumazul lui Drăgan*, *Grumazu* (cf. DTRO).

**Meriș* 'loc cu meri', neconsemnat în DLR. *Top.*: *Meriș* — AG a 1510 (DRH, B II 166), MH, VL (MDG).

Mlacă 'loc apăsător, mocirlos, mlaștină', localizat în Banat și Transilvania, a 1566 (DLR). *Top.*: (...) *Mlăcii*. — AG a 1512 — 1513 (DERS), (*Slemea*) *Mlăcilor* — ȚR a 1556, *Mlaca* + ... — AG a 1558 *Mlaca Crucilor* — AG a 1569, *Mlăcile* + ... — AG a 1567, (*Fruntea*) *Mlăci-lot* — DB a 1587 (DERS).

În toponimia actuală: (*Valea*) *Mlăcii* — BZ, *Mlăcile* — BZ, DB, (MDG), în Oltenia: *Mlaca*, *Mlaca Dealului* (DTRO), în Transilvania: *Mlaca* (3), cf. T. Papahagi; în Banat: *Mlaca* (Ioniță, Nume).

Muchie 'partea cea mai înaltă, ascuțită și alungită a unui munte, a unui deal sau a unei stînci' ... a 1759 (DLR). *Top.*: *Muchea Glodurelor* — AG a 1528 (DERS), *Muchea Strimboi* — AG a 1533 (DRH, B III 249), *Muchea Teleman* — AG a 1533 (DERS), *Muchea Dumbrăvilor* — a 1578 (DERS). Este răspîndit, potrivit datelor din MDG, în toponimia

din Muntenia și Oltenia : *Muchia*—BR, *Muchia Căprărețu* — VL, *Muchia Cornetului* — OT, *Muchia cu Bani*, *Muchia lui Pîrpală* — PH, *Muchia Marmorei* — VR, *Muchia Sabarului* — IF, în Oltenia : *Muchia lui Ion*, *Muchia lui Radu Matei* (DTRO), în Transilvania : *Muchea Cetății*, *Muchea Arieșului* (cf. Homorodean, p. 211, 219), în Banat : *Muchia Benii*, *Muchia cu Hotaru* (Ioniță, *Nume*).

Obraț 'fișie de pămînt nelucrată', 'cărare în cîmp', sensuri neatestat în DLR. *Top.*: *Obrațele Lazurilor*, TR a 1 579 (DERES), *Obrațele de pe Sfoara Predeal* — PH (MDG), *Obrațu* (DTRO).

**Păltinct* 'loc cu paltini', sinonim cu *păltiniș*. *Top.*: *Malul Păltinetului*, VL a 1 574 (DERES), MDG îl localizează ca toponim în Muntenia : *Păltinetul* — AG, PH, *Păltinctul Boldul* — AG. Mai apare în toponimia bănățeană : *Păltinet* (Ioniță, *Glosar*).

Plai 'platoul unei înălțimi', neatestat documentar cu acest sens în DLR. *Top.*: *Plaiul Vaideenilor*, a 1 504 (DERES), *Plaiul* + ... — PH a 1 517, *Plaiul* + ... — BZ, a 1 522 (DERES). MDG îl localizează în Muntenia, Oltenia și Moldova : *Plaiu* — MH, PH, SV, *Plaiul Bătrîn* — SV, *Plaiul Bisericii* — DB, *Plaiul Chiojdului* — PH, *Plaiul dintre Sirie* — PH, *Plaiul Domnesc* — DB, *Plaiul lui Ivan*, *Plaiul lui Pătru* — AG, *Plaiul Mircei*. — DB, *Plaiul Mislei*. — PH. Este prezent, de asemenea, în Transilvania (cf. T. Papahagi și Homorodean, p. 85, 222) și Banat (cf. Ioniță, *Nume*). Potrivit informațiilor de pe teren, în Argeș *plaiul* este definit ca : „terenul domol și prelungit al dealului sau muntelui, de la poale la vîrf, pe care e drumul ciobanilor“, CÂND. — AG. În Oltenia subcarpatică *plaiul* reprezintă „tot teritoriul din zona muntoasă de deasupra satului, acoperit cu pășune, fînețe și pădure sau, în parte, cultivat, care ține pînă la pășunea alpină³“ și este păstrat în 80 de denumiri, dintre care vom menționa cîteva : *Plaiu Boieresc*, *Plaiu cel Mare*, *Plaiu Crețu*, *Plaiu cu Lisa*, *Plaiu lui Stan* etc. (DTRO).

Pod 'platou', a sec. al XVII-lea (DLR). *Podul* + ... , TR, a 1 512 -- 1 513 (DERS), *Podul* + ... — BZ a 1 522, OT a 1 578, PH a 1 596 (DERS). MDG localizează această accepție a apelativului în toponimia din Muntenia și Moldova : *Podu cu fagi*, vale — PH, *Podu cu Florile*, platou — DB, *Podu Lat*, deal întins — VS. Apare în Banat : *Podu Mare*, *Coasta Podului*, *Geanțu*, *Valea Podului* (Ioniță, *Glosar*) și în Transilvania : *Podul Beriului*, platou, *Podurile Mari*, *Podurile Mici* (cf. Homorodean p. 163).

Pripor 'pantă abruptă', a 1 847 (DLR). *Top.*: (...) *Pripor*, PH, a 1 517, TR a 1 579 (DERS). Este răspîdit, ca toponim, în mai toate regiunile țării : Muntenia : *Priporu* — BZ, DB, PH, (MDG), Oltenia : *Priporu cel Mare*, *Priporu cu Piatră* (DTRO), în Banat (Ioniță, *Nume*) și Transilvania (T. Papahagi).

Răstoacă 'loc puțin adînc în cursul unei ape', a 1 676 (DLR). *Top.*: *Răstoacă*, TR, a 1 524 (DERS). Este răspîdit în toponimia din Oltenia, Muntenia, Moldova : *Răstoaca* — BC, D5, GT, PH, VI, (MDG), (DTRO) și Banat : *Răstoaca*, *Răstoci* (Ioniță, *Glosar*).

³ Dragoș Bugă, *Sensul termenului „plai” la populația satelor Olteniei subcarpatice*, în I.S.T., p. 82.

Riu, a 1550 — 1560 (DLR). *Top.*: (*Malca*) *Riului*, ȚR a 1519 (DERS), *Riul Colnicului*, *Riul Seșului* a 1532 (DRH, B III 202), *Riul Doamnei* — AG a 1528 (DRH, B. III 112), *Riul Vinăt* — OT a 1533 (DRH, B III 249), în Banat (Ioniță, *Nume*) și Transilvania (Homorodean, p. 22, 28, 51, 112), Muntenia și Oltenia (MDG).

Rovină 'groapă, adâncitură, surpătură de teren', neatestat documentar în DLR. *Top.*: *Rovina* + ... — PH a 1573 (DERES), prin transfer, *Rovina*, deal. — DJ (MDG), în Banat: *Rovina*, *Rovine*, (*Piriul*) *Rovinei* (Ioniță, *Glosar*), în Transilvania (cf. Homorodean, p. 166).

Șar 'virf, linie de despărțire a apelor', neatestat documentar în DLR. *Top.*: *Șările* + ... — PH a 1517 (DERES), *Șaru* — DB, SC (MDG), în Banat: (*Ogașul*) *Șarului* (Ioniță, *Glosar*).

Virtej 'bulboană, vâltoare', neatestat documentar. *Top.*: *Virteajă*, — PH a 1517 (DERS), prin transfer, în numele de sat, *Virtejul* — IF (MDG), în Banat (Ioniță, *Glosar*).

Zănoagă 'vale ca o strachină, cu fundu întins și verde, la munte' (Scriban), a 1667 (DA mss, apud Mihăilă). Prima atestare documentară apare în denumirea muntelui vilcean *Zănoaga*, ȚR a 1451 (DERS). Tot ca nume de munți în AG, BZ, DB, PH, (MDG), în Oltenia: *Zănoaga* 'văi cu munți', 'adâncitură', 'vale între munți scutită de vinturi', *Zănoaga Galbinului*, *Zănoaga Turcinului* (cf. Popescu, *Graiul*), în Banat: *Zănoaga*, *Zănogi* (Ioniță, *Glosar*) și Maramureș (cf. T. Papahagi).

Sînt situații în care prezența unui apelativ geografic ca nume propriu se explică prin transfer⁴ de la un alt nume propriu, fapt ce reprezintă mărturii evidente ale existenței lor anterioare în limbă. De aceea ne propunem să ilustrăm și cu astfel de toponime, ca prime atestări documentare ale unor apelative geografice, după cum urmează:

Alun în numele satului *Alun*, VL a 1525 (DRH, B II 429), *Alunul*, ȚR a 1568 (DERS), neatestat documentar în DA.

Aluniș nume de sat: (...) *Aluniș*, OT, a 1529 (DRH, B III 137), 1575 (DERS). *Top.*: (*Valea*) *Alunișului* a 1582 (DERS), fixat în diverse toponime analitice din Oltenia: *Alunișu lu Gheară*, *Alunișu Scoarței*, *Alunișu cel Mare* (DTRO), ca și în Transilvania (Teaha, *Graiul*); neatestat documentar în DA.

Cerăt, nume de sat: *Cerăt* — TL a 1550 (DERS), ulterior *Top-Cerātu*: DJ, GJ, (*Braniștea*) *Cerătului* (MDG), neatestat în DA.

Cheie 'defileu', în numele de sat *Cheie* — VL a 1500 (DERS), 1502, *Cheia* 1517 (DERS), ulterior, *Top.*: *Cheie* — BZ a 1522 (DRH, B II 408), prezent în 20 de denumiri topice oltenesti, în diferite structuri: *Cheia Birnetului*, *Cheia cu Apă*, *Cheia Camenii*, *Cheia Mare*, *Cheia Motru-lui*, *Cheia Rea*, *Cheia Timnei*, *Cheile lu Moșoi*, *Cheile Popii* etc. (DTRO), în Banat (Ioniță, *Nume*) și în Transilvania (Homorodean, p. 155, 161, 194); DA: a 1650.

Grădiște 'movilă', 'locul unei vechi cetăți', neatestat documentar în DA, în numele satului *Grădiștea* — BZ a 1464 (DERS), AG, a 1512 (DRH, B II 217), în toponimia actuală în județele: MH, OT, TR (MDG), în

⁴ Cf. Gheorghe Bolocan, *Transferul de nume în toponimie*, în SCL, XXVIII, 1988, nr. 2, p. 171—180.

Oltenia (DTRO), Transilvania (Homorodean, p. 51) și Banat (Ioniță, *Nume*).

Mocirlă 'loc mlăștinios, noroios' a 1648 (DLR), în numele satelor *Mocirlă* — VL a 1578, *Mocirla* a 1590 (DERS), *Mocirla* — DJ a 1596 (DERS), ulterior în *Top.*: *Mocirle*, în Moldova a 1583, (DERS), mai nou: *Mocirlele Leotii* — AG (MDG) în Oltenia: *Mocirla* (DTRO).

Ostrov 'insulă în mijlocul unui rîu' a 1645 (DLR), în numele mănăstirii vîlcene: *Ostrov* a 1500 (DERS), ulterior într-o serie de toponime din Olt a 1529 și Vilcea a 1531 (DERS), Muntenia, Modova, Dobrogea (MDG) și Banat (Ioniță, *Nume*).

Pădure a 1609 (DLT) apare într-o primă atestare în numele satului *Pădure* — PH, la 1515 < 1527—1528 > (DERS), răspîndit ulterior în toponimia din Moldova, Muntenia și Dobrogea (MDG), Oltenia (120 de toponime analitice), Transilvania (Homorodean, p. 91; Papahagi) și Banat (Ioniță, *Nume*).

Periș 'loc acoperit cu peri', derivat neînregistrat în DLR, format de la numele arborelui *păr*, în forma de plural: *peri* cu sufixul colectiv *-iș*, sinonim cu *-et* din *peret*, cf. *meriș*, *păltiniș* etc. Este atestat în numele satului muntenesc *Periș* — IF a 1579 (DERS) prezent și în toponimia bănățeană: *Perișul* (2 apariții) (Ioniță, *Glosar*).

SIGLE ȘI ABREVIERİ*

CÂND	— atestat
COMORI VL II	— Căndești—Argeș
DA	— <i>Comori arhivistice vîlcene. Catalog de documente</i> , vol. II, București, 1985.
DE	— <i>Dicționarul limbii române</i> , tom I—II, București, 1913—1934.
DLR	— <i>Dicționarul etnopic al limbii române</i> (în fișier la Institutul de Lingvistică din București).
DEL R	— Marin Bucă, <i>Dicționar de epitețe al limbii române</i> , București, 1985.
DERS	— Gh. Bolecan și col., <i>Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374—1600</i> , Bucursști, 1981.
DLR	— <i>Dicționarul limbii române</i> , seris nouă, tom VI—XV, București, 1965—1990.
DRH, A XXI	— <i>Documenta Romaniae Historica. A. Moldova</i> , vol. XXI, București, 1988.
DRH, B	— <i>Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească</i> , vol. ȚȚ (1501—1525), vol. ȚȚȚ (1526—1535), vol. ȚV (1536—1550), vol. V (1551—1565), București, 1966—1983.
DTRO	— <i>Dicționarul toponimic al României. Oltenia</i> (în curs de apariție).
ER	— Episcopia Rimnic (fond documentar).
Homorodean	— Mircea Homorodan, <i>Vechea valră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei</i> , Cluj-Napoca, 1980.
Ioniță, Glosar	— Vasile Ioniță, <i>Glosar toponimic Caraș-Severin</i> , Reșița, 1972.
Ioniță, Nume	— Vasile Ioniță, <i>Nume de locuri din Banat</i> , Timișoara, 1982.
Iordan, T	— Iorgu Iordan, <i>Toponimia românească</i> , Bucursști, 1963.
Loșonți, Toponime	— Dumitru Loșonți, <i>Toponime provenite de la apelative pentru noțiunea 'deprestiune, groapă, văgăună'</i> , în CI., XXIV, 1979 nr. 2, p. 205—210.

* În listă nu sînt cuprinse siglele (uzuale ale) județelor.

- LST — *Lucrările Seminarului de Toponimie*, București, 1975.
 MDG — *Marele dicționar geografic*, București, vol. I—V, 1898 și urm.
 Mihăilă — Gh. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1977.
 T. Papahagi — Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București 1925.
 Popescu, *Graiul* — Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lângă munte*, Craiova 1980.
 Scriban — August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939.
 SO V — *Studii de onomastică*, vol. V, Cluj-Napoca, 1990.
 Teiha, *Graiul* — Teofil Teiha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 19
Top. — toponim
 ȚR — Țara Românească

Decembrie 1993

*Institutul de Lingvistică
 București, Calea 13 Septembrie, 13*

EXISTĂ O ENUNȚARE SUSPENDATĂ?

ELENA DRAGOȘ

0. Deși tema din titlu, la prima vedere, pare circumscrișă unei cercetări strict semiotice, vizînd prin *enunțare* o sursă și un component a/al pragmaticii, totuși, privită în perspectivă diacronică, poate deveni o problemă de cultură, și anume de cultură scrisă¹.

1. Oricum ar fi definită, ca proces sau ca act, enunțarea face posibilă transformarea sistemului în structură, adică a limbii în vorbire, cu alte cuvinte, transformarea sistemului în eveniment, prin mecanismele pe care le pune la dispoziția locutorului/enunțiatorului. Ca proces, enunțarea pune accent pe doi parametri: *subiectul* și *situația de enunțare*. Ca act, enunțarea vizează elemente care nu sînt conținute în produsul enunțat — discursul —, elemente ce spun mai mult decît reprezintă acest discurs, dacă ne referim doar la aspectul lui semantic, discursul jucînd un rol în situația de comunicare în care a fost realizat, cu inevitabile, uneori, efecte perlocuționare. Actul de la baza discursului este acum produsul nu al locutorului (autor de cuvinte), ci al enunțiatorului (autor al actelor ilocuționare) ce presupune un destinatar (Ducrot 1980: 43—44), iar nu un alocutor. Destinatarul poate fi real, anonim sau plural (Kerbrat-Orecchioni 1980). Enunțiatorul sau agentul — inițiatorul actelor ilocuționare — își asumă conținutul enunțării și e garantul adevărului conținut în ea (Tuțescu 1989).

1.1. Concepută astfel, enunțarea nu mai e, simplu, relația dintre locutor și interlocutor prin text (Dubois 1969), ci vizează trei categorii de fenomene (Cosăceanu 1987): a) instanțele enunțative; b) enunțarea ca operație de punere în discurs; c) enunțarea enunțată.

Instanțele enunțative ilustrează structura de suprafață a discursului, putînd avea mărci exprese, dar pot fi, deopotrivă, efecte de sens (Coquet 1983), deci enunțarea e implicită, ea stă la baza discursului, a sensului acestuia, a cărui structură de adîncime e de sorginte logică.

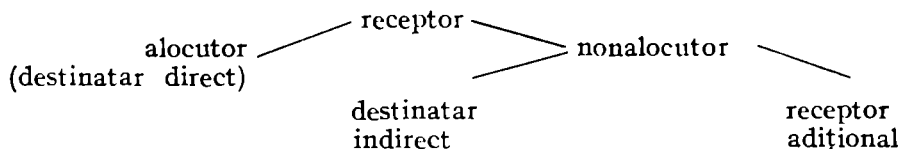
1.2. Instanțele enunțative sînt diverse și din punctul de vedere al generării înseși a discursurilor, existînd posibilitatea disocierii între enunțiatori direcți și enunțiatori indirecți, cum ar fi, de exemplu, traducătorii.

Instanțele enunțative, pe lângă faptul că pot fi dublate, ca în cazul discursului literar: autor/narator, pe de o parte, lector/naratar, pe de altă parte, pot marca o anume complexitate, ținînd de diferitele nivele

¹ Această disociere ne este necesară, deoarece considerăm că, la polul celălalt se află cultura exclusiv orală, de tipul idiolectelor dialectale, unde enunțarea nu poate suferi suspendări, ea fiind mecanismul intrinsec al comunicării.

de enunțare. C. Kerbrat-Orecchioni (1980 : 22) dă un exemplu de emițător/enunțator complex în cazul comenzii publicitare, în care cel ce anunță (annonceur) e dublat de un agent care poate fi șeful de publicitate, redactorul, fotograful, graficianul etc.

În același mod poate fi disociat și receptorul sau destinatarul :

Dacă destinatarii direcți sau indirecti pot fi fizic prezenți sau fizic absenți, receptorii adiționali sînt excluși, prin definiție, de la astfel de situații (Kerbrat-Orecchioni 1980 : 23).

1.3. De aici s-au decelat patru clase de receptori, cu următoarele mărci : $\pm$ prezent și $\pm$ vorbitor :

- în schimbul oral cotidian : prezent + vorbitor
- în cadrul conferinței : prezent + nonvorbitor
- în comunicarea telefonică : — prezent (absent) + vorbitor
- în comunicarea scrisă : — prezent (absent) + nonvorbitor

Revenind la emițătorii-enunțatori, aceștia scot în evidență cîteva trăsături ale comunicării verbale, pe care le vom exploata în demonstrația de mai jos, privitoare la textele traduse. De exemplu, *reflexivitatea* presupune că emițătorul mesajului e și primul său receptor. *Simetria* presupune faptul că orice mesaj verbal *in praesentia* cere, în general, un răspuns (excepție fac discursurile profesionale, teatrale și altele). *Tranzitivitatea* constă în posibilitatea transmiterii unui mesaj de la x la y, care, la rîndul său, îl poate transmite la z. Aceste trăsături generale ale comunicării verbale pot fi regăsite în diferite situații de comunicare, între care noi am ales-o pe cea de traducere dintr-o anumită etapă a culturii noastre : textele traduse din secolul al XVI-lea.

2. Traducerea, în genere, e un act de cunoaștere, pe lîngă faptul că poate fi considerată un demers hermeneutic, prin care traducătorul desface textul analizîndu-l, interpretîndu-l și refăcîndu-l (Chetrescu 1986). De aceea traducerea e privită și ca un act de creație (de sens), precum orice discurs (original), ce presupune imbricarea a două universuri : universul lingvistic și universul pragmatic (Vignaux 1981). De aci rezultă că în cadrul universului lingvistic a) referința traducerii e relativă, adică e formată din contextul lingvistic al textului original (Kerbrat-Orecchioni 1980 : 35) și b) universul lingvistic e un sistem de constrîngerii funcționale. Cît privește universul pragmatic, acesta are la bază *enunțarea* (pe lîngă o serie de alte operații cognitive, discursive și de limbaj, în general) enunțare care înseamnă fie *a înțelege* (Cantillon 1938), fie *a argumenta* (Vignaux 1981), adică înseamnă fie întoarcerea la triada : a explica/a interpreta/a înțelege, permițînd subiectului (citește emițător/enunțator/locutor) să se înscrie în enunțarea sa, să se instaureze, în fine, ca subiect prin enunțarea sa (Cantillon 1988 : 407), fie să faciliteze avansarea anumitor sensuri mai mult decît altele.

2.1. De aceea, dacă simpla lectură face din lector nu numai un receptor, ci și un enunțiator al unei virtuale enunțări proprii, cristalizate într-un discurs (Cantillon 1988), cu atât mai mult traducătorul este receptor/enunțiator obligatoriu, un emițător de discurs propriu, aproximînd anumite strategii de lectură, care să facă din textul/discursul său un veritabil act de creație, de re-creare de text. De fapt, printre strategiile de bază, enunțarea ni se pare fundamentală, pentru că ea poate fi surprinsă în produsul finit (enunțul), acesta devenind o imagine a enunțării sale. De altfel, teoria lui O. Ducrot (1980) caută să convingă tocmai asupra acestui lucru: orice enunț face aluzie la enunțarea sa.

3. Am rezumat toate aceste aspecte ale teoriei/procesului enunțării tocmai pentru a evidenția acum că ele trebuie discutate în strînsă legătură nu numai cu situația comunicativă în care apare un discurs, ci și cu luarea în considerare a factorului lingvistico-temporal, de natură diacronică. Astfel, traducerea oricărui text aparținînd secolului XX nu poate fi comparată cu o traducere aparținînd, de exemplu, culturii religioase românești din secolul al XVI-lea, știut fiind faptul că traduceri religioase au în spate o istorie venerabilă: „Primele texte creștine sînt scrise în limba ebraică și grecească. De aceea pentru occidentali se punea urgent problema cunoașterii lor prin traduceri, ținută pe care și-o fixează Jeronim: «... hominibus linguae meae Hebraeorum Graecorumque eruditionem tradere». [...] Problema traducerilor va preocupa mai tîrziu și pe slavi, și la ei fiind partizani ai traducerii literale și partizani ai traducerii libere, care să redea ideea cît mai precis”. (Florescu 1968: 119). Cît privește calitatea textelor/traducerilor religioase, Sf. Augustin (apud Florescu 1968: 104) a exprimat un punct de vedere care e opus celui al autorilor antici (păgîni), și anume că „o idee nu e neapărat adevărată dacă e exprimată în mod elocvent, nici neapătat falsă, dacă e exprimată fără artă — *nec eo debere videri aliquid dici, quia eloquenter dicitur, nec eo falso, quia incompasite sonant signa labiorum*”. Prin urmare, traduceri religioase au o anumită specificitate care le individualizează, încă de la început, chiar din punct de vedere teoretic, față de oricare altă traducere, cu atât mai mult cu cît textele de bază reprezintă cele mai arhaice texte creștine cunoscute, ce ne-au parvenit dintr-un sir de traduceri, în care relativizarea prin limbă a dus la eludarea factorului pragmatic, enunțarea fiind prima sacrificată.

3.1. În felul acesta, traduceri românești din secolul al XVI-lea nu se pot constitui ca *variante* ale textului original (Teodorescu 1988: 103–109), decît în limite formale, deoarece nu numai contextul situațional — ritualul bisericesc —, dar nici referința relativă — factorul lingvistic — nu le permitea acest lucru. De aceea traducerea unui apostol, a unei evanghelii etc. nu putea fi nici o *intensiune* a textului original, nici o *intertextualitate*, ci doar o acțiune asupra unui sistem cultural (Teodorescu 1988), traducătorul acționînd ca un agent al unei instituții, care are motivațiile lui, de acum binecunoscute nouă. Considerăm de aceea că un anume concept pragmatic — *universul de discurs* — (Kerbrat-Orecchioni 1980), cu cei doi factori ai săi: a) situația de comunicare (ritualul/slujba creștină) și b) constrîngerile stilistico-tematice care sînt

condiții tematico-retorice, cu caracterul lor canonic, își dovedește oportunitatea operațională².

Situația de comunicare (marcată fiind de agenți, modalizatori și de factorii spațio-temporali) are un statut special în cazul textului religios, pe de o parte, pentru că textul/discursul religios funcționează sub formă scrisă, deci se exclude o situație de comunicare concretă, iar, pe de altă parte, textul ne-a parvenit tradus, ceea ce presupune noi constrângeri, cea mai determinantă fiind caracterul intangibil din punctul de vedere al conținutului (dar și al formei) al acestor texte (cf. Aurelius Augustinus, *De doctrina christiana*). Deci strategia comunicativă de tip enunțiativ care determină generare de sens este stopată, traducătorul transformându-se formal în emițător de text, păstrând intact sensul semantic al cuvintelor, deci sensul literal al textului sursă; se preferă această constrângere decât să se provoace, prin instalarea sa în discurs, alte sensuri. Prin urmare, traducătorul — receptor/emițător al textului religios vechi — nu va putea deveni niciodată enunțiator, întrucât caracterul canonic al acestor texte nu-i permite un astfel de comportament; uneori este obligat să prezeve în textul tradus și indicatorii formali. Deci am putea vorbi, în această situație, de *suspendarea enunțării*, pentru că nici textul din care se traduce nu indică faptul că a fost „în situație” (vchimea acestor texte este un argument pentru astfel de renunțări), nici textul tradus nu are cum să conserve elemente absente ale unei enunțări pierdute pe parcurs, după cum nu poate să instaureze altele.

3.2. În acest caz, după E. Nida (1964: 159–160), avem a face cu o *traducere formal echivalentă*. Traducătorul se centrează pe surse traducerii și are mai puțin în vedere receptorul (de aci aspectul de limbaj neobișnuit, artificial al textelor religioase traduse), spre deosebire de *traducerea dinamic echivalentă*.

Traducerea formal echivalentă ține seama de:

- a) traducerea unităților gramaticale *one by one* (substantiv prin substantiv, verb prin verb, numărul propozițiilor este egal în ambele texte);
- b) consistența întrebuințării cuvintelor, adică concordanța terminologiei e evidentă;
- c) reproducerea sensurilor în limba sursă se face mai mult sau mai puțin literal.

Așadar, dacă se ține cont că orice traducere se relizează într-un context cultural care e conceput pe două coordonate: a) cultura totală în care are loc comunicarea și b) circumstanțele nonlingvistice ce se constituie în factori ai comunicării (Nida, Taber 1966), atunci ne explicăm repercusiunile pe care atât cultura religioasă precară, de început, cât și

² Un caz din altele, pentru susținerea acestei afirmații, îl constituie textele bilingve, care, în opinia lui Al. Rosetti (1968: 650), sînt tipărite intercalat cu scopul „de justificare [a] versiunii românești, pentru a arăta că ea este canonică. Coresi a publicat astfel [e vorba de *Psaltirea slavo-română*, din 1577] pentru a risipi bănuiala de erezie”, iar Gh. Mihăilă (1972: 248) arată că: „Între textul slavon și cel românesc din manuscrisele și tipăriturile bilingve există o corepondență perfectă sau aproape perfectă, în sensul că textul slav este originalul celui românesc”.

aspectul canonic în traduceri au dus la renunțarea autorului³ și, cu atât mai mult, a traducătorului de a se constitui în enunțiator. De altfel, textul rezultat dintr-un astfel de „discurs” fără enunțare nu numai că nu păstrează urmele unei enunțări, dar atestă că anumite trăsături ale comunicării, ca reflexivitatea și tranzitivitatea, sint efasate, în ciuda caracterului simetric pe care textul religios îl reclamă. Reflexivitatea nu e conștientizată, traducătorul fiind absorbit de fidelitatea traducerii, iar caracterul „sacru” al textului sursă exclude tranzitivitatea parafrastică, în favoarea reproducerii *ad litteram*.

Prin urmare, răspunsul nostru la întrebarea din titlu este afirmativ, cu specificarea că enunțarea suspendată este cantonată la un anumit tip de cultură și la un asegment din diacronia culturii noastre — cultura religioasă a secolului al XVI-lea.

BIBLIOGRAFIE

- Cantillon, Alain, 1988, *Verité des „Pensées”*, în „Poétique”, 76, p. 395–415.
 Chetresescu, Gabriela, 1986, *Traducerea ca proces intertextual*, în „Caiet de semiotică”, 5, Timișoara, p. 1–11.
 Coquet, Jean-Claude, 1983, *L'implicite de l'énonciation*, în „Langages”, 70, p. 9–14.
 Cosăceanu, Anca, 1987, *Enunțarea — repere semiotice*, în SCL, XXXVIII, nr. 1, p. 74–77.
 Dubois, Jean, 1969, *Énoncé et énonciation*, în „Langages”, 13, p. 100–110.
 Ducrot, Oswald, 1980, *Les mots du discours*, Paris.
 Florescu, Vasile, 1968, *Conceptul de literatură veche*, București.
 Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 1980, *L'énonciation. De la subjectivité dans le langage*, Paris.
 Mihăilă, Gheorghe, 1972, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București.
 Nida, E., 1964, *Towards a Science of Translation*, Leiden.
 Nida, E., Taber, C.R., 1966, *The Theory and Practice of Translation*, Leiden.
 Rosetti, Alexandru, 1968, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București.
 Teodorescu, Anda, 1988, *Traducerea ca mod specific de receptare*, în SCL, XXXIX, nr. 1, p. 103–109.
 Tuțescu, Mariana, 1989, *La sémantique pragmatique*, în RRL, XXXIV, nr. 3, p. 203–216.
 Vignaux, G., 1981, *Énoncer, argumenter : opérations logiques du discours*, în „Langue Française”, 50, p. 91–116.

Iulie 1993

Universitatea „Babeș-Bolyai”
 Facultatea de Litere
 Cluj-Napoca, str. Horea, 31

³ Cum enunțarea e procesul care stă și la baza subiectivizării expresiei, deci a transformării în autor a celui care vorbește/serie, ne explicăm caracterul retractil față de acest proces în textele sacre. V. Florescu (1968 : 104) se referă din nou la Sf. Augustin pentru a argumenta acest fapt: „Augustin încearcă să scuze lipsa de artă a scripturii ca fiind un efect al voinței lui Dumnezeu. Departate de a fi dăunătoare, obscuritatea scripturii e pozitivă. Prin ea, Dumnezeu a urmărit să umilească mândria rațiunii umane și în același timp să-i stîrnească curiozitatea”. Deci se exclude măiestria idiolectală sau artisticul ornant.

DESPRE AL, CU APLICARE LA O STRUCTURĂ PROBLEMATICĂ

D. D. DRAȘOVEANU

0. Structurile de tipul *un om iubitor al cărților* ascund, în ce privește analiza lor, probleme ale căror soluții încă nu sînt perfectate. Exemplul a fost analizat astfel: *al cărților*, ca un tip nou de complement *indirect*, și anume unul *genitival*, al lui *iubitor*, iar *iubitor*, ca adjectiv, termenul său regent¹. Interpretarea în acest fel a structurii date nu este convingătoare. Motivele pentru care nu o putem accepta vor rezulta din discuția de mai jos.

0.1. Problemele sînt generate de modurile diferite în care este văzut statutul lui AL (*al, a, ai, ale, alor*): AL — articol²; AL — articol, cu mențiuni, subiacente, că are valoare de pronume³; AL — pronume⁴.

0.2. Vom examina comportamentul lui AL urmărindu-l în tipurile de structuri (*infra 1., 2., 3.*) în care apare, iar discuția o vom organiza pe răspunsurile la cîteva alternative (*infra, (1), (2), (3), (4), (5)*).

Abrevierile. Adj pos = adjectiv posesiv; AdjI = „adjectival” (orice parte de vorbire care se acordă în gen, număr și caz); c. = complement; C1 = caz flexional, caz manifestat în substantivalul fără pr p ziție; C2 = cazul manifestat în adjectival; C3 = cazul substantivalului cerut de pr p ziție; S/Ob pos = substantivul care denumește obiectul posedat; Sl = „substantival” (orice parte de vorbire substantivală: substantiv, parte de vorbire substantivată, folosită cu valoare substantivală, pronume, autonome); Tr = termen regent; Ts = termen subordonat.

1. AL, în structurile fără S/Ob pos la stînga lui: AL + G sau Adj pos, ex. *ai vecinului, ai săi*.

(1) AL — articol sau pronume?

Alternativa de aici nu constituie deloc o falsă problemă, cită vreme există lucrări, ca cele citate la nota 2 și chiar la 3, care, în pofida substituibilități evidente (*ai / copiii vecinului, ai / copiii săi*), îl consideră pe AL articol. AL este pronume (nici nu numai în structura de aici, vezi *infra 2. și 3.*) și ca orice pronume calchiază, în principiu, toată sintaxa substantivului: subiect (ex. *ai mei sînt...*), c. indirect datival (ex. *spune-le alor mei că...*), c. de loc (ex. *stau lângă ai vecinului*) etc.

¹ Avram, 1980.

² Avram, *art. cit.*, și manualele.

³ Iordan, 1954, p. 342; GA, p. 107; Guțu Romalo, 1973, p. 82 și 137; Guțu Romalo, 1974, p. 136; Avram, 1986, p. 73; Brîncuș, p. 220.

⁴ Pușcariu, p. 52; Zdrenghea, p. 1029; Manoliu, p. 91; Coteanu, p. 111; Florea, p. 94.

(2) AL — intragenitival sau extragenitival?

Nici această alternativă nu este o falsă problemă, date fiind afirmații ca următoarele: că AL este semn al cazului G^5 , că formează grup comun cu substantivul în G^6 , că formează atât G -ul, cât și Ac -ul cu pe^7 . Încercînd să identificăm cauzele care au făcut posibile astfel de afirmații, presupunem că acestea sînt:

1) neglijarea paradigmei lui AL, care: ori nu este dată⁸, ori este dată, dar prezentată fie ciudat de nedesfășurat (ex., în GA, p. 105, nu sînt menționate cazurile N și Ac ale lui AL), fie cu opozantul *alor* lipsă⁹, ca și cînd faptul că unul din opozanți apare în mai puține contexte ar putea constitui un motiv să fie scos din paradigmă sau să fie menționat în subsidiar; altfel spunînd, ca și cînd opozanții n-ar fi, din punct de vedere logic, egali. Chiar cînd paradigma este dată, nu este pusă în evidență opoziția lui *alor* cu zero de la singular.

2) Altă cauză, o presupunem a fi denumirea de (articol) *genitival*, denumire care nu a fost dată pentru că AL ar sta în cazul G , ci pentru că *după* el apare un G , atunci cînd nu apare un *Adj pos*; nici în prima situație și cu atât mai puțin în a doua, denumirea *genitival* nu se justifică.

3) O a treia cauză pe care o presupunem este figurarea lui AL — între paranteze sau nu — în *dreptul* G -ului, la paradigmele Sl -ului din manuale, fapt care a putut crea, de asemenea, imaginea că AL ar sta el însuși în G , cînd el nici măcar nu are la singular, în româna contemporană, forme pentru $G-D$.

Cele de mai sus — 1), 2), 3), — ne îndreptățesc să reactualizăm, fără a cădea în didacticism, paradigma desfășurată a lui AL:

	sg.	pl.
N	<i>al, a</i>	<i>ai, ale</i>
G	—	<i>alor</i>
D	—	<i>alor</i>
Ac	<i>al, a</i>	<i>ai, ale</i>

Așadar, AL își are paradigma lui, alta decît a marelui rest al Sl -ului. În consecință,

- AL este extragenitival;
- nefăcînd parte din structura G -ului, el nu poate fi luat împreună cu acesta; ~
- el este un *Tr*, fie al unui G , fie al unui *Adj. pos*¹⁰.

Observație. Denumirea de (pronume) *semiindependent*, propusă de Manoliu, p. 91, nu are nici un înțeles sintactic: el poate fi *Tr* și atunci este total independent, sau poate fi *Tr* și atunci este total dependent.

2. AL, în structurile cu *S/Ob pos* la stînga lui¹¹: *S/Ob pos* + AL + G sau *Adj pos*, ex. *copii ai vecinului, copii ai săi*.

⁵ GA, p. 105; Avram, 1986, p. 73.

⁶ Iordan—Guțu Romalo—Niculescu, p. 178.

⁷ Florea, p. 94.

⁸ Guțu Romalo, 1974; Avram, 1980; Florea, 1983.

⁹ Iordan—Guțu Romalo—Niculescu, p. 177—178.

¹⁰ Vezi aceeași afirmație, la Guțu Romalo, 1973, p. 82.

¹¹ Se subînțelege, în topică normală.

Existînd aici un substantiv, se pune problema statutului lui AL față de acesta.

Alternativa (3): AL — este el un adjectiv pronominal (un *Adjl*) sau un pronume (un *Sl*)?

Observație. Definirea adjectivelor pronominale, în manuale și în GA, ca fiind cele care însoțesc substantivele și le determină¹² este cel puțin inexactă, dacă nu chiar total nereușită: în *cartea acestuia*, *acestuia* însoțește și determină, dar nu este adjectiv; lipsește adică tocmai *definiensul*, faptul că „pronumele”, pentru a fi adjectiv, trebuie să se acorde în gen, număr și caz cu substantivul.

Alternativa (3) este și ea justificată, (a) prin variațiile *copil al*, *copii ai* etc., variații care creează aparența de acord, și (b) prin faptul că chiar autorii care-l recunosc drept *pronume* vorbesc de *acordul* lui AL, (în gen și număr) cu *S/Ob pos*, ceea ce constituie o contradicție.

În consecvență cu răspunsul la alternativa (1), AL se dovedește și în structurile de aici, de la 2., tot pronume, un *Sl*, și nu un *Adjl*.

Dovezi. 1) O opoziție ca *niște cunoscuți de-ai (Ac3) mei erau...* / *niște cunoscuți ai (N1) mei erau...* este o opoziție (*Ac3* / *N1*) în cuprinsul *Sl*-ului. 2) În *caietul este al meu, meu*, adjectiv, se acordă cu *al*, care nu poate fi un *Adjl*, întrucît, după cum se știe, un *Adjl* nu se poate subordona unui *Adjl* („adjectivul nu are adjectiv”, „un *C2* nu poate avea *C2*”); 2') cum prezența verbului (*caietul este al meu*) sau absența lui nu schimbă statutul lui AL¹³, și în *un caiet al meu*, AL este tot un *Sl*.

Observație. Posesivele (*meu, ...*) sint totdeauna adjective, fie că se acordă cu substantive (*caietul meu*), fie că se acordă cu „pronumele posesiv” AL (*al meu*)¹⁴.

Alternativa (4), aproape sinonimă cu (3), este dacă AL se acordă sau reia *S/Ob pos*. Dacă AL se acordă, este un *Adjl*, dacă reia, este un *Sl* (pronume). În concordanță cu răspunsul de la (3), răspundem că AL nu se acordă, ci reia. Se impune aici a face diferența dintre acord și reluare: acordul, o lege în limbile care îl au, cel generator de *Adjl*, este total; este fenomenul sintactic în care *Tr* (*Sl*-ul) impune lui *Ts* (*Adjl*-ul) toate categoriile proprii lor și comune: genul, numărul și cazul. Acolo unde nu există decît identități de gen și număr avem a face cu reluări. Guțu Romalo vine cu o comparație ce se ridică la valoarea de argument: AL „are un rol asemănător cu cel pe care îl joacă formele atone ale pronumelui personal în cazul dublei exprimări a complementului”¹⁵, iar Coteanu îl numește pronume anaforic¹⁶. La „reluantii” de pînă aici, AL și formele atone de la c. direct și indirect, adăugăm: (a) subiectul reluat; în *vine el tata*, nici unul din două nu se acordă cu celălalt; (b) însuși pronumele relativ este un reluant: în *o mulțime de oameni al căror / al cărei entuziasm era...*, *căror / cărei* reiau, doar cu genul și numărul lor, primul — pe *oameni*, *cărei* — pe *mulțime*, fără ca faptul să se numească

¹² GA, p. 163, p. 168, p. 173.

¹³ Vezi Drașoveanu, 1970, p. 308–310. Rămîn de examinat, din punctul de vedere al acestei afirmații, structurile cu o parte din demonstrative și nehotărîte.

¹⁴ Drașoveanu, 1969, p. 80.

¹⁵ Guțu Romalo, 1973, p. 83.

¹⁶ Coteanu, p. 111.

acord și fără ca relativul să devină un adjectiv. La fel și *AL* reia *SjOb* *pos* cu genul și numărul acestuia. Se confirmă și astfel că *AL* este un *Sl*.

Observație. Se subînțelege că reluantul *AL* nu este „articol de legătură”¹⁷.

3. *Un om iubitor al cărților.* Și în această structură, ca în cea de la 2., *AL* reia.

(5) Pe cine reia *AL*? Nu pe *om* (*om al cărților* înseamnă altceva); nici pe amîndoi termenii (*om* și *iubitor*); îl reia pe *iubitor*, dar, cum un *Sl* (*AL*) nu poate relua un adjectiv (*iubitor*), înseamnă că *iubitor* este substantiv.

*Despre iubitor ca substantiv*¹⁸. Structura pe care o discutăm aici este una „saturată”; dovada în acest sens o aduce faptul că dacă introducem un termen în plus, ex. *un om, mare iubitor al cărților*, ..., segmentul *mare iubitor al cărților* se dislocă, devenind o reală apozitie, al cărei centru, *iubitor*, nu poate fi decît substantiv; dovadă în plus că *iubitor* este substantiv, el a acceptat adjectivul *mare*. Pe *mare* îl putem și retrage, reala apozitie redevenind un atribut al lui *om*, dar *iubitor* rămînînd substantiv — atribut determinativ substantival nominativ (falsă apozitie), ca în *domnii redactori ai emisiunii*. Asemenea substantive terminate în *-tor*, Toktin le numește „adjective verbale substantive” (sp. mea, D. D.)¹⁹. Vezi tot acolo și exemplul *Sf. Ioan Înainte-ergătorul*.

În concluzie (la 3.), numele terminate în *-tor* (potențial adjective sau substantive), atunci cînd sînt urmate de *AL*, sînt substantive.

Concluzii generale.

1) *AL* este, în toate structurile, pronume, fie că ține locul unui substantiv, ca în 1., fie că reia un substantiv, ca în 2. și 3.

2) *AL* este regent fie al unui *G1*, fie al unui *Adj pos*, încît nu poate fi luat împreună cu acestea.

3) Posesivele se împart în două clase lexicogramaticale: „pronume posesive” (*AL*) și „adjective posesive” (*mcu*, ...), din paradigmele cărora *lor* trebuie exclus²⁰.

BIBLIOGRAFIE

Avram

1980 Mioara Avram, *Genitivul complement al unui adjectiv și rolul lui al (a, ai, als)* în *SCL*, XXXI, nr. 5, p. 511—516.

1986 Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București.

Brăncuș.

1984 Grigore Brăncuș, *Părțile de vorbire flexibile*, p. 209—247, în *Sinteze de limba română*, coordonator Theodor Hristea, București.

Coteanu

1969 Ion Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, București

Drașoveanu

1969 D. D. Drașoveanu, *O clasificare a cazurilor cu aplicare în problema posesivelor*, în *CL*, XIV, nr. 1, p. 77—81.

1970 D. D. Drașoveanu, *Un acord discutabil*, în *CL*, XV, nr. 2, p. 307—311.

¹⁷ Cum îl consideră Avram, 1986, p. 73.

¹⁸ Vasiliu—Golopenția nu decid nici statutul lui *iubitor*, nici al lui *al* (vezi p. 97).

¹⁹ Tiktin, p. 87.

²⁰ În *GA*, *lor* apare și la pronumele personal, p. 138, și la pronumele posesiv, p. 156.

Plorea

1983 Melania Plorea, *Structura grupului nominal în limba română contemporană*, București.

GA

1963 *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, vol. I, Editura Academiei R.S.R., București.

Guțu Romalo

1973 Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București.

1974 Valeria Guțu Romalo, *Părțile de vorbire flexibile*, p. 145–269, în *Limba română contemporană*, vol. I (sub coordonarea acad. Ion Coteanu), București.

Iordan

1954 Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Bucursști.

Iordan—Guțu Romalo—Niculescu

1967 Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București.

Manoliu

1968 Maria Manoliu Manca, *Sistematica substitutelor din limba română contemporană standard*, București.

Pușcariu

1940 Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, București.

Tiktin

1893 H. Tiktin, *Gramatica română*, Partea II, *Sintaxa*, Iași.

Vasilu—Gol peția

1969 E. Vasilu, Sanda Golopenția-Erețescu, *Sintaxa transformațională a limbii române*, București.

Zdrenghea

1965 Mircea Zdrenghea, *Articol sau pronume?*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, p. 1029–1032, București.

ON THE STATUS OF AL, APPLIED TO A DILEMMATIC STRUCTURE

(ABSTRACT)

The article is organized on several alternatives stemming from the different ways in which grammarians understand the status of AL. The author holds that: (a) AL is not an article, but a pronoun; (b) AL is always a pronoun and never a pronominal adjective; (c) AL does not agree with, but iterates an antecedent noun. In the structure *un om iubitor al câștilor*, AL iterates *iubitor*, which, when followed by AL, is not an adjective, but a noun.

Ianuarie 1994

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

DIN NOU DESPRE TOPONIMELE BĂNĂȚENE ÂSCURA ȘI CĂLCĂDZA

VASILE FRĂȚILĂ

Cele două toponime de mai sus au mai fost discutate din punct de vedere etimologic pentru prima dată tot de noi¹.

Primul, *Âscura*, este numele unei ridicături de teren din hotarul satului Armeniș, aflat la sud de Caransebeș, jud. Caraș-Severin. După datele primite de la informator, el denumește „un deal; un loc uscat, cu pământ fărâmițos; loc bun de bucate, arător“. Cu *o* în locul lui *u* (*Âscora*), toponimul nostru a mai fost înregistrat și de Eugen Beltechi în anchetele efectuate pentru realizarea NAI, R-Banat². În anchetele noastre de teren, numele de loc de mai sus l-am consemnat și în compusul *Drumu Âscurii*³, drum ce pornește din Satu Bătrîn, localitate componentă a comunei Armeniș, și duce spre *Âscura*.

În *Toponimie bănățeană (note etimologice)* și în *Lexicologie și toponimie românească* presupuneam că toponimul de la Armeniș trebuie să fi pornit de la un apelativ *ascur*, -ă, un adjectiv substantivat, neînregistrat de dicționarele noastre (nici de cel mai recent, dedicat variantei dacoromâne de sud-vest⁴), dar existent în dialectul aromân, unde are semnificația de „aspru, aspră“⁵: cf. ar. *lină ascură* „lină aspră“, *vintul, ascur scavir* „vântul, crivăț aspru“⁶.

Referindu-se la etimologia ar. *ascur* „aspru, tare la pipăit“, Th. Capidan⁷ era de părere că acesta nu poate fi despărțit de dr. *aspru*

¹ Vezi V. Frățilă, *Toponimie bănățeană (note etimologice)*, în *Caietul Cercului de Studii* II, Timișoara, 1984, p. 31 (s.v. *Âscura*) și p. 34–35 (s.v. *Călcađa*). Ele au fost reluate în Vasile Frățilă, *Lexicologie și toponimie românească*, Timișoara, 1987, p. 124–125 și 128–130, fără modificări. Vezi și Vasile Frățilă, Viorica Goicu, Rodica Sufletșil, *Dicționarul toponimic al Banatului*, [I], A–B, Timișoara, 1984, p. 27 și *ibidem*, vol. II, C, 1985, p. 18.

² Vezi *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni – Banat. Date despre localități și informatori*, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, 1980, p. 52.

³ Toponimul lipsește din *Dicționarul toponimic al Banatului*, vol. III, D–E, Timișoara, 1986, p. 83–89, s.v. *drum*.

⁴ Este vorba de *Dicționarul subdialectului bănățean*, vol. II, redactor Sergiu Drincu, redactor coordonator Vasile Șerban, Timișoara, 1986.

⁵ Aproximarea dintre toponimul bănățean și apelativul aromânesc o făcusem deja în 1973. Vezi V. Frățilă, *Considerații asupra diferențierii dialectale ale dacoromâniei*, în AUT, XI, 1973, p. 20.

⁶ Vezi Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ed. a II-a, București, 1974 (în continuare: Păpahagi, DDA), p. 225, s.v.

⁷ Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 296.

(< lat. *asper*⁸), care prin metateză a dat *aspu* (cf. *lucuru* < *lucru*⁹), de unde, prin prefacerea „nelămurită” a lui *p* în *c*, s-a ajuns la *ascu*¹⁰.

Dificultatea aceasta ar putea fi surmontată dacă am avea dovada că lat. *asper*, devenit în ar. **aspu*, apoi **aspu*, a fost influențat de gr. *ἄσκαρος*, pe care îl găsim în graiurile grecești din Italia de sud între Otranto și Lecce sub forma *ἄskaro*, însemnând „aspro”, „ruvido”¹¹.

Probabil că, tocmai datorită acestei dificultăți fonetice, ipoteza lui Capidan nu a fost reținută nici de Tache Papahagi, DDA, p. 226, care pentru etimologia termenului aromânesc se gîndea la comparația cu gr. *ἄσκουρον* și la it. *sкуро*¹². De altfel, nici I. Coteanu¹³ și nici tratatul academic de *Istoria limbii române*¹⁴ nu-l introduc pe *aspu* în vocabularul fundamental al românei comune (deși acesta aparține lexicului de bază al dacoromânei), tocmai datorită faptului că „ar. *ascu* [...] nu se explică ușor din lat. *asper* ...”¹⁵.

O altă ipoteză a originii toponimului bănățean ar putea-o constitui existența cîndva în Banat a unui cuvînt **ascu* sau **ascuă*, nume de plantă, și care ar fi provenit din gr. *ἄσκουρον*, pe care îl găsim la Dioscoride ca fiind corespondentul a doi termeni botanici științifici: 1. Millepertuis perfolié (*Hypericum perfoliatum* L.) Dioscoride 3, 166, Plinius cel Bătrîn 27, 26; 27, 37 și 2. Millepertuis perforé (*Hypericum perforatum* L.) Dioscoride 3, 166¹⁶.

După Pierre Chantraine¹⁷, gr. *ἄσκουρον*, transcris și *ἄσκαρος*, apare și la Hesychius ca nume al plantei *Millepertuis perfolié*. Pierre Chantraine trimite la o altă lucrare, mai veche, a lui Jacques André, și anume la *Lexique des termes de botanique en latine*, Paris, 1956, s.v. *ascyron*. De

⁸ Lat. *asper* a fost moștenit de mai toate limbile romanice. Vezi W. Meyer-Lübke *Romanische etymologisches Wörterbuch*, ed. a IV-a, Heidelberg, 1968; Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, nr. 146, Heidelberg, 1905 (în continuare: Pușcariu, EW); I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, nr. 101 București, 1907–1914 (în continuare: CIDE).

⁹ Este vorba aici nu de metateza lui *u*, cum spune Capidan, ci de epenteza vocalei respective în grupul consonantic *cr*, epenteză pe care o găsim și în alte cazuri cînd o oclisivă este urmată de vibranta *r* în aromână: cf. *aguru* < *agru* (vezi V. Frățilă, *Rom. agru* (soarța mîii curânt) în AUT, XXVII, 1989, p. 71–77, în special p. 74, 76), *căpeșturu* < *căpeștru*, *paturu* < *patru* etc.

¹⁰ Th. Capidan, *op. cit.*, p. 296.

¹¹ Vezi Gerhard Rohlfs, *Lexicon graecanicum Italiae inferioris. Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*, ed. a II-a, Tübingen, 1964, p. 61.

¹² Apropierea ar. *ascu* de dr. *aspu* (< lat. *asper*), fără alte explicații, o făcuse, înaintea lui Capidan, Pușcariu, EW, 146. Papahagi, DDA, nu indică și sensurile gr. *ἄσκαρος* și ale it. *sкуро*. Pe primul nu-l găsim în dicționarele grecești avute la îndemînă, iar al doilea glosat, de obicei, astfel: I. adj. 1. (Despre fructe, vin) acru, înțepător. 2. *Aspu*. 3. Sever. II. s.m. 1. *Asprime*. 2. Loc ars de soare, puternic însoțit (vezi *Dicționar italian-român*, București, 1963, redactor reponsabil și coord. nat. prof. univ. dr. Nina Pașcu).

¹³ Premise pentru stabilirea vocabularului străromânei (II), în SCL, XVI, 1965, nr. 6, p. 769.

¹⁴ *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969 (sub redacția lui I. Coteanu), capitoul III. *Lexical*. 1. *Elementul latin*, p. 293–308.

¹⁵ I. Coteanu, *Premise ...*, p. 769.

¹⁶ Vezi Jacques André, *Les noms de plantes dans la Rome antique*, Paris, 1985, p. 27.

¹⁷ *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, I, Paris, 1968,

menționat este și faptul că de la *ascyron* (ἄσκυρον) s-a mai format un nume de plantă: *ascyroides* (-is) n., transcriere în latină pentru gr. ἀσκυροειδής, care apare tot la Dioscoride, despre care Jacques André, *Les noms de plantes dans la Rome antique*, p. 27, scrie: „semblable à l'ἄσκυρον cf. *ascyron* n° 1: *Millepertuis perforé*, *Herbe-a-mille-trous* (*Hypericum perforatum* L.) Pline 1, 27, 20; 27, 37; Diosc.[oride] 3, 156 (gr. 155)“.

Gr. ἄσκυρος sau ἄσκυρον ar fi devenit în lat. **ascyrum*, iar în rom. **ascur*, sau dacă s-a pornit de la pluralul **ascyra* > rom. **ascură*, încadrându-se în categoria elementelor intrate în latină care l-au transformat pe *o* (*y*) în *u*: gr. μάρτυρος, genitivul lui μάρτυς „martor” > lat. *martyrus* > rom. *martur*, gr. πάπυρος > lat. *papyrus* și *papyrus* > rom. *papură*, gr. στύπος „trunchi, buturugă” > rom. *stup* „stup făcut dintr-un trunchi de copac”, gr. στῦλος „coloană” > rom. *stur* „țurțur sau sloi de gheață”¹⁸.

Cu numele *călcadzei* ne-am întâlnit mai întâi în Satu Bătrîn, în anchetele efectuate în vederea întocmirii unei monografii a toponimiei și antroponimiei masivelor Țarcu și Muntele Mic, în 1965. Termenul denumește o plantă cu flori galbene. Tot în aceleași anchete, la care au mai participat regretatul profesor George Giuglea și colegii conf. dr. Ionel Stan și prof. dr. Vasile Țăra, am dat peste toponimul *Călcădza*, din hotarul satului Virciorova, comuna Bolvașnița, jud. Caraș-Severin. În aceeași localitate, *Călcădza* apare și în toponimele compuse *Izvoru Călcădži* și *Crovu cu Călcădă*. După spusele informatorului, pe terenul numit *Călcădza* crește o plantă cu nume identic [*călcădză*] „un fel de floare de gîrlă; are floare galbenă; crește primăvara prin lunile aprilie și mai; o mîncă vicile; din ea fac oămneni cunîună cu flori; are mîros a bujéd, a floare”. Din descrierea făcută de subiectul anchetat, reiese că planta aceasta este identică cu *Caltha palustris*, cunoscută popular, mai ales sub numele de *calce* „plantă ierboasă, cu frunze groase lucitoare și cu flori galbene aurii”. În dacoromână, termenul nu a mai fost atestat decît sub o variantă fonetică asemănătoare, *chelcheză*, notată de Al Borza¹⁹, preluată de la Gr. Crețu²⁰, cu trecerea lui *ă* la *e* și a velarei *c* la palatala *k*, ca în *incăpem* < *inkepem*, *cămeșă* < *kimeșă*, *căucel* < *keucel*, fenomene cunoscute în graiurile dacoromâne de vest și de sud-vest²¹.

Ca fitonim, *călcădza* se găsește în aromână: *călcădză* s.f. fără plural, însemnînd „mărceț”, „gouet serpenteaire”: *arucă ună mutrită la iarbă și, cîndu vidî călcădza, l'i si trihiră truplu* (aruncă o privire la iarbă și cînd văzu mărcețul [= rodul pămîntului] i se înfioră trupul)²². Cu aceeași semnificație de „aro, ghicero (pînta)”, se găsește în albaneză cuvîntul

¹⁸ Vezi H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, 1966, p. 46—65 (în continuare: Mihăescu, *Influența grecească*).

¹⁹ Vezi Al. Borza, *Dicționar etnobotanic*, București, 1968, p. 38, s.v. *CALTHA palustris* (în continuare: Borza, DEB).

²⁰ *Cel mai vechi dicționar latino-românesc de Teodor Corbea (manuscris de pe la 1700)*, în „Voința națională”, 1905, nr. 6135.

²¹ Vezi alte exemple la V. Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, Timișoara, 1987, p. 118 (subdialectul bănațean).

²² Papahagi, DDA, p. 329.

*këlkaxë*²³. Sub forma *këlkazë* (ca la Gustav Meyer), înseamnă „Aronstab“, „rodul pământului“, termenul albanez este notat și în unul dintre cele mai recente și mai bogate dicționare (bilingve) ale limbii albaneze²⁴.

După Tache Papahagi²⁵, ca toponim, *Călcăza* apare și în jud. Mehedinți, unde ar denumi o baltă. Desigur, toponimul mehedințean trebuie să aibă ca punct de plecare tot numele plantei omonime, care crește prin locuri care țin apă, care bălesc. Pentru etimologia ar. *călcăză*, T. Papahagi, DDA, trimite la albanezul *këlkaxë*.

În *Toponimie bănățeană (note etimologice)* și în *Lexicologie și toponimie românească*²⁶, sugeram posibilitatea formării cuvântului românesc de la *calce* (cf. și variantele *calce-mare*, *calce-mică*, *călcea*, *calciu*, *cărciu*, *scălci* și *salce* înregistrate de Borza, DEB, ca denumiri populare pentru *Caltha palustris*) < lat. *calx*, *calcem* „călcii, picior de om și de animale“, numită astfel după frunzele ei ce iau forma copitei calului; cf. fr. dial. *picd de poulain*, scr. *kopitac*²⁷, cu suf. -(d)ză, ca în *bucază*, *căcărează*, *călbază*, *spetează* etc.²⁸.

Într-o recenzie la cartea noastră *Lexicologie și toponimie românească*, D. Loșonț²⁹ ne atrage atenția că de la *calce* cu sufixul (neaccentuat) -ză în română ar fi rezultat **calcează*, iar, dacă într-adevăr ar fi vorba de o formație românească de la *calce*, atunci sufixul ar fi -ează, ca în *căcărează*, *foiază*, *spetează* etc., rămânând însă de lămurit transformarea fonetică de la *călcează* la *călcăză*³.

Astăzi nu mai credem nici noi în ipoteza formulată anterior.

După cum se știe, unele plante sînt „botezate“ după culoarea florilor, a frunzelor, a tulpinii, a fructelor sau a rădăcinilor. Cf. *albă* — *Aster lynosoris*, *albăstrele* — *Centaurea cyanus*, *Limonium gmelini*, *Pulmonaria officinalis*, *albăstrieă* — *Aster tripolium*, *Campanula rotundifolia*, *albăstrioare* — *Consolida regalis*, *albăstriță* — *Centaurea cyanus*, *Centaurea jacea*, *gălbenea* — *Calendula officinalis*, *gălbenele* — *Lysimachia nummularia*, *Lysimachia vulgaris*, *Ranunculus pedatus*, *Ranunculus polyanthemos*, *Ranunculus repens*, *gălbenuță* — *Galeobdolon luteum*, *negruță* — *Nigella arvensis*, *roșioară* — *Calendula officinalis*, *Paeonia officinalis*, *roșioară sălbatică* — *Lathraea squamaria*, *vinețea* — *Centaurea cyanus*, *Lactareus volenus*, *vinețele* — *Aster novae angliae*, *Aster novae belgiae*, *Aster salignus*, *Centaurea axillaris*, *Centaurea cyanus*, *Centaurea phrygia*, *Commelina coelestris*, *Russula grisea*, *verzoasă* — *Knautia silvatica*, *verze* — *Chenopodium album* etc.³¹.

²³ Papahagi, DDA, s.v. *călcăză*. Vezi și Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891, p. 186, s.v. *këlkaxë* „plante bulbeuse dont les pores sont friands“.

²⁴ Oda Bucholz, Wilfried Fiedler, Gerda Uhlisch, *Wörterbuch Albanisch-Deutsch*, Leipzig, 1977, p. 223.

²⁵ DDA, s.v. *călcăză*.

²⁶ Vezi *supra*, nota 1.

²⁷ Vezi DA, unde este citat I.—A. Candrea, în „Romania“, XXXI, 304.

²⁸ Pentru alte derivate românești cu acest sufix, vezi Liviu Pranga, *Un suffix diminutiv: -drom*. -ză, în *Homage à Iorgu Iordan à l'occasion de son quatrevingt-dixième anniversaire*, București, 1978, p. 247—263.

²⁹ Vezi CL, XXXV, 1990, nr. 1, p. 96—99.

³⁰ Vezi, în special, p. 97.

³¹ Vezi Borza, DEB și Dumitru Bejan, *Nume românești de plante*, Cluj-Napoca, 1991 p.125.

Se știe, apoi, că numele de culori de multe ori pornesc de la nume de metale: cf. *arămiu*, *arginitiu*, *auriu*, *plumburiu*, *tuciuriu*. Aceasta m-a dus cu gândul la gr. *χαλκός* „cuivre, bronză”³², dar cuvîntul grecesc nu ne oferă și forma care să explice direct cuvîntul românesc. După cum s-a văzut, nu ne ajută nici sufixul *-z(ă)*, pe care, sub diverse variante, îl întîlnim și în alte nume de plante (cf. *coacăz* — *Ribes aureum*, *Ribes grossularia*, *Ribes rubrum*, *Ribes nigrum*, *Vaccinium vitisidaea*, *coacăză* — *Bruckenthalia spiculifolia*, *Rhododendron kotschyi*, *pupăză* — *Hesperis matronalis*, *Lathyrus vernus*, *spetează* — *Acornus calamus*, *Glyceria aquatica*, *Iris florentina*, *Iris germanica*, *Iris pseudacorus*, *Iris panila*³³).

Apelativul dr. *călcadză*, ca și cel ar. omonim, pornește de la acuzativul *χαλκάδα* al lui *χαλκός*, -άδος, notat de Dioscoride 4. 52 și de Pseudo Dioscoride 4. 58 ca nume de plantă „sorte de plante”³⁴. Gr. *χαλκός*, -άδος, numele plantei din Pseudo Dioscoride, a fost identificat cu gr. *χρυσάνθεμον*³⁵ (< *χρῶσος* „aur” + *άνθεμον* „floare”) ³⁶.

Gr. *χαλκίδα*, după legile fonetice ale limbii române, trebuia să devină **călcadză*, pl. **călcădzi*, după care s-a refăcut un singular *călcadză*, tot așa după cum de la *pes*, *pedis* avem în rom. *piczi* (< *picdi*), de unde s-a refăcut un singular *piază* (< *piadză*), ca în expresia *piază rea*³⁷, ar. *sturdzu*, dr. *sturz*, refăcut din pluralul *sturdi* (< (*s*)*turdus*)³⁸ etc. De adăugat este faptul că forma de singular *călcadză*, refăcută după pluralul *călcădzi*, este foarte veche, datînd probabil din perioada romînei comune, cum o dovedește ocurența ei (cu africata dentală *d*) în cele două variante fundamentale ale limbii române: dialectul dacoromân (subdialectul bănățean) și dialectul aromân.

Cuvîntul grecesc *χαλκός*, -άδος a intrat în latina populară orientală, de unde s-a răspîndit în romanitatea balcanică (cel puțin la strămoșii aromânilor, care l-au împrumutat probabil și albanezilor) și în partea de sud-vest a dacoromânei (în Banat și Oltenia), regiuni al căror contact cu romanitatea sud-dunăreană a continuat și după retragerea administrației și armatei după anul 271.

Se pare că gr. *χαλκός* „Erz” a intrat din Magna Grecia și în latina din Italia, după cum ar lăsa să se întrevadă bologn. *kaltsăider*, moden. *kaltsēder*, romagn. *kaltsedar*, campid. *kalčida* și derivatele: v. mil. *carcirolo*, v. veneț., trient. *calčidrel*, veltl. *kalčirel*, veron. *kalsirel*, Emil. *kaltsidrecla*, pentru care W. Meyer-Lübke, REW 1502, presupune un neatestat **cal-*

³² Vezi M. A. Bailly, *Dictionnaire grec-française*, Paris, 1935.

³³ Vezi Borza, DEB.

³⁴ Vezi M. A. Bailly, *op. cit.*,

³⁵ Pierre Chantraine, *op. cit.*, p. 1243—1244.

³⁶ Cuvînt internațional, *crizantema* = *Chrysanthemum indicum* și *Chrysanthemum sinense* este, după DA, o „plantă de grădină, care înfloarește toamna tirziu și are niște flori mari și frumoase de diferite culori”, fiind numită de popor tufănică, cătăline, dimitrițe, flori-de-iarnă, gura paharului, *aurata*, *mărgărită*, roman. *romaniță-mare*, salomii *galbene*, *tătăișe*, *tătăiși*. Este citat Zach. C. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român*, București, 1906.

³⁷ Despre care vezi N. Drăganu, *Etimologii*, în DR, II, 1921—1922, p. 611—612; W. Meyer-Lübke, REW, 6439, s.v. *pes*, *pede*.

³⁸ Vezi W. Meyer-Lübke, REW 8999 și Papihagi, DDA, p. 1128.

citrum „Kessel“, „căldare, cazan, ceaun“. Meyer-Lübke arată că formele romanice de mai sus dovedesc o legătură strinsă cu gr. *chalkos*, rămânând obscură însă originea sufixului.

Din punct de vedere fonetic, gr.-lat. *chalcada* nu prezintă nici o dificultate în transmiterea lui în limba română. Se știe că în împrumuturile latinești din vechea greacă *χ* era redat prin *ch*, dar consoana respectivă era pronunțată *c*: *χαλιξ* > *calx* „piatră de var“. Dintre termenii grecești pătrunși în latina dunăreană, care ilustrează fenomenul fonetic de mai sus, consemnăm :

— *χαρτή*, „foaie, document, act“ > lat. *charta* (deja în sec. al II-lea î.e.n.) > rom. *carte*;

— *χάσκειν*, vb. „a căsca, a deschide gura“ > lat. **chascare* (*cascare*), fără a fi atestat în inscripții latinești, dar existența lui în latina din Dacia, din Peninsula Balcanică și din Sardinia este probată de urmașii lăsați în dialectele limbii române: dr. *căsca*, ar. *căscare*, megl. *căscari* și în dialectul logudorez al sardei: *kaskare*. Româna moștenește și un alt derivat al lui *chascare* din latină: **chascabundus* > *căscăun(d)*;

— *κίχωριον* sau *κικχόριον* a pătruns în latină deja pe vremea lui Cicero sub forma *cichorium*. Termenul a ajuns pînă în Dacia, fiind continuat de două dintre limbile romanice: rom. *cicoare*, de la pluralul *cichoria*, și ital. (de sud): abr. *ĕekore*, nap. *ĕekojera* „radicchio“ (CDDE 335);

— *χορδή*, intrat de timpuriu în latină, folosit deja de Plaut sub forma *chorda*, a lăsat descendenți pe o arie largă a Romaniei: dr., ar. *coardă*, dalm. *kuard*, it., prov., catal., portugh. *corda*, retor. (friul.) *kuarde*, fr. *corde*, sp. *cuerda* (Pușcariu, EW 378; CDDE 380; REW 1881; Mihăescu, *Influența grecească*, p. 52) etc.

După H. Mihăescu, „Faptul că *χ* grecesc a fost reprodus în latină prin *c* dovedește că împrumuturile amintite [...] au fost relativ vechi, adică anterioare stăpînirii romane în Dacia“³⁹.

Chalcas, -ados, ac. *chalcada* aparține acelor elenisme care au circulat numai în Peninsula Balcanică, în Dacia și în Italia meridională, el nelăsînd urme decît în aromână și dacoromână și probabil în italiană⁴⁰. *Călcadză* se încadrează în categoria elementelor vechi grecești la care mai aparține *βρότακος*, devenit în dr. *broatec*, în ar. și megl. *broatic* și în alb. *bretĕk*. Rostirea lui *β* ca *b* ar fi un indiciu că termenul a pătruns la noi înainte de secolul al IV-lea, pe cînd reflexele din Italia de sud (calabr. *vrotiku*,

³⁹ *Influența grecească*, p. 53. Încă în secolul al II-lea e.n., cînd în Dacia coloniștii romani au adus și creștinismul, mai stăruia pronunțarea *c* nu *h* a grecescului *χ* (*χ*) după cum o dovedește rom. *creștin* < lat. *christianus* < gr. *χριστιανός*. În Italia de sud *Χριστιανός* a evoluat după legile limbii grecești, ajungînd ca în graiul *g* ecesc din ținutul Bova să se pronunțe *hristianó* „om, persoană“ (vezi Mihăescu, *op. cit.*, p. 57). Pentru împrumuturile grecești orale (p) luate în latină cu *x* (*ch*) = *c*, vezi și *Istoria limbii române*, vol. I, București, 1965, p. 43–47.

⁴⁰ În albaneză este puțin probabil să fi fost împrumutat din greacă prin intermediul limbii latine. El trebuie să fie un împrumut din aromână, după ce *călcadză* a fost refăcut din pluralul *călcădi*.

vrotako sau *vrotaku* din Reggio) reprezintă evoluția ulterioară din domeniul limbii grecești⁴¹.

Alături de *βρότακος* se pot înșira și alți termeni grecești pătrunși în latina dunăreană, fără corespondenți în limbile romanice apusene:

- γῦρος „cerc” > lat. *gyrus*, -um „idem” > rom. *jur*;
- κύμα „val” > lat. *cyma*, -am „tendron, cœur de certaines plantes” < rom. *ciumă* „umflătură”;
- πλάγιος „înclinat, oblic, pieziș” > lat. *plagijs* „bande de terre, étendue, contrée” > rom. *plai* „versant al unui munte, drum de munte, regiune muntoasă”;
- πρόσφατος „proaspăt, nedescompus” > lat. **prospatus* sau **prospitus* „idem” > dr. *proaspăt* (regional *proaspet*), ar., megl. *proaspit*;
- στῦπος „trunchi, buturugă” > lat. **styphus* > rom. *stuf* „stup făcut dintr-un trunchi scobit de copac”;
- στῦλος „coloană” > lat. **stylus* „suport, stîlp de întăritură” > dr. *stur* „țurțur, sloi de gheață”, ar. *stur* „stîlp”⁴².

La capătul expunerii noastre se impun citeva precizări în loc de concluzii:

1. Ambele toponime au ca punct de plecare niște apelative latinești de origine greacă. Pentru *Călcădă* am putut stabili termenul comun de la care acesta pleacă, pentru *Âscură* el a fost doar presupus, în Banat, un apelativ corespunzător nefiind, pînă în momentul de față, atestat.

2. În privința primului toponim am formulat două ipoteze: un fitonim **ascură* < lat. **ascyra*, formă de plural al unui lat. **ascyrum* < gr. ἀσκύρον pe care îl găsim la Dioscoride și la Pliniu cel Bătrîn. Pentru analogie cf. rom. *cicoare* < lat. *cichoria*, pluralul lui *cichorium* < gr. κικώριον, rom. (dialectal) *căpistere* „albic (mai mică) în care se cerne sau se păstrează făină sau mălai” < lat. *capisteria*, pl. lui *capisterium* „vînturătoare”, iar pentru redarea în latină a fitonimelor grecești terminate în -ου prin -um (considerate deci neutre), cf. lat. *chacrephyllum* transcriere a gr. *χαϊρέφυλλον, lat. *chilodynamia*, -ae (desigur de la un singular **chilodynamium*, neutru), cf. gr. χιλιοδυναμον (Dioscoride 4, 8) „aux mille vertus”, lat. *chrisantemum*, transcriere a gr. χρυσάνθεμον „à fleurs jaunes d'or”, lat. *chrysolachanum*, transcriere a gr. χρυσολάχανον (Pseudo Dioscoride), propriu „legume doré”⁴³ și rom *cicoare* < lat. *cichoria*, pl. lui *cichorium* < gr. κικώριον. În acest caz, toponimul *Âscură* intră în categoria numelor de locuri care au ca punct de plecare vegetația ce crește

⁴¹ Că termenul în română nu e direct grecesc, ci că el a pătruns mai întîi în latina dunăreană de unde l-a moștenit limba română o dovedește rostirea lui x ca c: gr. βρότακος < lat. dun. **brotachus* < rom. *broatăc*, de unde, după pluralul *broateci* s-a refăcut un singular *broatec* (vezi CDDE 184 și Mihăescu, *Influența grecească*, p. 59). Un lat. **brotachus*, ca etimon al ar. *broatic*, este presupus și de P. pahagi, DDA, p. 285. În tratatul academie de *istoria limbii române*, vol. II, București, EA, 1969, p. 366, capitolul *Influența veche greacă*, H. Mihăescu îl introduce pe gr. βρότακος „broască” în categoria cuvintelor pătrunse în latina dunăreană.

⁴² *Sturu*, ca oronim (nume de munte), s-a păstrat tot în sud-vestul României, fiind consemnat în Gorj, aparținînd de comuna Izvarna (vezi *Marele dicționar geografic al României*, vol. V, 1902, p. 487), în Hațeg la Clăpova (vezi Ovid Densusianu, *Graul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 66) și în Banat la Băuțari (Densusianu, *ibidem*, p. 66). În Munții Apuseni, *Sturu* e atestat ca oiconim, fiind numele unui cătun aparținînd de localitatea Arieșeni, jud. Alba.

⁴³ Vezi Jacques André, *Les noms de plantes ...*, p. 58, 62, 63, 64 s.v.

pe acel teren, iar fitonimul **ascură* se alătură numeroaselor împrumuturi de nume de plante făcute de romani de la greci, ca și *călcada*, un singular refăcut după pluralul *călcadzi* a lui *călcadză* < lat. *chalcada* < gr. *καλκάδα*, acuzativul lui *καλκάς*, -*άδος* „sorte de plante”, notată de Dioscoride și de Pseudo Dioscoride, identificată cu gr. *χρυσάνθεμον* (< *χρῦσος* „aur” + *ἄνθεμον* „floare”).

3. La întrebarea cum se explică numărul mare al fitonimelor latinești de origine greacă răspunsul nu este greu de dat. Aceste împrumuturi au fost introduse și întrebuințate de medici și transmise, parțial, de fiziologi. Este cunoscut faptul că deja în secolul al II-lea î.e.n. la Roma a existat un aflus de medici greci. De altfel, mult timp învățământul medical în Cetatea Eternă s-a făcut în limba greacă, o parte din medicii romani scriind ei înșiși în limba greacă (de pildă Sextius Niger și Iulius Bassus, secolul I e.n.). Mai târziu tratatele de medicină au fost traduse în limba latină din limba greacă și numele unor plante din care se „fabricau” medicamente au intrat din greacă în latină. De semnalat, în acest sens, este tratatul lui Soranos din Efes tradus de Caelius Aurelianus (secolul al IV-lea e.n.). Theodorus Priscianus, din aceeași perioadă, recunoaște că tratatul său a fost făcut mai întâi în greacă. Având în vedere cele de mai sus, nu vom fi total surprinși când vom afla că în *De medicamentis* de Marcellus de Bordeaux (secolul al V-lea e.n.), din cele 405 de fitonime, 219 sînt de origine greacă, ceea ce reprezintă 54% din total⁴⁴. Un alt factor de pătrundere a fitonimelor grecești în latina populară l-a constituit agricultura, prin introducerea plantelor alimentare și industriale, care, de multe ori, erau și medicinale. De reținut este, apoi, că numărul fitonimelor grecești intrate în latină a sporit și mai mult după cucerirea Greciei și a Asiei Mici de către romani⁴⁵.

4. Dacă toponimul *Ascura* pornește de la gr. *ἄσκουρος*, cf. și it. *scurio* (cealaltă ipoteză), atunci punctul de pornire l-a constituit natura terenului pe care îl denumeste, și anume, calitatea acestuia de loc uscat (vezi descrierea făcută de subiectul anchetat), loc ars de soare, însoțit.

5. Toponimele de mai sus (*Ascura* și *Călcadza*), ca și apelativul *călcadză* (un apelativ **ascur* sau **ascură* în Banat n-a fost încă atestat, dar un toponim *Ascura* există, după informațiile noastre și în Oltenia de nord), se alătură altor termeni grecești cu o răspîndire limitată în graiurile dacoromâne de sud sau de sud-vest: *armig* „armăsar” < **arnic* (influențat de *armăsar* < lat. *admissarius*, pentru a-l explica pe *m* în locul lui *n*) < v. gr. *ἄρνος* „berbec” + suf. -*ic* (-*ig*), *bosconi* „a face vrăji” < v. gr. *βασκινω* „a vrăji, a fermeca”⁴⁶, *colăreți*, variantă fonetică bănațeană pentru *colăreți* < v. gr. *κολλορίζ*, -*ίδος* sau dintr-un v. gr. *κολλορίδα*.⁴⁷

6. Cuvintele de mai sus aparțin stocului de elemente de origine greacă pătrunse numai în latina din Dacia, Peninsula Balcanică și Italia meri-

⁴⁴ Ibidem, p. XIII.

⁴⁵ Ibidem, p. XIV.

⁴⁶ De la *bosconi*, prin derivare regresivă, s-a format *boscoand* „vrăjă”.

⁴⁷ Vezi G. Gîglea, *Elemente vechi grecești în limba română*, în DR, X, p. 405–462, în special p. 414–421; idem, *Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dakorumänischen Sprache*, Sibiu, 1944, p. 51–59 (varianta românească în George Gîglea, *Fapte de limbă. Mărturii despre trecutul românesc*, București, 1988, ediție îngrijită de Florența Sădeanu, p. 69–76).

dională (vezi *supra* broatec, căsca, stup, stur etc.). În Dacia ele au fost aduse de coloniștii romani, unii proveniți din Magna Grecia⁴⁸.

7. Toponimele de mai sus se alătură numeroaselor concordanțe și coincidențe lingvistice (mai ales lexicale) între Banat, Oltenia și Hațeg (vezi de ex. *Sturu*), pe de o parte, și între subdialectul bănățean și dialectul aromân, pe de altă parte, ceea ce ar dovedi un contact mai intim, într-o anumită perioadă, între graiurile dacoromâne de sud-vest și cele aromâne⁴⁹. Faptul se explică prin aceea că Banatul a avut legături mai strânse și mai îndelungate cu romanitatea sud-dunăreană (în cazul de față strămoșii aromânilor), atât datorită contiguității teritoriale, cât și datorită înglobării acestei provincii sau cel puțin a părții sale sudice în Imperiul Roman și după abandonarea Daciei de către administrația și armata romană, începînd cu secolul al IV-lea e.n. Se știe, de asemenea, că în secolele următoare (mai ales al V-lea și al VI-lea) romanitatea din stînga Dunării de Jos (inclusiv Banatul și Oltenia) a primit noi impulsuri prin revenirea autorităților romane imperiale în zonă sub Anastasius I (431–518) și Iustinian (527–565), care au reinstaurat aici controlul efectiv al Imperiului. O mărturie în acest sens o constituie, pe de o parte, capetele de pod de pe malul stîng al Dunării bănățene de la Litterata (în Banatul iugoslav) și Zernes (Dierna, Orșova), iar, pe de altă parte, de descoperirile arheologice de la Gornea, Svinîța și Pojejena. Întăriturile din localitățile citate, la care se adauă o largă zonă care se afla sub controlul lor, au făcut posibilă reluarea, pe un plan mai larg și cu un caracter de permanență, a legăturilor nemijlocite cu Imperiul Roman, ceea ce a avut drept urmare fortificarea și mai mult a romanității de pe întregul cuprins al fostului Banat roman: economic, dar mai ales lingvistic și cultural-religios⁵⁰.

8. Toponimia se dovedește încă o dată a fi un izvor de prim rang pentru istoria limbii și, desigur, pentru istoria neamului românesc.

DE NOUVEAU SUR LES TOPONYMES DU BANAT ASCURA ET CĂLCADZA

(RÉSUMÉ)

Ascura désigne une élévation de terrain, une colline des confins de la localité Armeniş, et *Călcadza* est le nom d'un terrain du village Virciorova, les deux appartenant au département de Caraș-Severin (Banat).

Les deux toponymes reposent sur des mots provenus des appellatifs latins d'origine grecque. En ce qui concerne *Călcadza*, on a pu établir le terme commun de son origine: il s'agit de *călcadza*, la désignation populaire de la plante *Caltha palustris*, un singulier refait à partir du pluriel *călcădzi* de **călcădă* < lat. *chalcada* < gr. *καλλκάδα*, l'accusatif de *καλλκάς* -*άδος* „sorte de plante”, mentionnée par Dioscoride et par Pseudo Dioscoride et identifiée au grec *χρυσίνθεμος* (< *χρῦσος*) „or” + *ἄνθεμον* „fleur”).

⁴⁸ Vezi G. Giuglea, lucrările citate la nota 47; Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, ed. a II-a, București, 1978, p. 231.

⁴⁹ Vezi V. Frățilă, *Contribuții la studiul concordanțelor lexicale dintre subdialectul bănățean și dialectul aromân*, în *Contribuții lingvistice*, Timișoara, 1987, p. 38–56; idem, *Descendenții lat. grumus în limba română*, în *Contribuții lingvistice*, Timișoara, 1989, p. 33–56.

⁵⁰ Vezi Liviu Mărghită, *Banatul în limba arheologiei*, vol. II, Timișoara, 1980, p. 152–153 și 173–174.

Pour ce qui est de *Ascura*, l'appellatif dont il provient n'a pas encore été attesté. Nous avons formulé deux hypothèses là-dessus. 1. Un phytonyme **ascură* < lat. **ascyra*, forme plurielle du latin *ascyrum* < gr. ἄσχυρον que nous trouvons chez Dioscoride et chez Pline le Vieux. Par analogie, cf. rom. *cicoare* < lat. *cichoria*, pluriel du *cichorium* < gr. κικώριον, le roumain *papură* < lat. *papyra*, pl. du *papyrus* < gr. πάπυρος. 2. La seconde hypothèse serait représentée par un adjectif substantivé **ascur*, -a identique avec la macédo-roumain *ascur*, -ă „âpre” < gr. ἄσχυρος, cf. aussi it. *scur*. Dans ce cas, le point de départ serait la nature du terrain qu'il désigne notamment un terrain sec, ensoleillé.

Des deux toponymes rejoignent les nombreuses concordances et coïncidences linguistiques (surtout lexicales) entre le sousdialecte du Banat et celui macédo-roumain, grâce au fait que *calcad-ă* et *ascur*, -ă sont attestés dans le plus important dialecte roumain trans-danubien.

Octombrie 1993

Universitatea din Timișoara
Facultatea de Litere, Filozofie și Istorie
B-dul V. Pârvan, 4

DATE NOI DESPRE GRAIURILE DIN TRANSILVANIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

MIHAI GHERMAN

Materialul arhivistic oferă lingvistului o sursă importantă de informare filologică referitoare la fazele mai vechi ale limbii. Trebuie să recunoaștem că, în ceea ce privește materialul oferit de arhivele Transilvaniei, această sursă a fost prea puțin cercetată. Căci, spre deosebire de fenomenele de limbă înregistrate de textele literare, cercetate cu mult mai mare atenție de lingviști, documentul cuprinde în mod deosebit un inventar lexical mult mai variat și, datorită diversității de pregătire cărțurărească a celor care l-au redactat, un material fonetic extrem de interesant.

Colecțiile arhivistice transilvănene, mult mai ample decât se crede în general, au, însă, în general, materialul lingvistic românesc cuprins în texte redactate în alte limbi (latină, maghiară sau germană). Pe de altă parte, spre deosebire de Țara Românească și Moldova, unde documentele românești sînt scrise cu alfabet chirilic, în care tradiția grafică a conservat forme fonetice arhaizante, respingînd, în general, pe cele dialectale, „aberrante” din punctul de vedere al normei, în Transilvania, cu destul de puține excepții (mai ales în ceea ce privește textele destinate celorlalte două țări românești), documentele sînt redactate preponderent cu scriere latină și, în general, cu ortografie maghiară. Trebuie să observăm că, deși s-a scris românește cu literă latină încă din secolul al XVI-lea, nu se poate vorbi de o tradiție grafică a scrierii cu literă latină la noi; ea s-a instaurat abia în secolul al XIX-lea, o dată cu modernizarea culturii românești.

Ortografia maghiară, cel mai des întîlnită în textele românești scrise cu literă latină pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, nu putea surprinde unele sunete (*ă, î*), neavînd semne grafice specifice, notîndu-le în consecință cu litere care reprezentau vocale apropiate; de asemenea, diftongii inexistenți în limba maghiară erau marcați, în general, doar prin notarea vocalei componente. Trebuie să observăm, însă, o mare disponibilitate în notarea fenomenelor fonetice consonantice, chiar dacă unele sunete erau notate prin grupuri de semne: *ğ* prin *gs* sau *ds*, *ê* prin *cs*, *ț* prin *ts*, dar și prin *c*; remarcăm o deosebită disponibilitate pentru notarea palatalizării. În ansamblu, consonantismul este mult mai bine surprins în textele redactate cu literă latină și cu ortografie maghiară decât vocalismul.

Abundența documentelor care conțin texte sau cuvinte românești este condiționată și de diferitele evenimente istorice la care românii au luat parte, căci, prin definiție, documentele notează în primul rînd faptul inedit, *care trebuie menționat* și mult mai puțin faptele curențe de viață.

Astfel, răscola lui Horea a adus cu sine un număr considerabil de documente românești, unele dintre ele chiar și tipărite. Același eveniment istoric a precipitat intenția lui Iosif al II-lea de generalizare în tot imperiul, inclusiv pe teritoriul Transilvaniei, a unei reforme politice și economice. Imediat după executarea capilor răscolei, chiar la începutul anului 1785, împăratul inițiază o mare conscripție urbanială, destinată să ofere o imagine completă și reală asupra stărilor sociale și economice. În această anchetă urbanială sînt cuprinse toate localitățile rurale, în fiecare dintre ele fiind interogați juzii sătești. Pentru a atinge finalitatea propusă, de a evalua la adevărată sa valoare potențialul economic al statului, dar și nivelul relațiilor feudale (pe care, de altfel, nu după multă vreme, le-a și desființat), Iosif al II-lea insistă în *Benigna instructio* (instrucțiunile de efectuare a anchetei urbariale) ca întrebările și, mai ales, răspunsurile să fie notate cu mare atenție, *cum voce propria*, adică în limba popoarelor din imperiu și, implicit, ceea ce este foarte important din punctul nostru de vedere, în rostirea lor dialectală. Din această perspectivă, răspunsurile ne pun în fața unei situații de excepție, rar întâlnite în domeniul arhivistic, căci ele notează nu incidental, ci sistematic, realitățile dialectale. Fiind făcută în toate localitățile Transilvaniei și într-un interval scurt de timp (între septembrie și decembrie 1785), ancheta urbanială iozefină ne pune în fața unui material extrem de omogen, comparabil cu cel realizat de o amplă anchetă dialectală.

Pentru o evaluare justă a realităților dialectale cuprinse de răspunsuri, trebuie să observăm că cele nouă întrebări care s-au pus juzilor din diferitele sate au fost traduse și tipărite și în limbile română, germană și maghiară sub titlul *Novem puncta examinis*, ca anexă la *Benigna instructio*¹. Aceste întrebări cuprind în textul lor cîteva fonetisme și formele lexicale, dintre care menționăm:

1. palatalizarea lui *l* în formele *cse felyuij* „ce fel'u-i” și *kalya* „cal'a”;
2. palatalizarea lui *d* în *ferdyele* „ferd'ele” și *dye* „d'e”;
3. palatalizarea lui *t* în *vitje* „vit'e” și *crescutje* „crescut'e”;
4. prezența neologismelor *urbarium* și *contractus*, pronunțat probabil *contractuș*;
5. prezența cuvintelor de origine maghiară *jerdas* (pronunțat *ierdaș* „ăgor de arat”), *varmegje* (pronunțat *varmeg'e* „comitat”) și *akar* (pronunțat „car „măcar, ori”);
6. prezența derivatelor *jobedsesz* „iobăgesc” și *selleresz* „jeleresc”.

Aceste caracteristici ale textului cu care s-a făcut ancheta urbanială au putut influența doar într-o anumită măsură, după cum vom vedea, prezența aceluiași elemente în răspunsurile celor anchetați.

Realizată de mai mulți funcționari, care au lucrat concomitent și independent unul de altul în diferitele sate, ancheta urbanială iozefină

¹ Vezi Aurel Răduțiu și Laszlsau Gyemánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română*, București, 1981, p. 126. Textul, reprodus în *Anexă*, apare cu unele mici modificări de grafie în toate răspunsurile cercetate; vezi unele răspunsuri publicate în diferite studii de istorie (inutilizabile sub raport filologic: L. Botezan, P. Schilling, *Conscr pî urbar ale hunedorene d n 1785* (I–III), în „Sargetia”, VII, 1970, p. 121–140; VIII, 1971, p. 89–105; X, 1973, p. 213–230; L. Moldovan, I. Pop, *Conscr pî urbar ale mureșene d n 1785* (I–II), în „Marisla”, V, 1975, p. 113–162; VI, 1976, p. 167–224.

ne prezintă, în ultimă instanță, o amplă secțiune sincronică a graiurilor transilvănene².

Faptul că majoritatea anchetatorilor urbariali erau străini de regiunea anchetată și, în majoritatea cazurilor chiar de Transilvania, fiind necunosători ai limbii române, ar putea explica unele greșeli de notare a cuvintelor românești: *a heja* (*aheia* „aceia”), *nye nye voim* (*ne nevoim* „ne nevoim”) etc.

În rîndurile care urmează ne vom opri asupra răspunsurilor românești la ancheta urbarială efectuată în comitatul Turda³. Conform împărțirii administrative din acele timpuri, comitatul Turda cuprindea o amplă zonă din centrul Transilvaniei, pornind de la răsăritul orașului al cărui nume îl poartă (datorită unor schimbări în structura administrativă a Transilvaniei, orașul Turda era integrat în comitatul Cluj!), cuprinzînd spre răsărit zona orașelor Tîrgu-Mureș, Reghin și Bistrița, pînă la frontiera cu Moldova.

Din cele 330 de răspunsuri, corespunzînd numărului de localități din comitat, am avut la dispoziție doar 112, dintre care 43 sînt scrise integral în limba română, restul fiind maghiare sau maghiaro-române. Conform actualei împărțiri administrative, 39 din localități se află în județul Mureș, 2 în județul Cluj și 2 în județul Harghita. Ancheta a fost efectuată în aceste localități în octombrie-decembrie 1785. Ca dovadă a importanței acordate și, în același timp, a grabei cu care s-a lucrat, menționăm că două sate au fost recenzate chiar în ziua de Crăciun.

„Informatorii” sînt, așadar, jurații diferitelor sate. Conform tradiției, ei erau aleși de săteni dintre oamenii locului și, în general, dintre cei mai bătrîni. Într-un singur sat, Sinnicoară, județul Cluj, se declară că toți au venit aici în urmă cu cinci ani. Ei sînt vorbitorii unui grai în care palatalizarea era mult mai avansată, ceea ce îi deosebește net de ceilalți.

Anchetele urbariale cercetate respectă, mai întotdeauna, indicația imperială ca textul să noteze numai ce spun sătenii. Găsim, totuși, la sfîrșitul unora dintre răspunsuri, o declarație stereotipă care vorbește despre ușurarea sarcinilor lor economice din ultimul timp. Regimul lui Iosif al II-lea, chiar dacă era unul al despotismului luminat, avea nevoie — ca orice regim autoritar — de asemenea aprobări și confirmări ale actelor sale.

² Demn de semnalat este faptul că, datorită politicii antinobiliare și, concomitent, de centralizare a statului dusă de Iosif al II-lea, majoritatea funcționarilor proveneau din alte regiuni ale imperiului, pentru a nu fi, astfel, implicați cu vreun interes „onomic mai deosebit în desfășurarea reformelor, inclusiv în ancheta urbarială. Putem exclude, astfel, prezumția că cei care au notat răspunsurile s-ar fi lăsat conduși de o anume pronunție dialectală pe care o cunoșteau. În ceea ce privește „informatorii”, aceștia sînt jurații diferitelor sate, aleși, conform unei vechi tradiții, de obștea sătească. Putem bănuî, deci, că numărul persoanelor în vîrstă interogate, dar, în același timp, și vechii locuitori ai comunei, este foarte mare, cu siguranță preponderent. Sub raport psihologic, datorită faptului că orice anchetă de acest tip era suspectată de țărani ca fiind preludiul unei înăspriri a taxelor și îndatoririlor, nu ne surprinde permanenta încercare de a diminua propria situație economică și totul permanent de plîngere. După reprimarea răscoalei moților, această tendință nu putea fi decît amplificată.

³ Materialul este păstrat în colecția de manuscrise a Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca, a Academiei Române.

Între fenomenele de limbă pe care le cuprind textele cercetate, menționăm :

Particularități fonetice: Surprinde în mod special notarea consecventă a palatalizării.

— *b* este palatalizat la *bd'* (scris *bgy*) : *szlsuszsbgyij* „slujbei“, *zsirebgyej* „jirebiei“, *bgyinye* „bine“, *abgye* „abia“, *bgyirujeszsk* „biruiesc“ sau chiar la *g* (scris *gy*) : *gyirujc*, *gyirajelye* „biraiele“ și *gyireu* „birău“. În destul de multe cazuri se păstrează și forme nepalatalizate : *szluzsbi*, *binye* etc. Majoritatea formelor palatalizate se întâlnesc în localități din estul și nord-estul teritoriului investigat.

— *p* se păstrează nepalatalizat în aceleași localități în care și *b* este nepalatalizat (Petea de Cîmpie, Zaul de Cîmpie, Pogăceaua și Lechința de Mureș), toate aflate în estul și nord-estul teritoriului asupra căruia deținem informații. Sub forma palatalizată întâlnim variante cu *pt'* (scris *pty*) : *ptyetrosz* „pietros“, *ptyive* „pive“, *ptyetri* „pietri“, *toptyit* „topit“, *reszptyikat* „răspicat“ etc. Menționăm că în Sinnicoară întâlnim forma *t'* (scris *ty*) : *de totyit* „de topit“.

— *m*. Deși în majoritatea cazurilor este palatalizat, cunoaștem și suficient de multe forme nepalatalizate, risipite în tot spațiul investigat. Formele palatalizate sînt cu *mñ* (scris *mny*) : *mnyercze* „mierță“, *mnyile* „milă, unitate de lungime“, *mnyizsolk* „mijloc“, *mnyei* „miei“, dar și cu *n* (scris *ny*) : *nyercze* „mierțe“, *nyel* „miel“, *nyilur* „unități de lungime“, *palnyilye* „palmele“ etc. Dispoziția formelor palatalizate față de cele nepalatalizate este relativ uniformă. Sub raport geografic, nu putem constata, deci, o răspîndire specifică a fenomenului.

— *f*. În cele mai multe cazuri rămîne nepalatalizat. Formele palatalizate la *ș* apar răspîndite în tot spațiul cercetat, notate prin *s* sau *ss* : *sserie* „ferie“, *siind* „fiind“, *sze și foszt* „să fi fost“, *sze si avut* „să fi avut“, *sze ssije* „să fie“. Menționăm forma *ssiraszto* „fierăstrău“, la Toplița.

— *v*. Apare nepalatalizat doar în cîteva puncte și numai în cuvîntul *vită* : *vitye* „vite“, *vita*, *vityelye* „vitele“, în Orșova, Singerul de Cîmpie, Bărboși, Chimitelnic, Zaul de Cîmpie, Pogăceaua, Potoc-Deleni și Șăulia. Deci, se pare, păstrarea nepalatalizată a lui *v* apare mai accentuată în Cîmpia Transilvaniei. În rest se înregistrează numai cuvinte cu *v* palatalizat în *j* (scris *zs*) : *zsitzej* „viței“, *zsityei* „vitei“, *zsiej* „viei“; alteori, palatalizarea lui *v* este notată prin *s* (=ș) : *sityelye* „vitele“, *sitye* „vite“, *siej* „viei“. Fără îndoială și în aceste exemple este consemnată palatalizarea lui *v* în *j* (*z*), sunet care a fost perceput greșit, ceea ce ar fi o dovadă că scribul a fost străin. Menționăm notarea palatalizării lui *v*, pînă la *g* (scris *ds* sau *gs*) în localitățile Vătava, Singerul de Cîmpie, Chimitelnic și Șăulia (toate aflate în jumătatea nordică a teritoriului investigat) : *dsinars* „vinars“, *dsie* și *dsije* „vie“, *dsij* „vii“, *dsin* „vin“ etc.

— *d*. Rămîne nepalatalizat sau preponderent nepalatalizat în Idicel, Șăulia de Cîmpie, Lunca-Uifalău, Toplița, Merisor, Bărboși, Căpușul de Cîmpie și Chimitelnic, toate aflate în jumătatea de nord a teritoriului. Dintre formele nepalatalizate menționăm *de* (scris *de* și *dje*) și *din* (scris *din* și *djin*), *djestulyie* „destulie“. Majoritatea formelor întîlnite în textele cercetate sînt însă palatalizate : *d'e* sau *ge* (*dye*, *gye* „de“) : *argyem* „arden“, *gyalur* „dealuri“, *pringyem* „prindem“, *gyin* „din“, *gregyiny* „grădini“,

asizsgycrilye „așijderilea““, *agycver* „adevăr““ etc. Menționăm folosirea formei hipercorecte *dinde* „ghinde“ pe care o întâlnim în răspunsul din Gurghiu.

— *t*. Apare palatalizat în toate localitățile în stadiul *t'* (scris *ty* sau *tj*): *embletyindul* „îmblătindu-l“, *putyerc* „putere“, *styim* „știm“, *uscatye* „uscate“, *mostyenyj*, s.m.pl. „moștenii“, *szintyem* „sintem“ etc.

— *n* apare palatalizat la *n* în toate localitățile: *nyitse* „nice“, *bunyij* „bunii“, *au mostyenyit* „au moștenit“ etc.

În general, observăm că formele palatalizate apar mai ales în sudul și răsăritul zonei cercetate, fără să putem, însă, afirma că fenomenul este general. Nici o altă observație de acest tip nu este posibilă, zona fiind relativ limitată, iar informațiile — câte le avem — nefiind repartizate uniform pe tot terenul. De observat este faptul că în graiul locuitorilor din Sînnicoară, veniți aici în 1780 dintr-o regiune încă necunoscută nouă, palatalizarea consoanelor este generală și mult mai avansată decât în celelalte localități.

Lexicul: Trebuie în primul rînd subliniată pătrunderea masivă a neologismelor în graiul vorbitorilor din aceste localități. Celor două neologisme sugerate de întrebări, *urbariu* și *contract*, li se adaugă multe altele. Dar și acestea erau prezente în grai, din moment ce ele ne apar în răspunsuri sub forme diferite: *urbarium* (Solovăstru), *urbarie* (Căcuciu, Urișul de Sus, Dătășeni, Dileul-Vechi, Petea de Cîmpie), *contractușuri* (Șăulia), *contractușu* (Petea de Cîmpie), ceea ce ne dovedește că aceste cuvinte erau în circulație generală în zonă.

Mai menționăm următoarele neologisme: *aparteneczelye* „apartenențele“, *fiscuș* (*fiscus* „fisc“, Mura-Mică); *fiscușului* (*fiskussuluj* „fiscușului“, Singer, Petea de Cîmpie), *fiscușu*, art. (*fiscussu*, Lunca-Uifalău); *posesor*: *poscsorilor* (*possesorilor*, Singerul de Cîmpie, Șăulia), *posesorii* (*poszeszori*, Vătava, Căpușul de Cîmpie, Petea de Cîmpie), *posesori* (*poszeszori*, Gurghiu); *jecucie* „execuție judecătorească“ (*zsekucziye*, Urișul de Cîmpie); *colegiu*: *coleghiumul* (*collegiumul*, Toplița); *punct*: *punctul* (Căpușul de Cîmpie) *punctumurile* (Dileu); *pastor* „preot reformat“: *pastorul* (*pasztorul*, Dileul-Vechi); *fabrică* (*fabrike*, Sînnicoară), *fabrici* (*fabricsj*, Căpușul de Cîmpie, Dătășeni, Petea de Cîmpie), *fabricușuri* (*fabricussuri*, Săușa); *taxă* (*taxe*, Singerul de Pădure, Urișul de Sus și Urișul de Jos); *tapșă* (*tapse*, Vătava, Toplița, Maiorești); *pretor*: *pretoru fiscușesc* (*pretoru fizskusseszk*, Sînnicoară); *stație* (*stacziye*, Urișul de Cîmpie); *milă*, pl. *miluri* „unitate de lungime“, folosit în tot spațiul cercetat.

Trebuie menționată forma creată pe teritoriu românesc, *fiscușesc*, formă care ar putea fi interpretată și ca un indiciu al pătrunderii neologismelor din domeniul administrativ în grai.

Mai amintim câteva creații pe teritoriu românesc, care denumesc numele unor manufacturi înființate în Valea Gurghiului: *hîrtierie* „moară de hîrtie“, *silitrie* „manufactură de silitră (obținută din cenușa rezultată în urma arderii arborilor)“, *tunărie* „manufactură (turnătorie) de tunuri“, *vărărie* (dar și *văriște*) etc. Toate au fost create după modelul unor formații deja existente: *glăjărie* „manufactură de sticlă“ etc. De menționat că *silitrie* este atestat doar în aceste texte, în răspunsurile tuturor satelor din

jurul Gurghiului, cuvîntul fiind necunoscut altor zone (și dicționarelor limbii române) prin faptul că singura manufactură de silitră a Transilvaniei s-a aflat aici.

Multe dintre neologismele și formele create pe teritoriu românesc mai sus discutate aduc prin răspunsurile la ancheta urbarială primele lor atestări în limba română, fiind anterioare menționării lor în lucrările lexicografice.

Întrebările puse în *Novem puncta examinis* folosesc două cuvinte de origine maghiară: *ierdaș* și *varmeghe*. Dacă cel de-al doilea este cunoscut și din alte texte de origine transilvăneană (prima atestare este din 1600), înțitul se atestă pentru prima dată aici. Ambele cuvinte apar în răspunsuri sub diferite forme flexionare, ceea ce ne dovedește că ele erau în circulație în graiul local. În afară de acestea, mai menționăm *ipulat* (din magh. *épület* „construcție”) în expresia *lemn gye ipulat*, cunoscut în toată zona; *chereșchedui* „a comercializa” (cunoscut în toată zona); *gat* „baraj” (Șăușa, Urișul de jos); *făgădău* (Vătava, Căpușul de Cîmpie) *halău* „troacă” (folosit în toată zona). Des folosite sînt adverbele de origine maghiară *șohan* (*sohan*) cu formele: *șohanit'e* (*sohanitye*), *sohănil'e* (*sohanyilye*) „niciodată”, *neghiș* (*meghis*) „totuși”, *batăr* (*bater*), cu forma *batăriș* (*bateris*) „măcar”, *acar* (*akar*) „ori” etc.

Între numeroasele nume de monede care, inevitabil, apar în asemenea texte, amintim: *șustacă*, *zlot*, *mărieș*, *crăițar*, *pestriș* (și cu forma *pestrinț* și *pestriț*), *potor*, *groșiță* și *florint*; unele dintre ele sînt necunoscute dicționarilor române, altele sînt atestări anterioare celor cunoscute pînă în prezent.

Un capitol extrem de interesant al lexicului folosit de aceste texte îl constituie cuvintele legate de viața economică, socială și familială a iobagului. Multe din aceste cuvinte sînt puțin cunoscute sau prezintă sensuri inedite: *porție* „sesie iobăgească” (*porcziye*), apare în majoritatea localităților; cu același sens este folosit în alte localități *soart'e* (*sortye*) „sesie sau fragment de sesie iobăgească”; *porțiaș* (*porczijas*) adj. „apartenent la o porție”, în expresia *iobagiu porțiaș* (*jobadsju porzijas*); *sortaș* (*szortas*) „participant la o serie”, în expresia *iobagiu sortaș* (*jobadsju szortas*); *iobăgioaie*, (*jobedsoaje*); *iobăgiță* (*jobedsitze*); *jelercasă* (*sellerjasze*) și *jelerită*; *boreasă* (*borjasze*) etc.

Unii termeni referitori la ocupațiile tradiționale din zonă (exploatarea lemnului, plutărit, morărit, viticultură etc.) au pătruns și în aceste răspunsuri, dar asupra lor vom reveni cu altă ocazie. O notă specială trebuie să acordăm compuselor referitoare la agricultură: *secăreț* (*szekeretz*) sau *secărat* (*szekarat*), în expresiile *grîu secăreț* și *grîu secărat* „grîu amestecat cu secară”; *sîrgos* (*szergosz*) „urgent”, în expresia *lucru sîrgos* și sensul inedit al lui *strană* (*sztrane*), în expresia *lemn de strană*, folosit alternativ în toată regiunea cu *lemn de ipulat* „construcție”.

Materialul pe care l-am relevat ne permite să cunoaștem unele aspecte ale graiului vorbit în această zonă a Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Despre răspîndirea teritorială a unor fenomene de limbă nu vom putea vorbi decît în momentul cînd vor fi investigate toate răspunsurile la ancheta urbarială, păstrate la Arhivele Statului din Budapesta. Rezultatele obținute pînă acum, justifică, sperăm, reluarea investigației pe baza unui material mai amplu.

A N E X A

NOVEM PUNCTA EXAMINIS

Valachica

1 . Are akuma lokul atseszta Urbarium? de are tse felyüj atseja? de kite vreme szau adusz in leuntru?

2 . Dake nare Urbarium, pe linge Contractus, szau legeture fak szlusba tse Jobedsaszke, schi Jobadsi schi Dsejeri? kite vreme jeszte akuma de kind a tseszt Obitsaj szau in tseput, szau au pesith la atsaszte legeture lokul atseszta ku Domny Lokuluj? nu aschia dare, ke schi pene a sze fatse a tseszt Urbarium szau Contractus au foszt altele? Schi de au foszt? tse Felyüri, schi kind szau intseput implinirja detoriji a tsesztuj de akum obitsaj?

3 . Unde nuj nitse Urbarium, nitse Contractus din tse szte darul, szlusba, schi detorija lobedsaszke, schi Dselerjaszke ketre Domni lokuluj, kare akuma szau obitsnuit? kind schi in tse kjyp szau adusz in leuntru a tsa detorije, szlusbe, schi alte daruri?

4 . Tse Felyüri de Venituri schi Dobinz are lokul, schi Hotarul atseszta? szau jares tse felyüri de Pagube, szau szkederi, schi lipsze au obitsnuit a adsundse lokul, schi Hotarul a tseszta?

5 . Kyte schi tse Felyüri de jerdase de arat, schi de Finatze are o Gazde intriage? schi kite Ferdyele ku Ferdylea szibijuluj, poate szeemna Intrun jerdas de Areture? de atsel felj isz riturile, uen sa schi de doao ori szele poate koszi?

6 . Kyte szlusbe au fekut pene akuma o Gazde, schi ku kite Vitye treszetoare? schi kind nd szau dusz, schi szau intorsz de la szlusbe szokotitujiszo kalya, schi Umblarja in Zilele szlusbeji?

7 . Dau Lekujitori dye ajitsa Domnilor lokuluj a Nooa? dake dau, din tse Felyüre de Venituri kreszkutje din pement si averi o dau a tseja? si de kite Vrjenie? schi jeszte in obitsaj ataszta a Nooa schi la alte Domnii in atsaszte Tsinsztite Varmegje? Afare de atsaszta tsau obitsnuit pene in Zioa de asztez sze may deje pe un An Jobadsul Domnuszo in rindul altora Felyüri dye daruri? schi maj alesz daruri la a tselje akar in hany, akar in alt tseva, din tse au sztat?

8 . Kite Otsine szau lokuri de kasze szint in lokul azseszta pustiji? dje kite Vjreme, pentru tse pritsine szau pusztijit, schi atselje lokuri kutselje cse tsin de jele tsine le sztepineste?

9 . Lokuitorli lokuluj a tsesztuja szint Jobads, Urikas szau ba?

Decembrie 1993

*Biblioteca Academiei Române
Filiala Cluj-Napoca
Str. M. Kogălniceanu, 12*

TERMENI PENTRU „PĂRINTE — PĂRINȚI“ ÎN DIALECTELE ROMÂNEȘTI

ȘTEFAN GIOSU

1. În limba latină existau mai multe verbe atât pentru „a naște“, adică „a aduce pe lume (un copil)“, „a da viață“ cât și pentru „a se naște“, adică „a veni (a fi adus) pe lume (despre un copil)“, „a căpăta viață“. Pentru primul sens notăm *parere, edere, gignere, generare (ingenere, progenerare), procreare, fingere*, iar pentru al doilea *nascere (= nasci), oriri*¹.

Limbile romanice occidentale au moștenit câteva verbe din prima grupă. Reținem, spre exemplu, *engendrer, procréer* din franceză, *generare, partorire* din italiană, *engendrar, parir* din spaniolă. În română însă nu s-a păstrat nici unul din aceste verbe latine. A lăsat o urmă doar *parere*, din al cărui participiu prezent, *parens, -tis*, devenit substantiv, a rezultat, atât la nord cât și la sud de Dunăre, *părinte*, însemnând „fiecare dintre cei doi părinți“, la plural *părinți* (în latină *parentes*) cu sensul de „tata și mama“, apoi și de „strămoși“, „străbuni“². În DLR³ nu se consemnează și sensul „rudele de aproape sau neamurile cuiva, fără precizarea gradului de înrudire și cuprinzând de obicei toate rudeniile din linia ascendentă (în această din urmă accepțiune fiind sinonim cu: bătrîni, moși, străbuni, înaintași)“ pe care, subliniază Vasile Scurtu, îl avea acest cuvînt „în special în limba veche“ și „îndeosebi la plural“⁴, cu toate că unele dintre exemplele extrase de autor din texte nu sînt concludente. În nici unul din aceste exemple nu apare forma de singular. Credem deci că în română singularul *părinte* nu este folosit pentru „rudă“. Și sub acest aspect româna se deosebește de celelalte limbi romanice,

¹ Pentru trimiteri la diverse texte latine vezi, spre exemplu, G. Guțu, *Dicționar latin român*, București, 1983, s.v. *pario, edo, gigno, genero (ingenero, progenero), procreo, fingo; nascor, orior*.

² Româna născutur din prima categorie, ci numai *nascere*, din grupa a doua, verbul *a naște* a trebuit să exprime, spre deosebire de celelalte limbi romanice, ambele sensuri, dezvoltînd și o formă reflexivă. Există, după cum arată textele, din limba veche și pînă astăzi (vezi și harta 197 *M-am născut* din ALRM II, vol. I, MN din ALR II, vol. I p. 71), *a naște* însemnînd atât „a da naștere“ cât și „a veni (a fi adus) pe lume“, precum și *a naște — a se naște*. În franceză, de exemplu, *naître* înseamnă — și situația este identică în celelalte limbi romanice — numai „a se naște“, deci „a veni (a fi adus) pe lume“. Așadar „perechii“ franceze *engendrer—naître* îi corespund în română *a naște „engendrer“, dar și „naître“ și a naște — a se naște*.

³ *Dicționarul limbii române*. Serie nouă, tomul VIII, partea 1. Litera P, București, 1972, s.v. *părinte*.

⁴ Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, București, 1966, p. 41.

cum se poate vedea din expresia franceză *proche parent* sau din cea italiană *stretto parente*, ambele însemnând „rudă de aproape“.

Mai adăugăm că în română s-au păstrat doar câteva asemenea participii latine, devenite substantive sau adjective. Să reținem aici *plointe* „vreme poioasă“ (< lat. *plucentem*), *fierbinte* (< lat. *feruentem*)⁵.

2. Răspîndirea termenului *părinte*, cu ambele forme, de singular și plural, se poate vedea consultînd harta 151 *Părinți* din ALR I, vol. II. Harta aceasta a fost folosită mai întîi de Vasile Scurtu în paragraful *Părinte*—*părinți* din lucrarea citată mai sus⁶. Ideile din acest paragraf trebuie însă îmbogățite prin folosirea, din nou, a materialului cuprins în harta amintită, iar acum, și a unor rezultate ale anchetelor făcute, în ultimii ani, la meglenoromâni de către Elena Scărlătoiu și la istroromâni, în anii '60, de către Petru Neiescu⁷.

Întrebarea pusă în anchetele pentru ALR I a fost următoarea: „Tatălui și mamei d-tale, cu o singură vorbă, cum le zici?“. După primirea răspunsului, anchetatorul a mai pus, pentru a nota și forma de singular, întrebarea: „La unul cum îi zici d-ta?“.

Observăm mai întîi, în ceea ce privește dialectul dacoromân, că în pct. 61 (jud. Arad) s-a dat un prim răspuns, oarecum familiar, *bătrînii noștri*, pentru ca apoi, sugerat, să apară și cuvîntul *părinți*, iar în pct. 298 (jud. Sălaj) primul răspuns a fost *tata și maica*, iar al doilea, iarăși sugerat, a fost *părinții mei*. În toate celelalte localități s-a notat *părinți* (sing. *părinte*). În vreo cincisprezece localități, din aproape toate provinciile, s-a consemnat *părinții mei* și doar într-un singur punct (578 — jud. Harghita) cuvîntul apare ca determinantul *bătrîni*. Să mai adăugăm că pluralul *bătrîni*, singur sau însoțit, adesea, de un adjectiv posesiv⁸ se folosește pentru „părinți“ în limbajul familiar. Aceeași întrebuintare poate avea și pluralul *babaci* (*babac(ă)* < ngr. *babákis*).

Dacă avem în vedere revenirile, la sugestia anchetatorului, asupra primului răspuns din pct. 61, 298, putem admite că harta menționată face parte din categoria hărților unitare⁹ (este vorba, evident, numai de graiurile nord-dunărene).

⁵ În legătură cu astfel de forme din latină și română, vezi și N. Drăganu, recenzie la Stanislav Lyer, *Syntaxe du gérondif et du participi présent dans les langues romanes*, Paris, 1934, în DR, IX, 1936—1938, p. 258.

Revenind la latinul *părere*, mai notăm aici că se folosește, însă ca element savant, și latinul *parius* „naștere“ în limbajul medical (vezi, spre exemplu, expresia *post-partum* „după naștere“ dintr-o construcție ca *miocardită post-partum*). Același *parius*, de fapt participiu trecut de la *părere*, va da în franceză spre exemplu *part*, însemnînd în limbaj popular „fătare“, iar în limbaj juridic „prunc“. Să se compare, astfel, *Le lait du quatrième jour qui suit le part peut entrer dans le commerce* cu denumirile *suppression de part* „pruncucidere“, „infanticid“, *substitution de part* „substituire de copil“, *confusion de part* „conflict de paternitate“ (vezi *Larousse du XX siècle, en six volumes*, vol. V, Paris, 1932, s.v. *part*).

⁶ Vasile Scurtu, *op. cit.*, p. 41.

⁷ Ambii cercetători au avut amabilitatea să ne comunice prin scrisori unele date, pentru care îi rugăm să găsească aici expresia celor mai vii mulțumiri.

⁸ Vezi mai sus primul răspuns din pct. 61.

⁹ Pentru această categorie de hărți vezi Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977, p. 88.

3. În ceea ce privește dialectele din sudul Dunării, se pare că *părinte* s-a păstrat pînă astăzi numai în cel aromân¹⁰. Harta amintită și perechea ei din ALRM I, vol. II prezintă în toate cele cinci localități aromâne anchetate (05—09) un singur răspuns, *părinți*, în pct. 05 cu determinantul *a mei* (*părinți' a mei*), iar în pct. 07 cu determinantul *a noștri* (*părinți' a noștri*).

La singular, în aromână, ca și în dacoromână, *părinte* înseamnă și „preot“. Notăm pentru aromână un exemplu: *Țe s-nu mi deăpir, părinte!* „cum să nu mă vait, părinte!“¹¹. De asemenea, pluralul *părinți* poate însemna în aromână, ca și în dacoromână, „strămoși“, „străbuni“. Notăm, iarăși, doar un exemplu: *Di sum plocili di murminți / Strigă-a noști bunii părinți*¹². Pluralul *părinți* de aici este echivalent în transpunerea dacoromână a lui Hristu Cândroveanu prin *bunii*, adică „bunicii“: *De sub lespezi de morminte / Strigă bunii*: „Luați aminte, —“¹³. În transpunerea ei, Kira Iorgoveanu păstrează cuvîntul *părinți*: *De sub lespezi de morminți / Strigă-ai noștri buni părinți*¹⁴.

Pentru sensul de „strămoși“ I. Dalametra consemnează, în aromână, și *stripărinte* (pl. *stripărinți*), format din *stri-* (< lat. *extra*) + *părinte*¹⁵.

Dialectul aromân cunoaște și adjectivul *părintesc*¹⁶. Titlul poeziei lui Constantin Belemace din care am reprodus cele două versuri aromâne de mai sus este, de altfel, *Dimîndarea părintescă*. Cuvîntul *dimîndare*, însemnînd „recomandare expresă“, „rugăminte“, este transpus printr-un arhaism dacoromân, *diată* „testament“¹⁷, „prevedere testamentară“, atît de Kira Iorgoveanu (*Diata părintescă*) cît și de Hristu Cândroveanu (*Diata veche*)¹⁸. *Părintesc* poate sugera deci și ideea de „vechi“, „străbun“, ca și în dacoromână.

În dialectul aromân există pentru „părinți“ și *tătîn* (sing. *tălă*): *vinîță tătîn șă frasli ahei* „veniți părinți și frați ai mei“¹⁹. *Tătîn* se explică prin pluralul latin *talani* (sing. *tata*, -*anis*)²⁰. Mai consemnăm pentru „părinți“ și *păpîn*. Deducem acest sens din harta 169 *Bunic*, ALR I, vol. II, care prezintă în toate punctele singularul *pap* și pluralul *păpîn*.

¹⁰ Vezi și *Istoria limbii române*, vol. II, Editura Academiei, București, 1969, p. 304. Lista de aici, care se referă la româna comună, este alcătuită, evident, pe baza atestărilor sau a graiurilor actuale. Nu putem însă exclude, plecînd și de la sorta lui *parens*, -*tis* în celelalte limbi romane, ipoteza că și în celelalte dialecte românești sud-dunărene va fi existat, cîndva, cuvîntul *părinte*.

¹¹ Vezi Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân. General și etimologic*, ediția a II-a augmentată, București, 1974, s.v. *părinte*.

¹² *Un veac de poezie aromână*, București, 1985, p. 23.

¹³ *Ibidem*, p. 24.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Vezi Tache Papahagi, *op. cit.*, s.v. *stripărinte*.

¹⁶ Vezi și *Istoria limbii române*, vol. II, p. 281.

¹⁷ Vezi Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi*, București, 1987, s.v. *diată*, unde se fac trimiteri la mai multe texte.

¹⁸ *Un veac de poezie aromână*, p. 24.

¹⁹ Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932, p. 540. Pentru sensul de „tați“ al lui *tătîn* (*avdzădă voi tătîn ș-mămăi*! „auziți, voi, tați și mame!“), vezi *Codex Dimonie*, în „Vierter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache“, Leipzig, 1897, 23/19—20, respectiv, p. 175, 177.

²⁰ Vezi și dacoromânul *tătîn(e)*, pl. *tătîni*. Citate numeroase de Vasile Scurtu, *op. cit.*, p. 19. Vezi mai jos și *tătoș*, la megleno-români.

(*păpen*), *păpin*. Pentru pct. 09 anchetatorul precizează într-o notă marginală că *păpin* este „termen colectiv pentru tată și mamă”, că, deci, este sinonim cu *părinți*. *Papu* provine din latinul *pappus*. Există și pluralul *paki*, rezultat prin palatalizarea lui *p* din *papi* (lat. *pappi*). Forma *păpin* este creată prin analogie cu *tătin*²¹.

4. Așa cum am precizat mai sus, celelalte dialecte sud-dunărene nu mai cunosc termenul *părinte*, deosebindu-se, astfel, nu numai de dialectul dacoromân, ci și de cel aromân. Sub acest aspect, este important să reținem că Romulus Todoran a stabilit că în limba română (inclusiv dialectele din sudul Dunării) există 2188 de cuvinte de origine latină, cu precizarea că „cele mai numeroase se găsesc în dialectul dacoromân (89,25%), căruia îi urmează dialectul aromân (69,60%), apoi meglenoromân (46,80%) și istroromân (26,69%)”²².

În ceea ce privește dialectul meglenoromân, harta 151 *Părinți* din ALR I, vol. II prezintă următoarele răspunsuri: *tătōni vōstri* în pct. 012, *tătān* în pct. 013. Într-o notă marginală se face precizarea că *tătān* se zice „tatălui și mamei”. Așadar propoziția *Și si bucurară mult tătōnii*²³ trebuie transpusă: „Și se bucurară mult părinții”. Tot *tătōn* a notat și Elena Scărlătoiu în anchetele efectuate la meglenoromânii din Cerna (jud. Tulcea), aceștia cunoscând și *părinte*, împrumutat însă din dacoromână după sosirea lor în Dobrogea. Așadar în meglenoromână *tată* (forma cea mai obișnuită este însă *tati*²⁴) are pluralul *tătōn* (*tătōn*, *tătōān*, *tătān*), însemnând, de altfel ca și în aromână, atât „tați” cât și „părinți” adică, „tata și mama”²⁵. Probabil că acest plural a influențat cuvîntul, de origine bulgară, *diad* „bunic”, al cărui plural apare notat în ALR I, vol. II, harta 169 *Bunic*, pct. 013, *dedān* (*n* este chiar subliniat de anchetator).

În lucrările consultate pentru dialectele sud-dunărene nu am găsit atestat singularul *tătīn(e)*, atât de frecvent în nordul Dunării. Totuși adverbul *tătānești* „părintește”, dacă forma cu *n*, nu cu *ñ*, din dicționarul lui Th. Capidan (s.v. *tată*) este corect notată, ne îndreptățește să presupunem că va fi existat la meglenoromâni și *tătān*. De altfel, și în dacoromână adjectivul arhaic *tătānesc*, *-cască* „părintesc”, „strămoșesc” este

²¹ Pentru alte detalii, vezi Vasile Scurtu, *op. cit.*, p. 25–28 (paragraful intitulat *Tătīn*).

²² Romulus Todoran, *Contribuții de dialectologie română*, București, 1984, p. 157. Vezi, la aceeași pagină, și tabelul nr. 2.

²³ Th. Capidan, *Meglenoromânii*. III. *Dicționar meglenoromân*, București, [1935], s.v. *tată*.

²⁴ Th. Capidan, *ibidem*. Vezi și harta 152 *Tată* din ALR I, vol. II (pct. 012, 013).

²⁵ Vezi și MN *Tătīne* din ALR II, vol. I, p. 65 (pct. 012) și harta, cu același titlu, din ALRM II, vol. I. În treacăt spus, în lucrările consultate pentru dialectele sud-dunărene nu am găsit nici singularul *mămine* (<lat. *mamma*, *-anis*), care apare în dialectul dacoromân, însă mult mai rar decât *tătīn(e)*. MN *Mămine* din ALR II, vol. I, p. 65 îl consemnează doar în pct. 833, jud. Hunedoara (*mama mumini-sa*), iar pluralul numai în pct. 4 (*mumtīnili*) și pct. 8 (*mumtīn*) din Iugoslavia. În schimb, se întrebuințează frecvent forma sincopată urmată de adjectivul posesiv *ta*, *sa* (*mine-ta*, *mine-sa*), cum se poate vedea și din MN *Mămine*.

Cele două materiale necartografiate citate mai sus prezintă în pct. meglenoromân 012 un *tătă*, doi *tătōn* și un *mumă*, doi *mumōn*. Există însă în meglenoromână și pluralul *mumi* (vezi Th. Capidan, *ibidem*, s.v. *mumă*), după cum există și forma de singular *mamă* (<lat. *mamma*, *-ae*). Pentru pluralul *mămān* din dialectul aromân, vezi mai sus nota nr. 19.

format de la singularul *tătin(e)*²⁶. După dispariția din meglenoromână a singularului *tătăn*, pluralul *tătân*, *tătôn* etc. „părinți“ a putut fi simțit și ca plural al lui *tati* (*tată*).

Faptul că meglenoromânii au recurs la pluralul *tătôn* pentru „părinți“, și nu, cum poate ne-am fi așteptat, la *roditeli* (pluralul lui *roditel* „tată“, „părinte“) din bulgară sau macedoneană, limbi din care au, de fapt, cele mai multe împrumuturi, ne determină să formulăm ipoteza că pierderea lui *părinte* va fi avut loc înaintea contactului cu aceste limbi. Totuși un împrumut pentru „părinți“, dar cu circulație restrînsă, a fost notat de Elena Scărlătoiu în anchetele efectuate la meglenoromânii din Cerna. Este vorba de *guniz*, pus în legătură cu gr. γονεύς, pl. γονεῖς (ngr.) γονεῖς - γονεῖς). Cercetătoarea face următoarele considerații: „Este posibil să fie un împrumut vechi, ceea ce ar susține ipoteza autohtoniei unei părți a populației meglenoromâne în ținuturile pe care încă le locuiește sau un termen livresc (dacă ținem seama de faptul că școlile grecești au fost frecventate și de meglenoromâni)“. Dacă avem în vedere circulația restrînsă a lui *guniz*²⁷, am crede că cea de a doua ipoteză este mai plauzibilă.

5. În dialectul istroromân, care are mai puține elemente lexicale latine decît celelelalte arii românești, pentru „părinți“ se folosesc numai termeni împrumutați din croată, și mai ales *roditel'i* (*iel' nu l'i-s lor roditel'* „ei nu sînt părinții lor“²⁸) și *myăia și čuăce* „tată și mama“. Cel dintîi este croatul *roditelj* „părinte“, „tată“, folosit, de regulă, la plural (*roditelji* „părinți“)²⁹. *Myăia* vine din croatul *maja* „mămică“, hipocoristic de la *majka* „mamă“, iar *čuăce* din croatul *čaca* „tătic(u)“, caracterizînd limbajul familiar (pentru „tată“ se folosește, de regulă, *otac*)³⁰.

Sînt de reținut constatările lui Petru Neiescu, care, în anchetele efectuate la istroromâni, a notat, în Costircean, *myăia și čuăce*, apoi *roditel'*, cu precizarea, făcută de informator, *mai bire roditel'i*. Anchetatorul a notat același cuvînt și în Noselo. În Jeian, unde răspunsurile au fost *čăia și măia, čuăce și măia*, „s-a sugerat — precizează Petru Neiescu — unor informatori (căci erau mai mulți de față) un cuvînt care începe cu *p* [ărinți], dar aceștia nu au reacționat, unul spunînd că nu știe, dînd, împreună cu alți subiecți, corespondentele istroromâne ale cuvintelor *tată* și *mamă*“. Același răspuns se obținuse și cu ocazia anchetelor pentru ALR I (harta 151 *Părinți*, pct. 02): *io meg vedeă la čăia și la măia*.

Uneori, în limbajul familiar, și pluralul lui *stărăf* „bătrîn“ (< croatul *starac* „bătrîn“, „moșneag“) este folosit pentru „părinți“³¹. Să se compare astfel, *ie mere čă si-niurbă un stărăf* „el pleacă și se întîlnește cu un

²⁶ Pentru trimiterile de rigoare, vezi Vasile Scurtu, *op. cit.*, p. 23, precum și DLR, tomul XI, partea a 2-a. Litera T, București, 1982, s. v. *tălinesc*.

²⁷ Th. Capidan nu-l înregistrează în *Meglenoromânii. III. Dicționar meglenoromân*.

²⁸ Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne. I. Texte*, în AAR, Seria II, tomul XXVIII, 1905—1906. Memoriile Secțiunii Literare, București 1906, p. 129 (textul nr. 4, alineatul 53).

²⁹ Vezi și Mireea Jivcovici, *Mic dicționar sîrbocroat-român*, București, 1981, s. v. *roditelj*.

³⁰ Vezi Dorin Gămulescu, Mirco Jivcovici, *Dicționar sîrbocroat-român*, București, 1970, s. v. *maja, čaca, otac*.

³¹ Vezi și dacoromânul *bătrînii mei* „părinții mei“.

moș³² cu *țesta fclor mes-a cu iă, ne la lui stârți ma ăñ țela loc* „băiatul acesta se duse cu ea, nu la părinții săi, ci în locul acela”³³.

În sfârșit, mai reținem că în Sușnievița (Valdarsa) în ancheta pentru ALR I (harta 151 *Părinți*, pct. 01) s-a obținut un răspuns cu caracter mai general: *Ėăsta-i mę rđvina*. Informatorul a explicat cuvîntul, cu formă articulată, *rodvina*, în felul următor, folosind limba italiană: „tanto genitori, che parenti in genere”. *Rodvine* (pl. -e) este un împrumut din slovenă, unde *rodovina* înseamnă „neam”, „rudenie”, „ru(be)denii” („Verwandtschaft”) ³⁴.

Dialectul istroromân se deosebește, cum vedem, de celelalte dialecte (inclusiv deci de cel meglenoromân) în privința exprimării noțiunii de „părinți”. Credem că am putea formula ipoteza pierderii cuvîntului *părinte* din dialectul istroromân (și anume, din cauza influenței croate) după ce aceasta va fi avut loc în dialectul meglenoromân.

Decembrie 1993

Universitatea „Al. I. Cuza”
Facultatea de Litere
Iasi, b-dul Copou, 11

³² Sextil Pușcariu, *ibidem*, p. 130 (textul nr. 4, alineatul 65).

³³ Sextil Pușcariu, *ibidem*, p. 138 (textul nr. 6, alineatul 5).

³⁴ Vezi Arthur Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, în „Sechster Jahresbericht ...”, Leipzig, 1899, s. v. *rodvine*, -ne (p. 329), și Iosif Popovici, *Dialectele române (Rumänische Dialekte)*. IX. *Dialectele române din Istria*, Partea a 2-a (*Texte și glosar*), Halle, 1909, s. v. *rodvine* (p. 145).

Adăugăm că există în istroromână și forma *rodbing* „neam”, („Verwandte”), notată de Arthur Byhan, *op. cit.*, s. v. *rodvine*, iar de Iosif Popovici, *op. cit.*, s. v. *rodbing*. Aceasta se explică prin substantivul colectiv croat *rodbina* „ru(be)denii”. (Vezi Dorin Gămulescu Mirco Jivcovic, *op. cit.*, s. v. *rodbina*).

DIN MATERIALUL ALR I: CHESTIUNILE [577] „preot” ȘI [578] „popă (fam.)”

DOINA GRECU

În lucrarea sa *Religion, Glaube und Aberglaube in der Rumänischen Sprache*, apărută la Nürnberg, în 1964, Ion Popinceanu rezervă un subcapitol pentru a trata *Das rumanische Wort Popă*. În cele câteva pagini ale acestei părți a cărții sale (p. 62—67), el își propune o reconsiderare a etimologiei termenului în discuție, încercînd o documentare a originii sale din latina tîrzie și face observații interesante asupra triadei **popă—preot—părinte**, precum și asupra posibilelor explicații ale unor expresii grupate în jurul termenului **popă**. În cel de al șaselea capitol al cărții, *Der religiöse Wortschatz in der Kult- und Profansprache*, organizat sub formă de glosar, autorul discută pe larg, la locul cuvenit, fiecare din acești trei termeni. S-ar putea crede că după un astfel de demers și fiind vorba de lexeme cărora dicționarele limbii române — și, prin specificul său, în special DLR, la care ne vom raporta în continuare, el fiind lucrarea de referință a lexicografiei noastre — le acordă cuvenita atenție, o investigare a materialului pe care îl poate oferi ALR ar fi inutilă¹. Și totuși, răspunsurile înregistrate la două chestiuni din ALR I: [577] „preot” și [578] „popă” (familiar)“ oferă informații care impun, credem noi, cel puțin dintr-o perspectivă pragmatică, completări, nuanțări și reconsiderări în descrierea lexicografică a celor trei termeni. Căci iată, deși ALR I 577 figurează între sursele documentare folosite în redactarea cuvîntului-titlu **preot** în DLR, felul în care (nu) sînt exploatate datele conținute în fișe ne face să credem că este vorba de o simplă citare a lucrării și nu de o utilizare reală a materialului. Numai așa se poate explica faptul că de la alineatul penultim lipsesc variantele accentologice oxitone **preót** (ALR I 577/1, 24, 26, 30, 51, 79, 93, 116, 131, 158, 180, 186, 200, 229, 230, 249, 270, 273, 285, 295, 298, 337, 341, 355, 720, 803, 808, 815, 820, 835, 842, 856, 860, 885, la care se adugă și punctele 11 și 392, situate în afara actualelor granițe ale țării), **priót** (ALR I 577/12, 35, 576, 695, 810, 870, precum și punctele 10 și 157 din afara teritoriului țării), **preút** (ALR I 577/80, 90, 308, 357, 361 și punctele 461 și 680 de dincolo de Prut), iar forma **preút** n-ar mai fi considerată doar o variantă învechită, ci și regională², căci ea e atestată în peste 30 de puncte de pe actualul teritoriul dacoromân (și anume: 255, 343,

¹ În bibliografia cărții mai sus citate nu sînt menționate, ca utilizate, decît volumele din așa-numita serie veche a ALR I și ALR II. Răspunsurile la chestiunile [577] și [578] din ALR I nu au fost publicate și constituite material de arhivă.

² Cum bine consideră I. Popinceanu, *op. cit.*, p. 200, s.v. preot.

347, 350, 378, 387, 402, 412, 418, 420, 424, 508, 512, 518, 526, 530, 532, 538, 540, 542, 550, 552, 554, 556, 558, 582, 588, 592, 594, 600, 610, 618, 735) și este aproape generală în teritoriile anchetate dincolo de Prut.

Transpuse pe hartă, răspunsurile la această chestiune ar arăta că formele oxitone se plasează, cu câteva excepții, în jumătatea vestică a țării (Banat, vestul Olteniei, Crișana, Maramureș, Transilvania), aproximativ în aceeași arie în care în numeroase puncte fie informatorii declară că termenul *preot* nu este utilizat (punctele 9, 56, 61, 65, 75, 94, 100, 129, 136, 148, 150, 156, 164, 166, 170, 174, 178, 231, 243, 251, 257, 283, 289, 302, 320, 335, 360, 363, 571, 578, 584, 595, 746, 764, 770, 772, 798, 800, 887, precum și punctele 401 și 647 din Basarabia), fie că acesta nu e înregistrat pe fișe (punctele 18, 45, 59, 63, 69, 77, 85, 87, 96, 98, 103, 107, 112, 118, 138, 144, 190, 215, 217, 223, 259, 280, 305, 315, 359, 825, 831, 837, 839, 840, 878 și punctele 391 din Bucovina de nord și 658 din Basarabia de sud), apărind doar un alt termen, notat, cum vom vedea, suplimentar, pe când formele paroxitone acoperă, aproape fără excepție, aria estică a teritoriului anchetat.

Deoarece nu știm cum a fost formulată, exact, întrebarea prin care s-a urmărit obținerea termenului *preot*, ci putem doar aprecia, datorită apariției unui al doilea termen, *părinte*, și acesta cu o anume funcție, că ea a fost suficient de largă pentru a permite decodări diferite³ — în mod benefic, de această dată — nu putem face nici un fel de considerații asupra lipsei termenului *preot* și a oricăror informații despre (non)utilizarea lui într-un număr destul de însemnat de puncte. O exploatare integrală a datelor înregistrate pe fișe ne obligă, însă, să menționăm că în destul de multe puncte răspunsul a fost sugerat (și anume, în 12, 24, 109, 116, 194, 227, 229, 249, 333, 350, 357, 381, 412, 540, 590, 618, 708, 856, 874, 900, precum și în punctele 464, 467, și 667 din Basarabia), s-a menționat că termenul este mai rar întrebuințat (5, 28, 35, 40, 90, 122, 131, 339, 556, 776, 803, 846, ca și 660 de dincolo de Prut) ori s-au notat alte comentarii metalingvistice care, fără a le absolutiza valoarea⁴, rămân importante prin precizările asupra utilizării termenului doar în anumite situații (ca, de exemplu, în discuțiile cu alte persoane sau, mai rar, când se stă de vorbă chiar cu preotul), de către persoane de anumite vârste (tineri, în anumite părți ale țării, bătrâni, în altele) sau cu un anume statut social (evidențiat de formulări ca „oameni mai mari”, „pe sus”, „după domnime” etc.). Alteori rezultă din observațiile de pe fișe că e considerat un termen recent. Aprecierii lui H. Tiktin, după care „*preot* gehört mehr der Kirchensprache und dem höheren Stile an und gilt als edler” (vezi TDRG, s.v.) nu este decât în mică măsură susținută de datele ALR; largă răspîndire a termenului ca și lipsa oricăror observații restrictive de utilizare în numeroase puncte anchetate arată că DLR a procedat corect renunțînd la considerarea sa ca un termen cu precădere religios și prețios.

Am arătat mai sus că, în numeroase cazuri, pe fișele ce conțin răspunsurile la chestiunea [577] apare încă un termen, și anume *părinte*.

³ Vezi, pentru aceasta, I. Mării, *Harta lexicală semantică*, în *Materiale și cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 130 (nota 16).

⁴ Vezi I. Faiciuc, *Comentarii ale informatorilor privind variația dialectală. Note pe baza NALR-Banat*, în „Anuarul de lingvistică și istorie literară”, Iași, XXX, 1985, p. 50.

Astfel, în prima localitate anchetată (= punctul 348) Sever Pop înregistrează, ca răspuns la întrebarea pusă, „**păpă, preotu** [s.a.] **și părinte, pătrupop**”, iar în a doua localitate anchetată (= punctul 347) „**păpă, popi; preut, preuți; față de el, și părinte**”. S-ar putea deduce de aici că, într-adevăr, întrebarea a fost destul de imprecis formulată. Dar, în mod evident, Sever Pop, care știa că urmează o chestiune sub care se urmărește termenul familiar pentru noțiunea de 'preot', și-a dat repede seama de importanța înregistrării și a celui de al treilea termen, **părinte**, precum și a notării valorii lui de întrebuințare. Apariția aproape generală a acestui termen pe fișele de la chestiunea [577] fie ca primul sau al doilea răspuns, fie, uneori, ca singurul înregistrat, arată clar că, atunci când informatorul nu a oferit el însuși ambele răspunsuri, anchetatorul a insistat în obținerea lor. Și acest termen este însoțit, în majoritatea punctelor, de explicații care arată că **părinte** este folosit, de cele mai multe ori, ca termen de adresare (prin Banat, Crișana, Transilvania și Maramureș formula fiind adesea **dómnule părinte**, iar în Basarabia, în punctul 461, **einstíte părinte**). Există peste 60 de puncte, răspândite pe întreg teritoriul anchetat, în care nu se evidențiază, din fișele ALR, funcția de adresare a termenului. Este evident că, în acele localități în care **preut**, după afirmațiile informatorilor, nu se utilizează, iar **popă** este considerat ca avînt conotații „de bajocură”, **părinte** are atît funcție denotativă, cît și de adresare; valoarea denotativă este pregnantă în punctele 536 și 540, unde termenul este înregistrat în forma de nominativ articulat. Valoarea aceasta este bine conturată și înregistrată de DLR, sub un sens 5. avînd o primă atestare din anul 1581 (CORESI, EV.). Acestui sens i se subsumează, în mod corect, separînd-o tehnic printr-un romb gol (= ◇), valoarea la adresare. Numai că redactorul DLR a considerat că acest sens, ca și cel precedent: „4. (În limbajul bisericesc; adesea determinat prin „milostiv”, „ceresc”, „veșnic”, „atotțiitor” etc.). Dumnezeu (considerat drept protector al oamenilor)” sînt figurate. Fără a angaja discuții asupra categoriei de **f i g u r a t** și asupra valorii indicației „**F i g**”. în DLR, dorim doar să precizăm că în concepția creștină Dumnezeu este creatorul omului și, deci, **părintele** omenirii, **tatăl ceresc**, iar preotul, ca reprezentant al lui Dumnezeu pe pămînt, este **părintele** **spiritual** și că în limbile romanice termenii care denumesc noțiunea de 'tată' — cf. fr. **père**, it. **padre** — pot și ei avea aceste sensuri. Dacă mai adăugăm faptul că în română **părinte** este aproape unicul termen cu care vorbitorul se adresează unui preot⁶, fie că e vorba de nivelul

⁵ Pentru răspîndirea formei **pătrupop** 'protopop', vezi ALR II, vol. I, h. 186 PROTOPOP.

⁶ Părințel, tratat în DLR ca „s.m. (Familiar) Diminutiv al lui părinte (5)” este înregistrat în toate citatele doar la vocativ, deci cu o evidentă valoare de adresare. Această funcție o atestă și ALR I 577/660, 887 („cînd [cel care se adresează] e mai bătrîn”) și ALR I 578/677 („îl mai dezmierzi puțin”). ALR I 577 mai înregistrează, ca formule de adresare, pe **Sfinția ta** în punctele 486 și 878, **Sfinția matalo** în punctul 467 și, în același punct, **năvelule** („îi zic[] cei mai mici, flăcăii botezați de dinsul”), iar ALR I 578, **talea popă** în punctul 746 și **tate popo** în 940. Ion Mușlea, în *Scheii de la Cergău și folklorul lor*, publicat în DR, V, 1929, menționează la p. 10 că bulgarii romanizați de aici 1 se adresează preotului unit *domnu părinte* și celui luteran, *domnu popa*, iar soțiilor lor, *doamna preoteasă* și, respectiv, *doamna popoaie*, fără a uita să adauge că formula folosită pentru preotul luteran trimite la bg. (*gospodin*) *pop*.

limbii standard sau de graiuri, sintem în drept, credem, să ne întrebăm asupra oportunității unei asemenea indicații la sensurile 4. și 5. ale cuvîntului-titlu **părinte**,

Cu valoare de adresare, **părinte** apare înregistrat, e drept, mai rar, și pe fișele de la chestiunea [578] „popă (fam.)”, fișe care în unele cazuri completează aria răspunsurilor oferite de chestiunea precedentă, conturînd încă mai clar răspîndirea, pe întreg teritoriul anchetat, a termenului **părinte** cu funcție de adresare.

Firese, ne putem întreba de ce **preot** și **popă** nu au și ei funcție de adresare. Magdalena Vulpe, în *Clasificarea distribuțională a termenilor de înrudire*⁷, remarcînd „relativa independență a adresării față de denumire”, observă că „ea nu este, de altfel, proprie numai terminologiei de înrudire. Reflex al unor convenții de comportament social, această „dedublare lexicală” afectează chiar și lexeme ce nu se încadrează în clasa substantivelor relative: *părinte* pentru *preot*, *coniță* pentru *doamnă*, ...” (p. 118). Fără îndoială, observația Magdalenei Vulpe referitoare la faptul că funcția de adresare „este supusă, mai mult decît celelalte funcții ale Tî [= termeni de înrudire, n.n.] convențiilor sociale (politefe, respect etc.)” este valabilă și în cazul discuției noastre. Aceasta ar explica de ce **popă**, termen care are adesea o încărcătură semantică depreciativă⁸, nu poate fi utilizat cu funcție de adresare. O ilustrare clară o oferă, dacă mai este nevoie, un citat dintr-o poezie populară: *Gatu-i popa cu toaca, Să-nceapă vecernia... Stăi, părinte, nu toca, Că eu încep a lucra* (JARNÍK-BÎRSEANU, D. 426). De fapt, **popă** are o situație curioasă și dintr-un alt punct de vedere: derivatul feminin de la **popă** este considerat a fi **preoteasă**, așa cum se vede și din următoarele exemple: *Are popa șase boi, Preoteasa buze moi* (JARNÍK-BÎRSEANU, D. 469) și *De la noi a treia casă, Bate-și popa preoteasa* (ȘEZ. III, 52)⁹. Dacă nuanța peiorativă — explicită și în mulțimea de expresii care i se subsumează — poate explica neutilizarea termenului **popă** cu funcție de adresare, trebuie să menționăm că din răspunsurile înregistrate la chestiunea [578] din ALR I rezultă clar că **popă**, cunoscut în toate localitățile anchetate, nu are pretutindeni această valoare. Lăsînd la o parte faptul, fără îndoială relativ, că în destul de puține puncte există notații care să-i ateste în mod clar încărcătura peiorativă (ca de exemplu, faptul că termenul se folosește „de dos”, „cînd [preotul] nu aude” sau „nu e de față”, că „în față nu se zice”, „cam de jos vine”, „e de bajocură”, „ei [= preoții] se supără” etc.), există și cîteva situații în care se notează că așa „zic cei bătrîni” sau chiar „mai des [se zice] **popă**”. Dacă adăugăm neutilizarea termenului **preot** în unele localități în care **părinte** e înregistrat doar cu funcție de

⁷ „Anuarul de lingvistică și istorie literară”, Iași, XXXI, 1986–1987.

⁸ Faptul e consemnat și de I. Popinceanu, *op. cit.*, p. 63, care consideră că „Neben *preot* gebraucht man auch *popă*, welches bei den Dacorumänen sehr verbreitet ist, aber immer *preot* gebraucht man auch *popă*, welches bei den Dacorumänen sehr verbreitet ist, aber immer eine pejorative Nuance hat, denn man kann im allgemeinen einer Priest nicht mit *popă* anreden. Man sagt nicht *popă*, sondern *preot*, *părinte* wenn der Priester dabei ist”.

⁹ Termeni feminini derivați de la **popă**, ca de exemplu (învechit și regional) **popoale** sau (regional) **popoasă**, sînt nesemnificativ ca răspîndire. Din păcate, ALR nu și-a propus să urmărească și realizarea, în plan lexical, a noțiunii de ‘preoteasă’.

adresare, ar rezulta că, cel puțin ipotetic, în aceste localități **popă** are o funcție denominativă neutră. În virtutea acestor constatări, afirmația făcută de I. Popinceanu, *op. cit.*, asupra valorii exclusiv peiorative a termenului apare ca exagerată, dar și lipsa din DLR a unei indicații referitoare la valoarea sa uneori depreciativă, așa cum procedează, de exemplu, DM, nu se justifică, mai ales că expresiile subsumate o impun, chiar dacă ALR nu este utilizat ca izvor documentar.

Este mult mai greu de aflat de ce **preot** nu are funcție de adresare, cu atât mai mult cu cât derivatul său moțional, **preoteasă**, poate fi utilizat la vocativ. Explicația selectării ca termen cu valoare (și) de adresare a lexemului **părinte** trebuie probabil căutată și în considerente care țin de concepția creștină asupra rolului preotului în comunitate și de statutul pe care îl are, efectiv, în viața comunității. Dar pînă la o cercetare complexă, interdisciplinară, care să depășească granițele unor preocupări de natură lingvistică, acestea rămîn doar simple supoziții.

DU MATÉRIEL ALR I: LES QUESTIONS [577] „PREOT” ET [578] „POPĂ (FAM)”

(Résumé)

Les faits de langue notés comme réponses à deux questions de l'ALR I: [577] „preot” et [578] „popă (fam.)”, corroborés avec les commentaires des informateurs concernant le statut des termes enregistrés, offrent des dates grâce auxquelles on peut compléter, nuancer et reconsidérer la description lexicographique (surtout du DLR) des termes *popă*, *preot*, *părinte*.

Decembrie 1993

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

INVERSIUNI SINTACTICE ÎN DIACRONIE

G. GRUȚĂ

1. Inversiunea sintactică (în sincronie) este un fenomen destul de frecvent atestat în limba română. Ea nu trebuie confundată cu simpla inversiune topică, aceasta nefiind decît o variantă stilistică și nu afectează relația și funcția elementelor inversate. În sintagmele *prietenul bun* — *bunul prieten*, de exemplu, adjectivul *bun* rămîne atributul substantivului *prieten*, indiferent de poziția sa față de regent ($A \leftarrow B$; $B \rightarrow A$).

Inversiunea sintactică provoacă modificări importante, întrucît cei doi termeni (*A* și *B*) își schimbă între ei nu numai ordinea, ci și calitatea relațională și funcțională: fostul regent devine subordonat și invers (*dulce ca mielea* > *ca mielea de dulce*). Fenomenul a fost studiat de Ion Diaconescu¹, care a evidențiat cauzele și efectele acestuia, dar și varietatea formelor de manifestare. Reproducem aici un pasaj definitoriu: „Inversiunea sintactică este un procedeu specific exprimării afective, expresive, o modalitate de manifestare a topicii subiective, cu urmări de natură structurală, trăsătură a limbajului popular și poetic, prin care se pune în valoare un dublu registru de expresie poetică: literar — popular, non-afectiv — afectiv, obiectiv — subiectiv, ca resursă inepuizabilă de îmbogățire a modalităților de exprimare cu noi procedee”².

2. Caracterizarea de mai sus este valabilă pentru inversiunile sintactice realizate în sincronie. Există însă și inversiuni sintactice produse în diacronie, ale căror cauze sînt mai puțin subiective și care nu vizează efecte stilistice.

O trăsătură distinctivă a inversiunii sintactice diacronice este faptul că ea nu se produce prin schimbare de topică; *A* și *B* își păstrează pozițiile, inversîndu-și însă rolurile sintactice ($A \leftarrow B > A \rightarrow B$). De pildă, o sintagmă ca *fel de oameni*, cu *fel* regent (*A*) și (*de*) *oameni* atribut (*B*), a cunoscut o astfel de transformare. Substantivul *fel*, care semantic desemnează varietatea, soiul, genul, diversitatea, sortul etc., a apărut frecvent asociat cu un adjectiv pronominal: *alt*, *ăst*, *nici un*, *un*, *ce* etc. Aceasta a dus la constituirea unor structuri fixe, în care *fel* își pierde identitatea lexico-gramaticală, inclusiv calitatea de regent al unui atribut (*B*). Prepoziția *de* își modifică și ea statutul, devine un simplu element

¹ Vezi Ion Diaconescu, *Inversiunea sintactică*, în *SCL*, XXXIV, 1983, nr. 3, p. 217—228. Tema este reluată de același autor în *probleme de sintaxă a limbii române actuale. Construcție și analiză*, București, 1989, p. 44—63.

² *Ibidem*, p. 65.

constitutiv al unei locuțiuni: *astfel de*, *altfel de*, *ce fel de*, *un fel de*, *nici un fel de* etc. În acest nou rol, regimul său acuzativ este anulat³. Să se examineze, spre edificare, situația din următoarele enunțuri:

Unei astfel de studente îi dau nota zece.

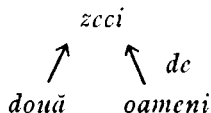
O astfel de idee va avea succes.

Meritul unor astfel de oameni este mare.

Substantivele din dreapta lui *de* sunt în dativ (*unei studente*), nominativ (*o idee*) sau genitiv (*unor oameni*). Locuțiunile care precedă substantivele menționate sunt atributele acestora, iar *de* este cel mult o postpoziție⁴, mijlocind o subordonare inversă, de la stînga la dreapta. Esențial pentru discuția noastră este faptul că, în timp, s-a produs o inversiune sintactică; substantivul-atribut (B) a devenit regent și își subordonează fostul său determinat (A), încorporat într-o structură fixă cu rol atributiv:

3. O inversiune sintactică similară s-a înregistrat și la numeralul cardinal de la 19 în sus, în relația cu substantivul din dreapta lui. Limba română, spre deosebire de celelalte limbi romanice, a acordat numeralului care încheie clasa unităților (*zece*) și o valoare substantivală, creînd pluralul *zeci*. Multă vreme sintagmele *două zeci*, *trei zeci* etc. vor fi fost simțite ca îmbinări libere, în care substantivul *zeci* își păstra identitatea lexico-gramaticală. În această calitate, putea fi regentul unui atribut substantival prepozițional, plasat la dreapta lui:

Treptat, sistemul numeralului s-a consolidat, iar *zeci* a devenit un simplu element constitutiv în structura fixă *douăzeci*, conservînd și fosta prepoziție (*de*) în fața substantivului din dreapta, dar cu regimul cazual atrofiat (ca la *astfel de*, *altfel de*, *ce fel de* etc.). Raporturile sintactice s-au inversat, exact ca în situația discutată la 2. (fostul atribut prepozițional a devenit regent, iar construcția nou formată este atributul acestuia):

Prin aceasta s-a ajuns la o interpretare uniformă a relației numeral + substantiv, indiferent de mărimea și structura numeralului.

³ Pentru regimul nominal-cazual al prepozițiilor, vezi D. D. Drașoveanu, *Observații asupra cîvintelor relaționale*, în CL, XIII, 1968, nr. 1, p. 19–21.

⁴ Despre existența unei postpoziții (*de*) și în limba română, vezi D. D. Drașoveanu *Legături sintactice de la stînga la dreapta*, în CL, XIV, 1969, nr. 2, p. 241–246.

Observații. a) Gramaticile românești, inclusiv *Gramatica Academici*, ignoră aceste modificări intervenite în sintagma numeral + *de* + substantiv, considerînd că substantivul este la acuzativ⁵. În consecință, sint recomandate două modalități de analiză: una valabilă pînă la 19, unde nu apare *de*, alta de la 19 în sus. În propoziția *Au venit 19 oameni*, substantivul *oameni* este interpretat ca subiect, iar numeralul 19, atribut; în schimb, în *Au venit 20 de oameni*, numeralul 20 este analizat ca subiect, iar (*de*) *oameni* este considerat atribut substantival prepozițional.

b) Faptul că *de* nu mai este o *p r e - p o z i ț i e* a substantivului din dreapta numeralului și că acest substantiv nu mai apare la acuzativul impus prin recțiune poate fi demonstrat și prin analiza unor enunțuri ca următorul:

Acestor douăzeci de oameni le e foame.

Adjectivul demonstrativ *acest/această (acești/aceste)* nu face sintagmă cu numeralul cardinal. Asocieri sintactice ca *acești doi / aceste două* (atribut adjectival + numeral regent) nu sunt admise de normele limbii literare. Îmbinarea corectă este pronume-regent + numeral-atribut (*aceștia doi / aceștea două*). Rezultă că adjectivul *acestor*, din enunțul de mai sus, este subordonat substantivului *oameni (acestor oameni)*. În această situație, *oameni* nu mai poate fi considerat la acuzativ, ci la dativ, caz marcat la constituentul adjectival al sintagmei.

c) În limba română pot fi formulate propoziții ca următoarele:

Au venit 19—20 de oameni.

Au venit între 15 și 20 de oameni

Admitem, în aceeași propoziție, o dublă funcție sintactivă a substantivului *oameni*, după cum îl raportăm la 20 ori la celălalt numeral, sau îl analizăm ca subiect, neglijînd prezența *p o s t - p o z i ț i e i de*? Date fiind cele arătate pînă aici, considerăm că soluția a doua este corectă.

SYNTACTICAL INVERSIONS IN DIACHRONY

(Abstract)

The author mentions the presence of syntactical inversions produced in diachrony in Romanian. Unlike the synchronic inversions (*dulce ca mierea > ca mierea de dulce*), the diachronic ones don't suppose a change of word-order but only an inversion of syntactic roles ($A \leftarrow B < A \rightarrow B$). This is due to the entrance of *A* in certain set structures annulling its lexical-grammatical identity (for example: *fel → de oameni > astfel de → oameni*; *zeci ← → de oameni < douăzeci de → oameni*). At the same time *de* loses its case value and becomes a post position or a mere constitutive element of a set phrase.

Iulie 1993

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

⁵ Vezi *Gramatica limbii române*, ed. Ia II-a, București, 1963, vol. I, p. 183; vol. II, p. 116 și 126. Aceași interpretare este dată în toate manualele școlare.

ANALOGII TOPONIMICE

VASILE C. IONIȚĂ

Existența unor fapte de toponimie relativ asemănătoare atât în privința formei, cât și în cea a semantismului, pe areale mult îndepărtate unele de altele, poate avea explicații diverse. Numai analiza sincronică și diacronică le poate explica, fiindcă nu putem accepta *a priori* că ele sînt doar simple coincidențe.

Analogiile de acest fel se pot datora unor radicali comuni aparținători unui idiom comun, din care s-au desprins de-a lungul timpului idiomuri care au căpătat ulterior statut lingvistic propriu fiecăruia sau pot fi rezultatul trecerii dintr-o limbă în alta pe calea împrumutului. Nu de puține ori toponimele migrează o dată cu grupurile umane puse în mișcare de numeroase cauze economice, sociale etc. Cînd între două areale deținătoare ale unor astfel de fapte analoage există zone de discontinuitate, este posibil ca analogiile să poată fi explicate pe baza principiului ariilor izolate (laterale) conservatoare.

*
* *
*

Pentru a cinsti memoria regretatului profesor Ioan Pătruș, lingvist plurivalent, cu remarcabile lucrări în domeniul slavisticii, mă voi referi în cele ce urmează la cîteva asemenea fapte din toponimia spațiului slav, mai precis din teritoriul central al fostei U.R.S.S., existente, în mare parte, în prezent, pe teritoriul Rusiei*.

Datele provin dintr-un volum colectiv, apărut cu mai bine de 20 de ani în urmă¹. Într-un articol privitor la rolul termenilor geografici în formarea toponimiei din sudul ținutului Perm și teritoriile învecinate², sînt prezentate, într-o serie de termeni geografici de diverse categorii, și cinci apelative topice cu sensul general de „așezare (umană) mică”.

1. Ne-a atras atenția termenul geografic *počinok* care se găsește în partea vestică a teritoriului cercetat, la sud și nord de riul Kama, precum și, izolat, spre vest, aproape de riul Ufa (p. 87). Termenul este semnalat, de asemenea, într-un alt articol despre relația dintre termenii geografici

* Într-o formă restrînsă, chestiunile discutate în articolul de față au fost prezentate la lucrările celui de „Al IX-lea Simpozion Național de Onomastică”, Cluj-Napoca, 1990.

¹ *Moskovskogo Filiala Geografičeskogo Obsčestva SSSR, Voprosy Geografii*, vol. 81; *Mesinye geografičeskie terminy*, Moscova, 1970; în continuare MGT.

² Ju. G. Vyležuev și col., *Rol' geografičeskikh terminov v formirovanii toponimii juga Permskoj oblasti i sopredel'nyh territorij*, în MGT, p. 86—95.

și dialectologie³, unde apare ca toponim în forma sa de singular, *Počinok*, dar și de plural, *Počinki* (p. 130). La baza acestor două nume topice se află același apelativ topic dialectal, din graiurile rusești din ținutul Moscovei, *počinok* cu sensul „așezare umană”, dar și „ogor nou pe locul unei foste păduri”, sensuri relevante pentru modul cum s-a născut acest termen geografic.

Într-un scenariu imaginat al strămutărilor sau al roirilor de populații, indiferent de cauzele care le provoacă, stabilirea unui grup uman într-un ținut împădurit este însoțită, în mod firesc, de acțiuni de defrișare pentru a lărgi spațiul ocupat în vederea cultivării sau pășunării acestuia.

Rus. dial. *počinok* este înrudit cu *počiniť* „a repara ; a dregă”, cu post-verbalul *počin* „inițiativă” și „(popular) început, saftea”, întocmai ca și rom. *pocinog* (cu varianta *počinoc*) de origine ucraineană ; cf. *počinok* „început” (DLR, s. v.).

Sensurile rom. *pocinog*, cele vechi, conduc spre ipoteza că ele erau strâns legate de începutul (întemeierea) unei așezări umane, deși atestările materialelor dialectale și folclorice nu dovedesc un atare sens. ALR II consemnează doar înțelesul de „saftea (început al vînzării)”, după cum reiese din răspunsurile date întrebării [3.646], în cîteva puncte cartografice (105, 130, 172, 182, 219, 228, 235, 349, 353, 386), într-o arie aflată între Dobra (Hunedoara), Sibiu, Brașov, Harghita, Mureș, Bistrița-Năsăud, Maramureș și Suceava (de nord).

Că *pocinog* a însemnat inițial orice fel de „început” se poate deduce și din fragmentul folcloric : „Poftim finilor, / De la noi *pocinoc*, / De la Dumnezeu noroc !” (nordul Sucevei). Întrucît nașii începeau dăruirea tinerilor căsătoriți, *pocinogul* (= începutul) era de bun augur, aducător de noroc ; cf. „Să fie cu pocinog” (Zagra-Năsăud) DLR, s.v.). În fapt, este vorba de o restrîngere semantică a unui sens inițial, căci cuvîntul înseamnă „(construit mai ales cu verbul *a face*) inaugurare, început (de bun augur) al unei acțiuni” (DLR). Or, „începutul (întemeierea)” unei așezări, care comportă, de regulă, un anumit ritual, avea o însemnătate deosebită în viața oamenilor⁴. De altfel, de-a lungul evoluției sale, rom. *pocinog* și-a degradat sensurile pînă a ajuns să însemne contrariul : „neplăcere, necaz” sau „lucru de nimic” (DLR).

O dovadă în sensul celor spuse în paragraful anterior este rus. dial. *počinok* cu cele două semnificații ale sale („așezare nouă” și „ogor nou pe locul unei foste păduri”), precum și verbul *počiniť* „a repara ; a dregă”. Am arătat cu alt prilej că *a dregă* (*a direge*) posedă sensuri referitoare la acțiunea de „a îmbunătăți, a amenda, a îndrepta (un loc)”, adică de „a(-l) face propriu cultivării”, operațiune care presupune defrișarea prealabilă, dovadă fiind numele topice *Dirișor*⁵ și *Dirișclu*⁶.

³ G. P. Bodnaruk, *Mestnye geografičeskie terminy i dialektologija*, în MGT, p. 128 – 130.

⁴ Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea : răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, 1976, p. 138.

⁵ Vasile Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 144 ; 135.

⁶ Viorica Goicu, Rodica Suflețel, *Dicționar toponimic al Banatului*, vol. III, Timișoara, 1986, p. 45.

2. Un alt termen geografic, *kokuĵ*, „reprezintă — după opinia autorilor — un interes deosebit din punct de vedere semantic“ (p. 92). „Topobaza“ *kokuĵ* „ocupă un areal imens și este răspîndită de la Leningrad și Moscova pînă în Siberia răsăriteană, inclusiv“ (*ibidem*).

Intrucît articolul nu ne oferă date decît din ținutul Permului, ne vom opri doar asupra acestora. Există aici unsprezece toponime *Kokuĵ*, printre care șase sate (patru în formă simplă — *Kokuĵ*, cărora li se adaugă două compuse: *Bol'šoj Kokuĵ* și *Malyj Kokuĵ*), precum și în forma *Kukuĵ*, o parte de sat. „Termenul — continuă autorii — a rămas pînă în prezent în mare parte, enigmatic atît în privința semantismului, cît și în cea a originii“ (*ibidem*). A mai fost semnalat într-un glosar de termeni geografici, în ținuturile centrale ale fostei R.S.F.S.R., în varianta *kukuĵ*, cu sensul „kolok lesa“, ceea ce înseamnă „crîng, pădure în cîmpie, sau pîlc de pădure mai mare, înconjurat de tufișuri sau bălți“⁸. „Cu toate acestea, putem presupune — adaugă autorii — că termenul trebuie să aibă, avînd în vedere vechimea sa și imensa arie de răspîndire, o pletoră semantică mai bogată“.

Singurele informații adăugate de cercetătorii ruși sînt alte două exemple: *Kokuĵ*, nume a două cîmpii, cu precizarea, făcută în legătură cu toponimul aflat în zona Jurilovsk, că „după vorba noastră [a localnicilor, V. I.], *kokuĵ* înseamnă «cimitir»“ (*ibidem*). „După cum se vede — conchide articolul — toponimele *Kokuĵ* vor trebui cercetate cu mai multă atenție, ele urmînd să fie puse în legătură cu anumite locuri de înhumare“ (*ibidem*).

Nu numai pentru că rus. *kokuĵ* se aseamănă cu rom. *cucui* „vîrf de deal sau deal cu vîrf rotund, ridicat deasupra altor dealuri“, comunicat din Banat de S. Liuba' (DA, s.v.), sens probat de numeroase toponime⁹, ne-am oprit la „enigmaticul“ apelativ rusec, căci asemănarea poate fi întîmplătoare, ci pentru că din datele articolelor citate mai sus reținut cîteva informații importante, după părerea noastră: termenul este vechi și foarte răspîndit; i se bănuiește o pletoră semantică foarte bogată; apoi am reținut că toponimele provenite din *kokuĵ* trebuie puse în legătură cu eventuale necropole, morminte.

Legată de această ultimă chestiune, am aminti o coincidență întîmplătoare [?]: DA (s.v. *cucuiat*, -ă) menționează că acest cuvînt, substantivat, înseamnă, în Moldova, „biserică (clădită de obicei pe o ridicătură)“; apoi, prin extensie: „cimitirul din jurul bisericii“ și exemplifică cu: „Ca mîne, pomîne, m-or duce și pe mine la cucuieta (= voi muri)“; „a sta la cucuiata (= a fi mort)“.

Pe de altă parte, referindu-ne la toponimia românească, înrudirea lui *cucă* „loc ridicat, colină; deal înalt și izolat“ etc. cu apelativul topic *cucui*, cu variantele *cucoi*, *cocoi*, *gugu*, *cucuiioavă* etc. (DA, s.v. *cucui*) este incontestabilă. Despre *cuc* — *cucă*, D. Loșonți afirmă că „ele sînt două cuvinte străvechi în limba română, reprezentînd o rădăcină preindo-europeană. E greu de precizat dacă le-am moștenit din latină sau de la popu-

⁸ E. și M. Murzaev, *Glosar' mestnyh geografičeskikh terminov*, Moscova, 1959; apud Ju. G. Vyležnev și col., *art. cit.*, p. 92.

⁹ Akademiia Nauk SSSR. Institut Russkogo Jazyka, *Slovar' russkogo jazyka*, II, Moscova, 1983, s.v. *kolok*¹.

¹ Vasile Ioniță, *Nume de locuri ...*, p. 105.

lația autohtonă"¹⁰. Existența acestor radicali a fost semnalată (cu referire la teritoriul galo-iberic) și de A. Dauzat, din a cărui opinie rezultă că **cucc-* reprezintă, probabil, forma cea mai veche, deoarece oferă aria cea mai întinsă; **cucc-* este prelatin și pregalic¹¹.

Despre *cucă* se poate afirma, chiar dacă nu categoric, dar cu mare grad de probabilitate, că reprezintă un element prelatin, practic un radical străvechi, în schimb *cucui* este un evident derivat în care recunoaștem sufixul diminutival *-ui*; cf. *brădui*, *crăcui* (< *crac* „ramificație de dealuri; picior de deal sau munte”) (cf. DA, s.v.); *făgui* și, din sfera apelativelor topice, *țuclui*, *țuglui*, *țuțui* ș.a. Cel puțin două, *cucui* și *picui*, sînt moștenite în forma lor diminutivată din latină; cf. **cucullius*¹², și, respectiv, **piculus* (DLR, s.v. *picui*); celelalte, în marea lor majoritate, sînt creații interne ale limbii române.

Toponimele rusești de tipul *Kokuĵ* (< *kokuĵ*) ridică de la bun început probleme de semantism, dar să nu uităm că sensurile apelativului topic, care stă la baza lor, sînt precar cunoscute. La prima vedere, faptul că numele topice în cauză sînt cîmpii, că altele reprezintă „pîlcuri de pădure izolate” și că, într-un caz, *kokuĵ* înseamnă „cîmîțir”, nu ne îndreptățește să admitem că ar fi vorba de preindo-europeanul **cucc-*, cu semnificația larg răspîdită „înalțime; ridicătură de teren”. La acest impediment se adaugă împrejurarea că terminația *-uj* este necunoscută ca sufix în graiurile rusești¹³.

În privința semantismului trebuie să avem în vedere că degradările de sens ale unui cuvînt, în speță ale unui apelativ topic, pînă la situații cînd cuvîntul ajunge să însemne contrariul față de sensul inițial, deși nu sînt frecvente, există totuși. Un caz cunoscut este acela al originii comune a oronimului *Ural* și a hidronimului *Aral*, ambele avînd ca etimon comun apelativul *aral*¹⁴. În ținuturile Bașkiriei, *aral* înseamnă „lanț de munți; colină”, dar în alte zone, cazahii numesc orice lan muntos *ural*. De aici se poate concluziona că oronimul *Urali* provine din *aral* sau *ural*. „Forma *aral* este mai veche decît cea de *ural*, fapt dovedit atît de documentele istorice, cît și de materialele comparativ istorice ale fonetismului idiomurilor turanice”¹⁵. Împrejurarea că *aral* se întîlnește cel mai adesea în ținuturile sudice (Bașkiria, Orenburg), iar *ural* în Uralii Mijlocii, în regiunea Perm, dovedește mișcările de populații dinspre sud spre nord. În majoritatea cazurilor, *aral* înseamnă „însulă”, iar în ținutul Orenburg autorul a întîlnit situații cînd *aral* se spune unor lacuri mici. În două locuri, cei doi membri ai dubletului coexistă, ca nume de lacuri. În concluzie, se stabilește legătura semantică a celor trei noțiuni: *lac* — *însulă* — *munte*,

¹⁰ CUC, CUCĂ, GUG, GUGĂ și derivatele lor, în LR, XXVIII, 1979, nr. 1, p. 53.

¹¹ Albert Dauzat, *La toponymie française*, Paris, 1971, p. 89.

¹² Cf. ar. *cucul'iu* „somet” (T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, București, 1968, p. 393).

¹³ Emil Suciuc discută pe larg diverse nume topice terminate în *-ui* de pe fostul teritoriu al URSS, presupuse a fi de origine turanică. Nu semnalează decît trei hidronime terminate în *-ui*, „simple coincidențe formale” (*Sufixul onomastic -ui*, în SO, V, p. 58). De altminteri, dacă autorii articolului ar fi avut cunoștință de existența unui sufix *-ui*, rusec sau de altă origine, existent în graiurile popoarelor din fosta URSS, l-ar fi amintit.

¹⁴ A. N. Kamalov, *Ещё раз о топониме Урал, гидрониме Арал и термине арал*, în MGT, p. 204—205.

¹⁵ *Ibidem*, p. 205.

precum și faptul, important, că deplasările de sens sînt rezultatul, dar și dovada căilor, precum și a direcțiilor de migrație ale unor etnii¹⁶.

Cît privește legătura *pădure* — *cimitir* (vezi cele două explicații pentru *kokuĵ*), aceasta nu este singulară, căci pentru *gaj*, „termen larg răspîndit în limbile slave”¹⁷, în care recunoaștem rom. *gai*, „pădure în șes; tufiș”¹⁸, nu înseamnă peste tot „pădure rară de foioase” sau „tufiș pe malul unui rîu”, ca în belorusă¹⁹. N.I. Tolstoi a notat 38 de sensuri pentru slv. *gaj*, printre care „așezare umană izolată” (în polonă), „pădure mare și deasă”; „baltă”, precum și „cimitir” (în belorusă)²⁰.

Dacă ignorăm terminația *-uj* a apelativului rus *kokuĵ* (*kukuĵ*) și admitem că el conține radicalul preindo-european **cucc-*, înseamnă că răspîndirea acestuia nu se oprea la granițele actuale ale Europei vestice și centrale, așa cum am arătat în altă parte că radicalul *crap* / *carp* se întîlnește, în diverse variante formale, pe largi teritorii care se întind de la Oceanul Înghețat de Nord pînă la Marea Mediterană²¹. Autorii articolului califică pe *kokuĵ* ca fiind „enigmatic” și nu avansează ideea înrudirii lui cu vreo bază toponimică străveche, deși recunosc vechimea termenului.

Pentru zona Rusiei europene, toponimele de tipul *Kokuĵ* ar putea fi rezultatul migrației cuvîntului, o dată cu populații venite dinspre vest, poate chiar o dată cu masivele grupuri migratoare venite din Transilvania. Emigranți porniți din regiunea Aradului, din motive religioase, s-au stabilit între Kiev și Odașă, unde au înființat în jur de 20 de sate, cărora le-au dat nume după denumirea celor de unde plecaseră: *Pecica*, *Nădlac*, *Șemlac*, *Șiria* ș.a.²² Nu se cunoșc în toată amploarea lor astfel de strămutări (ne referim la cele românești, cu punct final în afara granițelor țării), deși problema a făcut obiectul unui număr apreciabil de studii²³, după cum nu cunoaștem nici implicațiile sociolingvistice ale acestor migrații. Nu avem cunoștință, de asemenea, de granițele pînă unde au pătruns aceste grupuri etnice și nici de măsura în care ele au roit continuu, extinzîndu-și aria de răspîndire, de-a lungul unei perioade de ordinul secolelor. Cert este că oamenii au purtat cu ei (și au transferat), o dată cu obiceiuri și tradiții, cu obiectele folosite pe locurile de baștină, și cuvînte, respectiv semne lingvistice ale unor obiecte, în sens larg, și ale unor noțiuni.

„Enigmaticul” rus. *kokuĵ* (*kukuĵ*) ar putea fi tocmai rom. *cucui*, transferat în etape succesive pînă la mari distanțe. Întemeietorii unor noi așezări, ajunși în stepă, au căutat; din motive amintite mai sus, locuri mai ridicate, locuri pe care le numeau *cucui*, și pe ele și-au înjghebat primele adăposturi și, pe măsura posibilităților și a trecerii timpului, și-au ridicat

¹⁶ *Ibidem*,

¹⁷ V. A. Zučkevič, *Mestnye geografičeskie terminy v toponimii Belorussii*, în MGT, p. 141.

¹⁸ Pentru alte sensuri și privitor la originea lui *gai* în limba română, vezi D. Gămulescu, *Elementele de origine sîrbo-croată ale vocabularului dacoromân*, București — Pančevo, 1974, p. 133.

¹⁹ V. A. Zučkevič, *art. cit.*, p. 141.

²⁰ Apud E. M. Murzaev, *Mestnye geografičeskie terminy i ih rol' v toponimii*, în MGT, p. 20.

²¹ Vasile Ioniță, *Cu privire la oronimul Carpați*, în SCI., XI, 1989, nr. 1, p. 53.

²² Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, București, 1977, p. 62.

²³ Vezi bibliografia la Șt. Meteș, *op. cit.*, *passim*.

și lăcașuri de cult, alături de care și-au îngropat morții, ceea ce ar explica sensul „cimitir“ al rus. *kokuĭ*, nefiind deci vorba de necropole propriu-zise. Cu timpul *cucui* — *kokuĭ* a început să semnifice „loc pe care se stabilește vatra unui sat“, chiar și cînd acesta nu se mai afla pe un loc ridicat, pe un *cucui*, încît putem spune că a devenit un termen specializat, pierzîndu-și caracteristica primară și principală, aceștia luîndu-i locul o altă caracteristică, un alt semu²⁴.

În concluzie la situația acestui cuvînt, sînt posibile două explicații capabile să-i dezlege enigmatică origine: cea a migrării, puțin probabilă dacă avem în vedere răspîndirea lui pînă în Siberia răsăriteană, deși articolul citat face doar pure afirmații, fără dovezi, și cea a descendenței comune a termenilor geografici din Rusia și din spațiul românesc dintr-un radical comun.arhaic²⁵.

3. Două categorii de nume topice cu o largă răspîndire în Banat, de tipul *Pogara* și *Polomul*, au fost pe larg discutate și explicate în privința originii lor, în două lucrări, încît nu vom mai reveni aici cu detalii²⁶. Fapte de toponimie existente în regiunile Kostroma, Tversk și Jaroslavsk²⁷ confirmă explicațiile date pentru toponimele românești, înregistrîndu-se o identitate perfectă, dacă se compară toponimia din cele două areale atît de îndepărtate. Pe de o parte toponimele românești *Pogara*, *Pogaru*, *Pogara cu Ciungi*, *Pogara Zahariei* etc., sau în formă primară, fără sufixul (slav) *po-*, *Gar*, *Gărcete* etc., de pe alta cele rusești, *Pogar'* și, respectiv, *Gar*²⁸, *Gariki*, *Garrjuški*, *Garevskoc*, *Garin*, *Garino* etc.²⁹. Autorul conchide: „denumirile de fi-nețe și pășuni, rezultate prin incendierea pădurilor, sînt în cea mai mare parte a lor denumiri postverbale dintr-o temă cu sensul «a fi suspus acțiunii focului»“. Toponimele cele mai răspîndite „sînt cele care provin din tema -gar- sau gar“, cunoscute în nord, nord-est și nord-vest, precum și în documente literare din secolul al XV-lea, în care se întîlnește și forma *garica*“³⁰.

La fel de frecvente sînt numele de loc de tipul *Polomul*. În românește aflăm: *Polomul*, *Polomul Mare*, *Polomul Mic*, *Poloamele*, *Polomna*, sau, în forma derivată, *Polomișul*, iar în rus. *Polom*, *Polomka*, *Polomskij Les*, *Poloma* etc³¹.

Poloamele din Banat, o înălțime acoperită cu pădure, la altitudinea de 800 — 900 m, a fost explicat (în Almăj) astfel: „acolo, vînturile doboară arborii și le rup crengile“. Existența unei teme *lom* în structura acestor

²⁴ Pentru diverse aspecte ale procesului de toponimizare a apelativelor topice și modificările care au loc, vezi Vasile C. Ioniță, *Aspecte ale procesului de denominație în toponimie*, în I.R. XLI, 1992, nr. 6, p. 345—346.

²⁵ Pentru răspîndirea apelativului topic *cucui* în afara granițelor românești, nu însă totdeauna sigură, vezi N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, p. 102; 105.

²⁶ V. Ioniță, *Nume de locuri* ... p. 132—135; idem, *Metafore ale graiurilor din Banat*, Timișoara, 1985, p. 38—39.

²⁷ Pentru cele de tipul *Pogara*, vezi Ju. S. Azarh, *Nazvanija pahotnyh i senokosnyh ugodnij v severnorusskikh gorah*, în MGT, p. 84—85; pentru cele de tipul *Polomul*, I. L. Trube, *Mestnye geograficheskie terminy v toponimii gor'kovskoj oblasti*, în MGT, p. 161.

²⁸ Pentru care se indică termenul geografic *gar'*, fără a i se preciza sensul (Ju. S. Azarh, *art. cit.*, p. 84).

²⁹ *Ibidem*, p. 85.

³⁰ *Ibidem*, p. 81.

³¹ I. L. Trube, *art. cit.*, p. 161.

toponime este evidentă. Iosif Popovici explică verbul *a (se) lomi*: „a doborî arbori, crengi“; cf. scr. *lomiti*, precum și blg. *lomliv* „rupt, sfărmat“, la care adăuga dr. *lom* „creangă ruptă, uscată“³².

În ceea ce privește toponimia rusească, în ținutul Gorki sînt foarte răspîndite toponimele de tipul *Lom (Lomovka)* și *Polom (Polomka)*. Există în jur de 30 de localități și ape curgătoare cu astfel de denumiri. Se citează, de asemenea, o mare suprafață de teren numită *Polomskij Les*, la nord de localitatea *Poloma*, care se traduce prin „Pădurea Polomită“ (= cu arbori căzuți, doborîți). Apelativele *lom* și *polom* sînt explicate de autori prin „pădure doborîtă de furtună“, explicație identică celei date de almăjeni. Există, de asemenea, o stație de cale ferată, la limita de nord-est a regiunii, numită *Bure Polom* (= pădure abătută de furtună).

Este adevărat că există aspecte asemănătoare și în sîrbă și bulgară. Așa, de pildă, pentru *pogară* scr. cunoaște pe *gar, gara* „resturi de combustibil nears“ cf. vb. *pogorjeti* „a arde complet, a distruge prin foc“, iar pentru *polom*, există și în scr. *polom*, sinonim cu *loman* „locuri degradate, cu pămîntul crăpat“. Blg. *poloma* are un sens foarte apropiat de cele amintite pentru română și rusă: „arbori ruși, vegetație distrusă de vînt sau de precipitații atmosferice“. Vb. scr. *polomiti* stă la baza a numeroase nume de locuri aflate în jurul localității Požarevac, în Slovenia, aproape de Pakrac, precum și a unor nume de sat din Sîrbia (regiunile Vran și Rudnička), precum și din Bosnia³³.

Faptul că *Pogară* nu există în graiurile și în toponimia din fosta Iugoslavie indică vechimea mai mare a acestuia decît a lui *Polom*. Banatul conservă forme arhaice, care, în parte, au dispărut din graiurile sîrbo-croate și aparțin epocii cînd o populație sîrbă s-a stabilit pe Valea Dunării și în culoarul Caransebeș — Orșova, în special după 1389, după căderea Țaratului Sîrb³⁴ sau, probabil, mai devreme³⁵.

Toponimia din spațiul rus și cea din spațiul sud-slav occidental a conservat forme arhaice slave; unele au dispărut atît într-o parte a blocului slav (în vest), cît și în cealaltă (în est), dar s-au conservat în toponimia Banatului, în Valea Dunării, în Almăj, în Munții Cerna și, în mică parte, în bazinul superior al Birzavei (în jurul Reșiței)³⁶. De altfel, numai toponimia le mai păstrează, căci apelativele comune sînt pe cale de dispariție. *Pogară* s-a păstrat sporadic, așa cum l-am înregistrat la Mehadia: „s-a văzut o pogară mare“, fiind vorba de un incendiu, și *polom* cu sensul „pămînt denivelat, crăpat“ (Belobreșca — Caraș-Severin).

În concluzie, aceste cîteva analogii din domeniul toponimiei relevă necesitatea cercetării și corelării unor fenomene onomastice nu numai din imediata vecinătate a limbii române, ci și din spații mai îndepărtate.

Este dificil de stabilit cauzele exacte ale fiecărui grup analog; oricum vor trebui luate în considerație atît existența unor radicali comuni străvechi,

³² Iosif Popovici, *Scrieri alese*, Timișoara, 1979, p. 258.

³³ Mulțumesc pe această cale colectivului redacțional al revistei „Onomasticky zpravodaj Československa Akademie Věd“ din Praga, care mi-au dat prețioase date și îndrumări privind acest ultim punct al articolului.

³⁴ Sever Bocu, *La question du Banat. Roumains et Serbes*, Paris, 1919, p. 36.

³⁵ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 70—71.

³⁶ Vezi lucrarea noastră, *Nume de locuri ...*, p. 132—135.

cît și cauze ulterioare : migrările de populații, împrumuturile, precum și conservarea în ariile laterale a unor forme arhaice. Este adevărat că limba română constituie o astfel de arie în lumea romanității, după cum Banatul este conservator prin excelență atît în aria romanității, cît și în cea a dialectului dacoromân, dar, pentru că toponimia românească a fost atît de puternic influențată de slavă, direct sau prin intermediul lexicului comun împrumutat din slavă, ea poate fi atrasă într-un demers care să facă obiectul cercetării elementelor conservatoare de origine slavă, mai ales că lucrările monografice privitoare la toponimia de origine slavă nu fac referință la toponimia românească, cum este de exemplu lucrarea monografică a lui Vladimir Šmilauer³⁷.

Decembrie 1993

Reșița, P-ța 1 Decembrie 1918, bl. 9, ap. 26

³⁷ *Přiručka slovanske toponomastiky*, Praha, 1970.

MARII IERARHI MOLDOVENI ȘI LIMBA LITERARĂ

GAVRIL ISTRATE

Limba română literară, ale cărei începuturi trebuie puse pe seama textelor de proveniență ardelenască din secolul al XVI-lea, în marea lor majoritate traduceri de cărți religioase, avea să facă pași mari în secolul al XVII-lea, când rolul de căpetenie în dezvoltarea ei revine moldovenilor. În secolul al XVIII-lea se accentuează, o bună bucată de vreme, rolul muntenilor, pentru ca, după 1780, prin Școala ardeleană, să treacă iarăși pe primul loc contribuția românilor de peste munți, care aveau să domine, în mod autoritar, toată cultura românească pînă în jurul anilor 1830. Din această perioadă datează începuturile învățămîntului național, inițiat, în Muntenia, de ardeleanul Gheorghe Lazăr, în deceniul al doilea al secolului al XIX-lea. Nu uităm, însă, că, înaintea acestuia și independent de influența ardelenilor, mitropolitul Veniamin Costachi pune bazele Seminarului de la Socola (1803), cea dintîi școală în limba națională din Moldova secolului al XIX-lea, unde aveau să fie aduși și profesori de peste munți. Acest seminar, cu limbă de predare română, a fost, după expresia autorilor *Dicționarului literaturii române (Slovník rumunsko spisovatelů)*, apărut la Praga în 1984, „prima breșă în școala medie grecească din ambele principate” (p. 30).

După 1830, făclia trece în mîna muntenilor, prin Heliade Rădulescu, întemeietorul „Curierului românesc”, prima noastră gazetă (1 aprilie 1829), după cum tot în Muntenia apar curentele înnoitoare în poezie, prin Iancu Văcărescu și, mai ales, prin Vasile Cârlova și Grigore Alexandrescu. Acțiunea aceasta, însă, avea să fie contrabalansată de moldovenii grupați în jurul revistei „Dacia literară” (1840), de al cărei nume se leagă, de altfel, și crearea limbii noastre literare moderne, prin Alecsandri, C. Negruzzi, Al. Russo și M. Kogălniceanu. Nu e deloc lipsit de importanță să amintim că în paginile acestei reviste și-a publicat munteanul Grigore Alexandrescu una dintre cele mai importante poezii ale sale, capodopera *Anul 1840*.

Am simțit nevoia acestei scurte introduceri pentru a aminti că limba română literară s-a dezvoltat prin eforturile cărturarilor din toate provinciile românești, într-o perioadă lungă de timp. Începutul a fost greu, dar drumul parcurs de această limbă a fost unul ascendent și el exclude ideea existenței unor dialecte literare, fapt subliniat, printre alții, de Eminescu, într-unul dintre articolele sale din „Timpul” (10 oct. 1881, p.1): „Epoca reformațiunii, răspîndindu-se prin periferii, au ajuns în Ardeal; calvinii începuseră a traduce cărți bisericești în românește pentru a atrage la Reformă și poporul românesc. Ei bine, biserica și domnii noștri au combătut reforma cu armele ei proprii. Au pus a se traduce cărțile bisericești în limba românească, au introdus limba poporului în biserică și stat, în locul celor străine

hieratice. *Dacă chiar ar fi existat înclinări de dialectizare a limbii noastre, ele au încetat din momentul în care biserica au creat limba literară, au sfințit-o, au ridicat-o la rangul unei limbi hieratice și de stat. Din acel moment trăsătura de unitate a devenit și a rămas limba și naționalitatea, pe când înainte românul înclina a confunda naționalitatea cu religia*" (s. n.)¹.

Fără îndoială că, la început, în primele traduceri, întâlnim o serie de elemente regionale, cum vom întâlni, până în momentul de față, la unii scriitori care nu s-au putut debarasa de influența graiului lor de acasă. Dar ideea unității de neam a fost, totdeauna, prezentă în conștiința oricărui cărturar. Textele din secolul al XVI-lea, spre exemplu, deși sînt toate de proveniență ardelenescă, se deosebesc între ele tocmai datorită faptului că au fost traduse în zone diferite. Aceste deosebiri sînt ușor de remarcat nu numai cînd avem în vedere raportul dintre manuscrisele „maramureșene” și tipăriturile lui Coresi, ci și cînd le raportăm pe acestea la limba *Paliei de la Orăștie*. Lucrurile se cunosc și nu este nevoie să stăruim asupra lor, nici să aducem, aici, probele deosebitoare. Ceea ce trebuie reținut este faptul că traduceriile coresiene, fiind tipărite, au căpătat de la început un ascendent asupra textelor rotacizante, spre exemplu, rămase în manuscris. Circulația mai mare a tipăriturilor, pe tot pămîntul locuit de români, le-a conferit acestora o valoare care avea să le impună drept model pentru toți cei care aveau să minuiască limba română, în continuare. Ele n-au rămas izolate de ceea ce s-a întîmplat în Moldova și în Muntenia, în secolul următor. Împotriva faptului că, după imprimarea, la Brașov, a *Cazaniei a II-a* a lui Coresi (1581), și, la Orăștie, a *Paliei* (1582), activitatea tipografică încețază pentru mai multe zeci de ani, cînd Varlaam, mitropolitul Moldovei, tipărea, la Iași, în 1643, *Cartea românească de învățătură*, ea făcea proba că se înălțase pe bazele puse de Coresi, între anii 1558—1581. Cu toate deosebirile care pot fi semnalate, sub raportul limbii, între textele coresiene și *Cazania* lui Varlaam, nu există, astăzi, nici un cercetător serios care să susțină că Varlaam și colaboratorii lui n-ar fi fructificat rezultatele cărturarilor brașoveni. Marea traducere de la Iași, se distinge prin puternice trăsături lingvistice moldovenești, între care una dintre cele mai evidente este palatalizarea labialei *f* (*hi* în loc de *fi*, *hiară* în loc de *fiară*, *hierbe* pentru *fierbe* ș. a.). Dar, împotriva acestui fapt, ea conține și numeroase elemente de origine ardelenescă pe care nu ni le putem explica în afara unei influențe directe a textelor coresiene. Semnalăm, în același timp, și prezența unor particularități de proveniență muntenească, de unde tragem concluzia Varlaam și colaboratorii lui au acționat, în mod conștient, în direcția unificării limbii literare, proces care nu se putea realiza decît prin contribuția tuturor graiurilor românești, din toate provinciile istorice.

Cel care știe și-a dat seama, mai întîi, de rolul pe care Varlaam l-a jucat în fundamentarea limbii noastre literare a fost tot Eminescu. Poetul, nemulțumit de stadiul în care se găsea limba scrisă în vremea lui, stăpînit de regretul că aceasta pierduse mult din savoarea de altădată, spunea : „Ba pentru că limba noastră cam veche, cu sintaxa ei frumoasă dar grea, cu multele ei locuțiuni, îi cam jena pe prietenii noștri, am dat-o de-o parte și am primit o ciripitură de limbă păsărească cu sintaxa cosmopolită, pe care cineva, dacă știe nițică franțuzească, o învață într-o

¹ Vezi M. Eminescu, *Opere*, vol. XII, București, 1985, p. 363.

lună de zile. *Bietul Varlaam, mitropolitul Moldovei și al Sucevei, care în înțelegere cu domnii de atunci și c-un sinod general al bisericii noastre, au întemeiat acea admirabilă unitate, care a făcut ca limba noastră să fie aceeași, una și nedespărțită în palat, în colibă și-n toată românimea* [s.n.], și-ar face cruce creștinul auzind o păsărească pe care poporul, vorbitorul de căpetenie și păstrătorul limbii, n-o mai înțelege².

Din limba textelor anterioare, din Transilvania, cărturarii moldoveni din secolul al XVII-lea au preluat o serie de forme verbale, păstrate în regiunile vestice ale țării pînă în momentul de față, printre care vom pomeni pe cele de imperativ, formate pe baza infinitivului lung: *nu adunareți* (p. 26), *nu fireți* (p. 26), *nu giudecareți* (p. 23), *nu grijireți* (p. 159), *nu o supărareți* (p. 66), *nu vă temereți* (p. 155), *nu uitareți* (p. 3). Iată cum se prezintă ele în context: „Pentru aceea vă rog, iubitorilor, *nu gonireți* de la voi svântul inger cu necurățiile voastre, nice *primireți* în loc de ingerul lui Dumnedzău ingerul Satanei” (ed. 1943, p. 380).

Din aceeași sursă provin construcțiile infinitivale de tipul *mi-ați dat a minca*“, în locul celor cu conjunctivul, „*mi-ați dat să mănînc*“, păstrate și ele, pînă astăzi, prin Banat, Crișana și Transilvania.

Alte forme verbale a căror origine trebuie căutată în graiurile de peste munți sînt cele de perfect simplu, *dziși*, în locul lui *zisei* (p. 31, 33), ca și prezentul *nu pate*, pentru *nu pățește* (p. 37): „ca să nu *pați* ceva mai amar” (p. 108, 110). Și *putredi* (p. 26, 29, 96), în locul lui *putrezi*, este tot de proveniență ardelenască.

Trăsăturile lingvistice ardelenesti sînt mult mai numeroase și nu le putem înșira aici pe toate. Vom mai menționa doar numele sărbătorilor *Dumineca Florilor*, pentru *Dumineca Floriilor* (p. 65) și *Gioi-mari*, pentru *Joia-mare* (p. 75), pe care le vom întîlni și la unii cărturari munteni de mai tîrziu, printre alții la Antim Ivireanul.

Pe baza fuziunii respective s-a putut ajunge la o bogăție de forme, fonetisme și cuvinte necunoscute textelor anterioare. Această bogăție duce spre ideea unei mai mari precizii în utilizarea cuvintelor și, mai ales, la minuirea, cu toată siguranța, a unui important număr de sinonime: *fată curată* — *fecioară* — *vergură*; *frică* — *spaimă* — *groază*; *averc* — *strînsoare*; *lăcomie* — *nesățiu*; *milă* — *dar*; *fiu* — *fecior* — *prunc* — *cocon*; *bolnav* — *beteag*; *liubov* — *dragoste*; *grăi* — *glăsui* — *vorovi* — *cuvînta*; *tvoreț* — *ziditor* — *făcător*; *izbăvi* — *mîntui*; *viețui* — *custa* și multe altele.

Bogăția neobișnuită a limbii, din *Cazanie*, a dus la presupunerea că această carte pare mai degrabă o lucrare colectivă decît una elaborată de un singur om. Este greu de crezut că, spre mijlocul secolului al XVII-lea, a fost posibilă stăpînirea unei asemenea bogății de către o singură persoană, oricine ar fi fost aceea. Ba s-a mers chiar mai departe și s-a afirmat că textul întreg ar fi fost elaborat în altă parte, probabil în Transilvania, și numai tipărit la Iași, unde avea să capete girul unei mari personalități culturale. Problema nu-i din cale afară de simplă, desigur. Cei care s-au gîndit la un asemenea lucru au plecat, pe de-o parte, de la ideea că în Transilvania, unde avea să fie difuzată în cea mai mare

* M. Eminescu, *Despre cultură și artă*, București, 1970, p. 218.

parte, n-ar fi putut fi tipărită, din cauza opoziției conducătorilor reformați și, pe de altă parte, pentru a avea eficacitate sporită și priză în rândul credincioșilor, a fost pusă sub girul celui mai mare ierarh român. Faima acestui ierarh era sporită prin faptul că el patronase sinodul de la Iași, din 1642, după cum mai târziu (1645) avea să tipărească cunoscutul *Răspuns la catehismul calvinesc*. Dacă ne gândim bine, observăm cum *Cazania și Răspunsul* . . . respectiv nu sînt decît două aspecte ale aceleiași realități și ne explicăm mai ușor de ce au fost difuzate în Transilvania cele mai multe dintre exemplarele *Cazaniei*. Cu toate acestea, nu putem fi de acord cu originea exclusiv ardelenescă a textului ei, fiindcă problema, pusă în forma aceasta, ridică alt semn de întrebare. Cum s-ar putea explica, atunci, numărul mare, de-a dreptul covârșitor, al particularităților moldovenești, care pledează pentru originea în estul Carpaților a textului? Răspunsul pare și mai dificil dacă ne gândim că în paginile *Cazaniei* întîlnim un anume număr de cuvinte ungurești, nemaicunoscute altor texte din epocă, greu, dacă nu imposibil de explicat în eventualitatea originii exclusiv moldovenești a redacției românești a cărții. Foarte probabil că, pînă la urmă, va trebui să acceptăm ideea unei lucrări cu caracter colectiv, la elaborarea căreia și-au adus contribuția cînturari din diverse regiuni ale pămîntului locuit de români, moldoveni, ardeleni și munteni, deopotrivă, consolidînd, prin însuși acest fapt, ideea unității sufletești și de limbă.

La valoarea documentară a *Cazaniei* lui Varlaam, conferită de prezența în paginile ei a unui bagaj lingvistic foarte bogat, în raport cu textele anterioare, trebuie adăugată, numai decît, valoarea în sine a acestei cărți, limba ei savuroasă, plină de frumuseți. Ne găsim, fără îndoială, în fața uneia dintre cele mai valoroase realizări din întreaga noastră literatură veche. Ea stă, cu adevărat, la baza prozei noastre artistice.

La toate cele spuse pînă aici mai trebuie adăugat un lucru. *Cazania* lui Varlaam s-a bucurat de cea mai mare răspîndire dintre toate cărțile noastre vechi. Întimplarea face să putem vorbi cît mai concret, în această privință. Începînd cu *Bibliografia românească veche* și cu cărțile de specialitate din trecut, cu lucrarea apărută la Cluj, în 1944, a lui Florea Mureșan, *Cazania lui Varlaam*, pînă la cele ale lui Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei* (Timișoara, 1979) și *Cazania lui Varlaam în Transilvania* (Cluj-Napoca, 1983), putem urmări punctele geografice în care au poposit diversele exemplare ale cărții în decursul timpului și unde sînt adăpostite cele mai multe dintre ele în momentul de față. Problema l-a preocupat și pe preotul Paul Mihail, autorul articolului *Circulația Cazaniei Mitropolitului Varlaam în biserica românească*³ și pe Octavian Schiau, într-un capitol special din lucrarea sa *Cînturari și cărți în spațiul românesc medieval*⁴.

Răspîndirea la care m-am referit, a *Cazaniei*, a făcut ca ea să contribuie, ca nici o altă carte veche, nu numai la fundamentarea limbii noastre literare, în mod direct, prin utilizarea de către cititori a numeroaselor exemplare în care a circulat ea, ci și la influența pe care a exercitat-o

³ În MMS, 1957, oct.—dec., p. 820—829.

⁴ Cluj-Napoca, 1978, p. 104—120.

asupra mai multor cărturari, care au retipărit-o, fără prea multe modificări, cum se vede din lucrarea citată a lui Florea Mureșan (p. XIV).

Dacă în *Codicile voronețean*, în *Psaltirea scheiană* și chiar în tipări-turile coresiene întâlnim pasaje confuze sau fraze de neînțeles, în *Cazania* lui Varlaam ne întâmpină pagini de toată frumusețea, în care nu există nici o disonanță și nici un cuvânt nelalocul lui. Superioritatea respectivă față de textele anterioare este conferită, în primul rînd, de limba vorbită după care s-au condus traducătorii cărții de la Iași. De fapt, nu e bine zis traducătorii. Fără să putem vorbi de un model sigur de la care va fi plecat Varlaam (cu colaboratorii lui!), pentru noi nu încapă nici o îndoi-ală că ne găsim, în realitate, în fața unei prelucrări a textelor evanghe-lice și nu avem a face cu o traducere, cuvînt de cuvînt, a unui text dat.

Așa cum frazele confuze, greu de înțeles, din unele texte din secolul al XVI-lea ne conduc spre ideea că ne aflăm în fața unor traduceri servile, dintr-o limbă străină, tot așa exprimarea clară din *Cazania* lui Varlaam, fraza ei fără fisuri ne întăresc concluzia că nu avem de a face cu o traducere propriu-zisă, ci cu o prelucrare în care numai ideea a fost împrumutată dintr-un text anterior, pe cîtă vreme exprimarea pune în lumină particularitățile individuale ale unui cărturar pe care nu ni-l ima-ginăm la masa de scris, aplecat asupra condeiului, ci, mai degrabă, în fața altarului, eventual pe amvon, explicînd credincioșilor cuvîntul evan-gheliei. De lucrul acesta ne vom putea da seama mai bine dacă nu uităm că nicăieri, ca în *cazanie*, cel care e pus să lămurească textul respectiv nu poate beneficia de o mai mare libertate de exprimare, în a-și valo-rifica posibilitățile de care dispune în mînuirea limbii.

Ne găsim, cu alte cuvinte, în fața unui text care reprezintă, după expresia lui B.P. Hasdeu și a lui Rosetti, *limba vorbită*, spre deosebire de *limba scrisă*, a traducerilor servile, anterioare. Caracterul *limbii scrise*, așa cum este ea înțeleasă de cei doi învățați, este determinat de trăsăturile ei *livrești*, de construcțiile care aduc aminte mai degrabă de originalele slave, după care au fost efectuate traducerile, decît de spiritul limbii proprii, evident, fără nici un dubiu, în *Cazania* lui Varlaam. Două citate, alese absolut la întâmplare, vor avea darul să-l convingă pe oricare dintre citi-tori de adevărul afirmației de mai sus, de cursivitatea limbii din această carte :

„Cînd petrece omul în fum, atunci îi lăcrimează ochii și de iușimea fumului doru-l ochii și orbăsc ; iară dacă iese la văzduh curat și la vreme cu senin, de să primblă pre lingă izvoară de ape curătoare, atunci sînt mai veseli ochii și mai curați, și sănătate dobîndesc din văzduh curat. Așa și noi, fraților, dacă intrăm în fumul păcatelor lumii aceștia, întru mîncări fără vreme și în beții, în lăcomia avuției aurului și argintului sa-telor și vecinilor, și într-alte pohte de păcate, atunce și nouă foarte lăcră-mează ochii sufletului nostru, și de iușimea aceluia fum înșelător durere și orbie foarte cumplită rabdă ochii noștri. Că a nimică altă nu să asemănă isprăvile noastre într-această lume, numai fumului. Și numai isprăvile noastre, ce și zilele și aii și viața noastră, toate ca un fum trec“ (ed. 1943, p. 160).

„Pentru aceea să gătăm cale largă cătră ceri, că lumea aceasta trece ca o umbră și binele ei se stinge ca un fum, iară scaunul dreptului giudeț se gătază și dzua cea înfricată ne așteaptă, întru care dreptul giudeț va

ședea giudeț și cărțile să vor deschide și faptele noastre să vor ceti înaintea a toată lumea. Pentru aceea, iubiților, să lepădăm dulcelele pîntecului nostru, să ne tindem mînule către mișei cu milostenie, să ne părăsim de rău și să facem bine, să tindem sufletele noastre spre rugă și trupul spre post, pentru ca să ne ierte Dumnezeu păcatele noastre și să le rază din cărțile giudețului său, și în locul acelora să scrie faptele noastre cele bune ce vom face. Pentru carile să ne spodobască să stăm de-a dreapta lui întru dzua înfricativului giudeț, împreună cu svenții săi și cu nuși să dobîndim cinstea binelui de veci întru împărăția ceriului, pentru mila și pentru liubovul său ce are spre oameni, căruia se cade slavă și cînte și închinăciune de la toate faptele întru veci netrecuți " (*ibidem*, p. 50—51).

Dacă facem abstracție de unele sensuri arhaice ale cîtorva cuvinte din fragmentele reproduse — *giudeț* (pentru *judecată* și *judecător*, deopotrivă !), *mișel* (pentru *sărac*, *nenorocit* !), *nus* (în loc de *dînsul* !), *liubov* (pentru *dragoste* !), *văzduh* (în înțelesul de *aer curat* !), să ne *părăsim* (în loc de *îndepărtăm*, *ferim* !) — ori de cîteva fonetisme la care limba literară a renunțat, între timp și nu le mai întîlnim decît în graiuri — *dirept*, pentru *drept* ; *giudeț*, în loc de *judet* și *judecată* ; *dzuă*, pentru *ziuă* ; *mînule*, în loc de *mîinile* ; *apă curătoare*, pentru *apă curgătoare* ; *aîi* adică *anii* ; *carți*, în loc de *cărți* —, constatăm o mare apropiere între modul cum este scrisă *Cazania* și vorbirea populară de astăzi, așa cum se aude ea în special în zonele de nord ale țării.

Așa cum Varlaam și colaboratorii lui au plecat de la modelul ardelenilor din secolul al XVI-lea, tot așa cei care au dus mai departe limba literară nu puteau face abstracție de progresul pe care l-au marcat, în scrisul nostru, cărturarii moldoveni dinspre jumătatea secolului al XVII-lea. Activitatea strălucită a lui Varlaam avea să fie preluată de un alt mare mitropolit moldovean, de învățatul Dosoftei, primul poet al literaturii noastre. Încă de pe la mijlocul secolului, cînd începe să se îndeletnicească cu o serie de traduceri care ni s-au transmis în manuscris, nesemnat, pînă spre anii 1660, Dosoftei a îmbogățit cultura românească cu o serie de cărți prin care Moldova avea să dețină, în tot acest timp, primatul în cultura românească. Cărțile respective, în proză și în versuri deopotrivă, sînt operele lui individuale, elaborate fără ajutorul unor colaboratori, importante cu atît mai mult cu cît prin ele se instaurează, în mod definitiv, limba noastră în cult.

Pe lîngă traducerile în proză, între care trebuie pomenită, în primul rînd lucrarea în patru volume, *Viețile sfinților* (Iasi, 1682—1686), prin care duce mai departe strădaniile înaintașilor, consolidînd drumul pe care avea să se dezvolte proza noastră artistică de mai tîrziu, Dosoftei ne-a dat și prima carte de poezie din literatura noastră, *Psaltirea în versuri* (Uniev, 1673), cu care începe, de fapt, poezia cultă românească. Deținător al unei culturi neobișnuite, înzestrat cu un mare talent literar și animat de o dragoste pătimașă pentru limba părinților săi, Dosoftei face dovada unor cunoștințe ieșite din comun și în direcția limbii. Marea bogăție de cuvinte, de forme și de expresii care ne întîmpină în cărțile sale face din el un veritabil înaintaș al lui I. Budai Deleanu și al lui M. Sadoveanu. El este singurul creator pe care îl putem alătura acestora, dintre toți cei care au trăit înainte de secolul al XIX-lea. Nici un alt scriitor nu le poate sta alături, sub raportul bogăției vocabularului la care au recurs.

Prin contribuțiile lui Varlaam și Dosoftei, limba noastră literară face un mare pas înainte, situînd Moldova, din acest punct de vedere, cu mult deasupra celorlalte provincii românești. Faptul nu ne poate surprinde, din moment ce lucrurile s-au petrecut la fel și în alte domenii de activitate. Ca în literatura religioasă se prezintă situația și în domeniul istoric, din aceeași perioadă. Cronicarii moldoveni se detașează, și ei, în mod sensibil, de cei din Muntenia și din Transilvania. Ceea ce au realizat Varlaam și Dosoftei în domeniul religios, au făcut Grigore Ureche și Miron Costin în cel al istoriei. Așa cum *Cazania* lui Varlaam și cărțile lui Dosoftei s-au bucurat de o răspîndire neobișnuită în celelalte provincii românești, tot așa cronicile moldovenilor au servit ca model mai ales celor din Muntenia. Și, privind realizările respective în ansamblu, comparîndu-le în rezultatele pe care ni le-au dat, trebuie să spunem că, în epoca respectivă, rolul literaturii religioase a fost mai important decît al celei cronicărești. Nu împărtășim, se înțelege, punctul de vedere al celor care, la un moment dat, au negat rolul literaturii istorice în dezvoltarea limbii române literare, pe motivul că ea n-a fost tipărită în timp, dar trebuie să convenim că, mai tîrziu, și anume în secolul al XIX-lea, prin influența curentului impus de „Dacia literară” (1840), prin V. Alecsandri, C. Negruzzi, Al. Russo și M. Kogălniceanu, după publicarea *Letopisetelor Moldovei* de către acesta din urmă, ea a jucat un rol deosebit atît în literatura propriu-zisă cît și în domeniul limbii literare. În cultura noastră veche, în schimb, literatura religioasă a jucat un rol hotărîtor. Varlaam și Dosoftei au fost deschizători de drum nu numai în cadrul preocupărilor legate de dezvoltarea bisericii și a învățăturii creștine, ci și în cel al păstrării ființei noastre naționale, prin apărarea limbii materne și a impunerii ei în cult, deci în rîndul maselor largi ale întregului popor.

Rolul acesta a fost subliniat, printre alții, de Eminescu, într-unul din articolele sale polemice, din „*Timpu*l” (3 aprilie 1882), cu ocazia răs-punsului pe care îl dădea oficialităților ungurești, în problema încercării lor de a-i deznaționaliza pe români:

„Pînă ce domnii maghiari vor pretinde de a-i maghiariza cu de-a sila [e vorba de poporul român!] zece milioane de guri și zece milioane de inimi vor striga în contra Austro-Ungariei, căci politicește putem fi despărțiți, dar unitatea noastră de rasă și de limbă e o realitate atît de mare și de energetică încît nici ignoranța, nici sila n-o pot tăgădui. Ei, să nu fi trăit Matei Basarab, nici Teofan al Ardealului, nici Varlaam al Moldovei, să nu fi fost suta a șaptesprezecea cu eroii și cugetătorii ei, vă puteați bate joc de noi încă mult timp, dar astăzi nu se mai poate. Azi limba este una de la Sătmăr pîn-în Cetatea Albă de lingă Nistru, de la Hotin pîn-în granița militară, azi datina e una, rasa e una, și etnologic e unul și același popor, care nu mai doarme somnul pămîntului și al veacurilor”⁵.

Importanța literaturii religioase pentru dezvoltarea limbii române literare a fost pusă în lumină de activitatea altor numeroși cărturari din trecut; ea nu se încheie în secolul al XVII-lea, cînd au trăit Varlaam și Dosoftei. Un alt mare ierarh moldovean, de al cărui nume este legat procesul dezvoltării limbii literare, este Veniamin Costachi, creatorul învățămîntului seminarial din Moldova, cum am amintit deja, dar și un sprijini-

⁵ M. Eminescu, *Opere*, vol. XIII, p. 90.

nitor dintre cei mai autorizați ai limbii române în lupta ei cu limba greacă, pe de-o parte, și cu cea franceză, pe de altă parte, care, amîndouă, asaltau școala din Moldova în ideea de a se impune în învățămînt, în dauna limbii naționale. Marele mitropolit a fost sprijinit, în această acțiune, de o serie de cărturari distinși, printre care trebuie pomenit, în primul rînd, Gheorghe Asachi.

Din cele de mai sus rezultă cum nu se poate mai limpede rolul deosebit de important pe care l-a jucat Mitropolia Moldovei și Sucevei în istoria culturii poporului nostru. Și de data aceasta, unul dintre primii cărturari care a descifrat acest rol a fost Eminescu, pe care ne facem plăcuta datorie de a-l cita din nou:

„Și n-a reprezentat Mitropolia Sucevei un principiu moral? N-a fost ea aceea care a dat regimul evanghelic populațiilor aservite din Polonia, n-a fost ea care a apărut intactă creștinătatea față cu agresiunea mahometană, n-a fost ea aceea care-n persoana lui Varlaam Mitropolitul au făcut ca duhul sfînt să vorbească în limba neamului românesc, să redeie în graiul de miere al coborîtorilor armîilor romane Sfînta Scriptură și percepțele blîndului nazarinean?”⁶.

Eminescu nu se oprește aici. El insistă mai tîrziu asupra rolului pe care biserica românească l-a avut nu numai în impunerea limbii naționale în cult, ci și în păstrarea unității ei și a poporului care^o vorbește, în susținerea acestei unități pe care n-au putut-o submina nici dușmanii ei din afară, nici hotarele despărțitoare de frați, din trecut: „[...] biserica lui Matei Basarab și a lui Varlaam, maica spirituală a neamului românesc, care a născut unitatea limbii și unitatea etnică a poporului, ea care domnește puternică dincolo de granițele noastre și e azilul de mîntuire națională în țări unde românul nu are stat [...]”⁷.

Combătînd Reforma cu armele ei proprii, cum spunea Eminescu, biserica românească, după ce și-a tradus singură cărțile necesare, a sporit talantul prin cultivarea continuă a limbii părinților noștri, pe care a așezat-o, ca temelie, la baza unităților tuturor românilor, pe deasupra frontierelor vremelnice dintre frați.

Marii ierarhi moldoveni Varlaam și Dosoftei și-au cîștigat, în această direcție, merite atît de mari, încît niciodată nu le vom putea prețui îndeajuns. Ei au luminat prin veac drumul tuturor truditivilor care aveau să țină un condei în mînă și, prin strădania lor, am putut ajunge nu numai la definitivarea limbii noastre în cult, ci și la o formă de exprimare superioară, care, prin Eminescu, avea să atingă, în a doua jumătate a secolului trecut, cel mai înalt nivel artistic.

Decembrie 1993

Universitatea „Al. I. Cuza”,
Iasi, b-dul Copou, 11

⁶ M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, p. 259.

⁷ M. Eminescu, *Opere*, vol. XIII, p. 80.

MISE EN ABÎME ÎN POEMUL LUCEAFĂRUL: „CONFESIUNEA“ CĂTĂLINEI

RODICA MARIAN

0. Prezentul demers este rezultatul unei lecturi integrale a poemului *Luceafărul*, implicînd o reinterpreta-re ce-și fundamentează demonstrația pe argumente de semantică textuală, în special pe analiza unei forme de intertextualitate internă, ca și prin corelațiile contextuale ori contextuale ale acesteia. Deoarece fragmentul de text numit convențional „confesiunea” Cătălinei face parte din subunitatea textuală distinctă, respectiv secvența-act IV, cea a întîlnirii dintre Cătălin și Cătălina, vom reveni la implicațiile discursive, precum și la cele semantico-sintactice ce particularizează contextul confesiunii față de cel al segmentului sau față de cel al textului întreg.

0.1. Fragmentul de text care concentrează în structurile sale ceea ce s-a numit *mise en abîme*¹ se găsește, după părerea noastră, inclus în confesiunea Cătălinei, ocupînd două strofe din cele cinci ale acestei introspecții ce face posibilă intuierea esențelor categoriale care evoluează în „povestea Luceafărului”, precum și a distanței separatoare: „Lucește c-un amor nespus / Durerea să-mi alunge, / Dar se înalță tot mai sus, / Ca să nu-l pot ajunge. // Pătrunde trist cu raze reci / Din lumea ce-l desparte... / In veci îl voi iubi și-n veci / Va rămînea departe...”.

Avansînd acest postulat, înțelegem să urmărim în demonstrație nu numai verificarea corectei puneri în adîncime a sensului major al poemului *Luceafărul*, prin cele două funcții la care și de care se dă seamă prin *mise en abîme*, ci și confruntarea rezultatelor obținute prin alte premise și metode de cercetare a textului, cum ar fi teoria lumilor posibile. Astfel, cele două lumi care-l recompun pe eroul cu două nume, Luceafărul și Hyperion, se regăsesc, ca prefigurare și reintegrare, în versurile mai sus citate, ca o proiecție a antiteticeilor disponibilități ale Cătălinei.

Dacă la nivelul semantic al fragmentului de text în care am identificat *mise en abîme* devine elocventă sinteza unei istorii care în momentul confesiunii încă nu s-a desfășurat textual, pe de altă parte nivelul sintactic își va evidenția relevanța în structura de adîncime a poemului, ca o posibilă ecuație a înțelesului său cel mai profund, tocmai prin dubla propagare a unui conector subînțeles în relația adevărurilor rostite de Cătălina: „Nu-l

¹ Lucien Dällenbach, *Inter texte et auto-texte*, în „Poétique”, 1976, nr. 27, p. 282–296. Cel care a denumit prima dată această tehnică *mise en abîme* a fost Gide. În eminescologie. Marin Mincu a folosit procedeul reflectant numit *mise en abîme* pentru analiza romanului *Gentiu pustiu* și, mai recent, pentru nuvela *Cezara*; vezi Marin Mincu, „Insula-n insulă”, în „Paradigma”, an. I, 1993, nr. 2–3, p. 1.

pot ajunge ... [totuși] / În veci îl voi iubi și [totuși] în veci / Va rămânea departe".

1. Arătam cu alt prilej² că, în faza întâlnirii cu realitatea posibilă a iubirii, Cătălina își multiplică *dar*-urile și, în loc de limpiditatea noncontradictorie a celei care visează și-și refuză infra-existențele celor două întrupări ale absolutului implorat („*Dar*ă pe calea ce-ai deschis / *N-oi merge niciodată*"), găsim acum un suflet mai complex și mai adânc marcat de sciziuni, ea rostind în acest segment de text cinci *dar*-uri. Primele trei opoziții adversative vor fi reacții ale sufletului său (de care *se prinsese* Luceafărul) față de tangibila apropiere a lui Cătălin, dispuse fiind pe diverse registre ale refuzului: — „*Da'* ce vrei mări Cătălin? ... *Dar* nici nu știu măcar ce-mi ceri, ... *Dar* un luceafăr răsărit / Din liniștea uitării ...". Următorul *dar* introduce inconfundabila intuire a legii-destin care-l va determina pe Luceafărul să devină Hyperion, „cel ceresc, cel din înălțimi, cel pe deasupra mergător", după adecvata descriere cuprinsă în semnificația sa etimologică. În sfârșit, cel de-al cincilea *dar* al Cătălinei din segmentul IV, cel care încheie și așa-numita confesiune, rezultă dintr-o autoanaliză ce poate conchide tranșant și retoric scindarea interioară: „De aceea zilele îmi sînt / *Pustii* ca niște stepe / *Dar* nopțile-s de-un *farmec sfînt* [...]".

1.1. Apariția în contextul confesiunii Cătălinei a ceea ce se detașează ca o punere în adîncime a sensului global al poemului este ori devine explicabilă cu numai prin firea dilematică a Cătălinei, care își relevă în acest moment de mare tensiune a textului complexitatea ei sufletească și spirituală, ci și printr-o atentă analiză a unor repere semantice ce diferențiază comportamentul eroinei, care este acum receptat prin faptul că *stă pe gînduri totdeauna*. În această postură de visare trează ea pare aceeași cu meditativa prinșesă de dinainte de cele două vise, a căror hieratice chemări și întâlniri cu metamerfozele Luceafărului au dispărut cu totul din memoria ei, iubirea de Luceafăr transformîndu-se într-o confesabilă stare de suflet. Uitarea întîmplărilor din vis, amplifică însă, aparent paradoxal, atmosfera fabuloasă a acestora, acel „luceafăr răsărit din liniștea uitării" fiind prima figură textuală din confesiunea Cătălinei care dă expresie sensibilității acestei eroine, deloc inconsistentă, așa cum am remarcat și într-o altă analiză. Astfel, unicitatea și singurătatea Luceafărului se impune cu intensitate simțirii celei ce se confesează și care se lasă nu „gîndită" cum crede I. Em. Petrescu, ci pătrunsă în întreaga ei ființă lăuntrică de dramatismul acestei condiții, dezvăluindu-și cu candoare preaplînul involuntar: „Și tainic genele le plcc, / Căci mi le împlcplînsul ...".

1.2. Trebuie să mai zăbovim asupra contextului situațional care face posibilă această confesiune, atestînd uitarea „dorului de inimă" și să relaționăm „dorul de moarte" de acel „în veci îl voi iubi și-n veci ...", pe de o parte, tot așa precum nelămuritul „farmec sfînt al nopților" Cătălinei poate fi receptat ca „vis de luceferi".

² Vezi Rodica Marian, *Conector sintactic, figură și personaj în Luceafărul*, în *SSL*, XXXIX 1988, nr. 4, p. 317–323.

³ Vezi argumente în această privință în Rodica Marian, *Dezublarea Cătălinei*, în „*Steaua*", XV, 1989, aprilie, p. 13–15 și idem, *Dezublarea Cătălinei — repere semantice*, în vol. *Relații interdisciplinare ale lingvisticii aplicate*, Cluj, 1991, p. 252–253.

⁴ I. Em. Petrescu, *Eminescu. Metode cronologice și vizuire poetică*, București, 1978, p. 164.

Neștiutoarea Cătălina nu suportă „uniunea afectivă cu ipostaza 'moartă' a stihilor”⁵, afirmă eminentul eminescolog E. Papu, opunînd-o pe ea și dorul ei de inimă acelui magnetism erotic eminescian, specific numai geniului și în care chemarea de moarte are accente atît de voluptuoase. Observația se potrivește însă numai fetei care visează, iar cea care își primește numele Cătălina în faza de după vise are o primă exclamație revelatoare, care-o contrapune situației din vis : „Dă-mi pace, fugi departe — / O, de luceafărul din cer / M-a prins un dor de moarte”. Se impune constatarea, împărtășită de un alt eminescolog, că folosirea acestui superlativ popular își păstrează întreaga ei încărcătură de originară semnificație, tinzînd spre absolutul pasiunii și spre anihilarea ființei⁶. Dar și mai important, din punctul de vedere urmărit în acest demers, ni se pare a fi faptul că numai de *luceafărul din cer* se conexează combustia maximă a sentimentului fetei, acel *dor de moarte*, care-și va avea în text un corespondent lămuritor, în răspunsul imediat următor acestei exclamații : „Dar un luceafăr . . . În veci îl voi iubi și-n veci / Va rămînea departe . . .”. Este limpede așadar conștiința unei depărtări, a unei distanțe ce face imposibilă contingența și care, tocmai de aceea, naște și propagă un dor de intensitate absolută.

1.3. Implicațiile stării de profundă indecizie exprimată spontan și cu sinceră candoare („— *Dar* nici nu știu măcar ce-mi ceri, / Dă-mi pace, fugi departe — / O, de luceafărul din cer / M-a prins un dor de moarte”) se nuanțează și se adîncesc — din punct de vedere semantic — în replica fetei de după ascultarea așa-numitei *ars amandi* : „Și rușinos și drăgălaș, / Mai nu vrea, mai se lasă // Și-i zise-ncet : — Încă de mic / Te cunoșteam pe tine, [...] Te-ai potrive cu mine . . . // *Dar* un luceafăr răsărit / Din liniștea uitării / Dă orizont nemărginit / Singurătății mării”. Apare evident astfel statornicia unei opoziții exprimată aici prin conectorul adversativ *dar* și care reflectă disjunctia ivită între dorul de inimă și dorul din suflet ; în momentul întîlnirii cu posibila iubire reală, în mod numai aparent paradoxal, dorul sufletească de *luceafărul din cer* atinge o cotă dominantă. Ceea ce nu putea înțelege și suporta în vis Cătălina devine acum un fel de misterios *farmec* complementar cu *iubirea de veci*, care, la rîndu-i, nu pare nicidecum vinovată ori duplicitară unui iubit real, încrezător încă în șansa lui de-a cuceri și sufletul vrăjit de absolut al fetei.

1.4. În primul segment al poemului, în starea de absolută izolare, meditativa preafrumoasă fată putea aduna în dorul ei integralitatea anti-nomică a dorului de inimă și de suflet : „Visînd . . . / De dorul lui și inima / Și sufletu-i se împle”. Chiar dacă visarea trează justifică îndeajuns amplitudinea dorului, este sigur că această polaritate a dorului este legată încă de felul nelămurit al așteptărilor închise în colivia înfinit orgolioasă a preinițierii. Noaptea și mai ales sub imperiul somniei (textul este neechivoc în această privință : „Iar ea vorbind cu el *în somn* . . .” și apoi „Și iarăși, noaptea, vine / Luceafărul deasupra ei [...] // Ea trebui de el în somn / Aminte să-și aducă / Și dor de-al valurilor Domn / De inimă-o apucă”),

⁵ Edgar Papu, *Lumini perene*, București, 1989, p. 32.

⁶ Mihai Eminescu, *Luceafărul*. Tabel cronologic, prefață, comentarii și bibliografie de Marlin Mîncu, București, 1978, p. 41.

dorul își reduce impulsul la eroticul senzorial și nu se mulțumește cu hicrofaniile parțiale ale Luceafărului *de sus*. Dorul de inimă pretinde partenerului o condiție similară: „Tu te coboară pe pământ / Fii muritor ca mine” și este definit semantic printr-un verb ca *a îndrăgi* („Dar dacă vrei cu crezămint / Să te-ndrăgesc pe tine”), în care încărcătura spiritual-metafizică și chiar afectivă este cu mult mai mică decât în verbul *a iubi*. Răspunsul Luceafărului conține o necesară valoare expresivă, tocmai prin opoziția celor două semnificații verbale: „Tu-mi ceri nemurirea mea / În schimb pe-o sărutare, / Dar voi să știi asemenea / Cît *te iubesc de tare*”. Totuși, contrastul dintre natura celor două sentimente, demonstrată peritient de D. Caracostea⁷, în faza începutului poveștii de dragoste (vezi antiteza expresiilor *dorința-i gata* și *îi cade dragă fata*) nu se poate susține ca fiind o traiectorie constantă în poem și cu atât mai puțin determinantă pentru sensul global al poemului. Aceasta pentru că însăși Cătălina, cea de după vise, va prelua dominanta nesațiului sufletesc și va spune: „în veci îl voi iubi”, proiectînd durativ intensitatea din „cît te iubesc de tare”.

1.5. Pornind de la starea de dorință (*dorința-i gata*), visele fetei vor propulsa un dor mai pămîntean decât introspecția trează asupra sufletului și a dorului său absolut. Cătălina uită tot ce era consecința chemărilor dorului de inimă din vis; în schimb, nu poate uita adîncul lor în care Luceafărul o urmase „de suflet să se prindă”. Confesiunea Cătălinei atestă în structurile sale semantice și stilistice contaminarea ființei pămîntene de tainicul fluid al *farmecului sfînt*, de năzuința statornică spre acel altceva al împlinirii depline, spre lumina înaltă și intangibilă care mereu *rămîne departe*. Acest revelator fragment de text este totodată o depășire a dorului de inimă, prins acum în iminența imediată („te-ai potrivi cu mine... *Dar* [...]”) și o întoarcere în vis prin acel *dor de moarte*, ca un prea plin al sufletului în care pătrunsese „Luceafărul din cer”. Așadar există bune temeiuri pentru a defini starea Cătălinei din momentul confesiunii ca rezultat a unui proces de „luciferire”, termenul acesta rebarbativ fiind totuși mai exact decât ceea ce Dan. C. Mihăilescu numea „hyperionizare”⁸, întrucît pentru Cătălina, Hyperion atît ca nume cît și ca ipostază textuală *rămîne* o abstracțiune inaccesibilă. Revelația esenței interioare a Luceafărului se petrece în altă lume decât cea a Cătălinei, exact în acea lume *ce-l desparte* de ea, așa încît Cătălina nu receptează în mod direct fața hyperionică a personajului; ea, pînă la sfîrșitul poemului, „Ridică ochii. *Vede / Luceafărul*”, adică vede acea față a eroului care se integrează lumii reflectată în conștiința umană.

1.6. Printre alte argumente semantice care conduc spre reevaluarea portretului Cătălinei din momentul confesiunii, detașîndu-l prin comparație de ceea ce o caracteriza în primele trei segmente și contribuind în mod decisiv la justa înțelegere a atitudinii eroinei din segmentul final, trebuie să analizăm implicațiile elementului constant al invocațiilor rituale ale Cătălinei: „pătrunde [...] în *gînd*”.

Identificîndu-l pe Eminescu ca un poet al *gîndului* și nu al *gîndirii*, Edgar Papu⁹ observa cu finețe (rafinîndu-și demonstrația în polemica cu

⁷ D. Caracostea, *Aria cîntutului la Eminescu*, Iași, p. 359–360.

⁸ Dan C. Mihăilescu, *Perspective eminesciene*, Bucușști, 1982, p. 133–134.

⁹ Edgar Papu, *op. cit.*, p. 152.

Ioana Em. Petrescu¹⁰, pentru care la Eminescu n-a existat o deosebire de sens între termenii *gîndire* și *gînd*): „*Scrisoarea I* și *Luceafărul*... arată deopotrivă că *gîndul* este... exponentul sintetic al întregului conținut care umple existența unei ființe”. Acest spațiu lăuntric, cu coloratură intens afectivă este, după părerea noastră, înțelesul potrivit al sintagmei *în gînd* din invocația Cătălinei, iar verbul supraordonator *pătrunde* potențează dorința arzătoare ca Luceafărul invocat să străbată și să ocupe întreaga ființă intimă a fetei visătoare, toată simțirea și sensibilitatea ei, ființa întregă cu integralitatea conștiinței sale. Disociațiile în jurul cărora eminescologul Papu glosează lexemul *gînd* nu au însă în concepția sa nici o urmare asupra profilului Cătălinei, care i se pare că a „ieșit pînă la urmă tot atît de inconsistentă ca și noul ei partener”¹¹. Faptul că, în faza întîlnirii cu Cătălin, tinăra fată demonstrează o acută înțelegere reflexivă a distanțelor separatoare dintre ea și Luceafărul invocat în vis, fiind totodată adînc marcată de aura de absolut a dramaticii lui singurătăți, dovedește că Luceafărul a pătruns în *gîndul ei*, luminîndu-i sufletul, chiar dacă nu s-a putut instala decît ca infra-existență eșuată în *casa* sau în *viața* ei. Trează fiind, depășind hotărnicile inflexibil pămîntești ale visului, Cătălina confirmă impregnarea întregii sale ființe de atributele unicității luceferiene. În această postură, pe care anticipam a o numi mai introspectivă decît visele, din cauza tensiunilor acumulate între starea onirică și cea de reverie, eroina se substituie, cu toată ființa ei, gîndului de Luceafăr și încă o dată nu este deloc întîmplătoare emblematica ei receptare ca fiind „pe gînduri totdeauna”.

Se cuvine să remarcăm în această ordine de idei că *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*¹², glosează inadecvat aici expresia *a sta pe gînduri* = a medita, a visa, a gîndi la..., subordonînd-o sensului generic definit prin sinonimele „reflecție, meditare, cugetare”. Luînd aminte la corelațiile de semantică textuală care circumscriu sensul termenului *gînd* în poemul *Luceafărul*, vom constata o anume dinamică în text a lexemului *gînd*, reapariția sa la mari intervale fiind semnificativ implicată în momentele-cheie ale segmentelor respective (II, III, IV, V, VI). Semnalăm că termenul are întotdeauna sensul de „exponent integral al conștiinței” ori „suflet”, că apare în limbajul Cătălinei ori despre ea și că singura excepție, „gînd purtat de dor”, făcînd parte din singurul segment-act din care eroina lipsește (în V se desfășoară zborul Luceafărului și dialogul cu „demiurgul”), este un transfer dinspre „dorința” Cătălinei.

Revenind la momentul confesiunii și la postura eroinei ce *stă pe gînduri totdeauna* și avînd în vedere că acum își va revela, în toată amplitudinea, sufletul ei atras de nemărginire și absolut, putem glosa aceea stare ca o cufundare în sine și ca o abandonare de sine în voia gîndului de Luceafăr, așa încît Cătălin are intuiție cînd o definește atît prin *starea pe gînduri*, cît și prin *visul de luceferi*.

1.7. Concertînd aparițiile textuale ale cuvintelor *gînd* și *dor*, vom constata că ele sînt intim legate de portretul semantic al Cătălinei. Faptul este important pentru adecvata analiză a acestui personaj atît de orop-

¹⁰ I. Em. Petrescu, *op. cit.*, p. 100.

¹¹ E. Papu, *op. cit.*, p. 151.

¹² București, 1968.

sit de varii interpretări și atât de excesiv reconsiderat în exegezele mai noi. În orice caz, stăruind puțin asupra „accepțiilor” *dorului* Cătălinei impresionează gama sentimentelor exprimate prin el, ceea ce ni se pare că justifică într-un fel demonstrația lui G. Munteanu¹³, pentru care eroina din *Luceafărul* este exponențială pentru condiția umană în genere, așadar ea ar reprezenta, mai mult decât celelalte „voci” ale poemului, sufletul eminescian. Nuanțele *dorului* se circumscriu, ca și cele ale gândului, contextelor care o prezintă pe Cătălina ori vorbirea ei (în segmentele I, III, IV și tot IV), cu excepția sintagmei „gînd purtat de dor”, care-l substituie pe *Luceafăr* în momentul dramatic culminant al zborului său.

Faptul că atât *gîndul* cît și *dorul* se reunesc în această construcție metaforică și-l surprind pe *Luceafăr* în condiția sa dinamică absolută, venind — în sens strict textual — din *gîndul* și *dorul* Cătălinei, (tot așa cum coborîse *Luceafărul* în *gîndul* = sufletul ei, făcînd-o să simtă durerea și farmecul nemărginirii și al imposibilului cu atât mai mult cu cît era mai aproape de limita concretului erotic), arată întrepătrunderea atributelor semantice dintre cei doi eroi inițiali ai poemului și dezvăluie apartenența lor la o lume posibilă comună, în pofida celebrei axe sus-jos¹⁴.

1.8. Diferența esențială dintre momentul confesiunii, cu iminența împlinirii *dorului* de inimă, și scena din finalul poemului cînd „Ea, *îmbătată de amor*, / Ridică ochii. Vede / *Luceafărul*. Și-n cetișor / Dorințele-i încrede” este tocmai uitarea a ceea ce intuise în „liniștea uitării” de sine. În acele clipe de zbcium înțelesese foarte bine că *Luceafărul* în *veci va rămînea departe*. Eroarea ei tragică, dar și binefăcătoare — făcînd posibilă statornicia în firea omenească a dualității oricăror năzuințe, de la finit la infinit, de la infinit la finit — este în primul rînd *încrederea*. Este de două ori în eroare, mai întii că ultima ei invocație magică se adresa *Luceafărului* care nu mai era *Luceafăr*, ci devenise *Hyperion*; ea nu știe că acela care i se *prinsese de suflet* a trecut prin vămile *uitării oarbe*. Cel care *pornise*, la începutul segmentului V, în zborul spre „al neființei adăpost”¹⁵ era *Luceafărul*; cel care *se întoarce la locului lui menit din cer*, la începutul segmentului VI, devenise *Hyperion*, marcînd prin adoptarea noului nume, revelația ființei sale interioare, deci salvarea într-o altă lume posibilă.

Cea de-a treia chemare a *Luceafărului* cade pe un teren neprielnic, foarte departe de învelișul ciclic al celor trei încercări ale iubirii din basmul românesc, iar dislocarea ultimei încercări față de primele două este agravată și de faptul că textul nu mai precizează că ea îl cheamă

¹³ George Munteanu, *Eminescu și eminescianismul*, București, 1987, p. 256–257. În sens (pus, vezi S. Paleologu-Matta, *Eminescu și abisul ontologic*, București, 1994, p. 123, reafir-mînd că paradigme ca „farmecul sfînt” și „dorul de moarte”, fiind chei de boltă ale liricii eminesciene, nu pot fi proprii Cătălinei care e „incapabilă de o atare elevație și înțelegere”. deși această secvență „de mare interioritate ... e atribuită fetei”.

¹⁴ Vezi celebra teorie a lui D. Caracostea, în care se dezvoltă argumente de expresie și structură care ar susține valori în total contrast între spațiul estetic titanic al *Luceafărului* și cel opus al Cătălinei (*op. cit.*, p. 330–421).

¹⁵ În foarte interesanta variantă, notată de Perspssicius cu litera B, celebrele versuri „Nu e nimic și totuși e / O sete care-l soarbe” aveau forma „Al neființei adăpost / Și al uitării oarbe” (vezi M. Eminescu, *Opere*, vol. II, ediție critică îngrijită de Perspssicius, Bucu-rești, 1943, p. 402; ediția o vom cita în continuare cu sigla O.II).

în somn, ci îmbătătată de amor, stare de grație, fără îndoială, în care o nebuloasă interiorizare reînvie visele profunde în șoapte de taină : „Și-nce-tișor / Dorințele-i încrede”.

1.9. Reluarea ritualicei invocații către Luceafăr după împlinirea dorului de inimă spune mult despre natura sentimentelor Cătălinei și despre statornica ei aspirație spre acel altceva al împlinirii depline. Dincolo de semnificantele modificări ale formulei¹⁶, în cea din urmă rostire a invocației se mențin constante cele două verbe, *pătrunde* și *luminează*, ca și elementul *în gînd*, conferind astfel condiției umane dorita aură de lumină din suflet : „Pătrunde-n casă [sau codru] și *în gînd* / Și viața-mi [sau norocu-mi] *luminează* !”.

1.9.1. Semantica textuală și dinamica unităților ei semnificante ne semnalizează totodată o altă importantă explicație a pierderii magicei puteri în cazul celei de-a treia chemări a Luceafărului, și anume faptul că în evoluția textului această ultimă reluare a motivului-refren a fost precedată de un fel de variantă a sa, rostită de împătimitul Cătălin : „Cu farmecul *luminii* reci / *Gîndirile străbate-mi*”. Statutul de variantă ori parafrază, inclusiv apariția *gîndirilor* în loc de *gînduri*, au fost lămurite de o altă exegeză¹⁷, dar, din punctul nostru de vedere, trebuie relevată această reduplicare a chemării sensului deplin (lumina asupra *gîndului* sau a *gîndirilor*), precum și interpunerea implorării lui Cătălin, înrobite *sub raza ochiului semin* al iubitei, înainte ca ea să-și ridice ochii la Luceafăr. Ceea ce face ca ultima ei chemare către Luceafăr să sune oarecum în gol este și faptul că eroina devenise subiectul implorării, și în această postură nu răspunde celui care-i invocă *lumina rece* și *farmecul* ei, ci repetă invocația adresînd-o la rîndu-i „făcătorului de lumină” care este Luceafărul și care *se înalță tot mai sus*, după cum intuisese în confesiune.

1.9.2. Faptul că-i *încrede dorințele* ei din *codru*, uitînd că nu-l poate *ajunge*, dovedește încă o dată eroarea Cătălinei, care, pe lângă necunoașterea modificării Luceafărului, nu vede nici consecințele modificărilor instalate în condiția ei de după confesiune. Dacă n-a uitat *visul de lăce-feri* (dimpotrivă l-a contaminat pe Cătălin cu *farmecul sfînt al nopților ei*), pe de altă parte, cea de acum (ea din cei „doi copii cu plete lungi, bălaie”), se depărtează, aproape ca și la începutul reveriei, de înțelegerea esenței Luceafărului și a înseși sentimentelor ei.

Reflexiva conștiință a distanței separatoare, acută și dramatică în confesiune (*lumea ce-l desparte*), ca și profunda antiteză generată de disponibilitățile dedublării Cătălinei (*te-ai potrivi cu mine... / Dar un luceafăr [...]*) se estompează în favoarea revenirii la polaritatea complementară a dorului și de inimă, și de suflet. Numai că integralitatea *dorinței* ideale de la începutul legăturii lor prin vedere („îl vede azi, îl vede mîni / Astfel *dorința-i gata*”) se pulverizează în *dorințele* dominante în spațiul de împlinire al erosului eminescian care este *codrul*, așa cum *norocul* restrînge zodia cît de cît ilimitată a *vieții*.

¹⁶ V. Cuțitaru, *Metamorfozele lui Hyperion*, Iași, 1983, p. 187, vede în aceste modificări justificări pentru a conchide : „viața spirituală a Cătălinei ne apare sărăcită și îngropată definitiv în mocirla vieții comune”.

¹⁷ Edgar Papu, *op. cit.*, p. 151.

1.9.3. Deși în confesiune intuiția ingenuă a Cătălinei presimțise că Luceafărul invocat și iubit în *veci va rămînea departe*, sub impulsul unei stări de transă (*îmbătățită de amor*), asigurînd în sine atmosfera nebuloasă a unui fel de somnie, copila își *încrede* cu seninătate *dorințele* inimii celui pe care-l iubea cu sufletul (în confesiunea era surprinsă și deznădejdea ce însoțește această iubire ce trece peste toate limitele despărțitoare „Pătrunde trist cu raze reci / Din lumea ce-l desparte... / În veci îl voi iubi și-n veci / Va rămînea departe...”).

Reînnoita ei nevoie de Luceafăr este deci o statornicie a sufletului, iar prea plinul inimii (*îmbătățită de amor*), în loc s-o mulțumească, o întoarce la deplinul *gîndului* (cu semnificația „suflet”, „conștiință”). Conexată de revelantele modificări ale formulei de descîntec magic, constanta „în gînd” traduce nestrămătata ei încredere în lumina ce trebuie să coboare și asupra norocului, și asupra gîndului. Dar *norocul* care pare a avea în ultima rostire a invocației sensul de „soartă, destin favorabil” se lămurește a fi incompatibil cu „lumea” celui devenit Hyperion și care se delimitează, prin opoziție, chiar de *cercul strîmt* în care pămîntenii sînt *petrecuți* de *noroc*. Semnificația cuvîntului *noroc*, atît din contextul invocației, cît și cea din răspunsul lui Hyperion, plasat în text destul de aproape, se poate circumscrie cu mai multă precizie apelînd la variantele poemului: „Trăiți în cercul vostru strîmt / Și în favoarea sorții” (O. II, 443), dar și „Trăind în cercul vostru strîmt / Iubirea vă petrece” (*ibidem*).

Se poate deduce așadar că *noroc* ar însemna împlinirea dorului de inimă, cel care domina și visele fetei, căruia i se opune tranșant în final lumina lăuntrică, nelimitată și *rece* a sufletului, adică a *gîndului*. Aceasta reiese limpede din confruntarea semantică a variantelor versurilor finale: „Ci eu, în lumea mea, mă simt / Nemuritor și rece” și „Ce eu în sufletul meu simt / E nemurirea rece”. Așadar lumea lui Hyperion este cea care transcende senzitivul în plan pur sufletec, este o stare de spirit în care *nemurirea* se poate *simți*, ca o nelimită și un fără sfîrșit, iar prin antiteza cu *cercul strîmt* al *iubirii* lumea sufletului hyperionic nu este închisă și nici determinată de un eventual *noroc*.

Cătălina rămîne consecventă în a se raporta la Luceafăr ca la o stea care-ar putea să-i veșnicească *norocul*, dar ea uită ori nu știe că Luceafărul pornise în chip de *gînd purtat de dor* spre o *altă soartă*. Ea nu știe însă — aici textul nu lasă nici un dubiu — care erau argumentele *părintelui* ceresc în a refuza Luceafărului-Hyperion dorita *oră de iubire*. Pentru demonstrația de față este important de amintit că opoziția din finalul poemului între *cercul strîmt* al *norocului* și *lumea*, adică natura lui Hyperion, fusese avansată în discursul demiurgic: „Hyperion, ce din genuni / Răsai c-o-ntreagă lume... / Ei doar au stele cu noroc / Și prigoniri de soarte, / Noi nu avem nici timp, nici loc, Și nu cunoaștem moarte”.

1.9.4. Hyperion va avea privilegiul de a *vedea de sus* precaritatea *norocului* și va înțelege de ce limita din *cercul strîmt* al *iubirii* nu este pe măsura dorului său nemărginit, dar va vedea și că *norocul* aduce neliniște și zbucium, așa cum dovedește extatica „rugăciune” a lui Cătălin,

cel din momentul cuceririi¹⁸, și nu împlinește setea de repaos. Întrebarea cea mai tulburătoare care se poate pune în legătură cu *încercarea* Cătălinei (în ultima ei invocație către Luceafăr) este dacă înlocuirea termenului *viață* cu *noroc* atrage într-un fel nemijlocit refuzul celui care „tremura ca alte dăți ... Dar nu mai cade ca-n trecut”. De ce descintecul „viața-mi luminează” are magica putere de-a-l *rupe din locul lui de sus* pe Luceafărul, iar acum această stea pe care ea o crede cu *noroc* nu mai vrea să-i binecuvînteze mica ei cucerire? Împlinirea dorului de inimă închide viața într-un cerc strîmt, pe cînd *viața* care-și așteaptă *norocul* are încă amplitudinea dorului de suflet, așteptarea poate nemărgini dorul pînă la uniunea dintre inimă și suflet (corelativul și... și... apare la început: „De dorul lui și inima Și sufletu-i se împle”).

1.9.5. Așteptarea și depărtarea de datul imediat al oricărei posibile împliniri are mirifice forțe potențatoare, fiind aceasta una dintre fundamentalele intuiții ale excepționalului univers poetic eminescian, care prinde concretețe măiatră în radiografierea sentimentelor Cătălinei, antrenate cu tot „adîncul” lor pînă la suprafața textului. În momentul de tensiune interioară al confesiunii, Luceafărul este receptat în toată dramatica lui unicitate și nemărginire, reflex al intensității simțirii sale interioare: „Dar un luceafăr, răsărit / Din liniștea uitării, / Dă orizon nemărginit / Singurătății mării”. Această imagine se schimbă substanțial după împlinirea *norocului în codru*, în pofida precizării „ca alte dăți”, îngustînd marea nelinitei și reducînd-o la cadrul concret al scenei de iubire: „El tremură ca alte dăți / În codri și pe dealuri, / Călăuzind singurătăți / De mișcătoare valuri”. Prima remarcă privește pulverizarea în pluralul „singurătăți” care are — din punct de vedere semantic — consecințe care se cer coroborate cu transformarea *dorinței* în *dorinți*. Pe de altă parte, singurătatea este acum multiplicată și se referă la *mișcătoarele* destine omenești, cu tot *norocul* lor trecător, dacă avem în vedere că *valurile* poartă conotația intratextuală pe care au dobîndit-o în discursul demiurgic, unde sinonimia oameni = valuri este evidentă: „Dar piară oamenii cu toți, / S-ar naște iarăși oameni... Cînd valuri află un mormînt / Răsar în urmă valuri”. Analiza de semantică textuală a *valurilor* ne obligă să observăm că, în imaginea reacției Luceafărului din final, *valurile* nu mai sînt, ca în confesiune, *ale apei*: „Cînd ale apei valuri trec / Călătorind spre dînsul”, așa precum nici Luceafărul nu mai este al *valurilor Domn* pentru Cătălina, ea numindu-l astfel numai în vis, unde era singurul Domn („Iar ea vorbind cu el în somn [...] — O, dulce-al *noptii mele Domn*”).

1.9.6. „Tremurul” este semnul existențial al Luceafărului (încă la început „El *tremure-n* oglindă”¹⁹), dar reapariția lui alături de precizarea că *nu mai cade ca-n trecut* confirmă cît de profundă fusese presimțirea Cătălinei din confesiune, prefigurînd semnificația din finalul poemului: „Pătrunde trist cu raze reci / Din lumea ce-l desparte [totuși]... Va rămînea departe”. Raportul profund de concesiune poate fi înțeles și în

¹⁸ Argumente despre postura finală a lui Cătălin, în articolele noastre *Cătălin — coordonate semantice ale unui portret textual*, în „Limba și literatură”, nr. 1, 1987, p. 20—28 și *Finalul Luceafărului — argumente semantice pentru o armonie a „singurătăților”*, în CL, XXXVI, 1992, nr. 2, p.

¹⁹ I. Constantinescu, *Moștenirea modernilor*, Iași, 1975, p. 36.

sens invers *în veci va rămînea departe*, adică *în lumea care-l desparte* de Cătălina și de toți ceilalți, dar totuși *pătrunde* din acea altă *lume* a lui, ceea ce înseamnă că cele două poziții categoriale opuse, omul cu determinarea lui individuală și Hyperion „cel ceresc“, deși nu pot nici unul învinge imposibilul și nu pot accede la o soartă — fiecare și-o dorește în felul său —, par să comunice prin acea *pătrundere a razelor reci*. Chiar dacă dinspre pămînt acele raze sînt numai o iluzie, un *tremur*, și chiar dacă replica lui Cătălin, cel atît de transfigurat în final, această lumină este încă implorată să pătrundă: „Cu farmecul luminii reci / Gîndirile *străbate-mi*“.

1.9.7. Am stăruit asupra contextului situațional al ultimei invocații a Cătălinei către Luceafăr pentru a-i releva deosebirile față de conținutul și situația confesiunii ce se adresa lui Cătălin. Spontana *încredere a dorințelor* din final pare o prelungire a viselor, protejînd prin reiterarea formulei de chemare atmosfera lor magică. Dar această reptroiectare se suprapune peste o schimbare în însăși substanța faptului dorit. Pe cînd în vis Cătălina cerea absolutului, idealului să devină real, acum îi cere acestuia să transforme în ideal, în absolut, realul între timp coborît în viața ei și devenit *noroc*. Ea uită de data aceasta nu numai că idealul coborîse în visele ei și că ea îl refuzase din cauza inadecvării la limita realului, ci și luciditatea fulgurantă din confesiune, pe cînd intuia că iubirea ideală, adică sentimentul înalt, „se înalță tot mai sus, / Ca să nu-l pot ajunge“. Termenul *uitare* se referă în discursul nostru, în mod evident, la faptul că expresia și semantica textuală a segmentului de text analizat nu reține nici o consecință de sens privind faptele desfășurate în alte momente ale evoluției personajului în poem. Tot astfel foloseam cuvîntul *uitare* pentru a da seamă de faptul că în expresia concretă, textualizată a confesiunii nu regăsim nici un element care să fie urmarea logic-narativă a ultimului dialog din vis cu Luceafărul, sau măcar al tranșantei ei condiții: „Dar dacă vrei cu crezămînt / Să te-ndrăgesc pe tine, / Tu te coboară pe pămînt, / Fii muritor ca mine“.

1.9.8. Acest hiat textualizat al memoriei Cătălinei ar putea părea intenționată, eventual pudică, eludare a istoriei de dinaintea întîlnirii cu predestinata soartă a iubirii, dacă n-ar fi contrazisă de strania și mistică impudoare a confesiunii însăși, în care se spune de drept mai mult și mai grav decît ar fi lăsat să se deducă faptele și replicile ei din vise. Confesiunea va explicita de fapt ceea ce spontana ei exclamație o făcuse încă la prima tentativă a lui Cătălin: *Dorul de moarte* față de Luceafărul din cer, chiar dacă e nevinovăție sufletească cum îi pare lui Cătălin, nu e mai puțin tenace, și nici pe departe nu e o criză trecătoare, în locul căreia s-ar putea așeza *pustiul* obișnuinței: „În veci îl voi iubi și-n veci / Va rămînea departe . . . / De-aceea zilele îmi sînt / Pustii ca niște stepe, / Dar nopțile-s de-un farmec sfînt / Ce nu-l mai pot pricepe“. Dintre toate elementele expresive ale celor cinci strofe ale confesiunii, numai semnificația acestui verb *nu (mai) pot pricepe* are atingere cu ceea ce spusese fata în vis, nedumerirea ei persistînd și dincolo de vise. Descrierea făcută Luceafărului în confesiune nu trimite la nici unul din componentele celor două fantastice metamorfoze ori hierofanii eșuate. Perspectiva acestei descrieri se referă la astrul luminos și nu la întrupările sale fantastice

și miraculoase și în același fel se va raporta Cătălina la eroul titular pînă în secvența finală, relația ei cu Luceafărul petrecîndu-se de la început (il vede azi ...) pînă la sfîrșit („Ridică ochii. *Vede Luceafărul ...*”) prin intermediul privirii, cu excepția (parțială) a viselor.

1.9.9. Portretul Luceafărului din confesiune conține și dezvoltă elementele descriptive ale primei apariții în text a personajului: „Privea în zare cum pe mări / Răsare și străluce, / Pe mișcătoarele cărări / Corăbii negre duce”. Elementul acvatic este augmentat apoi pînă la înfricoșata nemărginire a mării, ale cărei „valuri trec / Călătorind spre dînsul”, pentru a reveni ambiguu în final, cînd Luceafărul „tremură ... / Călăuzind singurătăți / De mișcătoare valuri”.

Această persistență receptivă a astrului luminos în confesiune și dincolo de ea este o altă dovadă peremptorie a hiatului din memoria Cătălinei despre care vorbeam mai sus, cu atît mai mult cu cît comportamentul fetei care visează și refuză *calea* deschisă de Luceafăr nu-și manifestă nicaieri în text vreo prelungire. Dimpotrivă, chiar în brațele iubitului real, Cătălina, cea din final, perseverează în chemare și nu în refuz, ca și cum întrupările antropomorfe n-ar fi lăsat nici o urmă în imaginația ori amintirea ei.

Ceea ce am numit *uitarea* ei poate fi interpretată în multe feluri și este plurivocă mai ales prin inevitabila comparație cu intensă și prolifică trăire întru memorie a celui care se autodefineste *Luceafărul de sus*. Spre deosebire de încrezătoarea Cătălina, Luceafărul evoluează epic și dincolo de visele ei, încorporînd în succesiunea progresivă a acțiunilor lui tocmai consecința dramatică a încercării de a se *dezlega de veșnicie*. În marea aventură a desprinderii de sine, Luceafărul a pornit ca *gînd purtat de dor*, a trecut apoi prin adîncul *uitării celei oarbe* și a devenit Hyperion, „cel din înălțimi”, cel ce *răsare c-o-ntreagă lume*, iar pînă la urmă se întoarce *la locul lui venit din cer*, substituindu-se Luceafărului și retrăgîndu-se în lumea lui, o lume neperisabilă și imună la tot ce este în afara ei²⁰. Față de acest destin desfășurat dramatic, Cătălina poate părea senină ori „superior detașată” cum crede C. Noica²¹, dar ea nu este deloc simplă, e mai curînd complicată și dilematică, cum am arătat cu alt prilej. În orice caz, evoluția sa textuală o prezintă statornică în a dori mereu și altceva, este fidelă sieși din acest punct de vedere și poate de aceea nu se sfiește să-și mărturisească starea de suflet dăruit absolutului în fața unui iubit real, iar apoi să-și încredințeze *dorințele* inimii Luceafărului intangibil și mult adorat. Postura sa emblematică se formează ori se recomune din această dublă nevoie de plenitudine, care o face să opună un explicit *dar* posibilelor ei împliniri, relația adversativă presupunînd preexistența sau proiectarea într-o corelație de tipul *și... și...*. Ceea ce nu justifică totuși interpretarea clasică privind duplicitatea ei morală, ci mai curînd se poate spune că pare nepăsătoare și neconvinsă cînd de patima Luceafărului, cînd de cea a lui Cătălin. Dorul ei de abso-

²⁰ Vezi descrierea lumilor posibile în cercetarea noastră 'Lumile' *Luceafărului*, în *Semiotica și poetica* (3), Cluj, 1987, p. 170—184.

²¹ C. Noica, „*Luceafărul*” și *modelul ființei* în *Sentimentul românesc al ființei*, București, 1978, p. 108.

lut este în contratimp cu patima lor, iar amplitudinea lui maximă se manifestă în fragmentul de text numit confesiunea Cătălinei.

2. Acest reflexiv autoportret este o macro-figură textuală, cum am arătat într-o analiză anterioară²², de o remarcabilă coeziune semantic-sintactică și stilistică. Ea se organizează ca unitate textuală distinctă prin opoziție cu tonul și conținutul colocvial din începutul răspunsului Cătălinei la insistențele proaspăt îndrăgostitului Cătălin: „Și guraliv și de nimic / Te-ai potrivi cu mine... // Dar un luceafăr, răsărit / Din liniștea uitării [...]”. Ruptura este explicit marcată în sintaxa de suprafață a textului prin acele puncte de suspensie de dinaintea lui *dar*, concentrând totodată o adevărată falie textuală interpusă între două moduri de semnificare și de expresie. Este aici o intersecție din care se desparte o bogată izotopie a structurilor semantice și stilistice care susțin, cu o expresivitate ostentativă antitetică, natura dedublă a Cătălinei. Inima ei, care nu se prinsese de întreruperile Luceafărului, era acum liberă a se potrivi cu Cătălin, dar sufletul ei fusese luceafărizat („Căci o urma *adînc în vis* / *De suflet să se prindă*”). E momentul în care autoanaliza poate conchide retoric, atestînd o adevărată scindare a personalității sale: „De-aceea zilele îmi sînt / Pustii ca niște stepe, / Dar nopțile-s de-un farmec sfînt / Ce nu-l mai pot pricepe.”.

2.1. Totuși, această confesabilă stare de suflet nu sublimează, în tensiunea întîlnirii cu iubirea real-posibilă, o mai profundă simțire, care poate recepta cu intensitate dureroasă condiția *singurătății* absolute. Percepția nemărginirii *din liniștea uitării* marchează profilul eroinei într-o măsură incontestabilă și nu este numai aura care-l desparte pe Luceafăr de ea, după cum obstinat susțin eminescologii²³. Iar în această stare excepțională străbate încărcătura emoțională a *plînsului* ca un pandant al *amorului nespus* ce-l poate aduce numai năzuința ființei individuale spre o lumină dătătoare de sens: „Dar un luceafăr, răsărit / Din liniștea uitării / Dă orizon *nemărginit* / *Singurătății* mării; // Și tainic genele le plec, / Căci mi le împlie *plînsul*, / Cînd ale apei valuri trec / Călătorind spre dînsul; // Lucește c-un *amor nespus* / Durerea să-mi alunge / Dar se înalță tot mai sus, / Ca să nu-l pot ajunge”.

2.2. Din punctul de vedere al unei sintaxe a textului²⁴, confesiunea reliefează trei conexiuni explicite marcate prin conectorul *dar*, care sînt trei reluări ale raportului adversativ: „*Dar* un luceafăr [...] *Dar* se înalță [...] *Dar* nopțile-s [...]”. Unitatea argumentativă a confesiunii este întreținută de această gradatie a raportului adversativ, raport care este, de altfel, în întregul text, funciar și emblematic portretului semantic al Cătălinei.

Reluarea lui *dar* în cadrul celor cinci strofe ale confesiunii, la intervale simetrice (*dar*-ul anaforic este plasat la zece, respectiv nouă versuri), configurează împreună cu valoarea adversativă ce subordonează toată confesiunea o matrice sintactică puternică. Aceasta exercită o presiune dinspre extremele mai bine accentuate spre acel *dar* din mijloc, obnubi-

²² Vezi *supra*, nota 2.

²³ *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, București, 1968, p. 308.

²⁴ I. Coteanu, *Ipoteze pentru o sintaxă a textului*, în SCL, XXIX, 1978, nr. 2, p. 115–124.

lindu-i acestuia valoarea concesivă, care iese totuși în evidență la o mai atentă analiză. Conectorul *dar* poate ilustra relația de concesie argumentativă²⁵ în mod obișnuit, cu toate acele a în textul *Luceafărului* numai în acest caz înțelesul lui *dar* este *totuși* și această abatere de la norma textuală are efecte de mare forță semnificativă: „Lucește c-un amor nespus”, *totuși* „se înalță tot mai sus, / ca să nu-l pot ajunge”.

2.3. Consecințele acestei figuri textuale (ale cărei expresivități se detașează pe fundalul unei norme instituite de însăși strategia textului) asupra esențializării sensului global al poemului, ca un adevăr amar interpus între om și elanul său spre absolut, se va propaga prin implicarea relației concesive în cea de a doua strofă a *mise en abîme*-ului. Conectorul *totuși* trebuie presupus în argumentările realizate de enunțurile din această strofă, aflate, deși imperfect, aproape vers de vers, într-un paralelism sintactic, și în antiteză semantică față de versurile primei strofe:

Lucește c-un amor nespus

Durerea să-mi alunge

Da' [*totuși*] se înalță tot mai sus

Ca să nu-l pot ajunge.

Pătrunde trist cu raze reci

Din lumea ce-l desparte... [*totuși*]

În veci îl voi iubi și-n veci [*totuși*]

Va rămînea departe...

Această dublă implicație concesivă este posibilă și în forma arătată, dar absolut sigur e implicit subînțeleasă prin acel *și*: *In veci îl voi iubi, și totuși, în veci va rămînea departe*, precum și între enunțurile extreme ale strofei: *Pătrunde trist, totuși va rămînea departe*.

Cu ajutorul acestui conector se pot crea și alte relații de adîncime în structura semantică: *Nu-l pot ajunge, totuși în veci îl voi iubi*, sau: *Tot mai sus totuși desparte*, sau: *Lumea ce-l desparte totuși va rămînea...*

2.4. Din punctul de vedere al condiției umane, avem aici acea punere în adîncime, pe nivelul meta-diegetic²⁶, care, după cum se știe, se înscrie în aparatul de auto-interpretare a textului. Prin urmare, forma de intertextualitate internă care este *mise en abîme*-ul ne-a oferit, atît ca sugestie, cît și ca tehnică, mijlocul de a demonstra că există în poemul *Luceafărul* un loc strategic în care eroina își autodefineste condiția ei însăși raportată la personajul ce-i întruchiează cele mai înalte aspirații. Fenomenul *mise en abîme*-ului se înscrie, cum s-a arătat, printre acele „balize care acroșează lectura, unde se deschid orizonturi de așteptare indeterminate, sau din contră se stochează informația prealabilă”²⁷. Analiza concretă desfășurată în această demonstrație poate adăuga la descrierea teoretică a fenomenului că această condensare a sensului general, care este punerea în adîncime, deschide nu numai o cale verificabilă a esenței plurivalente a operei, ci este și o complexă „cutie de rezonanță”, atît pentru inducerea cît și pentru retroproiectarea sensurilor majore. Există deci un anume cumul de sensuri ce vor direcționa semnificațiile viitoare — precum și adecvata lor interpretare —, confesiunea fiind sin-

²⁵ J. M. Eschler, *Modélisation du dialogue, représentation de l'inférence argumentative*, Paris, 1989, p. 48.

²⁶ I. Dăllenbach, *art. cit.*, p. 290—292.

²⁷ S. Vultur, *Text și intertext — posibilități de abordare și delimitări*, în SCL, XXIX, 1978, nr. 3, p. 345.

gurul moment al textului în care eroina principală se autoanalizează: *în veci îl voi iubi, totuși în veci va rămînea departe*.

Dincolo de funcția de auto-interpretare și poate totuși prin forța ei, enunțul de adîncime mai sus aproximat include, prin excelență, și nivelul diegetic al *mise en abîme*-ului, ceea ce înseamnă că funcționează ca un *rezumat* al „istoriei” narate. *In veci va rămînea departe* sună profetic, anunțînd și prefigurînd dezambiguizarea (motivarea categorială) a celui „dar nu mai cade... din tot înaltul” pentru că *rămîne Hyperion*. Se manifestă astfel acea funcție de proiectare a sensului general, care în opinia noastră derivă din cea de rezumat și autointerpretare, depășindu-le în gradul de adîncime semantico-sintactică a textului.

2.5. Funcția diegetică, anume capacitatea de a rezuma, se poate deci caracteriza prin condensarea informației prealabile, respectiv acumulările valorilor textuale de pînă la momentul *mise en abîme*, pe de o parte, iar pe de altă parte conține și concentrarea evenimentelor și semnificațiilor ce se vor desfășura după această punere în adîncime a textului. Acest aspect al funcției diegetice nu se suprapune însă întru totul gradului de maximă generalitate pe care l-am presupus în nivelul de proiectare și direcționare a sensului general.

Repetarea lui *dar* la mijlocul confesiunii are ca efect semantic reproiectarea subtilă a antiteticeilor disponibilități ale sufletului Cătălinei (*Te-ai potrivi cu mine... Dar un luceafăr [...]*) în descrierea contradicțiilor interne ale personajului care va deveni ambivalentul Luceafăr-Hyperion, justificînd totodată, cu puterea introspectivă dată de tensiunea dramatică a momentului, implicita ei poziție față de fiecare ipostază a eroului. Prima strofă a *mise en abîme*-ului, într-o profundă simplitate perceptivă, redă intensitatea maximă a iubirii Luceafărului, resimțită tot la limita privirii, cum am remarcat și pentru comportamentul textual al Cătălinei: „Lucește c-un amor nespus / Durerea să-mi alunge”. Atitudinea fetei față de această ipostază a eroului este implicită, mai mult decît direct exprimată, într-un fel de regret al momentului presupus de maximă apropiere dintre ei și care moment s-a petrecut undeva destul de jos, de aproape de pămînt. De unde reproșul amar, dar cumva impersonal, ca o supunere la un imperativ implacabil: „Dar se înalță tot mai sus, / Ca să *nu-l pot ajunge*”.

2.6. A doua strofă a *mise en abîme*-ului consemnează indirect această neputință a ei, transferînd asupra celui care s-a depărtat atît de mult încît a ajuns în altă lume, *lume* care de altfel îl *desparte* de ea, starea de spirit care o domină pe ea, așa încît: „Pătrunde *trist* cu raze reci / Din lumea ce-l *desparte*...” Concluzia implacabilului *tot mai sus* se lămurește a fi fără întoarcere: *în veci va rămînea departe*, ceea ce înseamnă că progresiva înălțare l-a transformat pe iubitorul luceafăr în Hyperion cel cu *raze reci*, refugiat într-un *departe* care *desparte*. Această lume e depărtată și străină fetei cu tot lăuntruul său *nemuritor*, și, deși îi pare ei *tristă* și *rece*, totuși sintem foarte departe de refuzul definitiv dat celui venit *cu greu* din sfera lui, ci dimpotrivă veșnica depărtare îi exaltă sentimentele. Expresia textuală a acestora atinge cota perenității și a dăruirii sufletești: „*In veci îl voi iubi și-n veci / Va rămînea departe...*” Și este cu atît mai elocvent acest verb a *iubi* în acest co-text ce inter-

zice atingerea, mai ales alăturat de nesfârșirea lui *în veci*. Cum am văzut ceva mai înainte, pe paleta expresivității sentimentelor Cătălinei, Eminescu plasează cu genial instinct al limbii cuvinte cu diferite încărcături semantice pentru a valoriza adecvat ceea ce ea simțea. În faza celui de-al doilea vis, Luceafărul avea șansa de-a fi *îndrăgit*, apoi, acceptându-l pe Cătălin, i se spune numai că *s-ar potrivi* cu ea, pentru ca în final ea să apară *îmbătățită de amor*, ceea ce definește evident o stare de moment și este marcat de perisabilitatea senzitivității. Pe acest fundal, *în veci îl voi iubi* rămâne definitoriu în a exprima prevalarea dorului de suflet în caracterizarea Cătălinei.

2.7. Rezumatul diegetic al *mise en abîme*-ului cuprinde cele două lumi ce-l recompun pe eroul cu două nume, deși această punere în adîncime este plasată în text înainte de zborul Luceafărului și înainte de apariția noului său nume: Hyperion, o dată cu care ni se revelă esența sa. Cele două strofe redau, cu o uimitoare limpezime, dubla natură a Luceafărului-Hyperion, așa cum este receptată aceasta din perspectiva naturii umane, pentru că, din punctul de vedere al organizării textului, abstracția denumită Hyperion nu este accesibilă Cătălinei.

Lucește c-un amor nespus / Durerea să-mi alunge este expresia sintetică a tuturor achizițiilor acumulate pe parcursul viselor de iubire de atributul luciferic al luminii — de fapt a Luceafărului sub forma exclusivă de stea —, intensificată de relația semantică atât de eminesciană dintre iubire și durere. *Lucește c-un amor nespus* concentrează astfel prezentările anterioare ale astrului îndrăgostit: „Privea în zare cum pe mări / Răsare și străluc”, „Și cît de viu s-aprinde el”, „El asculta tremurător / Se aprindea mai tare”. *Durerea să-mi alunge* este o stranie comunicare cu reacția Luceafărului la cea de a doua chemare a visului ei, cînd „el din cer o auzi / Se stinse de durere”, ca o ecuație răsturnată. Coincidența tulburătoare a acestui vers cu unul aproape identic, cuprins în implorarea din final a lui Cătălin, pune probleme privitoare la complexul transfer semantic dintre personaje, proiectînd o nouă lumină și asupra paralelismului dintre Luceafărul și Cătălin. Oricum, e foarte important de remarcat că în ultima sa replică Cătălin se exprimă ca un posedat de un adînc dor suflesc, aproape identic cu felul în care Cătălina își mărturisea dorul de Luceafăr: „Lucește c-un amor nespus / Durerea să-mi alunge” spune Cătălina, iar Cătălin: „Și de asupra mea rămîi / Durerea mea de-o curmă”.

2.8. *Dar se înalță tot mai sus / Ca să nu-l pot ajunge* este, cum spunem, motivarea din perspectivă terestră a legii-destin care-l va determina pe Luceafăr să devină și să rămînă Hyperion, cel conștient de lumea lui, „cel ceresc”, „cel care merge pe deasupra pămîntului”, cum arată semnificația sa etimologică din vechea greacă. Pentru Cătălina, această depărtare de neajuns, care justifică *farmecul sfînt* al nopților ei, dar și iubirea ei cu aură tragică, pare să fie totodată singura care protejează intensitatea sufletească a sentimentelor neperisabile, ceea ce va fi exprimat, ca o consecință, imediat mai departe, prin acel: *în veci îl voi iubi și-n veci...*

A doua strofă se găsește într-un paralelism sintactic și opozitiv semantic cu prima strofă a *mise en abîme*-ului, evidențiind o altă față a per-

sonajului, așa cum este ea receptată dinspre ființa individuală. *Pătrunde trist cu raze reci / Din lumea ce-l de sparte...* descrie empiric trecerea într-o altă condiție, în stadiul potențial, dar și imediat următor al procesului, cu reflectarea interferentă a celor două lumi, a suspendării lor. *Pătrunde trist* pare o prelungire relativă a condiției anterioare a Luceafărului, care în a doua metamorfoză venise „trist și gânditor”, dar trimite, așa cum am văzut, la ipostaza hyperionică din final, în care se regăsesc semnele pătrunderii *din lumea ce-l desparte; el tremură... dar nu mai cade*. *Tristețea* pare să-i fie determinată nu numai de *razele reci* ce înlocuiesc strălucirea conferită de amorul nespus, ci și de acel departe al *lunii ce-l desparte* de șansa iubirii.

Statutul semantic contextual al razelor este cel mai ambiguu, ele stau între cele două lumi²⁸, cum observa un analist al limbajului eminescian. În opinia noastră, *razele*, prin metafora lor discretă, păstrează mai curînd o comunitate a lumii luciferine, cu coeziunea ei între natura cosmică și cea umană și nu trimite la lumea hyperionică decît prin sugestia atributului *reci*. De fapt, sensul calificativului *rece*, în dinamica lui textuală, este legat constant de sfera semantică a luminii (*recile-i scînteii, raze reci, farmecul luminii reci*), pentru a apărea în final ca atribut hyperionic, despărțit de lumină și investit cu un alt sens: „nepăsător, impasibil”. Totuși, perspectiva percepției Cătălinei nu poate fi disociată de semnificația contextuală a *razelor reci*, care-ar putea fi înlocuite cu *Luceafărul rece*. În acest ultim caz ar trebui să nu fim în acord cu DE și să dăm adjectivului *rece* mai curînd glosarea figurată atribuită de același dicționar astrilor de noapte, respectiv: „indiferent, distant, glacial”.

3. Cel care rostește în final cuvîntul *rece* este Hyperion cel conștient de *lumea sa*, lume pe care și-o asumă ca fiind distinctă de cea cunoscută în *cerul strîmt*: „Ci eu în lumea mea mă simt / Nemuritor și rece”. De existența acestei lumi, diferită nu numai de *cerul* trăirii, dar și de *sfera* din care cobora *cu greu* Luceafărul în visele preafrumoasei, este conștientizat cel numit Hyperion, părintele ceresc adăugînd imediat după rostirea noului nume descrierea identificatoare: „Hyperion ce din genuni / Răsai c-o-ntreagă lume”. Fiind *întreagă*, această lume dobîndită și relevată o dată cu noul nume, este firesc să-i fie suficientă mai apoi personajului, chiar și după ce se întoarce *la locul lui venit din cer*, adică la locul lui *de sus*. În această *altă lume*, nemurirea *se simte*, la fel ca indiferența (*rece*), ceca ce-o definește ca o lume interioară, un refugiu salvator, care pare *trist* din perspectiva dorului Cătălinei.

În confesiune, Cătălina conștientizează involuntar distanța care separă lumea ei (*Și lumea ta o lasă chema Luceafărul în somnul fetei*) de cealaltă lume, care-l *desparte* de ea (*Pătrunde trist... din lumea ce-l desparte...*). Punctele de suspensie care urmează după *lumea ce-l desparte...* și, simetric, după *va rămînea departe...* marchează răgazul necesar dispariției Luceafărului în acel *tot mai sus*, care în secvența zborului se va defini-tiva în *pin' pierc totul, totul*. Din această lume veșnic depărtată pătrunde totuși, și totuși în *veci îl voi iubi și-n veci va rămînea...* Hyperion, adică nemuritor și imperturbabil. Ireductibilul în *veci*, repetat, sună ca

²⁸ D. Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Iași, 1979, p. 366.

o predestinare pentru sufletul ei fermecat de Luceafăr, este momentul maximei tensiuni a mărturisirii unui dor adînc pătruns în *gîndul* ei, adică în sufletul și în ința ei. Totodată în *veci și-n veci* răsună prevenitor, încercînd să stăvilească speranțe, teamă și îndoială. Și totuși, Cătălina va uita această clipă de înțeleaptă luciditate și, ridicînd ochii, iarăși va implora lumina blîndă a Luceafărului.

LA MISE EN ABÎME DANS LE POÈME LUCEAFĂRUL : „LA CONFESSION”
DE CĂTĂLINA

(RÉSUMÉ)

L'étude démontre, par des arguments de sémantique textuelle et par la technique de la *mise en abîme* des sens majeurs du poème, que cette formule d'intertextualité intérieure se trouve dans deux strophes du centre de la «confession» de Cătălina, qui représentent, dans leur substance, tant le résumé diégétique — la concentration de l'histoire dans le passage du personnage central du 'monde' de Luceafărul au 'monde' de Hyperion, définitivement séparé et éternellement éloigné des aspirations de Cătălina — mais aussi de la fonction métadégétique, avec l'exemplaire auto-interprétation que la tension de l'introspection déclenche. Ainsi, du point de vue de la condition humaine, se détachent-elles les vérités les plus profondes du poème : *Lucește c-un amor nespus / Durerea să-mi alunge, / Dar se înalță tot mai sus / Ca să nu-l pot ajunge. || Pătrunde trist cu raze reci / Din lumea ce-l desparte ... / În veci îl voi iubi și-n veci / Va rămîne de parte ...*

Noiembrie 1994

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

NOTE LEXICALE

I. MĂRII

Precizare: Cele patru note lexicale de mai jos se referă la tot atâtea articole lexicografice din DLR, litera **z**. Volumul (aflat în manuscris = dactilogramă) consacrat cuvintelor începătoare cu litera **z** este elaborat de Institutul de Lingvistică din București.

1. zălbă „alifie”. — În DLR, pe baza unei unice atestări, este lucrat (și) următorul articol lexicografic: „**zalbă**² s.f. (Regional) Alifie (Părhăuți — Suceava). LEXIC REG. II, 127. — Pl.: *zalbe*. — Etimologia necunoscută”. Ne-am oprit (și) la acest articol doar pentru a preciza că etimologia regionalismului **zălbă** nu este necunoscută, ceea este (chiar) de domeniul evidenței: germ. **Salbe** = „alifie, unsoare, pomadă; (Med.) unguent”¹.

2. zăbroănă = (literalizat) **zăbroâne** = (literarizat²) **zăbroăie**. — În legătură cu articolul lexicografic: „**zăbroănă** s.f. (Prin Ban.) **1.** Plasă de pescuit în bălți. Cf. CADE, VICIU, GL., com. din TIMIȘOARA, LEXIC REG. II, 38. **2.** Plasă în care se prind prepelițe¹ (Comloșu Mare — Jimbolia). LEXIC REG. II, 43. — Pl.: (1) *zăbroane* și (2) *zăbroni*. — Și: **zăbrón** (LEXIC REG. II, 38), **zabrón** (VICIU, GL.) s.n. — Etimologia necunoscută”, ne îngăduim, în continuare, următoarele observații: 1. Obiectul (= «plasă de pescuit», fără precizarea: „în bălți”, preluată de DLR din CADE) și cuvîntul **zăbruăne** = **zăbroâne** = **zăbroăie**, avînd forma de plural: **zăbrón** = **zăbroni** = **zăbroi**, îmi sînt foarte cunoscute din localitatea natală, satul *Toager* (jud. Timiș). În teza de licență (intitulată: *Graiul togirenilor* și susținută, cu regretatul nostru profesor și lingvist *Romulus Todoran*, în anul 1964), în capitolul *Glosar*, am înregistrat acest cuvînt, neștiind, însă, pe atunci, care îi este originea. Să mai precizăm, tot aici, că și astăzi *zăbroane* este termenul normă în graiul bănățean vorbit în Toager, fiind, desigur, prin democratizarea limbii standard, concurat de literarul **plasă**.

2. Admițînd, acum (cum, de fapt, implicit, a admis și redactorul hărții nr. 559 = „năvod” din ALRM II, s.n., vol. II, redactor care, literarizînd, a interpretat, grafic, forma fonetică **zăbruăne** prin forma **zăbroăie**), că, în partea finală a cuvîntului, avem, în mod cert, sufixul *-oane* (< lat. *-onea*) ce cores-

¹ Vezi *Dicționar german-român*, Editura Științifică, București, 1957, s.v.

² Pentru distincția *literalizat/literarizat* sau (a) *literaliza* (*literalizare*) / (a) *literariza* (*literarizare*), vezi I. Mării, în CI., XXVI, 1981, nr. 1, p. 44–48. În prezentele note lexicale, formele înregistrate fonetic pe care noi, însă, le vom literaliza vor fi redată (ca și cele ortografiate fonetic) cu cursive și (spre deosebire de cele redată fonetic în *transcrierea* impusă de ALR) în alfabet(ul) curent, iar formele pe care le vom literariza vor fi redată cu aldine

punde, regulat, literarului (dar și tuturor graiurilor în care, din perspectiva „foneticii” istorice a limbii române, reflexului bănățean *n* + iot, element de continuitate lingvistică, îi corespunde, regulat, *i*, element de discontinuitate lingvistică) **-oaie**, etimologia dialectalului *zăbroane* este (și ea, tot) de domeniul evidenței: **zăbreă** + suf. **-oane** = **-oaie**.

3. La izvoarele = sursele (bibliografice) menționate de DLR, să adăugăm, acum, și următoarele alte atestări ale cuvîntului discutat :

a. Cu sensul „plasă de pescuit”, *zăbroane* = **zăbroaie** mai este atestat (după al nostru fișier) în : ALR I 1734/(p u n c t e l e :) 35, 49, 77 ; ALR II, s.n., vol. III, h. 741/36 (cu pl. : *zăbroâne* = **zăbroaie**), 47 (cu pl. : *zăbroni* = **zăbroi**) ; ALRM II, s.n., vol. II, h. 559/36, 47. Și mai este (tot după al nostru fișier) înregistrat, sub forma de singular **zăbroană** (pl. : *zăbroane*), din localitatea bănățeană B a n l o c (jud. Timiș), în L. Costin, *Graiul bănățean*, 1926, s.v.

b. În ALR II/76 (=, deci, în afara chestionarului, ca material cules „ocazional”), E. Petrovici înregistrează (în inegalabila-i notație fonetică) cuvîntul *zăbruăně* = *zăbroane* = **zăbroaie** din (sau : pentru) localitatea bănățeană Chizătău (comuna Belinț, jud. Timiș), cu următoarea glosă : «cu ce duc 2 inși pleava la mașină : rețea de sîrmă [...]», adică, precizăm noi (pentru că și acest obiect, dar sub o altă foarte interesantă denumire : **trăilă** [rostit : **trai-**], ne este foarte bine cunoscut), „(un fel de) targă, formată dintr-o rețea de sîrmă fixată pe două bare de lemn paralele, cu ajutorul căreia este transportată (de către două persoane) pleava, de la batoză la locul unde urmează să fie clădită (= adunată grămadă)”.

4. Din verificarea surselor (exceptînd, bineînțeles, acel : „com. din Timișoara”) menționate în DLR, rezultă că :

a. forma-titlu **zăbroană**, cu pl. : *zăbroane*, este atestată în CADE și (adăugăm noi, acum) în L. Costin (*op. cit.*), iar, cu pl. : *zăbroni*, în „LEXIC REG. II, 43” (atestare din localitatea Comloșu Mare de către Aurel Bugariu).

b. forma (= varianta lexicală) **zăbrón** (cu pl. : *zăbroane*, deci un substantiv neutru) este atestată (de către Octavian Răuț și Ioan Bettisch din localitatea Bocșa) în „LEXIC REG. II, 38”.

c. forma (= tot o variantă lexicală în DLR) **zabrón** este înregistrată (fără indicarea accentului și a formei de plural) de „VICIU, GL.”, pentru localitatea Bata.

În legătură cu aceste trei forme (: **zăbroană**, **zăbrón** și **zabrón**) de nominativ singular nearticulat, se ridică, în mod firesc (pentru noi), următoarea întrebare : sînt sau nu ele forme cu adevărat **r e a l e** (situație în care aceste forme ar putea fi interpretate ca niște singulare refăcute după formele lor de plural) sau, de fapt, sînt niște „creații” lexicografice nu atît ale culegătorilor, cît, poate, mai ales, ale redactorilor lucrărilor lexicografice (= glosare) amintite ? Evident, un răspuns categoric la această întrebare este imposibil de dat, dar rog să ne fie, totuși, permis să ne îndoim de existența cu adevărat reală a acestor forme. Nu credem (pînă la proba contrară) în existența lor reală, deoarece :

a. S. Pop, E. Petrovici și I. Mării, în anchetele lor directe, înregistrează, pentru singular, doar forma *zăbroâne* = **zăbroaie** ;

b. În localitatea Banloc (din apropierea satului Toager), în mod cert singura formă de singular este tot *zăbroâne* = *zăbroaie*, formă atestată (pentru aceeași localitate) și de Sever Pop, în ALR I 1734/35;

c. Istoricul Nicolae Bocșan (actualul decan al Facultății de Istorie și Filozofie din Cluj-Napoca), originar (ca și istoricul reșițean Octavian Răuț) din Bocșa, ne comunică că el n-a auzit și nu cunoaște o formă de singular *zăbroână*, ci doar forma *zăbroâne* = *zăbroaie*;

d. Istoricul Șerban Polverejan (redactor la Editura „Dacia”), originar (ca și avocatul Aurel Bugariu) din Comloșu Mare, ne comunică, — după ce, mai întâi, ne-a descris obiectul și, mai ales, cum mergea dînsul, foarte de dimineață, cu *moșu*’ (= bunicul) său la prins (= vinat) de pitpalace cu *zăbroânea* —, că obiectul se numește *zăbroâne* = *zăbroaie* (cu pl.: *zăbróni*) și nu *zăbroână*, formă de care n-a auzit.

Sînt (cele de mai sus), credem, așadar, argumente suficiente pentru a pune sub semnul întrebării existența cu adevărat reală a formelor *zăbroână*, *zăbrón*, *zabron*.

5. În concluzie (la observațiile prezentate, *supra*, sub 1—4), propun redacției DLR o nouă redactare a articolului lexicografic luat, aici, în discuție, după cum urmează:

a. Forma-titlu a articolului trebuie să fie (nu *zăbroână*, ci:) *zăbroaie* s.f. sau (dacă nu se literarizează, — cum, totuși, procedează DLR-ul și în cazul cuvintelor regionale cunoscute doar în graiurile cu reflexe fonetice exclusiv dialectale —, ci doar se literalizează) *zăbroâne* s.f.;

b. La sensul 1, din definiție se va elimina precizarea: „în bălți” (căci nu numai „în bălți”, ci și în riuri, chiar dacă este interzis, se pescuiește cu *zăbroanea*), pe de o parte, iar, pe de altă parte, la surse, se va adăuga: ALR I 1734/35, 49, 77, ALR SN III h. 741/36, 47, ALRM SN II h 559/36, 47, precum și L. COSTIN, GR. BĂN. — *Observație*. Dacă e necesar, se poate indica și: com. din TOAGER (-DETA), BOCȘA;

c. Pe baza sursei: ALR II/76, se va introduce și un sens 3, pentru care vezi, *supra*, 3. b.;

d. La pl.: nu „(1) *zăbroane* și (2) *zăbroni*”, ci: *zăbroi* (sau: *zăbroni*), *zăbroaie* (sau: *zăbroane*);

e. La variantele lexicale, se va indica: — Și (?): *zăbroână* (CADE, L. COSTIN, GR. BĂN., LEXIC REG. II, 43) s.f., *zăbrón* (LEXIC REG. II, 38), *zabron* (VICIU, GL.) s.n.;

f. La etimologie, nu „etimologia necunoscută”, ci, așa cum am arătat mai sus, *zăbrea*¹ + suf. *-oaie* (sau: *-oane*).

3. *zămîtiche* =, în realitate, *zemîciehe*, pluralul lui *zemîcieă* (rostit: *ze-miei-că*). — Referitor la articolul lexicografic: „*zămîtiche* s.f. (Regional) Numele unui produs de panificație nedefinit mai de aproape (Brădișoru de Jos — Oravița). H XVIII 144. *Pitarul face pînc, zămîtiche și spreți*. ib. — Accentul necunoscut. — Pl.: ? — De la *zîmitic*”³, vom observa:

1. În primul rînd, considerăm că forma *zămîtiche* (pe care, însă, Sofronie Liuba, în citatul reprodus de DLR, o notase: *zămîcîche*) nu este o formă fonematică dialectală în care *-cî-* (=, de fapt, *-ê-*) ar corespunde

³ Pentru etimologie, inițial, redactorul articolului a indicat: „Etimologia necunoscută. Cf. *zeamă*”.

(din perspectiva „foneticii” istorice a graiurilor bănăţene) lui *t + e, i* (literar şi etimologic), ci ea este fie o formă neadaptată fonetic graiului vorbit în localitatea bănăţeană Maidan⁴, fie (mai mult ca sigur, credem noi) o formă literarizată parţial, iar această formă parţial⁵ literarizată, *zămiceică*, este pluralul formei de singular (literarizată în *tegral*) *zemiică*, singular atestat (fonetic: *dzămişcă*), cu sensul „franzeluţă, jîmblă”, în ALR II, s.n., vol. IV, h. 1070/29, unde este înregistrată (tot fonetic) şi forma de plural articulat: *dzămişkil'i* (=, literarizat, *zemiciechele*). Cu acelaşi sens, tot E. Petrovici atestă forma fonetică *zămişcă*⁶ în „Anuarul Arhivei de folklor”, vol. III: paginile 122⁷ şi 157, unde, la pagina 157, este indicat şi etimonul: sîrb. *zemička* „Semmel”⁸. Din localităţile Grădinari şi Berzovia (jud. Caraş-Severin), cuvîntul *zemiică* (= *zămişcă*), cu acelaşi sens, este cunoscut de colega Doina Grecu.

Aşadar, *zămitieche* din DLR =, în realitate, *zămişcă* = *zemiică* (pl.: *zemicieche*) „franzeluţă, jîmblă” < scr. *zemička*.

2. În al doilea rînd, în „Revista de folklor” (III, 1958, nr. 3, p. 78), Ion Chelcea⁹ atestă (de vreo trei ori) pluralul *zămişki*, pe care, în nota 58, îl glosează astfel: „chifle care erau împărţite [după înmormîntare, — n.n. I. M.] la copii şi femei, la cine se întîmplă”. Literarizată, această formă ar suna *zemişchi* şi ar presupune un singular *zemişcă*, dar care (avînd în vedere faptul că folklorişti, etnografii, scriitorii, cum am mai arătat, nu literarizează formele dialectale, ci doar le literalizează, adică, mai exact spus, le redau cum pot ei în alfabetul curent = fonematic), în realitate, ar putea fi tot *zămişcă*, formă pe care, am văzut mai sus, chiar un lingvist (care literalizează, cum ştie el, şi nu literarizează) o redă *zămişcă* şi nu *zămişică*, nefăcînd, deci, în notarea cu sau în alfabet obișnuit, distincție între sunetele *ș* şi *ş*.

3. În al treilea rînd, în ALR II, s.n., vol. IV, h. 1070 (= „franzeluţă”) sînt înregistrate (din alte graiuri anchetate de E. Petrovici) şi formele:

a. *gîmişcă* = *dimiică*¹⁰, formă atestată în punctele cartografice (toate în Baia): 2, 27, 36 şi 76, cu pluralul (redat, aici, numai literarizat): *dimiieche*/36, 76; *dimiști*/2, 27;

b. *gîmişcă* = *diumişcă*¹¹, formă atestată în punctul cartografic 47, cu pluralul: *diumiști*;

⁴ = vechea denumire a satului Brădişoru de Jos, ce aparţine, astăzi, de oraşul Oravița.

⁵ În sensul că silaba inițială *ză-* nu a fost (intr-un grai în care consoana *z* este dură) literarizată.

⁶ Formă care, literarizată, sună, desigur, *zemiică* şi nu *zămişcă*, cum, greşit, o interpretează Dorin Gămulescu, în *Elemente(le) de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân*, Bucureşti-Pančevo, 1974, s.v. *Jemiščă*. E adevărat, Dorin Gămulescu, în această lucrare (ce trebuie, totuşi, utilizată lexicografic cu discernămint critic), nu literarizează, ci numai literalizează, dar, de foarte multe ori, el procedează greşit, ca în acest caz, cînd, corect, prin literalizare, forma fonetică *zămişcă* trebuia ortografiată *zămişică* (rostit: *ză-mi-și-că*).

⁷ Vezi textul 120, text provenit din localitatea bănăţeană Bozovici (jud. Caraş-Severin).

⁸ Vezi, pentru etimon, şi ALR II, s.n., vol. IV, h. 1070/37 = grai sîrbesc vorbit în localitatea Gad (jud. Timiş); informatorul sîrb din punctul cartografic 37 a răspuns: *zemička*.

⁹ În studiul: *Obiceiuri în legătură cu viața omului în Pălăş şi Borloveni Vechi — Caraş*.

¹⁰ Literalizată, această formă trebuie scrisă *gimiščă* (rostit: *gi-mi-și-că*) şi nu *gmişcă*, cum, pe baza unei alte atestări, o interpretează grafic Dorin Gămulescu, *op. cit.*, s.v. *Jemiščă*.

¹¹ Iar literalizat = *gîmişcă*, cum, de data aceasta, procedează bine Dorin Gămulescu, *op. cit.*

c. *jumișcă*,¹² cu pluralul: *jumiști*, formă atestată în punctul cartografic 64;

d. *jămlișcă* = *jemlișcă*, formă atestată în punctul cartografic 53, cu pluralul: *jemliște*.

4. În al patrulea rînd, forma *dimicieă* (prin înregistrarea pluralului: *gimișc* = *dimiști*) este, indirect (deci), atestată (pentru punctul cartografic 2 din rețeaua ALR II) de E. Petrovici, în ALRT II, p. 2 (rîndul 22) și p. 317, unde, la pagina 317, glosează pluralul *gimișc* prin „franzeluțe, jimbile”, indicînd, și pentru forma *dimicieă*¹², ca etimon, tot „sîrb. *zemička* 'id'”. Așadar, E. Petrovici (și, după el, Dorin Gămulescu) consideră că nu numai forma *zemleică* (= *zămișcă*, la Dorin Gămulescu), ci și forma¹³ *dimicieă* (= *gimișcă*, la Dorin Gămulescu) < scr. *zemička*.

5. În al cincilea rînd, CADE lucrează următorul articol: „*jemnișcă*, *jemișcă*, *jămișcă* (pl.: *-iște*) s.f. Băn. Pînișoară, franzelă. [...] [*jemnă*]”; *jemnă* (la care, pentru etimologie, trimite CADE) fiind lucrat(ă) s.v. *jimblă*¹⁴. DA-ul, s.v. *jimblă* (< ung. *zsemlye* < germ. *Semmel* < lat. *simila*), lucrează, pentru Banat, formele: „*jemnișcă* (*jemișcă* CADE, *jimișcă* IRINEU, S.B. 55, *jămișcă* Com. A. COSMA) s.f. CADE”. Dorin Gămulescu, *op. cit.*, influențat (cum se vede și din definiție) de CADE lucrează, sub forma-titlu *jemișcă* „pînișoară, franzelă” < scr. *zemička*. variantele: *gimișcă* (= *dimicieă*), *giumișcă* (= *diumișcă*), *jămișcă* (= *jemișcă*), *jemnișcă*, *jimișcă*, *jămlișcă* (= *jemlișcă*), *jumișcă* și *zămișcă* (= *zemleică*).

6. În al șaselea rînd, recapitulînd și rezumînd cele observate pînă acum, constatăm că (pentru sensul „franzeluță, pînișoară, jimblă, chiflă”) avem următoarele „grupe” (= tipuri) de forme (foarte apropiate material):

a. *zemleică* (+, căci e posibil, și o formă **zemleică*¹⁵) < scr. *zemička*;
b. *jemișcă*¹⁶, *jimișcă*, *jemlișcă*, *jemnișcă*¹⁷, *jumișcă*¹⁸, forme ce continuă nu scr. *zemička*, ci un scr. dialectal *jemičea*¹⁹ și, în primul rînd, derivatele maghiare (ale lui *zsemlye*): *zsemlyécske*, *zsemlecske*²⁰, derivate ce stau (credem) și la baza scr. dialectal precitat;

c. *dimicieă* (care, cel puțin în ALR II, este forma cea mai frecvent atestată, formînd arie), *diumișcă*, forme ce, credem, se explică prin contaminarea (= „influențarea”) formelor *zemleică*/*jemișcă* de formele *dimicăt* (< *dimieă*), *diumieat* (< *diumieă*), variante lexicale (în Banat, de unde le cunoaștem) ale lui *dumicăt*.

¹² Această formă, cu același sens, ne este comunicată de colega Doina Grecu pentru localitatea Berzovia, localitate în care forma *dimleică* coexistă cu forma *zemleică*.

¹³ Pentru care, vezi, însă, și *infra*.

¹⁴ Precizăm, însă, că *jemnă*, variantă lexicală a lui *jimblă*, nu circulă numai în Moldova (cum menționează CADE-ul), ci, mai ales, în Transilvania, cum, clar, rezultă din ALR II, s.n., vol. IV, h. 1070.

¹⁵ Vezi, *supra*, 2.

¹⁶ Formă sub sau prin care, prin literarizare, redăm și forma *jămișcă*.

¹⁷ „Influențată” și de varianta *jemnă*.

¹⁸ „Influențată”, probabil, și de forma *diumișcă*.

¹⁹ Vezi, pentru această formă sîrbocroată dialectală, ALR II, s.n., vol. IV, h. 1070/25.

²⁰ Comunicate de colegul Muradin Andrei Vasile.

7. În al șaptelea (și ultimul) rînd, considerăm (și noi) că toate aceste forme trebuie lucrate, cu etimologie multiplă, sub un singur articol lexicografic. În alegerea formei-titlu, redacția DLR-ului este, desigur, cea care va hotări.

4. **zăncălău**. — În legătură cu articolul lexicografic: „**zăncălău** s.n. (Regional) Baldachin (pentru pat) (Comloșu Mare — Jimbolia). Cf. LEXIC REG. II, 43. — Accentul necunoscut. — Pl.: **zăncălaie**. — Etimologia necunoscută”, sînt necesare următoarele observații:

1. Ca și în cazul cuvîntului (și, desigur, al obiectului denumit:) **zăbroâne**²¹, și pentru cuvîntul (și obiectul denumit): **zăncălău** l-am consultat (= „anchetat”) pe istoricul clujean de origine comloșeană Șerban Polverejan. Dînsul cunoaște (și încă foarte bine) atît cuvîntul, cît și obiectul. Cuvîntul, însă, îl cunoaște sub forma **zincălău** (pl.: **zincălaie**) și nu sub forma **zăncălău**²², iar acest cuvînt denumește (sau, mai exact, a denumit, căci, se pare, obiectul a ieșit din uz) „baldachinul fixat (montat) deasupra patului așezat în **tîrnău** [=, în alte graiuri bănațene, **concul** =, literar, **coridorul**] larg și deschis al casei”, iar acest baldachin²³ era, de fapt, un acoperămint din pînză de cîneșă susținut de patru stilpi înălțați (de la ambele capete ale patului) la 1 m, 1 1/2 m și uniți, în partea de sus, de-a curmezișul, printr-o stînghie.

Tot sub forma **zincălău** (pl.: **zincălaie**) și avînd același sens, cunoaștem și noi acest substantiv neutru din localitatea Toager (jud. Timiș), după cum istoricul clujean P. Iambor îl cunoaște (sub aceeași înfățișare și cu același sens) din localitatea Beba Veche (jud. Timiș), de unde este originar.

2. Acest cuvînt, dar sub o altă formă, este lucrat și sub articolul lexicografic: — „**zincălău** subst. (Prin Ban.). Un fel de baldachin (care apără de țințari). Cf. DDRF, L. ROM. 1959, nr. 5, 72. — Pl.: ? — Și: **țincălău** (pl.: **țincălaie**) s.n. DDRF. — Cf. germ. *Zingel*”, articol în care (după ce litera **Ț**, elaborată de către colectivul clujean al DLR-ului, a trecut și pe la comisia de etimologie) a fost „vărsat” și articolul: — „**țincălău** s.n. (Prin Ban.). Pat așezat în coridorul casei, prevăzut cu un coviltir din covoare pentru a apăra de țințari pe cel care doarme. Cf. DDRF. — Pl.: **țincălaie**. — Etimologia necunoscută”.

3. Fără îndoială, articolele lexicografice **zăncălău** și **zincălău** trebuie „contopite” și lucrate:

a. fie ca un articol lexicografic independent (sub una din formele atestate și comunicate: **țincălău**, **zăncălău**, **zincălău** sau **zincălău**, care este, pe baza informației noastre, cea mai frecventă), cu etimologia necunoscută, căci (nici ca trimitere) germ. *Zingel* nu pare a avea nimic în comun cu pluriformul cuvînt bănațean;

b. fie ca un alt sens al cuvîntului **țingălău** (cu variantele lexicale: **țingălău**, **țingălău**, **țincălău**, **ținghîlău**, **zîngălău**) = „1. S.n. Clopoțel făcut mai ales din bronz sau aramă, care se atîrnă la gîtul vitelor sau

²¹ Vezi, *supra*, nota lexicală nr. 2.

²² Ceea ce, evident, nu înseamnă că această formă nu există în graiul vorbit în localitatea bănațeană Comloșu Mare.

²³ Ce-și avea rostul lui, în primul rînd de a-l apăra de țințari pe cel care dormea sub zincălău.

al cilor [...]”, „2. S.n. Clopoșel cu care se sună în biserică în anumite momente ale slujbei religioase” (DLR, ms.). În propunerea (și a) acestei soluții, mă bazez pe faptul că, în toamna anului 1990, vizitînd (împreună cu folcloriștii și etnografii noștri participanți la o manifestare științifică internațională) Muzeul (satului) slovac din localitatea maghiară Békéscsaba, am avut prilejul de a revedea (după atîția ani) un foarte frumos zîncălău, ce avea stinghia suportului toată desenată (decorată, ornamentată) cu clopoșei (așezați unul lîngă altul) = țîngălăi (sau: țîngălăuă, țîngălăie), zîngălăi²⁴ etc., moment în care mi-am explicat (făcînd legătura și cu prezența țîngălăului la baldachinul domnesc, cel aristocratic, văzut prin filme) de ce baldachinul țărănesc se numește zîncălău etc.

Decembrie 1993

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj Napoca, str. E. Racoviță, 21

²⁴ Sau cum va suna pluralul formei zîngălău, precizînd, însă, că, pentru „clopoșel”, dîla Comloșu Mare, domnul Șerban Polyczejan ne comunică forma zîncălău, formă neînregistrată, ca variantă lexicală, în DLR.

REFLEXIVUL SE ȘI VERBELE DE RECIPROCITATE

CONSTANTIN MILAȘ

0. 0. Diateza reflexivă a suscitat în gramatica românească interpretări diverse, complementare sau opuse.

De la studiul lui Al. Graur, *Les verbes réfléchis en roumain*¹, în literatura de specialitate se dezbate problema celor șase valori dezvoltate de forma reflexivă a verbelor și a încadrării lor la una din cele trei diateze. Pe -tru a ilustra diversitatea soluțiilor propuse în diferite contribuții este suficient să ne oprim la situația verbelor pronominale reciproce. Astfel, verbe de tip *1 a se bate, a se iubi, a se întâlni* sînt interpretate și clasate în trei maniere deosebite :

a) verbe active cu complemente exprimate prin pronume reflexive²;

b) verbe de reciprocitate care împreună cu forma reflexiv-obiectivă a celorlalte verbe ar reprezenta diateza reflexivă³;

c) verbe reciproce constituind o formă verbală distinctă: diateza reciprocă⁴. În sfîrșit, putem menționa și opinia conform căreia numai forma reflexiv-obiectivă a verbelor reprezintă diateza reflexivă⁵.

0. 1. Valorile enumerate ale formelor verbale sînt reale. Ceea ce apare insuficient clarificat este rolul pronumelui reflexiv în raport cu aceste valori semantice. Problema are importanța ei, întrucît a pune în sarcina reflexivului geneza valorilor alternante (obiectivă, pasivă și reciprocă) afectează conținutul conceptului *pronume reflexiv* ca unitate lexico-gramaticală. Un atare punct de vedere presupune o funcționalitate lingvistică elastică (dacă nu eterogenă) a pronumelui reflexiv, adaptabilă contextului în care este integrat, iar în cazul reflexivului reciproc chiar vidarea pronumelui de sens lexical.

Contrar unora dintre opiniile enumerate mai sus, ipoteza noastră este că, în ciuda aparențelor, reflexivul conservă, în toate combinațiile menționate, constant funcționalitatea sa semantică și gramaticală — reflexivitatea, indicînd, după cvasiunanimitatea surselor, identitatea refe-

¹ În „Bulletin linguistique”, VI, 1938, p. 42—89.

² Vezi *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, vol. I, Editura Academiei, București, 1966, p. 211.

³ Vezi Ecaterina Teodorescu, *Reflexiv și pronominal*, în LR, XIV, 1965, nr. 5, p. 545—554.

⁴ Vezi C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Editura „Junimea” Iași, 1979, p. 264 și urm.; D. Irimia, *Structura gramaticală a limbii române. Verbul*, Editura „Junimea”, Iași, 1975, p. 174—175.

⁵ Vezi Rodica Popescu, *Complementul reflexivului*, în LL, vol. II, 1968, p. 194—201.

rențială dintre subiectul gramatical și obiectul direct/indirect al verbului din enunțul realizat.

Afirmarea funcționalității unice a reflexivului conține ideea implicită că *valorile reflexiv pasiv și reciproc se întemeiază pe contribuția semantică și gramaticală a altor componente ai contextului*, opinie pe care o vom argumenta în continuare.

1. 0. În flexiunea verbelor pronominale se observă o diferență calitativă între formele verbului la persoanele 1 și 2 și forma de persoana a 3-a, pe de altă parte. Astfel, la persoanele 1 și 2 formele verbale însoțite de pronumele reflexiv sînt compatibile numai cu două valori distincte. De exemplu, formele verbului *a se spăla* din enunțurile: *Noi ne spălăm*, respectiv *Voi vă spălați* sînt considerate echivoce, întrucît, la decodarea mesajului, ele pot fi dublu interpretate, reprezentînd fie formă reflexiv obiectivă, ca în *Noi ne spălăm pe noi (înșine)*, *Voi vă spălați pe voi*, fie forma reflexiv reciprocă, ca în *Noi ne spălăm unii pe alții*, *Voi vă spălați reciproc*.

Spre deosebire de primele două, forma de persoana a 3-a cumulează trei valori diferite, ca în :

a) *Copiii se spală pe ei înșiși* — reflexiv obiectiv ;

b) *Copiii se spală de mamele lor* — reflexiv pasiv ;

c) *Copiii se spală reciproc (unii pe alții)* — reflexiv reciproc. În acest ultim exemplu, pronumele reflexiv ocupă o poziție sintagmatică absolut identică cu aceea din contextul *Ei se salută (unii pe alții)*, unde se consideră că reciprocitatea „este dată numai de pronumele reflexiv”⁶.

Urmărind contextele citate aici, se constată că toate actualizează o schemă structurală identică și invariabilă. De asemenea, componentul verbal este unul și același, variabile fiind, în ce-l privește, numai categoriile gramaticale de număr și persoană impuse prin acord.

Alternanțe înregistrăm numai în sfera pronumelor ce ocupă poziția sintactică subiect, unde ocurențele sînt reprezentate prin forme distincte de persoană (*eu, tu, el* etc.). În urma acestei constatări, considerăm firesc să presupunem drept cauză a deosebirilor privind compatibilitățile cu valorile semantice amintite în primul rînd componentele variabile ale contextelor respective.

Într-adevăr, dacă urmărim cu atenție funcționalitatea pronumelor personale în actele de comunicare, vom constata că deosebirile dintre formele lor concrete lasă loc unei anumite ambiguități în exprimare.

1.1. În sfera categoriei gramaticale a persoanei ale cărei forme sînt acoperite integral de pronumele personal există deosebiri de funcționalitate semantice între formele ce concretizează categoria. Deosebirile sînt determinate de specificul lingvistic al categoriei lexicale numite *pronume personal*, acestea avînd consecințe asupra funcțiilor sintactice și rolurilor semantice asumate și actualizate prin pronumele respective în diversele enunțuri realizate.

⁶ Vezi C. Dimitriu, *o.p. cit.*, p. 243.

Categoria gramaticală a persoanei caracterizează pe protagoniștii procesului enunțat în raport cu procesul enunțării⁷. Sub acest aspect, persoanele 1 și 2 reprezintă termenii marcați ai opoziției de persoană, formele *eu* și *tu* semnalând identitatea unuia dintre protagoniștii procesului enunțat cu agentul procesului enunțării (*eu*), respectiv cu interlocutorul (destinatul) procesului enunțării, *tu*).

Astfel, într-o emisiune ca *Eu mă spăl*, pronumele *eu* asumă simu tan mai multe roluri semantice: enunțiator (= agent al procesului enunțării), agent al procesului enunțat (= sintactic, subiect gramatical și logic), pacient al procesului enunțat (= sintactic, obiect direct) sau beneficiar al procesului (= sintactic, obiect indirect), ca în *Eu îmi recuperez pierderile*, roluri indicate prin formele pronomiale în acuzativ (*mă*) și în dativ (*îmi*).

Cumulul de ipostaze inerente persoanelor 1 și 2 în actele de vorbire asigură un caracter explicit și suficient al coreferențialității arătată aici de pronumele reflexive, adică al individualității unice a persoanei care îndeplinește cele trei roluri în enunțul realizat. Atributele explicit și suficient sublinează capacitatea formelor pronomiale reflexive (provenite de la pronumele personal) — *mă, te, ne, vă, și îmi, îți, ne, vă* — de a reliefa, în enunțul realizat, identitatea referențială locutor (interlocutor) = subiect (gramatical și logic) = obiect direct (indirect) fără a mai necesita, ca superfluă, sublinierea ei prin forma tonă a pronumelui în acuzativ (dativ), cf. *Eu mă spăl (pe mine)*; *Tu te speli (pe tine)*; *Eu îmi recuperez (mie)*, indicând astfel coreferențialitatea absolută.

Coreferențialitatea absolută face imposibilă intervenția unui agent exterior, altul decât locutorul / interlocutorul, în derularea procesului exprimat de verb. Din această cauză, la persoanele 1 și 2, verbul reflexiv cu sens „obiectiv” este incompatibil cu sensul „pasiv”, pronumele *eu, tu* neadmițând convertirea reflexivului obiectiv în reflexiv propriu-zis. Cu alte cuvinte, formele *mă, te, ne, vă* etc. însoțitoare ale unui verb nu admit (datorită sensului personal) disocierea celor două roluri semantice care țin de realizarea procesului însuși, nu de enunțarea lui, cumulate în enunț de către pronumele subiect: agent și concomitent pacient al procesului.

1.2. Termenul nonmarcat al opoziției de persoană desemnează în enunț un component care nu e nici locutor, nici interlocutor, ci numai referință în actul de comunicare⁸, concretizat în expresia lingvistică sub forma persoanei a 3-a. El poate fi un factor activ sau nonactiv în procesul enunțat. Dar nonpersoana, chiar participând efectiv la derularea procesului, nu se poate autoprezentă, ci este prezentată în calitate de agent, ca în: *El îl felicită pe colegul său* sau numai în calitate de pacient al acțiunii, ca în: *El este feliicitat de colegul său*.

Neposedind proprietatea (pe care o au persoanele 1 și 2) de a se afirma ca protagonist al actului enunțării, statutul persoanei a 3-a în procesul enunțat este dependent de viziunea pe care o are asupra acestuia și a protagoniștilor lui agentul procesului enunțării. În aceste condiții, expri-

⁷ Vezi Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1933, p. 192; vezi și Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 59–60.

⁸ Vezi Paula Diaconescu, *Pronumele personal ca indicator*, în LR, XXXVI, 1987, nr. 2, p. 95–104.

marea lingvistică ce îmbracă forma persoanei a 3-a conține inevitabil o anumită doză de ambiguitate latentă. În scopul evitării efectelor deranjante ale echivocului funciar, enunțul realizat este amplificat cu elemente de precizare pentru a ghida pe receptor (interlocutor) spre o decodare a mesajului conformă cu intențiile emițătorului. A se compara, pentru concretizare, conținutul informațional oferit receptorului prin enunțuri ca cele de mai jos :

- a) *Eu mă îmbrac ; Tu te vei îmbrăca.*
- b) *Eu sînt îmbrăcat (de X) ; Tu vei fi îmbrăcat (de X) ;*
- c) *El se îmbracă ; El își reproșează greșeli felurite.*

Enunțurile din seria a) și b) pot fi receptate și decodate fără dificultate de către orice vorbitor. Contextele din seria a) pun în evidență că atît agentul procesului enunțării (*eu*), cît și destinatarul lui (*tu*) se afirmă ca agenți ai procesului enunțat, reflexivele (*mă, te*) semnalînd identitatea acestui agent cu pacientul în proces.

În contextele din seria b), *eu, tu* conservînd rolul de agenți ai procesului enunțării, în procesul enunțat, rețin numai rolul de pacienți ai acestuia, reprezentînd subiectele gramaticale ale formelor verbale pasive.

1.3. În schimb, cel ce emite enunțul formulat la persoana a 3-a *El se îmbracă* nu explicitează rolul semnativ deținut de această persoană (*el*) în procesul enunțat. Receptorul are la dispoziție exclusiv informațiile furnizate prin mărcile formale actualizate de componentele contextuale : cazul și persoana pronumelor, acordul verbului cu subiectul. Pe baza lor, receptorul deduce că pronumele *el* ocupă poziția sintactică de subiect (gramatical), iar reflexivul *se* indică identitatea obiectului direct cu acest subiect. Receptorul nu găsește nici o informație privind rolul semantic ce revine persoanei a 3-a în procesul enunțat : agent și concomitent pacient sau exclusiv pacient.

Ambiguitatea semnalată prezintă avantajul de a fi revelatoare pentru problema ce ne interesează, căci ea lasă să se vadă limitele funcționalității reflexivului. În absența indicatorilor enunțării, în tiparul structural [subiect + pronume reflexiv + verb] sînt actualizate exclusiv posibilitățile funcționale ale reflexivului necontaminate de consecințele interferenței procesului enunțării cu procesul enunțat. Schema structurală în cauză izolează și, prin aceasta, identifică funcția fundamentală și constantă a reflexivului pronominal :

— sintactic, el ocupă poziția de obiect direct (acuzativ₁)⁹ sau de obiect indirect (dativ₁), cf. *El se spală ; El își reproșează greșeli ;*

— semantic, același pronume exprimă identitatea obligatorie dintre subiectul gramatical (independent de rolul sau rolurile sale semantice) și una din ipostazele obiectului (direct = pacient ; indirect = beneficiar în procesul enunțat).

Prin urmare, ocurența pronumelui reflexiv în acuzativ sau dativ pe lîngă verbul tranzitiv dintr-un enunț realizat indică totdeauna o altă ipostază concomitentă (ce dublează pe aceea marcată prin forma de nominativ) a lexemului subiect.

În urma celor prezentate pînă aici, reiese indubitabil că responsabilă, în cea mai mare parte, de echivocul semantic al enunțurilor construite pe

⁹ Pentru clasificarea cazurilor, vezi D. D. Drașoveanu, *O clasificare a cazurilor cu aplicare în problema posesivelor*, în CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 77-81.

tiparul structural în discuție, este categoria gramaticală a persoanei prin particularitățile formelor ei concrete de manifestare.

Ambiguitatea enunțului *El se îmbracă* se explică prin incapacitatea pronumelui reflexiv *se* de a indica fără echivoc prin el însuși dubla ipostază semantică a lexemului ce ocupă poziția sintactică subiect. Cum s-a văzut mai sus, reflexivul semnalează exclusiv identitatea referențială a obiectului direct / indirect cu subiectul gramatical, ceea ce corespunde exclusiv rolului semantic de pacient al procesului enunțat. Rolul de agent al procesului rămâne disponibil. Aceasta poate fi cumulat de subiectul gramatical sau poate fi preluat de un alt component virtul al enunțului. Așadar, aceasta este cauza pentru care forma de singular a verbelor pronominale tranzitive este compatibilă cu două valori semantice opuse: reflexiv obiectiv sau reflexiv pasiv.

Cînd verbul precedat de pronumele reflexiv are formă de plural, cele două valori menționate intră în concurență cu a treia: reflexivul reciproc. Precizăm însă, din nou, că, indiferent de valoarea care este atribuită, în decodare, mesajului transmis prin tiparul structural de bază, funcționalitatea reflexivului rămîne constant una și aceeași — reflexivitatea.

2.0. Din moment ce reflexivul își conservă funcționalitatea lexico-semantică și gramaticală, urmează că actualizarea oricăreia din cele trei valori posibile reprezintă efectul intervenției în enunț a unui alt element, distinct de forma atonă a reflexivului. Ocurența acestui termen în enunțul realizat precizează o anumită valoare unică, excluzînd orice altă interpretare.

Astfel, pentru ca structura *El se spală* să reliefeze valoarea reflexiv obiectiv ca unica posibilă, este absolut obligatorie reluarea formei neaccentuate a reflexivului (*se*) prin forma lui accentuată, *El se spală pe sine*.

Reluarea formei atone are menirea de a semnală că identitatea referențială subiect = obiect direct se extinde incluzînd și agentul acțiunii, iar, ca urmare, subiectul gramatical coincide cu cel logic, reprezentînd deci și agentul procesului enunțat. În absența reluării lui *se* prin forma tonă (*pe sine*) care explicitează sfera de extensiune a identității referențiale în enunț, acesta conservă ambiguitatea latentă inițială.

Valoarea opusă, reflexiv pasivă, este reliefată prin ocurența complementului de agent care interzice tocmai identitatea pe care o instalează reluarea prin forma accentuată, cf. *El se spală pe sine*, în opoziție cu *El se spală de către Vasile*; *Manechinul se îmbracă de altcineva*.

În ce privește valoarea reflexiv reciprocă, geneza ei este ceva mai mai complexă, dar baza semantică și gramaticală ce face posibilă actualizarea reciprocității, este comună cu a celorlalte două valori.

Elementele lingvistice care explicitează sensul „reciproc” într-un enunț ca *Ei se spală* se concretizează printr-un determinant modal de tip adverbial (*reciproc*), pronominal (*între ei*) sau prin corelația pronominală *unii*. — *alții*, cf. *Ei se spală unii pe alții*.

Construcția pronominală¹⁰ *unii pe alții* pare să suplinească, în contextul nostru, rolul reluării prin forma accentuată (*pe sine*). Aparența poate fi anulată dacă printr-o analiză pertinentă evidențiem relațiile semantice

¹⁰ Pentru conceptul construcție pronominală, vezi C. Milaș, *Aspecte din sintaxa pronomelor nedefinite*, în volumul *Probleme de sintaxă*, Cluj-Napoca, 1978, p. 340 și urm.

și gramaticale dintre componenții structurii și aportul fiecăruia la afirmarea sensului global al enunțului.

În primul rând, este de subliniat imposibilitatea construcției în cauză de a suplini rolul reluării. Imposibilitatea este probată prin faptul că secvența *pe alții* din corelație redă, în fapt, complementul direct reclamat și actualizabil în cazul oricărui verb tranzitiv la forma activă: *Ei spală (îmbracă, păcălesc etc.) pe alții* și în nici un caz un reflexiv obiectiv, cf.* *Ei se spală pe alții*.

În structurarea cu valoarea reciprocă *Ei se spală unii pe alții* pronumele *se* nu depășește limitele funcționării lității sale. Și aici semnaleză numai identitatea referențială subiect gramatical = obiect direct. Așadar, el indică ipostaza pasivă a subiectului ca pacient al procesului exprimat de verb, ipostază ce caracterizează fie un subiect reprezentat de un singur individ, fie de toți componenții totalității cu rolul de subiect, în cazul formei de plural, ca în contextul citat. Prin aceasta pronumele (*se*) și-a epuizat resursele semantice și gramaticale.

2.1. Prin ocurența construcției pronominale se petrec în exemplul nostru două operații simultane ce au ca efect restructurarea raportului dintre verb și totalitatea — subiect.

Pe de o parte, construcția pronominală *unii pe alții* are menirea de a explicita divizarea totalității subiect în două grupe distincte. Structura semantică a pronumelor nedefinite este adecvată acestui rol¹¹ care, în corelația *unii — alții* devine o constantă a construcțiilor de acest tip.

Pe de altă parte, reluând totalitatea-subiect în viziune disociată, construcția *unii pe alții* repune fiecare din elementele ei componente în relație diferită cu verbul-predicat.

Secvența ... *pe alții* (o diviziune a totalității subiect) este direct regizată de verb¹². Ca entitate a unui ansamblu, secvența respectivă reclamă cu necesitatea cealaltă secvență *unii* ca parte obligatorie în reîntregirea totalității. Dar astfel, pronumele *unii* este implicat în relație semantică cu verbul care impune o direcție a acțiunii spre *alții* de unde este reflectată spre *unii*, ansamblul *unii pe alții* sugerând efectuarea acțiunii dinspre fiecare pol spre celălalt.

În acest fel, subiectul (ca ansamblu), unitate sintactică nesubordonată predicatului¹³, apare, totuși, în limitele aceluiași enunț, regizată semantic de predicat sub forma reluată de construcția pronominală. „Subordonarea” este limitată la planul semantic, întrucât, în reluarea prin construcția pronominală, numai diviziunea reprezentată prin secvența *pe alții* posedă o marcă formală a dependenței semantice și gramaticale de verb. Cealaltă secvență a construcției, *unii*, rămâne în afara oricărei relații gramaticale cu verbul din enunț.

¹¹ Subliniem că, izolată din ansamblul construcției, secvența *pe alții* nu poate actualiza în contextul nostru, decât funcția sintactică complement de loc. Excluderea ei din poziția sintactică „obiect direct” este consecința prezentei pronumelui reflexiv *se* (acuzativ I) cu acest rol, care formă, s-a văzut mai sus, este compatibilă cu reluarea sa, în această funcție, exclusiv prin *pe sine* (*pe el*).

¹² Vezi D. Irimia, *op. cit.*, p. 173.

¹³ Vezi D. D. Drășoveanu, *Despre natura raportului dintre subiect și predicat*, în CL, III, 1958, p. 175—182.

Reluînd subiectul, *unii pe alții* îndeplinește, în raport cu verbul, parțial același rol cu al pronumelui *se*, acela de a arăta că ansamblul subiectului cumulează și în viziunea disociată ipostaza de obiect direct.

Construcția pronominală nu se identifică însă cu o simplă reluare. *Unii pe alții* din exemplul citat sau *unii altora* din *Ei își reproșează unii altora greșelile* exprimă simultan ipostazele de subiect și de obiect direct/indirect îndeplinite de toate componentele totalității subiect. Este vorba însă de o simultaneitate sugerată de timpul propriu enunțului realizat, deductibil din forma verbului, dar această simultaneitate nu coincide totdeauna cu timpul real în care se desfășoară acțiunea agenților-parteneri, aceasta depinzînd de sensul verbului.

În fond, această aparență de simultaneitate generală, dată de context, opacizează mecanismul real al desfășurării acțiunii și creează iluzia unui raport mixt¹⁴ ce ar caracteriza așa-zisa diateză reciprocă, neconform cu realitatea extralingvistică. Aparența este consecința unei confuzii ce se produce la decodarea formelor verbale pronominale. Se consideră, eronat, că pronumele reflexiv, formă neaccentuată *se* indică forma reflexiv obiectivă a verbului. Or, am stabilit că o atare valoare nu poate fi actualizată fără echivoc în absența reluării lui *se* prin forma accentuată *pe sine* (*pe ei înșiși*), *se* indicînd numai ipostaza pasivă a subiectului gramatical, nu și pe aceea care-l prezintă acționînd asupra lui însuși¹⁵.

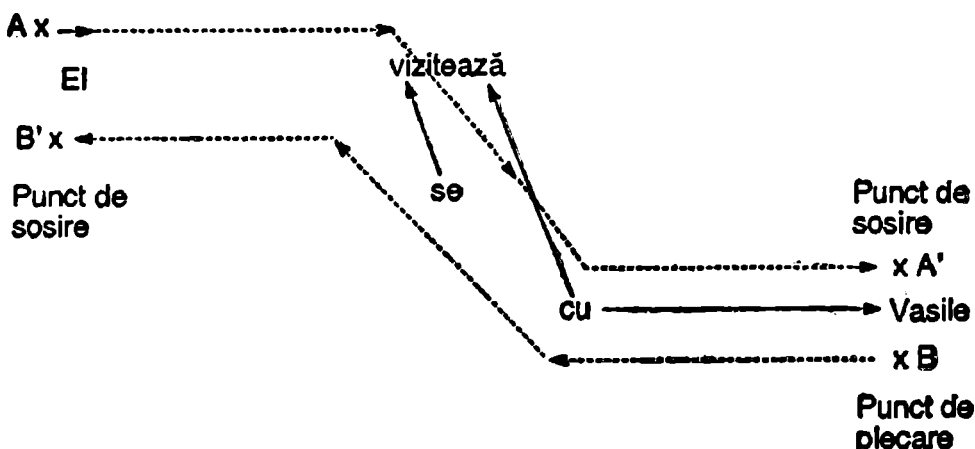
Așadar, în cazul verbelor pronominale reciproce, oricare ar fi determinantul ce explicitează sensul „reciproc”, acesta nu duce la actualizarea în enunț a formei verbale reflexiv obiective, ci doar pune în relație de simultaneitate sau de nonsimultaneitate temporală una și aceeași acțiune efectuată de mai mulți agenți după modelul realizat în forma activă a oricărui verb. Reiese, prin urmare, că și în cazul verbelor pronominale de reciprocitate expresia lingvistică este în concordanță cu realitatea extralingvistică la care face referire.

Avem convingerea că un verb ca *a se vizita* facilitează reprezentarea mai plastică a realității extralingvistice reflectate în expresia lingvistică. Verbul citat permite sesizarea faptului că, prin divizarea totalității subiect, fiecare diviziune a agenților dezbăluie, într-un anumit moment al acțiunii, o ipostază unică: fie cea de subiect (gramatical și logic), fie cea de obiect direct, ele realizîndu-se izolat și prin alternarea în timp a rolurilor. În *Ei se vizitează unii pe alții*, cum ei nu se pot vizita concomitent *pe ei înșiși*, apare evident că *unii* (o diviziune a subiectului global *ei*) îi vizitează (în calitate de subiect) *pe alții* (cealaltă diviziune îndeplinind rolul de obiect direct), la un moment dat, iar *alții* în alt moment temporal, îi vizitează pe *unii* (deveniți acum din agenți, pacienți ai procesului). De altfel, lucrurile se clarifică pînă la evidență printr-o simplă vizualizare a acțiunii comunicată în enunțul discutat.

¹⁴ Vezi D. Irimia, *op. cit.*, p. 173.

¹⁵ Faptul că în contexte ca: *El se spală*, *El se servește* etc. se recunoaște ușor forma reflexiv obiectivă nu infirmă opinia susținută aici. Ambiguitatea este generală, iar decodarea corectă a mesajului nu este datorată prezenței reflexivului, ci contextului situațional care compensează absența reluării pronumelui *se*. Aceeasi necesitate a dezambiguizării explică tendința de a întări sensul reflexiv al verbelor cu ajutorul prefixului *auto-*, ca în *Ei s-au autoflagelat*, cum demonstrează Mioara Avram în *Probleme ale exprimării corecte*, București, 1987, p. 126—133.

Punct de plecare
a acțiunii

Schema arată indubitabil că avem a face cu o multiplicare a realizării aceleiași acțiuni după modelul prezentat de forma activă a verbului.

Concluzii

1. Pronumele reflexiv nu este o „marcă” gramaticală, ci un mijloc lexico-gramatical de a indica identitatea dintre subiectul gramatical și obiectul direct sau indirect al verbului din enunț. În consecință, nu se poate vorbi de o diateză reciprocă în limba română, ci numai de verbe compatibile cu actualizarea reciprocității.

2. Verbele pronominales de reciprocitate constituie verbe cu formă activă având complementul direct/indirect exprimat prin pronume reflexive.

LE RÉFLÉCHI SE ET LES VERBES DE RÉCIPROCITÉ

(RÉSUMÉ)

Dans l'article est réaffirmée (avec des arguments à l'appui) la fonctionnalité sémantique et grammaticale constante du pronom réfléchi (au datif et à l'accusatif) en relation avec les verbes transitifs qu'il précède.

La même fonctionnalité se confirme aussi dans les combinaisons avec les verbes pronominaux de réciprocité du type *a se bate*, *a se întâlni*, etc.

Il est démontré que les pronoms réfléchis en cause ne peuvent générer le sens „réciproque”. Ils peuvent marquer exclusivement la double posture grammaticale (et sémantique) actualisée dans l'énoncé réalisé par le sujet grammatical, de ce dernier : sujet et objet (direct ou indirect) du verbe accompagné par le réfléchi, cf. *Ei se întâlnesc* ; *Ei își recunosc merite*.

Le sens „réciproque” est généré par une série de facteurs impliqués dans l'énoncé réalisé parmi lesquels le réfléchi s'intègre avec le rôle exclusif de facteur favorisant.

Decembrie 1993

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

G. COȘBUC, TRADUCĂTOR AL ENEIDEI

ȘTEFAN MUNTEANU

1. Autorul *Baladelor și idilelor* a consacrat traducerilor unor opere clasice o bună parte din activitatea sa literară. Este de-ajuns să amintim fragmentele din *Rig-Veda*, *Mahābhārata* și *Rāmāyana*, *Sakuntalā* de Kālīdāsa, *Odiseea*, *Eneida*, *Georgicele* și *Bucolicele*, precum și *La Divina Commedia* pentru a avea o imagine despre întinderea și varietatea preocupărilor de acest gen ale poetului¹. Pasionat de literatura Antichității încă de pe băncile liceului din Năsăud, Coșbuc a rămas fidel acestor preocupări de-a lungul întregii sale cariere literare. Interesul poetului ardelean pentru capodoperele literaturilor vechi și mai noi nu s-a limitat, așadar, la studierea și aprecierea acestor scrieri, ci s-a manifestat prin numeroase tălmăciri, integrale sau parțiale, în limba română. Cititorul român a putut face astfel cunoștință cu câteva dintre cele mai importante monumente ale literaturii universale, devenite accesibile lui prin transpunerea lor în limba națională.

Încercări de traducere în românește a *Eneidei* s-au făcut și înainte de ultimul deceniu al secolului trecut, când apare versiunea lui Coșbuc. Dar, pe lângă faptul că cele mai multe dintre aceste inițiative se opriseră la realizări fragmentare, ele nu reușiseră nici să satisfacă exigențele impuse de tălmăcirea unei capodopere, mai ales dintr-o limbă veche².

Una dintre aceste încercări, poate chiar cea dintâi, datează din 1805 și aparține lui Vasile Aaron. Lucrarea, care a circulat în manuscris și a fost o vreme în posesia lui T. Cipariu, a apărut inițial în *Raport despre Gimnaziul greco-catolic de la Beiuș pentru anul școlastic 1876—77*, tipărit la Oradea, în 1877, de Petre Mihăițiu, directorul gimnaziului³. Tradusă în metru popular, *Eneida* în versiunea lui Vasile Aaron se caracterizează

¹ Pentru bibliografia traducerilor lui Coșbuc, vezi G. Scridon și I. Domșa, *G. Coșbuc. Bibliografie*, București, 1965, p. 142—150.

² Prezentarea critică a acestor traduceri, până la aceea a lui Coșbuc, precum și a celor ulterioare anului 1896, până la versiunea lui Teodor A. Naum (1931), la N. Laslo (N. Iascu): *Traduceri românești din Vergiliu: IV. Aeneis (Încercare bibliografică și critică)*, în „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, vol. II (1933—1935), Cluj, 1936, p. 45—52. A se vedea și T. Weiss, *G. Coșbuc, tălmăcitor al clasicismului latin în limba română*, în StUBB, Series Philologia, 1966, fasc. 2, p. 45—59.

³ G. Guțu, *O traducere în versuri din Eneida la 1805*, în „Orpheus”, IV, 1928, nr. 2, p. 82—88. Cf. și Ovid Densusianu, *Literatura română modernă*, vol. I, 1920, p. 122 și urm., la care trimite autorul articolului citat; cf. și N. Laslo, *op. cit.*, p. 34 (notă), care corectează unele dintre afirmațiile lui G. Guțu. Fragmente din traducerea lui V. Aaron au fost publicate în culegerea *Școala ardeleană (Poezii. Proză. Tălmăciri)*. Ediție îngrijită, prefată, note și glosar de Mihai Gherman, Cluj, 1977.

prin numeroase abateri de la textul original și prin nu mai puține stângăcii stilistice. Iată cum sună în această tălmăcire primele versuri din cartea a II-a a epopeii:

„Într-aceea toți tăcură / Și-n liniște mare fură. / Sta toți cu gura căscată / Pentru vorba întreată. / Eneas cum sta în pat, / În partea de sus culcat, / Așa începu : O mare / O împărăteasă tare, / Tu o durere cumplită / Și de nimene poftită / Poștești să o înnoiesc“.

Coșbuc și-a luat asupra lui încercarea, care se dovedise prea anevoioasă pentru înaintașii săi, și a izbutit s-o ducă la capăt, cu toate dificultățile ce i-au stat în cale. Impedimentele rezultau din natura operei și din spiritul ei, care trebuiau respectate și, în același timp, adaptate la gândirea altui popor, tot așa după cum trebuiau găsite formele de expresie modernă corespunzătoare textului original. La acestea se adăugau și inconvenientele de ordin prozodic, determinate de tehnica rigidă a versului hexametric. Traducătorul s-a socotit dator să-l avertizeze, în această privință, pe cititor în *Prefața* la ediția I: „... oricâtă silință mi-aș fi dat, nu mi-au îngăduit sovăitorii pași ai începutului să merg cu deplină siguranță și poate multe s-ar fi putut spune mai bune și n-am știut cum. A trebuit să mă lupt cu formele hexametrului, cu formele de gândire ale celor vechi, cu felul lor de exprimare: e greu să redai limba clasică latinească în limba românească a poporului, mai ales când n-ai loc să faci perifraze, căci versul traducerii mele răspunde versului latin. Printr-astea munca traducerii e grozav de truditore și nespornică“.

2. Publicată fragmentar în 1896, în câteva periodice, lucrarea s-a tipărit în volum sub titlul *P. Vergilius Maro, Aeneis, traducere în forme originale* de G. Coșbuc, București, Editura Librăriei C. Sfetea 1 896 (*Opere complete*, partea I). A fost retipărită apoi în șase ediții succesive. Ultima ediție, critică, îngrijită și prefăcută de Stella Petecel, a apărut la București, Editura Univers, 1980. Observațiile noastre trimit la această excelentă ediție.

Propusă pentru Marele Premiu „Năsturel“ al Academiei Române, traducerea lui Coșbuc nu găsește aprobarea lui Hășdeu, care o apreciază astfel în laconicul său raport: „Chiar dacă lucrarea d-lui Coșbuc ar fi originală și n-ar avea multe defecte, totuși nu merită premiul cel mare“⁴. Argumentul de principiu era că Academia acordase pînă atunci acest premiu numai lui Alecsandri și lui Oľbescu pentru întreaga lor activitate pe tărîm literar, și nu pentru o singură lucrare. Traducerea a fost elogiată, în schimb, de Gr. Tocilescu și a obținut, în cele din urmă, distincția pentru care fusese propusă. Cele șase ediții în care a apărut pînă cum dovedesc prețuirea și popularitatea de care s-a bucurat tălmăcirea în rîndurile iubitorilor de literatură din țara noastră. Cu toate că în decurs de aproape un secol i s-au adăugat și alte versiuni, cum sînt aceea a lui Nicolae Pandelea, în 1913, și a lui Eugen Lovinescu, în 1933, ambele în proză, și cu deosebire

⁴ Vezi AAR, seria a XI-a, tomul XIX, 1893—1897. Partea administrativă și dezbaterile, p. 321.

sobra traducere în versuri a lui D. Murărașu, din 1950, totuși prestigiul *Enciclii lui Coșbuc* n-a pălit de-a lungul vremii, și pe bună dreptate*.

S-au făcut numeroase aprecieri cu privire la Coșbuc, traducător al lui Vergiliu⁵. Vom menționa dintre acestea analiza pe care o datorăm lui N. Laslo (N. Lascu, vezi nota 2), analiză precedată de prezentarea critică a celorlalte încercări, anterioare celei de care ne ocupăm. Filologul clasic clujean constată că poetul a omis în traducerea sa unele versuri, a introdus altele inexistente în original, că a folosit forme și derivate rare sau create de el și că „n-a reușit pe deplin în ceea ce privește redarea muzicalității versului, în schimb ne-a redat pe aceea a cuvintelor”⁶. Această rezervă nu-l împiedică totuși pe autor să considere, în concluzie, lucrarea lui Coșbuc drept „o monumentală traducere”⁷.

Muzicalitatea la care se referă N. Lascu trebuie înțeleasă, probabil, ca produsul estetic al unor factori variați, și nu de natură exclusiv lexicală, cum ar fi armoniile imitative, realizate și cu concursul aliterațiilor, procedeu frecvent la Coșbuc, deși acestea se răsfrâng și asupra structurii versului. Impresia muzicală, sugerează N. Lascu, nu este și nu poate fi limitată la cuvinte luate în sine, ci la un ansamblu stilistic în care cuvintele se integrează și pe care îl determină, sporind sau diminuând forța expresivă a versului ca unitate prozodică și poetică.

În cele ce urmează ne propunem să discutăm o parte dintre acești factori. Încercarea vizează posibilitățile de expresie oferite de limba română la sfârșitul secolului trecut de a transpune în forme literare o lucrare poetică purtând amprenta unei alte culturi și a unei limbi vechi, ale cărei mijloace se cereau adaptate la posibilitățile limbii noastre.

3. Cunoscător al limbii din care traducea, precum și stăpîn desăvîrșit al limbii românești vechi și populare, Coșbuc s-a folosit de materialul, formele și construcțiile tradiționale ale românei pentru sugerarea unei atmosfere arhaice, patriarhale, din care nu lipsesc însă elemente rurale, de natură autohtonă, adăugate de traducător. Pe lângă aceasta, Coșbuc a păstrat în românește ordinea, în principiu firească, a unităților sintactice, cu modificările impuse de topica limbii române. De aceea se poate susține că traducerea sa respectă în mare, structura „fizică” a frazei, a contextului sintactic din textul original într-o formă care va rezulta, sperăm, din următorul fragment, unde este evocat spectacolul dramatic al prăbușirii Troiei și al durerii troienilor ce se despart îngroziți de zidurile cetății în flăcări :

„Iată cu lungile-odăi deschis e-năuntru palatul,
Unde și Priam trăit-a și regii bătrînelor timpuri.
Gloată de-oșteni se zăresc de pază la pragul intrării.
Însă palatu-n adînc zguduît e de guri în amestec,

* După înalțarea spre publicare a articolului de față a apărut *Eneida* în traducerea prof. G. I. Tohăneanu (Timișoara, Editura Antib, 1994), lucrare reprezentînd, probabil, un moment esențial în istoricul tălmăcirilor capodoperei lui Vergiliu.

⁵ Vezi G. Scridon și I. Domșa, *op. cit.*, p. 223—237. Aprecierile autorilor se referă la traducerea lui Coșbuc în general.

⁶ N. Laslo, *op. cit.*, p. 49.

⁷ *Ibidem*, p. 52.

Umblet de-a valma se vede tutindeni și-odăile goale
 Urlă de plins de femei și spre stele se-nalță strigarea“.

(II, 483—487).

Transcriem pentru ilustrare versurile corespunzătoare din original :

*Apparet domus intus et atria longa patescunt ;
 Apparent Priami et veterum penetralia regum ,
 Armatosque vident stantes in limine primo .
 At domus interior gemitu miscroque tumultu
 Miscetur , penitusque cavae plangoribus aedes
 Femineis ululant ; ferit aurea sidera clamor .*

Exemple de acest fel sînt numeroase în traducerea lui Coșbuc. Ele demonstrează modul în care traducătorul a căutat să transpună în românește ritmul frazei latinești, fără a modifica prea mult topica proprie limbii române. De remarcat apoi că traducătorul, urmînd cu destulă rigoare structura sintactică a originalului, respectă corespondența dintre pauzele prozodice și pauzele gramaticale (sau semantice, în înțeles larg). Această solidaritate dintre metrică și semantică este o caracteristică a versului clasic, prezentă ca atare și în tragedia clasică franceză, de pildă la Racine⁸.

4. Cu deosebire interesante sînt unele construcții frecvente în traducerea poetului și asupra cărora ne vom opri mai întîi. Ne referim la atributul substantival în genitiv și anume la genitivul calității și la așa-numitul genitiv al termenului calificat⁹. Este vorba de construcții de tipul :

„Plîns *al durerii* e-aici. Ce-i soartă-omenească ne doare“ (I, 462).
 „Tu vecinic/*Neam al durerii*! Știți voi ce rele gătește-vă soarta?“
 (V, 623—624).

Traducătorul introduce o sintagmă a cărei alcătuire diferă de cea din textul latinesc. Astfel, corespondentul primului exemplu subliniat mai sus este în original „(sunt) *lacrimae rerum*“, așadar un genitiv posesiv, iar al celui de-al doilea, un adjectiv calificativ : „(O gens) *infelix*!“ În sintagmele din românește, genitivul este echivalentul morfologic al unui adjectiv care califică, la rîndul său, substantivul determinat : „plîns *dureros*“, „neam *îndurerat*“. Preferința traducătorului pentru atributul substantival în genitiv se explică prin natura mai concretă a substantivului (*durere*), față de adjectiv (*dureros*), precum și prin calitatea celui dintîi de a exprima raporturi sintactice între doi termeni din aceeași clasă morfologică. Dintre aceștia, al doilea (*al durerii*) scoate în relief cu mai multă putere, datorită caracterului său nominal, calitatea atribuită substantivului determinat, făcînd-o dependentă, ca genitiv, de primul termen. Procedeu se regăsește și la Sadoveanu : „... ne-am oprit între papuri înalte, căci dincolo, în acea grădină ascunsă *a liniștii*, se zbenguiau cu glasuri, circiiri (...) toate neamurile de sălbătăciuni aripate“ (*Opere*, XV, p. 95) ; „Oamenii din popasul lui Haramin au rămas un timp tăcuți,

⁸ Vezi Jean Cohen, *Structure du langage poétique*, Paris, 1966, p. 64.

⁹ Vezi *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, vol. II, București, Editura Academiei 1963, p. 122—123.

ascultînd parcă în fundul ființei lor un vechi cîntec al întristării" (*Opere*, XVIII, p. 17).

Într-o situație similară se găsesc la Coșbuc construcțiile cu genitivul termenului calificat, de tipul „albăstrimile zării” (IV, 583), rezultate din inversiunea și substantivizarea epitetului adjectival (*zările albastre*)¹⁰. Poetul recurge frecvent la acest procedeu sintactic, s-ar putea zice preferat de el: „pe-adîncimile mării” (III, 157), la Vergiliu: *tumidum (...)* *aequor*; „pipăim răzvrătirile mării” (III, 200), în original: *caecis erramus in undis*; „amarul iubirii” (IV, 84), în latinește: *infandum amorem*. Tot astfel, „amarul durerii” (VI, 302), „tăcerile nopții” (VII, 427), „întînderea zării” (XI, 94) etc. De notat că procedeele are rădăcini vechi, care ne duc spre sintaxa latineie clasice și postclasice, la Cicero și la Sfîntul Augustin¹¹.

5. O altă particularitate sintactică preferată de Coșbuc este dativul în locul unui caz prepozițional, ca în exemplul „pînă ce-așterne/Cîmpului șapte din cerbi” (I, 192—193). Traducătorul a avut ca model, cum lesne se vede, limbajul poeziei populare, unde întîlnim, ca și în limba veche, această construcție: „Așterne-te drumului / Ca și iarba cîmpului / La suflarea vîntului”. De altfel, poetul avea și justificarea originalului, deoarece Vergiliu face uz nu rareori de dativ — construcție poetică — în locul acuzativului. Coșbuc a acordat un loc larg procedului în discuție: „Cade de-a lungul, apoi s-așterne cîmpiei cu totul” (XI, 87), în original: *Sternitur et toto proiectus corpore terrae.*; „pe cîți așternut-ai peririi” (XI, 172), la Vergiliu: *quos dat tua dextera Leto* etc. etc.

Procedeele amintite a fost apreciat de către contemporanii și de urmașii lui Vergiliu. Unul dintre aceștia din urmă, anume Macrobius, afirmă că prin astfel de mijloace autorul *Encidei* a sporit mult farmecul limbii latine¹². Coșbuc a avut de bună seamă, spuneam, și acest model, care s-a alăturat celui existent în limba română¹³. Așa se explică faptele de acest gen, care abundă în traducerea poetului și din care cităm în continuare, fără a mai da corespondentele din textul original: „îndură-te plînsului nostru” (I, 525); (Orion) „...ne-mpînge / Stîncilor” (I, 536—537); „să-l zvîrle pieirii” (II, 127); „s-aștern răzbunării” (II, 366); „robit depărtării” (II, 408); „îndură-te rugii” (X, 5966) etc.

O construcție caracteristică stilului poeziei antice era și așa-numitul acuzativ interior sau *figura etymologica*, de tipul „*vitam iucundam vivere*”. Cf. „Ați luptat luptă deșartă...” (Eminescu). Tot astfel la Vergiliu: (oro) *furere (...)* *furorem*, în traducerea lui Coșbuc: „lasă-mă-întîi să-mi turbuez și pe-aicea turbarea” (XII, 678). Traducătorul apelează la această figură chiar și atunci cînd n-o găsește în text. Să se compare „*legi legiui-*

¹⁰ *Ibidem*, p. 123.

¹¹ Constantin Balmuş, *Étude sur le style de Saint Augustin*, Paris, 1930, p. 22. Despre funcția stilistică a construcțiilor cu genitivul în proza lui Mihail Sadoveanu, vezi B. Cazacu, *Evoluția limbii și stilului lui Mihail Sadoveanu de la Șoimii la Nicoară Potcoavă*, în *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, București, 1960, p. 185—187.

¹² Macrobius, *Saturnalia*. Traducere, introducere și note de Gh. Tohăneanu, București, 1961, p. 305—306.

¹³ Cf. „Mateiașu. Craiul ungurescu, biziindu-să puterii sale și meștersugului său...” (Grigore Ureche, *Leopiseșul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 85). Cf. și „Stelele-n cer / Ard depărtărilor / Pînă ce pier” (Eminescu).

vor" (I, 293), (*iura dabunt*); „vorbitu-i-a vorbe" (XI, 821) (*ita fatur*); *vorbind* furtunative *vorbe*" (XII, 10) (*effatur (...) turbidus*) etc.

Constrâns de rigorile metrelor, Coșbuc modifică topica complementului direct, când acesta este un pronume personal, forma neaccentuată, pe care o așază după verb. Uzuală în limba literară după un imperativ sau un gerunziu, iar în limba veche și în cea populară și la timpurile compuse ale verbului, precum și în propoziții interogative, construcția reține atenția prin topica ei puțin obișnuită:

„Cu fierul pieirii găsește-l/Pyrhus turbatul" (II, 529–530)

(*Illum ardens infesto vulnere* [Pyrhus] / *Insequitur*).

„Dar codri sălbateci ascund-o" [creanga] (VI, 138)

(*Hunc [ramum] tegit omnis/Lucus*).

„Vesel primește-i cu drag pe troieni pe câmpiile sale" (V, 40)

(*Gratatur reduces et gaza laetus agresti/Excipit*).

Postpus este adesea și pronumele reflexiv:

„Dar Cytherea din nou cu planuri frământă-și gândirea" (I, 655)

(*At Cytherea novas artes, nova pectore versat/Consilia*) etc. etc.

Este limpede că traducătorul se vede silit să apeleze la această topică pentru a nu sacrifica ritmul versului. Coșbuc extinde însă întrebuințarea inversiunii și dincolo de cazurile menționate, avînd și de data aceasta exemplul limbii vechi, unde inversiunea pronumelui apare și pe lângă alte tipuri verbale, ceea ce înseamnă că era un fenomen curent. Cf. „lega-i, tăia-i" (îi lega, îi tăia), la Grigore Ureche¹⁴; „de va surupa-să" (de se va surpa), la Dosoftei¹⁵ etc.

6. Ca și în poezia sa originală, Coșbuc a exploatat, ca traducător, posibilitățile expresive ale limbii române: fie că a dat utilizare stilistică unor formații onomatopice, existente în românește sau create de el, fie că a pus la contribuție virtualitățile eufonice ale lexicului limbii noastre¹⁶, făcînd loc, pe o scară largă, aliterațiilor și asonanțelor. Vergiliu se folosisese și el de aceste procedee, urmînd calea unora dintre înaintașii săi, mai cu seamă pe aceea deschisă de Ennius¹⁷. Nu vom exagera atribuind acestor mijloace de expresie o prea mare valoare stilistică. „Armonia imitativă, scrie M. Grammont, nu face decît să reproducă zgomotele sau, într-un fel foarte general, fenomenele fizice. În general, e lucru rar, însă, ca un poet să aibă a expune astfel de fapte: el povestește mai ales evenimente, exprimă sentimente sau comunică idei abstracte. Care este sunetul corespunzător unei abstracții sau unui sentiment? Prin intermediul căror vocale sau prin ce consoane le poate înfățișa poetul? Întrebarea însăși pare absurdă. Dar lucrurile nu stau așa, căci poeții de seamă au căutat deseori să stabilească un raport între sunetele de care se serveau și ideile pe care le exprimau, chiar și cînd era vorba de abstracții"¹⁸.

¹⁴ Exemplele la Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, ediția a 2-a, București, 1971, p. 248.

¹⁵ *Ibidem*, p. 144.

¹⁶ I. Negoieșcu a analizat în două articole {Coșbuc, Vergiliu și simbolismul, în „Viața românească", 1976, nr. 10, p. 30–33, și *Simbolismul lui Coșbuc*, *ibidem*, nr. 12, p. 25–29.) valorile estetice ale traducerii lui Coșbuc puse în relație cu estetica poeziei simboliste românești.

¹⁷ Macrobius, *Saturnalia*, p. 284.

¹⁸ Maurice Grammont, *Le vers français. Ses moyens d'expression, son harmonie*, ediția a 3-a, Paris, 1923, p. 195.

Ar trebui să mai spunem, pentru a-l completa pe Grammont, că poetul evocă și natura, cu mișcarea, freamătul și cîntecul ei, sau perceput astfel de el. Coșbuc a rămas la modelul oferit, în această privință, de textul original, pe care l-a urmat ținînd seama de preferința autorului *Encidei* pentru aceste procedee expresive, chiar dacă ele se limitau la evocarea sugestivă a unor „zgomote”, dacă vrem să le numim așa. Nu rezultă însă că traducătorul a transpus de fiecare dată în echivalentele fonetice ale limbii române armoniile imitative din textul latinesc, lucru, lesne de înțeles, cu neputință. De aceea, multe dintre faptele în discuție, prezente în traducere, nu-și au corespondente în original, și invers. În unele cazuri ea există, totuși, de pildă cînd poetul traduce *procella stridens* prin (se plîngea) „cu șuer furtuna” (I, 102) sau

Angues / Sibila lambebant linguis vibrantibus ora prin
„Șueră șerpilor, cu limbi tremurate lingîndu-și gîtlejul” (II, 211).

Un vers de o remarcabilă sonoritate onomatopeică este și

It caelo clamorque virum clangorquc tubarum, pe care Coșbuc îl traduce sacrificînd o parte din original pentru a reconstitui valorile eufonice, însă cu alte mijloace fonetice:

„Vuietă vaiet de guri și se vaietă valuri de trîmbiți” (XI, 192).

Nu mai puțin citat pentru sonoritatea și valoarea lui imitativă este versul

Quatrupedante putrem sonitu qualis ungula campum.

Imaginea dinamică și auditivă a galopului cailor, redată astfel, autorul *Encidei* a împrumutat-o de la Ennius¹⁰. Coșbuc se folosește și el de cuvinte conținînd vibranta *r*, sunet apt să sugereze impresia de zgomot surd, prin repetiție, ritmic și continuu:

„Răpăie roibii și rupe copita cu tropote cîmpul” (VIII, 596).

Tot astfel:

„Răpăie cîmpul sfărmat de galop și de repezi copite” (XI, 875), secvență în care auzul înregistrează și urmărește ritmul năvalnic al galopului, ca și la Vergiliu:

Quatrupedante putrem cursu qualis ungula campum.

Să adăugăm, în aceeași ordine de idei, și frecvența folosire a unor substantive expresive, formate de la teme onomatopeice, ca de pildă zăngăt, zuzăt: „arme cu zăngăt” (II, 244), „zăngăt de arme” (II, 309), la Vergiliu numai *sonitus*; „cu zuzăt de aripi” (319), la Vergiliu *stridens alis* etc.

De multe ori însă traducătorul „potrivește” armoniile imitative pe măsura posibilităților limbii române, de unde și apelul la alte mijloace fonetice decît cele ale originalului. De pildă:

„Apele stînci vuietau îndelung răzbătute de valuri” (V, 865), față de:
Tum rauca assiduo longe sale saxa sonabant.

De cele mai multe ori Coșbuc se sprijină pe aliterații „de dragul lor”, adică chiar și atunci cînd textul latinesc nu-l silea la o transpunere, în traducere, a unor procedee de acest fel. Cititorul descoperă astfel în versiunea poetului, într-o anumită privință, „mai mult” decît îi oferă textul original, ceca ce nu înseamnă a-i imputa abaterea de la text, ci

¹⁰ Cf. Macrobius, *loc. cit.*

numai o tratare mai liberă a acestuia. Avem în vedere „paralelisme” de felul acestora :

„Pînă ce cîntă, prin cîntec cătînd mîngîiere durerii” (X, 190)

Dum canit et maestum Musa solatur amorem ;

„Șapte corăbii mai am, istovite de vînt și de valuri” (I, 382)

Vix septem convulsae undis Euroque supersunt ;

„Și le freamătă vîrful de vînturi” (XI, 661)

...et sublimi vertice nutant ;

„Grabnic se-ntinde pe-adîncuri o negură neagră ca noaptea” (I, 89), în text numai : *ponto nox incubat atra*.

Exemplele transcrise impun și observația că traducătorul acordă o mare pondere lexicului selectat în funcție de valoarea lui expresivă, din care nu lipsesc, cum se va vedea ceva mai departe, conotații subiective, situate dincolo de semantica textului original. Poetul urma, totuși, modelul oferit de Vergiliu, al cărui vers încărcat de lirism excelează prin prospețime și varietate stilistică. S-ar putea spune că traducătorul „face concurență”, în acest sens, originalului, întrucît pune la contribuție în lucrarea sa o mare bogăție de resurse lexicale, luate din limba veche și limba populară, inclusiv din graiurile ardelen. La rigoare, el completează acest material cu formații create de el sau cu neologisme, intrate atunci nu prea demult în limba cultă. Înșirăm cîteva elemente izolate din categoriile menționate :

a) Elemente vechi : *alboare, lucoare, plînsoare, plean, singiuri, tulin-deni (tutindere), tutor (tuturor)* etc.

b) Elemente populare, tradiționale : *alai, apucătură „nărav”, buimăcit, cîrmaci, cîrmi, dihanie, ghiordan, hulă, istovi, ivăr, întăritat „ațișat, mînios”, îfulica, inginfa, menire, muced, neprihănit, osîndă, pitulat, pingărit, scăpăta, sminti* etc.

c) Formații proprii : α) prin substantivizarea supinului : *ajunsul, apusul, zisul* etc. ; β) prin substantivizarea unor adverbe : „îndclungul durerii”, *într-adevărul* „adevărul” ș.a. ; γ) prin derivare regresivă : *alerg(uri) frămîntul, răzbunul, sfărm(ul), spumegul* etc. δ) Alte formații, ca „multul frumuseții” sau *rologolul* „pămîntul întreg” (în latină, *orbis*), amintesc de creația originală anterioară a poetului.

d) Neologisme : *amic, amorul, flota, gloriei, lozinca, onorul, premiul, principe, spioni* etc.

7. Valoarea artistică a traducerii cîștigă de pe urma comparării unor imagini din versiunea poetului cu cele din textul original²⁰. Se poate vedea astfel, acceptînd riscurile unei ilustrări parțiale, în ce măsură tălmăcirea lui Coșbuc reprezintă, în multe privințe, o variantă stilistică „echivalentă” cu originalul sau caracterizată, alături, prin particularități de expresie pe care cititorul român le înregistrează cu sentimentul că ele aparțin lui Vergiliu, impresie ce nu corespunde realității decît uneori și în parte. Transcriem spre ilustrare cîteva versuri, dintre care unele cel puțin sînt cunoscute cititorilor familiarizați cu epopeea națională a poporului roman. Voi reproduce mai întîi exemplele din textul latinesc, începînd cu celebrul vers din cartea I, 118, alcătuit din patru spondei,

²⁰ Cf. și exemplele date de I. Negoîtescu în special în articolul citat din nr. 12 al revistei „Viața românească”.

care, prin ritmul lor lent, egal și grav sugerează admirabil impresia de liniște sumbră ce se așterne pe mare după cumplita furtună descrisă de poet în versurile anterioare celei în discuție :

Apparent rari nantes in gurgite vasto.

În traducerea lui Coșbuc, versul e format din dactili, dar grație accentuării mai puțin rigide din prozodia românească, el se pretează și la o scandare cu trei spondei inițiali :

„Colo și colo — notînd vezi oameni pe largile-adîncuri“.

Nu mai puțin celebru este versul din cartea a VI-a, 268, format de asemenea din spondei :

Ibant obscuri sola sub nocte per umbram.

În traducere literară :

„Pășeau întunecați în noaptea singuratică prin umbră“.

Este un exemplu clasic de figură stilistică numită de antici *hipalagă*, care constă în acordarea adjectivului cu un alt substantiv decît acela pe care îl determină. Poetul latin evocă obiectele prin efectul pe care-l produc ele asupra sensibilității noastre : călătorii par întunecați, căci noaptea e întunecoasă, noaptea e pustie, căci ei sînt singuratici. Cei patru spondei de la început exprimă sugestiv impresia de mers lent și anevoios, încărcat de singurătate și neliniște²¹. Coșbuc renunță la *hipalagă*, traducînd :

„Merg singuratici prin neguri și pe-umbroasele drumuri“.

Cînd Didona își întoarce privirile de la Aeneas, la întîlnirea lor din infern, eroul troian o urmărește cu ochii în lacrimi. Versul sună în original astfel :

Prosequitur lacrimis longe, et miseratur euntem (VI, 476).

Coșbuc găsește o expresie inspirată pentru al doilea emistih, pe care îl traduce „depășind originalul“, cu concursul aliterațiilor :

„Lung o petrece din ochi și-i plătește plecarea cu plînsul“.

Îndeosebi versurile cu caracter descriptiv și liric, frecvente la Vergiliu, și-au aflat prin talentul traducătorului forme izbutite de limbă poetică românească. Cititorul este invitat să facă necesara și revelanta confruntare cu originalul pentru a se convinge că traducerea lui Coșbuc poate sta cu cinste alături de textul original. Ne vom limita să semnalăm, în continuare, unul dintre procedeele stilistice „adăugate“, pentru a spune astfel, și anume simetria construirii unor structuri prozodice prin reluarea unui cuvînt din primul emistih în partea a doua a versului. Traducătorul a întîlnit, este adevărat, acest procedeu la Vergiliu, dar destul de rar, de pildă în celebrul vers :

Una salus victis, nullam sperare salutem (II, 354), la Coșbuc :

„Una-i scăparea la -nvinși : să nu mai aștepte scăpare“.

Spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma (XI, 191),

„Umed li-e scutul de plîns și de lacrimi e umed pămîntul“

Coșbuc traduce transferînd simetria termenilor din planul verbal al acțiunii, în cel subsecvent, al efectelor ei. Poetul recurge la acest gen de simetrie de cîte ori rigurile prozodice îi îngăduie :

²¹ Cf. Paul Lejay, *Oeuvres de Virgile. L'Énéide*, Paris, 1928, p. 514 (notă).

„Fiți mai cu suflet, ortaci, și goniți-vă teama din suflet“ (I, 203); la Vergiliu numai:

...revocate animos, maestumque timorem/Mittite.

Tot astfel și în contextele următoare, pentru care nu găsim echivalente stilistice în original:

„Milă tu singur avînd de Troia cea demnă de milă (I, 596);

(Amor încearcă s-aprindă) „Inima-i rece de mult și de mult potolite-i flăcări“ (I, 720);

„Mîna-ntinzînd-o i-a strîns troianului mîna cea dreaptă“ (VII, 124);

„Drumul departe-l albesc, luminînd pe cîmpie departe“ (XI, 141);

„Mări furioase s-adormi și mări liniștite să-nfurii“ (I, 64);

„Frica-i frămîntă mereu, dar în frică nădejdea le ride“ (I, 219).

8. Este ușor de observat că traducătorul manifestă o anumită preferință pentru acest procedeu, căci altfel nu se explică frecvența lui utilizare în versiunea sa. În afară de aceasta și în alt plan al expresiei, el procedează la un fel de *autohtonizare* a *Encidei*, datorită limbajului idiomatice și familiar atribuit nu rareori personajelor. Acest aspect al stilului Coșbuc nu l-a întîlnit la Vergiliu, al cărui vers se caracterizează prin expresia lui aleasă și de atîtea ori solemnă. De aceea surprinde în traducerea poetului, pe alocuri, deosebirea de „stil“ dintre original și tălmăcire. Spicuim doar cîteva exemple:

„Haide, cărați-vă acum“ (I, 137), în original: *Maturate fugam*;

„Nici nu-i trăsnește prin cap că iubirea-i se poate și frînge“ (IV, 291), *Nesciat et tantos rumpi nec speret amores*.

„Nu ți-a venit ție-n cap ce pămînt ți-ai ales tu șederii? (IV, 38), *Nec venit in mentem quorum consederis arvis?*

„Cît de săraci sînt cu duhul augurii!“ (IV, 65), *Heu! Vatum ignarae mentes!*;

„Tot pe de-o parte cu vorba tu bați!“ (VIII, 395), *Quid causas pelis ex alto?*;

„De ce te codești?“ (XI, 388), *Quid cessas?*;

„cu vorbe/spuse de sus și cu gura de-un col“ (XI, 79–80),

verbis.../Quas tulo tibi magna volant? Tot astfel: *vencticul* (IV, 592), la Vergiliu *advena* „străinul“, „nemernica Dido“ (IV, 593), textual *infelix*.

Traducătorul amplifică, în tălmăcire, cu bună știință, unele trăsături ale stilului autorului *Encidei*, așternînd, ici-colo, peste el o pastă în straturi lexicale mai dense și mai apăsate. Impun rezerve și unele echivalențe românești aproximative, pe care Coșbuc le găsește atunci cînd, la fel ca și în cazul exemplelor citate, folosește termeni al căror sens depreciativ nu rezultă din textul original, ca în exemplul care, evident, nu este și singurul:

„...că bine-i s-aprindem/Toate-ale celui netrebnic“ (IV, 495–96),
...abolere nefandi / Cuncta viri monumenta iuvat.

Dar *nefandus* înseamnă „nelegiuit“, deoarece Didona îi impută călcarea legăturilor căsătoriei, considerate sacre, dintre ea și eroul troian. Cuvîntul folosit de Coșbuc pune pe Eneas într-o lumină diferită, alta

decît aceea care a fost în intenția lui Vergiliu. Același lucru trebuie spus și despre versul

„N-am putut eu să mi-l tai pe *golan* și bucăți să-l împrăștiu“ (IV, 597),

Non potui abreptum divellere corpus et undis/Spargere, unde *abreptum* (de la *abripcere*) are sensul de „răpit, smuls“, deoarece se referă la Eneas, care fugise din Cartagina, și nu are sensul preiorativ pe care îl cuprinde cuvîntul românesc din traducere. Exemplul nu este unic. Să se compare și:

Eicctum litore egentem/Excepi cu versul tradus astfel:

„Primesc eu la sin pe *golanul*/Și-azvîrlitul de mări“ (IV, 370—371) din versiunea lui Coșbuc. Corespondentul românesc pentru *egens* „sărac, lipsit de“ este mult prea „tare“ și în afara intențiilor, trebuie să credem, ale poetului roman. Durerea și deznădejdea Didonei, părăsită de Eneas, capătă în traducerea lui Coșbuc o notă străină, alta decît autentică dramă umană, violentă, dar nu vulgară, a mindrei și nefericitei regine. Traducătorul și-a îngăduit uneori să treacă de la stilul *înalt* al lui Vergiliu la stilul familiar, pe alocuri ușor vulgar, îngroșînd și înăsprind sensul unora dintre mijloacele lexicale folosite. Acest aspect al traducerii nu întrunește, poate, de fiecare dată sufragiile tuturor cititorilor operei lui Vergiliu.

9. Dacă în unele cazuri i s-a putut reproșa traducerii lui Coșbuc abaterea pe plan gramatical, lexical ori semantic de la textul *Encidei*, nu se poate ignora în schimb faptul că, privită în ansamblu, ea reprezintă o biruință de netăgăduit a traducătorului și a limbii în care traduce una dintre capodoperele Antichității. Firește că dintr-o prezentare cum este cea de față acest lucru reiese cu mai puțină claritate, deoarece versurile au fost descompuse în elementele lor sintactice, lexico-semantice și stilistice, supuse fiind unui examen care, prin natura lui, destramă și tulbură unitatea și impresia întregului. Ar trebui citate deci pasaje întinse — iar acestea sînt numeroase — în care traducătorul ne-a dat pagini de frumoasă limbă poetică, adaptînd virtuțile ei la sensul liric fundamental al textului latinesc. Cititorul va descoperi cu bucurie asemenea pagini. El va constata că limba poetică românească dobindise, către sfîrșitul secolului al XIX-lea, însușiri stilistice nedezevăluite pînă atunci; acum ea se dovedea în stare să se adapteze la tiparele rigide ale hexametrului și la transpunerea unor valori estetice pentru exprimarea cărora era nevoie de concursul unui material lingvistic extrem de variat prin originea, natura și funcția lui. Acest lucru se întîmplă într-o etapă din istoria limbii și a culturii noastre cînd româna literară se constituise în formele ei evolute prin contribuția tuturor stilurilor, iar în planul artei literare, prin Eminescu, Caragiale și Creangă.

Opera de traducător a lui George Coșbuc avea să illustreze în ce măsură posibilitățile limbii române erau sau nu în stare să răspundă, în pragul veacului nou, unui examen pe care limbile apusene îl trecuseră de multă vreme. Experiența traducătorului reușise. Prin el, limba română demonstra că nu stătea mai prejos de celelalte în această inițiativă îndrăzneată.

G. COȘBUC, TRADUCTEUR DE L'ÉNÉIDE

(RÉSUMÉ)

Le poète George Coșbuc est l'auteur de la première traduction intégrale en roumain de l'*Énéide*. Elle a été publiée en 1896 et fut couronnée par le Grand Prix „Năsturel” de l'Académie Roumaine. Le présent article analyse les particularités stylistiques de la version roumain vis-à-vis du texte original. On constate que la traduction emploie des moyens lexicaux et grammaticaux correspondants pour mettre en évidence l'art poétique de l'auteur latin. Il y réussit presque toujours, bien que parfois le traducteur dépasse le texte original, en y ajoutant des traits propres au roumain. On peut remarquer, de ce point de vue, la tendance du traducteur d'accentuer le ton familier, ce qui donne aux vers quelquefois une tente stylistique qu'on ne trouve pas dans Virgile.

La version de Coșbuc est, quand même, jusqu'au présent la première traduction non seulement intégrale de chef-d'oeuvre virgilien mais aussi peut-être la plus belle.

Aprilie 1993

*Universitatea din Timișoara
Facultatea de Litere, Filozofie și Istorie
B-dul V. Pârvan, 4*

CEL (CEA, CEI, CELE) — SCHIȚĂ MORFOSINTACTICĂ*

G. G. NEAMȚU

0. Ideea, mai mult sau mai puțin ferm și explicit formulată, a excluderii demonstrativului *cel* (*cea, cei, cele*) din clasa articolelor a apărut în lingvistica românească (de orientare structuralistă, dar nu exclusiv) acum câteva decenii, în cadrul discuțiilor mai largi asupra „determinării”, o dată cu încercările de definire a acestui concept și cu «purificarea» articolului ca „morfem al determinării” de elemente care, din punct de vedere funcțional, nu-i aparțin¹.

În baza unei particularități distribuționale, aceea de a funcționa ca membru al unui enunț numai însoțit de un determinant², *cel* (*cea, cei, cele*) a fost inclus într-o grupă aparte de pronume, denumite pronume *semindpendente*³, termen care, se pare, a dobândit o oarecare circulație în literatura de specialitate⁴. Același pronume, raportat la demonstrativul de depărtare propriu-zis (*acela, aceea, aceia, acelea*), a mai fost calificat drept „variantă scurtă”⁵ sau „formă redusă”⁶ a acestuia din urmă. Individualizarea aceluiași pronume (adjectiv pronominal) este realizată de alți lingviști în plan strict sintactic, prin includerea într-un sistem de relații condiționate⁷.

Deși pertinente, credem, argumentele invocate⁸, se pare că n-au reușit totuși să instaleze prea solid acest punct de vedere în locul celui tradițional (*cel, cea, cei, cele* = articol demonstrativ sau adjectival), reprezentat de *Gramatica Academiei*⁹, încât pînă astăzi cele două interpretări «coexistă», cu elemente în parte antinomice, în parte comune, ceea ce, în

* Nu este cuprinsă aici situația lui *cel* (*cea, cei, cele*) din așa-numitul „superlativ relativ” al adjectivelor și adverbilor, acesta constituind obiectul unei cercetări separate.

¹ Vezi Coteanu (1958), p. 17–44; Diaconescu (1962), p. 163–169; Guțu Romalo (1967), p. 225–236; SMLRC (1967), p. 166–179; Manoliu Manea (1968), p. 83–92.

² Mai exact, de a avea după el, în contiguitate directă, încă un termen.

³ Vezi Manoliu Manea (1968), p. 91–92.

⁴ Vezi LRC (1974), p. 137, 265; LRC (1985), p. 101; Florea (1983), p. 18.

⁵ Vezi Neamțu (1970), p. 322; Neamțu (1989), p. 57.

⁶ Vezi *Limba română* (1983), p. 116.

⁷ Vezi Drașoveanu (1973), p. 274–275.

⁸ Vezi, pentru unele dintre acestea, Neamțu (1970), p. 315–321; Neamțu (1972), p. 118–121; Neamțu (1973), p. 145–148.

⁹ Vezi definiția „clasică” din *Gramatica* (1963), p. 107; „Articolul demonstrativ leagă un substantiv articulat cu articol hotărît sau un nume propriu de persoană de determinantul său, substantivizează un adjectiv sau un numeral sau formează gradul superlativ al adjectivelor și adverbilor [...]”.

procesul didactic, indiferent de nivel, duce la soluții contradictorii, oscilante și, cel mai adesea, neunitare¹⁰.

Măsura în care interpretările se identifică, interferează sau sînt efectiv diferite depinde de contextele în care apare *cel* (*cea, cei, cele*), fiecare dintre acestea evidențiind anumite aspecte atipice, particularități ce pot fi «speculate» teoretic într-o direcție sau alta (= articol sau pronume).

Soluționarea acestui „capitol” de gramatică românească nefiind deci nici pe departe definitivă și nici discuțiile încheiate, ne permitem, în cele de mai jos, pornind de la o reexaminare și ordonare a argumentelor *pro* și *contra*, formulate sau formulabile, o suplimentare argumentativă în favoarea calității pronominale, nu a celei de articol, căci, după cum se va vedea, faptele materiale de limbă sînt concludente în acest sens.

0.1. În funcție de gradul în care *cel* (*cea, cei, cele*) își evidențiază calitățile pronominale, putem stabili următoarele categorii de situații:

- (a) *cel*¹¹ + *care* sau *ce* (relativele = introductive, singure, ale unei atributive)
- (b) *cel* + prepoziție + substantiv (adverb, pronume, numeral, verb la mod nepersonal)
- (c) *cel* + adjectiv (participiu, numeral cardinal)
- (d) substantiv + *cel* + adjectiv (participiu, numeral cardinal¹²).

0.2. Gradul de «acceptare» (din partea lingviștilor) a statutului pronominal pentru *cel* (*cea, cei, cele*) descrește progresiv de la primul context la ultimul context, fapt ce implică, în cazul interpretării pronominale, aici susținută, o creștere progresivă a forței de argumentare de la (a) la (d), în vederea profilării unei soluții unitare de încadrare gramaticală.

1. *Cel* + *care* (*ce*)

Valoarea pronominală este „clară” și, de altfel, necontestată explicit de nimeni. Ca pronume (demonstrativ semiindependent), *cel* are toate atributele clasei (gen, număr, caz, funcție sintactică autonomă), încît interpretarea în consecință se impune de la sine, orice argumentație fiind de prisos.

Cel constituie „antecedentul” în regentă al relativului (*care* și *ce*), cu care se acordă *paradigmatic*¹³ (= identitate de categorii datorată coreferențialității), formînd grupuri pronominale analizabile gramatical:

(1) cu ambele componente flexibile cazual, fiecare separat, avînd forma cazual(ă) impusă de situația din propoziția în care se încadrează: *cel care* (*celui care, cel căruia, celui căruia*), *cea care* (*celeii care, cea căreia*,

¹⁰ Dintre lucrările mai recente de o circulație mai largă, în care, într-un fel sau altul, se reiterează poziția din *Gramatica* (1963), reținem selectiv: Iordan-Robu (1978), p. 361–362; Dimitriu (1979), p. 88–89; Avram (1986), p. 77. Dintre materialele de uz didactic (manuale sinteze școlare, culegeri etc.), menționăm: *Sinuze* (1984), p. 220; Neamțu (1989), p. 55–59; Popescu, (1992), p. 96.

¹¹ În continuare se utilizează rezumativ *cel* pentru întreaga serie (*cel, cea, cei, cele, celui, celei, celor*).

¹² Vezi, pentru altă ordonare a situațiilor (contextelor), I.R.C. (1985), p. 100, unde ierarhizarea are în vedere substantivul din stînga în ipostazele de „antecedent”, „implicat” (= presupus) și prezent ca atare.

¹³ Vezi, pentru *acord sintagmatic/acord paradigmatic*, Gruiță (1981), p. 18–24.

celui căreia), *cei care* (celor care, *cei cărora*, celor cărora), *cele care*, (celor care, *cele cărora*, celor cărora):

(2) cu prima componentă (= demonstrativul semiindependent) flexibilă cazual: *cel ce* (celui ce), *ceea ce* (celeii ce), *cei ce* (celor ce), *cele ce* (celor ce).

Observația 1. Datorită sensului *neutru* al, gruparea *ceea ce* se folosește uneori invariabilă cazual, conținutul de genitiv (al demonstrativului) fiind redat printr-o construcție prepozițională (= *a* + acuzativ): *Valoarea a ceea ce ai cumpărat tu este derizorie*. Se înțelege că invariabilitatea cazuală nu-i anulează calitățile pronominale¹⁴.

Observația 2. Ca pronume demonstrativ semiindependent, *cel* poate fi precedat și determinat de adjectivul pronominal nehotărît tot (*toată, toți, toate*): *Toți cei care au plecat nu s-au mai întors*; *Toate cele care s-au spus aici despre mine mă impresionează*; *Îți mulțumesc pentru toate cele ce mi-ai trimis*; *Nu tot ceea ce spui este în folosul tău*. (Sensul neutru al lui *ceea* face ca adjectivul nehotărît să aibă formă de masculin-neutru, nu de feminin, cum ar cere demonstrativul *ceea*).

2. Cel + prepoziție + substantiv (adverb, pronume, verb la mod nepersonal, numeral ordinal)

Exemple: *Cea din deal s-a măritat*, *cea din vale m-a uitat*; *Cei de la centru cred că...*; *Nouă, celor din provincie, ne place să...*; *Cei din casă nu-i cred pe cei de-afară*; *Ținea apa în două vase: cea de băut într-o canistră verde, cea de spălat, într-un butoi*; *Avea două fixuri: cel de a contrazice pe toată lumea și cel de a face pe atotștiutorul*; *Cei dintre dumneavoastră care doresc să plece, o pot face imediat*; *Cel de-al doilea este prietenul meu*; *Cea de-a treia de pe listă n-a mai venit*.

Observație. Derivată din calitatea pronominală este cea adjectivală, consecință a acordului cu un substantiv: *oceanul cel de gheață*, *piinca noastră cea de toate zilele*, *cina cea de taină*¹⁵.

Clasarea, aproape constantă în gramaticile tradiționale¹⁶, a lui *cel* (*cea*) urmat de numeral ordinal la articole nesocotește existența prepoziției *de*, probabil și în strădania de a încadra cu orice preț acest tip de numeral la părțile de vorbire flexibile cazual (= declinabile). (Se știe că numerele ordinale începînd cu *al doilea* (*a doua*) nu pot marca desinențial, în lipsa lui *cel* (*cea*), cazurile genitiv-dativ, adică, în fapt, sunt invariabile cazual.)

Notă. Pentru calitatea de pronume a lui *cel* (*cea*) prezintă mai mică importanță mijlocul gramatical prin care numeralul i se subordonează — prepoziția *de* (= acuzativ₃) sau acordul (caz₂)¹⁷.

3. Cel + adjectiv (participiu, numeral cardinal)

(a) **Cel + adjectiv:** *Cei tari se îngădără...*; *Fericiți cei săraci cu*

¹⁴ În afară de acest sens „neutru”, nu pot fi invocate alte argumente pertinente gramatical în favoarea interpretării sintetice a grupării *ceea ce* (=pronume relativ „compus”).

¹⁵ Pentru caracterul „special” al subordonării lui *cel* ca adjectiv pronominal, vezi *infra* 4.4.1. — 4.4.3.

¹⁶ Vezi Gramatica (1963), p. 107; Avram (1986), p. 77; Iordan-Robu (1978), p. 362; Dimitriu (1979), p. 89.

¹⁷ Vezi, pentru clasificarea funcțională a cazurilor (caz₁ = caz neprepozițional și neacordat, caz₂ = caz acordat, caz₃ = caz prepozițional), Drașoveanu (1969), p. 77–83.

duhul...; Cei buni au fost premiați; Cei proști și vorbăreți îl agasează; Cele rele să se spele, cele bune să se adune; Nu dă atenție celor mai slabi decât el; Se ferește de cei prea lăudăroși.

(b) **Cel** + participiu: *cele petrecute odinioară, cele demonstrate cu altă ocazie, cel ars o dată (...), cei plecați mai devreme, cele sosite aseară, cei căsătorii din dragoste, cei instruiți (cultivați, cinstiți, supărați etc.), cel chinuit și oropsit (de soartă).*

(c) **Cei (cele)** + numeral cardinal: *cei patru, cele două.*

În toate exemplele de tipul celor de mai sus, în interpretările tradiționale, nu fără inconsecvențe, fluctuații și deosebiri mai mult de nuanță decât de fond, se pune sub semnul întrebării calitatea de pronume a lui *cel* în favoarea calității de articol (demonstrativ)¹⁸.

Consecința sintactică imediată este «cuplarea» lui *cel* cu adjectivul, ca ocupînd împreună o singură poziție sintactică, în acord cu interpretarea morfologică a grupării „*cel* + adjectiv” ca fiind **s u b s t a n t i v** (= adjectiv „substantivat”, participiu „substantivat”, numeral cardinal „cu valoare substantivală”). Se înțelege că rolul de a „substantiva” i-ar reveni lui *cel*. O dată substantivat, adjectivul (participiul, numeralul) ar avea toate funcțiile sintactice aferente acestei clase de cuvinte — subiect, atribut (substantival), complement direct, complement indirect etc.

Întrucît, ca interpretare, nu există din punct de vedere teoretic decât două posibilități ce se exclud reciproc¹⁹, infirmarea calității de articol se constituie de la sine în confirmarea celei de pronume.

3.1. Argumentul «forte» în sprijinul calității de a substantiva a lui *cel* este găsit de gramaticile tradiționale în **e c h i v a l e n țe** de tipul: *cel leneș = leneșul, cei proști = proștii, cei puternici = puternicii* etc., situații în care «ar părea» evidentă identitatea funcțională a lui *cel* (*cea, cei, cele*) cu segmentele *-ul, -a, -i, -le*, unanim acceptate ca articole.

Fără discuție, în aceste grupuri există o valoare substantivală, dovadă că pot apărea pe poziții sintactice²⁰ specifice substantivului (pronumelui), precum subiectul, complementul direct etc. Problema care se pune este însă dacă grupul în întregime (= *cel* + adjectiv) are valoare substantivală, una singură, sau doar o componentă și care anume. În acest sens:

(1) Dacă aici *cel* aparține adjectivului și-l substantivează, este curios de ce nu se întâmplă același lucru și în prezența substantivului: **Cei indisciplinați au fost sancționați** (valoare substantivală) — *Copiii cei indisciplinați au fost sancționați* (valoare adjectivală). Acesta ar fi singurul caz în care unul și același «articol» cînd substantivează, cînd nu.

Mai trebuie adăugat aici:

(a) Situația dată nu este comparabilă cu articularea formală a adjectivului datorată topiciei (*băiatul harnic — harnicul băiat*), unde determi-

¹⁸ Vezi nota 17.

¹⁹ Nu acceptăm prin urmare ideea unei valori mixte, duble, actualizate simultan (= și articol, și pronume, adică și morfem, și lexem), cum pare a se susține în unele lucrări. Vezi, de ex. Dimitriu (1979), p. 89; *Sinteze* (1894), p. 220.

²⁰ Vezi, pentru conceptul de *poziție sintactică*, Gușu Romalo (1973), p. 78.

narea realizată prin articolul atașat formal adjectivului vizează în fapt substantivul.

(b) Substantivarea nu se realizează exclusiv prin articol, încît orice segment cu rol de „substantivizator” să fie considerat de la sine articol: comp. *orice leneș, acel idiot, mulți lăudăroși* etc., după cum substantivarea adjectivului poate fi, în anumite situații, lipsită de o marcă pozitivă la nivelul expresiei (= categorizator sau convertor zero): *Oamenii se împart în răi și buni; Nu-i suportă pe leneși și proști; Greșelile se împart în generale și particulare, frecvente și accidentale.*

(2) Presupusei echivalențe funcționale „*cel (cea, cei, cele)* = -l (-a, -i, -le)” i se poate opune o alta, de tip: *cei din Turda = turdenii, cei din Regat = regătenii, cei de la/din pădure = pădurenii*²¹ etc. La acestea am putea adăuga pe *cel* din fața așa-ziselor „locuțiuni adjectivale” (mai mult sau mai puțin dovedite): *cei în vîrstă = vîrstnicii, cei cu stare = înstăriții, cei de vină = vinovații, cei fără de lege = nelegiuții, cei în viață = viii, cei cu minte = cuminții (deșteptii), cei fără de moarte = nemuritorii, cei cu stea în frunte = aleșii, cei de seamă = importanții, cei de o seamă = egalii, cei cu dare de mină = darnicii, cei fără de milă = nemiloșii, cei cu scaun la cap = deșteptii, cei fără de minte = proștii* etc. Acestui model prepozițional i se încadrează multe alte expresii cu *cel*, indiferent dacă au sau nu un echivalent în forma unui adjectiv substantivat: *cei de culoare, cele de post, cei (cele) pentru toate, cei de treabă, cele de trei parale, cele de sărbătoare (de lucru), cei cu bursă (fără bursă), cei cu diplomă (fără diplomă)* etc.

Dacă am ține seama numai de echivalența lexico-semantică, ar trebui să-l considerăm și aici pe *cel* articol, ceea ce ar fi mai mult decît discutabil: un articol nu se poate despărți prin prepoziție de unitatea pe care o articulează.

Derulînd raționamentul în sens invers, dinspre locuțiune adjectivală spre adjectiv, consecvența ne obligă să-i contestăm lui *cel* calitatea de articol și în fața adjectivului: dacă în *cei cu stare, cei* = pronume demonstrativ (semiindependent), atunci și în *cei înstăriți* se dovedește a fi tot pronume, adică, din nou, *cei* = pronume demonstrativ (semiindependent).

(3) Calitatea lui *cel* de a substantiva adjectivul (participiul), calitate prin care s-ar putea înscrie în clasa articolelor, se dovedește discutabilă și prin raportarea la determinanții de după aceste grupuri (*cel* + adjectiv, participiu).

(a) Pe lingă participii: *Cele discutate aseară pe îndelete m-au convîns; Să ne aducem aminte de cei căzuți la datorie; Toți cei nedreptățiți de vechiul regim...; Cei sosiți aseară cu trenul n-au mai găsit camere la hotel; Cele stabilite atunci n-au fost respectate ulterior.*

(b) Pe lingă adjective (propriu-zise): *Au cîștigat cei tari la materie; Cele bune pentru supă le punem deoparte; Celor ostili nouă le vom arăta că...; Reținem de aici numai pe cele favorabile tuturor (oricui); Cei tineri altădată sînt acum niște moșnegi; Spuneți-le asta celor mai mari decît voi; Cei tot atît de buni ca voi vor primi aceeași răsplată.*

²¹ Vezi, în acest sens, Neamțu (1970), p. 316–317.

substantivat, ci își păstrează statutul morfologic «normal», se acordă cu *cel* și are funcție de atribut adjectival.

4. Substantiv + *cel* + adjectiv: *fata (moșneagului) cea cuminte, zmeul cel rău, frate-său cel mare, apa cea vie și cea moartă, degetul cel mijlociu, mașina cea nouă a vecinului*²⁶.

Interpretarea lui *cel* aici ca articol demonstrativ, cuplat gramatical cu adjectivul, care devine astfel „articulat” și în același timp „element relațional”²⁷ (între adjectiv și substantiv) nu poate da socoteală de următoarele:

4.1. Articolul, ca morfem al determinării, își găsește obiectul numai în sfera substantivului, funcționând, prin opoziții, în cadrul unui sistem triadic de determinare, în limitele aceleiași valori lexico-semantică și în-cadrări morfologice. Reținând de aici opoziția „nedeterminat/determinat definit”²⁸ și raportându-l pe *cel* la aceasta, se constată următoarele:

(1) În structurile în care este prezent și substantivul, opoziția „near-ticulat/articulat” (*băiatul harnic — băiatul cel harnic*) nu are corespondență în planul conținutului, adică nu corespunde opoziției „nedeterminat/de-terminat” (comp. cu *băiat — băiatul*).

(2) În absența substantivului, opoziția formală în discuție ar corespunde, potrivit gramaticii tradiționale, opoziției „adjectiv/substantiv” (*rău — cel rău, viteaz — cel viteaz*). Altfel spus, «articulat» cu *cel*, adjectivul nu mai este... adjectiv, ci substantiv, contrazicând astfel premisa inițială, a identității de statut morfologic.

4.2. Dacă *cel* ar fi articol, n-am putea preciza cui aparține el (= pe cine articulează) în structuri de tipul celor discutate.

(1) Adjectivului nu-i poate aparține, întrucât în română adjectivul, fără să fie substantivat, nu se poate articula când este postpus substantivului. Prin aceasta se pune încă o dată sub semnul întrebării echivalența lui *cel* cu un articol hotărît: *fata cea mică* → **fata mica*; *băiatul cel harnic* → **băiatul harnicul*; *servitoarea cea discretă* → **servitoarea discreta*. Dacă se produce o articulare propriu-zisă, efectul morfologic este substantivarea adjectivului, iar în plan sintactic, punerea acestuia în apozitie (= reală apozitie²): *băiatul cel sărac* → *băiatul, săracul, ...*; *vulpea cea șireată* → *vulpea, șireata, ...*. Este însă evident că cele două structuri sînt diferite, adică *lupul cel rău* ≠ *lupul, răul*.

(2) Nu aparține nici substantivului, acesta avîndu-și propriul articol hotărît, făcînd superfluă ocurența unui al doilea articol, încît *cel* poate fi suprimat sau înlocuit cu un adjectiv pronominal «obișnuit» (*fata cuminte, fata cea cuminte*)³⁰.

4.2.1. O discuție aparte necesită prezența lui *cel* în s u b s t a n t i v e l e proprii compuse: *Ștefan cel Mare, Mircea cel Bătrîn, Radu cel Frumos, Ivan cel Groaznic, Prislea cel Voinic, Măriuca cea Vitează* etc.

²⁶ Vezi, pentru întrebuițarea lui *cel* în asemenea construcții, LRC (1985), p. 100.

²⁷ Afirmație constantă în lucrările de orientare tradițională (și nu numai). Vezi Avram (1986), p. 77; Iordan-Robu (1978), p. 361.

²⁸ Vezi Guțu Romalo (1967), p. 229–230.

²⁹ Vezi, pentru antinomia „falsă apozitie/reală apozitie”, Drașoveanu (1982), p. 37–39.

³⁰ Vezi Guțu Romalo (1967), p. 231; Sinteze (1984), p. 220.

Fiind construcții fixe (= „sintagme blocate“), analiza gramaticală pătrunde mai greu în interiorul lor, dar nu le poate ocoli, cel puțin în privința stabilirii statutului morfologic al componentelor. Aici ar fi de remarcat următoarele:

(1) Cu un grad variabil de „acceptabilitate“, în toate exemplele date, „*cel* + adjectiv“ se poate/s-ar putea transforma în „adjectiv articulat“ (enclitic), părînd astfel a infirma nonechivalența mai sus semnalată: *Mircea cel Bătrîn* → *Mircea Bătrînul*, *Petru cel Șchiop* → *Petru Șchiopul*, *Ivan cel Groaznic* → *Ivan Groaznicul* etc. De altfel unele substantive proprii compuse există în română chiar cu această structură: *Mihai Viteazul*, *Petru Șchiopul*, *Costea Chioru*, *Nac Ciupitu*, *Zahei Orbul* etc.

(2) În compusele cu adjectiv articulat enclitic (*Mihai Viteazul*), acesta din urmă s-a substantivat, fiind, din punct de vedere sintactic, pe o poziție asimilabilă unui atribut substantival nominativ (= falsă apozitie³¹), ca în *Vlad Dracul*, *Ioan Botcătorul* și, din aproape în aproape, *Vasile Lupu*, *Matei Basarab* etc.

(3) Echivalența cu formațiile în care apare *cel* ne obligă să vorbim de o valoare neadjectivală și în structurile cu „*cel* + adjectiv“ (*Mircea cel Bătrîn*, *Mihai cel Mare*), valoare ce nu poate fi decât a lui *cel* „pronume“ (nu „articol“), căruia adjectivul i se subordonează.

(4) Se poate presupune că *cel* din gruparea „*cel* + adjectiv“ a funcționat dintîi ca apozitie, aproximativ după modelul *Ștefan, cel Mare*, ... = *Ștefan, acela Mare*, ...³².

Prin cele afirmate aici punem la îndoială identitatea construcțională între *fata cea cuminte* și *Măriuca cea Vitează*, *copilul cel mare* și *Ștefan cel Sfînt*. Dovada suplimentară o avem în invariabilitatea cazuală a lui *cel* (= nominativ): *războaiele lui Ștefan cel Mare* (comp. cu *jucăriile copilului celui harnic*), *isprăvile Măriucăi cea Vitează* (comp. *jucăriile fetei celei cumînți*).

4.3. Cel plasat între substantiv și adjectiv nu poate fi asimilat unui conectiv intrapropozițional, adică nu leagă adjectivul de substantiv, cel puțin pentru două motive:

(1) Adjectivul se leagă „sîngur“ de substantiv, prin mijlocul său specific (și totdeauna subordonator) — a c o r d u l în gen, număr și caz, materializat în desinențe. (De altfel, la modul explicit nimeni nu susține o „dublă“ subordonare a adjectivului, prin *cel* și prin acord.).

(2) Articolul poate fi încadrat, cel puțin prin unii membri ai categoriei, la morfemele de relație (cazuale) numai în domeniul substantivului, funcționînd, sîngur sau în combinație cu desinența, ca morfem cazual (*cartea lui Ion*, *cartea fetei*).

(3) Cu atît mai puțin poate fi *cei* (*cele*) element relațional în structuri cu numerele cardinale (*cei trei mușchetari*, *cele două războaie mondiale*), în care ordinea firească a componentelor este „*cei* (*cele*) + numeral cardinal + substantiv“, încît împotriva relaționării prin *cei* (*cele*), în afară de acordul numeralului cu substantivul, ca mijloc unic și suficient, se adaugă și topica, una neobișnuită pentru un conectiv.

³¹ Vezi nota 29.

³² Vezi, pentru o afirmație în parte asemănătoare, Iordan-Robu (1978), p. 361.

Notă. Structurile cu *cei* (*cele*) intercalat (*copiii cei trei, fetele cele două*) sînt nefirești în română, situînd gruparea „*cei* (*cele*) + numeral” în apropierea apozitiei (*copiii cei trei — copiii, cei trei, ...*).

4.4. Potrivit celor de mai sus, sînt de reținut, în concluzie următoarele :

4.4.1. *Cel*, situat topic între substantiv și adjectiv, se subordonează prin acord (în gen, număr și caz) substantivului din stînga și este un adjectiv pronominal demonstrativ cu funcție de atribut adjectival (ca toate adjectivele pronominale).

4.4.2. La rîndul său, adjectivul de după demonstrativ se subordonează tot substantivului și tot prin acord (în gen, număr și caz), schimbîndu-și astfel termenul regent (comp. *cei harnici cu elevii cei harnici*). Acest fenomen de „glisare”³³ a termenului regent nu este cîtuși de puțin singular în gramatica limbii române — comp. *toți ceilalți* cu *toți ceilalți colegi*.

Notă. O subordonare a adjectivului față de demonstrativ se exclude, deoarece adjectivele pronominale nu au determinanți. Adjectivul aflat în contiguitate directă cu *cel* nefiindu-i determinant, nici obligatoriu, nici altcumva, *cel* nu-și mai justifică eticheta de „semiindependent”. De altfel, în principiu, calificativul „semiindependent” pentru un adjectiv este superfluu, deoarece acesta nu poate fi decît „dependent”, nu și „independent”.

4.4.3. Întrucît apariția demonstrativului pe lingă un substantiv, subordonat și postpus acestuia, este condiționată de prezența obligatorie în dreapta a unui adjectiv (sau alt cuvînt — vezi mai jos) — altfel asemenea combinații sînt excluse în limba română (**copiii cei, *fetele cele*) —, fenomenul aici prezentat ilustrează așa-numitele „relații condiționate”, semnalate, descrise și inventariate de D.D. Drașoveanu³⁴. (Altfel spus, relația *copiii cei* este posibilă numai cu condiția să existe și relația *copiii harnici*).

4.4.4. În același fel se interpretează și structurile cu numeral cardinal, în cadrul aceiași relații condiționate a demonstrativului (antepus) cu substantivul: *cei patru evangheliști*.

De remarcat aici faptul că la genitiv-dativ avem o declinare „de grup” tipică: genitiv-dativul este marcat (o singură dată) la demonstrativ și «contează» pentru întregul grup.

Notă. Aceluiași model i se încadrează situațiile în care pe poziția numeralului cardinal apare un adjectiv nehotărît cu sens cantitativ: *cei cîțiva prieteni ai săi*.

4.4.4.1. În structurile cu numeral ordinal, lucrurile sînt ceva mai complicate :

(1) În mod cert, demonstrativul se acordă cu substantivul și este, deci, adjectiv pronominal, acord realizat «peste» numeralul ordinal cu

de: (la sfîrșitul) *cele de-a treia runde*.

$$\begin{array}{ccc} & | & \downarrow \\ & G_2 & G_1 \end{array}$$

³³ Vezi, pentru *glisare*, Drașoveanu, (1992), p. 69—74.

³⁴ Vezi Drașoveanu (1973), p. 274—275.

(1) de gen: -l / -a (cel/ce(e)a), -i / -le (cei/cele), -lui / -lei (celui/celeii)

(2) de număr: -l / -i (cel/cei), -a / -le (cea/cele), -lui, -lei / -lor (celui, celei/celor)

(3) de caz: -l / -lui (cel/celui), -a / -lei (cea/celeii), -i, -le / -lor (cei, cele/celor).

O asemenea segmentare, în pofida simplității și a transparenței etimologice, are drept rezultat degajarea unor desinențe „neobișnuite” pentru flexiunea grupului nominal (substantiv, adjectiv, pronume): -l, -a, -lui, -lei etc.

5.2. Segmentarea morfematică într-o a doua variantă, de tip s t r u c t u r a l, nesocotind în parte latura etimologică, încearcă alinierea pronumelui demonstrativ semiindependent unui model mai general de analiză, care se regăsește și la alte clase de cuvinte (substantive, adjective), inclusiv la alte categorii de pronume: cel — Ø, cea — Ø, ce -i, ce -le, cel -ui, cel -ei, cel -or.

În legătură cu această segmentare sînt de remarcat următoarele:

(1) Radicalul pronumelui demonstrativ semiindependent se realizează în trei alomorfe ³⁸ (= variație parțială a radicalului): cel- (cel, celui, celei, celor), cea- (cea), ce- (cei, celei), din acest punct de vedere analiza dată fiind mai «complicată» decît prima.

(2) La genitiv-dativ se regăsesc desinențele tipice pronumelor ce cunosc flexiunea cazuală: -ui (masculin singular), -ei (feminin singular), -or (plural, ambele genuri) (comp. cu acestui, acelui, altui, oricărui/acestei, acelei, altei, oricărei/acestor, acelor, altor, oricăror, tuturor, multor, alților etc.).

(3) Segmentarea formelor de nominativ-acuzativ se face după model substantival (adjectival):

(a) cel -Ø/ce -i, la fel ca: vișel -Ø/vișe -i (cal/cai, cățel / căței, micl / miei, înșurățel / înșurăței; vezi și: gol / goi, sătul / sătui)

(b) cea-Ø / ce-le, la fel ca: stea-Ø / ste-le (vișea / vișele, rîndunea / rîndunele, cafea / cafele, șosea / șosele; vezi și grea / grele)³⁹.

Notă. Deși diferiți din punct de vedere etimologic, -i, din cei și -i din cai (căței, moi etc.) au acționat în același fel asupra consoanei terminale -l din radical (prin palatalizare și apoi eliminare).

(4) Asimilarea opoziției de număr la nominativ-acuzativ modelului substantival (cățel-Ø / cățe-i, rîndunea-Ø / rîndune-le) are drept consecință existența unei opoziții de gen nemarcate desinențial la singular (-Ø / -Ø): cel-Ø / cea-Ø⁴⁰ (și la fel: acel / acea, acela / aceea). Distincția de gen se realizează aici prin variația radicalului.

(5) Motivată prin latura etimologică, flexiunea demonstrativului semiindependent cel (cea, cei, cele, celui, celei, celor) în plan sincron ne apare eterogenă: la nominativ-acuzativ — de tip substantival, iar la genitiv-dativ — de tip pronominal.

³⁸ Vezi, pentru conceptul de *alomorf* cu referire la radical, Guțu Romalo (1968), p. 52—53, 87.

³⁹ Pentru segmentările morfematice substantivale (adjectivale) adoptate aici, vezi Guțu Romalo (1968), p. 57.

⁴⁰ Vezi, similar, pentru cel (cel — Ø), Iordan-Robu (1978), p. 356.

BIBLIOGRAFIE

- Avram (1986) — Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, 1986.
- Coteanu (1958) — I. Coteanu, *Contribuții la teoria articolului*, în SCL, IX, 1958, nr. 1, p. 17—44.
- Diaconescu (1962) — Paula Diaconescu, *Un mod de descriere a flexiunii nominale*, în SCL, XI, 1962, nr. 2, p. 163—192.
- Dimitriu (1979) — C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iași, 1979.
- Drașoveanu (1969) — D. D. Drașoveanu, *O clasificare a cazurilor cu aplicare în problema posesivelor*, în CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 77—83.
- Drașoveanu (1973) — D. D. Drașoveanu, *Sintagma „verb + adjectiv” — o certitudine?*, în CL, XVIII, 1973, nr. 2, p. 265—277.
- Drașoveanu (1982) — D. D. Drașoveanu, *Nominativul și acuzativul — schițe sintactice cu adnotări*, în CL, XXVII, 1982, nr. 1, p. 37—47.
- Drașoveanu (1990) — D. D. Drașoveanu, *Elipsă gramaticală și glisare*, în CL, XXXV, 1990, nr. 1, p. 69—74.
- Florea (1983) — Melania Florea, *Structura grupului nominal în limba română contemporană*, București, 1983.
- Gramatica (1963) — *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, vol. I, Editura Academiei R.S.R., București, 1963.
- Gruică (1981) — G. Gruică, *Acordul în limba română*, București, 1981.
- Guțu Romalo (1967) — Valeria Guțu Romalo, *Articolul și categoria determinării în limba română actuală*, în *Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967, p. 225—236.
- Guțu Romalo (1968) — Valeria Guțu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române (substantiv, adjectiv, verb)*, București, 1968.
- Guțu Romalo (1973) — Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, 1973.
- Iordan — Robu (1978) — Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978.
- Limba română (1983) — *Limba română. Manual pentru liceele pedagogice (clasele a IX-a și a X-a) și pentru liceele de filologie-istorie (clasa a XI-a)*, București, 1983.
- LRC (1974) — *Limba română contemporană*, vol. I, sub coordonarea acad. I. Coteanu, București, 1974.
- LRC (1985) — *Limba română contemporană. Fonetica, fonologia, morfologia*, sub coordonarea acad. I. Coteanu, ediție revizuită și adăugită, București, 1985.
- Manoliu Manea (1968) — Maria Manoliu Manea, *Sistematica substitutelor din limba română contemporană standard*, București, 1968.
- Neamțu (1970) — G. G. Neamțu, *Despre calitatea de pronume a lui cel (cea, cel, cele)*, în CL, XV, 1970, nr. 2, p. 315—321.
- Neamțu (1972) — G. G. Neamțu, *Note despre „cel” adverbial*, în StUBB, Series Philologia 1972, fasc. 1, p. 118—121.
- Neamțu (1973) — G. G. Neamțu, *Din morfosintaxa lui cel (cea, cel, cele)*, în StUBB, Series Philologia, 1973, fasc. 1, p. 145—148.
- Neamțu (1989) — G. G. Neamțu, *Elemente de analiză gramaticală. 99 de confuzii/distincții*, București, 1989.
- Popescu (1992) — Ștefania Popescu, *Gramatica practică a limbii române cu o culegere de exerciții*, ed. a IV-a, revăzută și îmbogățită, București, 1992. ↔
- Sinteze (1984) — *Sinteze de limba română*. Coordonator Theodor Hristea, ed. a treia revăzută și din nou îmbogățită, București, 1984.
- SMLRC (1967) — Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfoloică a limbii române contemporane*, București, 1967.

CEL, (CEA, CEI, CELE) — ESQUISSE MORPHO-SYNTAXIQUE

(RÉSUMÉ)

L'auteur analyse, du pont de vue contextuel et logico-gramatical, le statut des unités cel, cea, cel, cele, et arrive à la conclusion que celles-ci ne sont jamais des articles démonstratifs (vu qu'elles ne réalisent pas la catégorie de la déter-

nination et ne sont pas des éléments relationnels), mais toujours des pronoms (adjectifs pronominaux) démonstratifs.

Cel est un pronom semi-indépendant, à caractère démonstratif intermédiaire, que peut remplacer un nom ou un autre démonstratif. Sa flexion est hétérogène, et utilise de désinences ainsi que des oppositions substantives (au nominatif-accusatif) ou pronominales (au génitif-datif).

Quant à la segmentation morphématique, celle-ci est la suivante (radical + élément de flexion): *cel* — Ø, *cea* — Ø, *ce* — *i*, *ce* — *le*, *cel* — *ui*, *cel* — *ei*, *cel* — *or*.

Noiembrie 1993

Universitatea „Babeş-Bolyai“

Facultatea de Litere

Cluj-Napoca, str. Horea, 31

COMPARAȚIA CA POTENȚIAL, SELECȚIE ȘI REGIM SEMIC

DOINA NEGOMIREANU

Prezentă frecvent în studiile consacrate limbajului poetic, comparația, ca figură a analogiei, este abordată sub aspectul structurii sale formale și, mai ales, semantice, pentru a se releva particularitățile stilistice ale unor texte singulare, ale unor creații, ca marcă a personalității autorului, ale unor generații de scriitori, ale unui stil funcțional sau chiar ale unei epoci, semnificativă fiind pentru evoluția procedeelor artistice¹.

Indiferent de natura sincronică sau diacronică a analizei și de sfera de cuprindere, figura comparației se distinge printr-o structură ce cuprinde termenul comparat (T_1), termenul comparant (T_2), sememul comun (S) și elementul relațional sau copula (C), adică (T_1 SCT $_2$).

Această reprezentare generică cunoaște variante de realizare, nefiind obligatorie concretizarea tuturor componentelor, cu excepția copulei și a comparantului (comparatul putînd fi și subînțeles). De asemenea, pot exista variate posibilități de a marca relația dintre termeni, uneori prin corelative (*ca, ca și, tocmai ca, precum*, respectiv *precum/asa, cum/astfel, cum/asa* etc.).

Comparația își justifică individualitatea funcțională prin asocierea evocativă dintre cei doi termeni, ceea ce presupune o construcție imagistică nouă, în care coexistă și se intersectează elemente semice specifice sau atribuite contextual acestora. Comparatul se revelează, astfel, într-o anume ipostază prin prisma comparantului, ceea ce nu-i permite absența (decît formală), precum în cazul metaforei.

Potențialul semantic în sine al comparației, ca invariantă, se conturează în virtutea reducției variantelor propriu-zise de relaționare și motivare între termeni dintr-un context dat, selecția semică oferindu-se atît în plan denotativ cît și conotativ.

Analiza regimului semantic al fiecărui factor implicat (T_1 , S, T_2), ca actualizare singulară într-o rețea de corelare semică printr-o anume selecție în limitele figurii, oferă posibilitatea identificării unor relații repetabile, în esența lor, ca tip, conturînd mecanismul interior al imaginii.

¹ Vezi, de pildă, I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973, p. 128—159; D. Irimia, *Comparația*, în *Limbaj poetic enunescian*, Iași, 1979, p. 294—318; Fi. D. Popescu, *Comparația*, în *Limba și stilul poeziei lui V. Alecsandri*, București, 1980, p. 187—190; *Comparația*, în *Limbaj poetic și versificație în secolul al XIX-lea*, Timișoara, 1981, p. 3—26; Mihaela Mancaș, *Limbajul figurativ în poezia primei generații romantice*, în *Limbajul artistic românesc în secolul al XIX-lea*, București, 1983, p. 43—73.

² Vezi, în acest sens, D. Irimia, *loc. cit.*, p. 294.

În general, se consideră, justificat, că T_2 (comparantul) și S (sememul comun) constituie planul conotativ al figurii față de planul denotativ reprezentat de T_1 (comparatul)². Există, totuși, după cum vom vedea, și situații în care aserțiunea se amendează, denotația lui T_1 fiind dependentă de rolul contextului care dirijează, practic, statutul comparatului.

Descifrarea interacțiunilor care se manifestă între cei trei termeni presupune o raportare de ordin semic a fiecăruia în parte față de ceilalți în virtutea sintaxei componențiale, a celei contextuale (sau sintagmatice) și/sau a celei stilistice.

Selectarea are, așadar, posibilități practic nelimitate de asociere semică, fiind guvernată, totuși, de niște dependențe, ca nivele constante, implicate direct în gradul de încifrare a figurii.

De pildă, într-o comparație reprezentativă ca structură formală și semantică:

(T_1) *fată* (S) *frumoasă ca* (T_2) *o floare*,
asocierea dintre (T_1) și (T_2) se mediază printr-un determinant (S) nereclamat componențial, dar pertinent sintagmatic pentru ambii termeni (*fată frumoasă și floare frumoasă*), față de *lapte alb ca zăpada* în care (S) actualizează o trăsătură componențială pertinentă pentru (T_1) și (T_2)³.

Gradul de individualitate și modalitatea decodării sînt legate și de reflexul în plan semantic al determinărilor posibile (D) pe lîngă (T_1) și/sau (T_2), precum și de existența sau nu a unui sem comun simplu sau multiplu (L , ca realizare lexicală) cu un regim identic sau diferit sub incidența compatibilității semice față de (T_1) și (T_2).

Ambiguitatea semantică dă o evidentă deschidere în decodarea unei comparații fără mediant semic exprimat. De exemplu, *o fată ca o floare* poate presupune o varietate de cuvinte cu seme comune: *frumoasă, gingașă, sensibilă, firavă, albă* ș.a.m.d., selecția apelînd la compatibilități sintagmatice comune. Adesea, o anumită interpretare este dirijată de contextul imediat sau mai larg (lingvistic sau situațional), la care se adaugă și modul în care se orientează „lectura” individuală.

Un caz edificator ni-l oferă o comparație cu structură specifică (T_1 SCT $_2$) din lirica eminesciană, în contextele: *S-au făcut ca ceara albă fața roșă ca un măr* (E. P., p. 75)⁴ și *Arald, ce însemnează pe tine negrul port / Și fața ta cea albă ca ceara, neschimbată?* (E. P., p. 89). Comparația (aceeași în formula tip, *fața albă ca ceara*) se justifică diferențiat prin conexiunile textuale.

În prima situație, *albă* sugerează metonimic, ca efect, prin contrast cu *roșă*, intensitatea zbuciumului sufletesc, în timp ce, în a doua situație, *albă*, marcată de T_2 (*ceară*), se asociază cu aluzia la „lipsa de viață” actualizată de același T_2 , conturînd, în context, o imagine fantomatică.

Mediantul *albă*, pertinent sintagmatic față de T_1 și T_2 , cumulează valențe stilistice distincte în cele două ocurențe, ceea ce demonstrează că

² Valorile semantice date se bazează pe informația lexicografică. De exemplu, dacă, la *zăpadă*, DEX indică culoarea „albă”, la *lapte* se menționează „alb-gălbui”, ceea ce ar justifica o comparație cum este cea dată.

⁴ Exemplele (acesta și următoarele) au fost extrase din: T. Arghezi, *Scrieri*, vol. I—III, București, (S I—III); A. E. Baconsky, *Scrieri. I. Poezii*, București, 1990 (B. P. I); M. Eminescu, *Poezii*, Iași, 1990 (E. P.).

producerea textuală este nerepetabilă chiar și pentru construcții socotite identice.

În tipologia comparației, ierarhia strict formală, de la structuri simple (ex. T_1CT_2 , $T_1L_sCT_2$) pînă la cele mai complexe (ex. $T_1D_{1-n} \pm L_sCT_2D_{1-n}$, $T_1D_{1-n} \pm L_{s1-n} \pm D_{1-n}CT_2D_{1-n}$) se proiectează în plan semantic pe o multitudine de combinații dependente în grade diferite de context și motivate variat de regimul semantic propriu fiecărui termen manifestat particular în sintaxa figurii prin intersecție. Cîteva exemple semnificative: *Ceru-i palid ca lăleaua* (S II, p. 105); *Urcușul, alunecușul ca plușul* (S I, p. 230); *Ca sticlele sunt musculițele prin frunze* (E. P., p. 274); *Și-o casă boierească și mare cît o școală* (S III, p. 149); *Flăcări mari s-au despletit în zare* / *Ca o marcă fără de hotar* (B. P. I, p. 46); *Aripa vîntului trecu peste zăpezi, Ca flacăra trecînd pe lingă ceară* (B. P. I, p. 64); *Dar cîntecul în mine, tînjind să se deștepte, / Sfios și șovăielnic și-acum ca-nția oară, / Răsună-n depărtare, mai sus și mai afară, / Ca-ntr-o vecie albă cu stilpi și turle drepte* (S I, p. 122).

Valoarea metaforică a comparatului (T_1) sau plasarea figurii într-un plan metaforic (mai restrîns sau la nivelul întregului text) solicită pentru recunoașterea denotației (T_1) operații suplimentare. Acestea permit, prin intermediul unei comparații reconstituite, identificarea unui T_1 , realmente cu valoare denotativă. De pildă, în exemplul: *Avea inel, cu o broboană / Ca o măceasă* (S II, p. 110), *broboană* „picătură mare (de sudoare)” presupune o comparație de genul *inel cu o piatră ca o broboană*. Analogia, centrată aici pe formă, mărime și transparență, se completează cu sugestia culorii (roșie) în forma finală, prin T_2 (*măceasă*).

O metaforizare mai largă oferă versurile: *Din apus la răsărit / Toată iarba de pe cer / Mică-n bob cît un pîper, / A-nflorit și-a tresărit* (S I, p. 44). Într-o figură vizual-dinamică, ivirea stelelor pe întinderea cerească este asociată cu răsăritul ierbii și, particular, mărimea stelelor, prin prisma distanței pămînt-cer, este surprinsă printr-o comparație inclusă în metaforă: *Mică-n bob cît un pîper*.

Comparațiile, în calitate de figuri care funcționează într-un anume text, relevă, pe lingă o diversitate de manifestări ale structurii lor formale, prezența unor constante ale mecanismului semantic, produs individual, în virtutea potențialului semic disponibil. Acesta apare ca o rezultantă alcătuită din ipostaza formală a fiecărui termen și de tipul de intersecție semică manifestată în unitatea figurii și ca ocurență a ei într-un context dat, în virtutea capacității informaționale a tuturor componentelor.

Iterativitatea unor constante ale mecanismului semantic (prezente în și prin varietatea concretizării textuale) se raportează prin esența regimului semantic individual la cîteva situații tip:

- a) comparatul (T_1) și comparantul (T_2) pot fi simpli:
 - cu trăsături distinctive parțial identice sau nu,
 - cu distribuție contextuală parțial identică sau nu,
 - cu valoare denotativă (T_1) și conotativă (T_2),
 - cu valoare metaforică în ambele cazuri;

- b) T_1 și T_2 pot dispune de determinări simple sau dezvoltate care:
 - pun în evidență seme distinctive ale lui T_1 și T_2 ,

- constituie distribuții sintagmatice pertinente ale acestora,
 - au o valoare metaforică;
- c) sememul comun (S) simplu, multiplu sau dezvoltat :
- se poate identifica cu un sem distinctiv aparținând lui T_1 și T_2 sau numai unuia,
 - reprezintă un mediant semic virtual posibil ca distribuție pentru T_1 și T_2 sau numai pentru unul din aceștia,
 - constituie sem nespecific⁵ pentru ambii termeni sau numai pentru unul.

Decembrie 1993

Universitatea din Craiova
Facultatea de Litere și Istorie
Str. Al. I. Cuza, 13

⁵ De pildă: *Și aeru-i dulce ca-n noaptea de vară*. E. P., p. 354. Pentru celelalte tipuri, vezi exemplele de la nota 4; Irimia, *lucr. cit.*, p. 295–318; Doina Negomireanu, *Relații semantice în structura comparației*, în LR, XXXIX, 1990, nr. 5–6, p. 417–418.

ORIENT ȘI OCCIDENT ÎN TERMINOLOGIA MARITIMĂ ROMÂNEASCĂ

ALEXANDRU NICULESCU

1. Nu-i nevoie să mai subliniem încă o dată importanța ALM pentru studiul spațiilor maritime inter-mediteraneene. Rezultatele anchetelor ALM pe coastele mărilor învecinate Mediteranei și în special Mării Negre au fost de mai multe ori examinate în paginile BALM (M. Deanović, 1, 1959, p. 127 și urm.; 5—6, 1963—1964, p. 159 și urm.; E. Lozovan, 2—3, 1960—1961, p. 149 și urm.; J. Petkanov, 2—3, 1960—1961, p. 25 și urm.; 7, 1965, p. 65 și urm.; A. Rosetti, 4, 1962, p. 33 și urm. și M. Sala, 2—3, 1960—1961, p. 43 și urm.; 7, 1965, p. 91 și urm.). Dacă se adaugă acestora contribuțiile lui M. Băcescu și M. Bujeniță, publicate în România, trebuie constatat că ALM a deschis perspective entuziaste pentru studiul realităților lingvistice ale ținuturilor din jurul Mării Negre.

2. Aceste studii s-au limitat în marea lor majoritate la stabilirea originii și a istoriei terminologiei actuale, insistând mai ales asupra elementelor moderne care, provenind din italiană, din franceză, din germană sau din engleză, au „occidentalizat” și „internaționalizat” terminologia maritimă a Pontului Euxin. În această fază, ar fi, poate, mai utilă o operație inversă: în ce măsură vechea terminologie autohtonă orientală, de origine grecească, turcă sau slavă, s-a dovedit rezistentă celei moderne, occidentale? Pentru a examina acest aspect al lexicului maritim al Mării Negre trebuie să ținem cont de existența, „au niveau plus bas des vernaculaires des marins et des pecheurs” (A. Martinet, BALM, 8—9, 1966—1967, p. 11), a unor paralelisme terminologice bilingve și trilingve, ca o consecință a bilingvismului și trilingvismului populației din aceste părți. Comentariile metalingvistice ale informatorilor atestă, într-adevăr, prezența la fiecare vorbitor a unor oscilații între limbi diferite sau, adevseori, în interiorul românei înseși.

Anchetele ALM (realizate de M. Sala și A. Avram) în punctele 87 (Constanța), 88 (Sfintu Gheorghe), 89 (Sulina), adăugate celor făcute în Bulgaria, în punctul 86 (Varna) și în fosta Uniune Sovietică, în punctul 89a (Vilcov) oferă material suficient pentru a examina lexicul maritim, *in actu*, în funcționarea sinonimică a termenilor de diferite origini.

3. Spațiul maritim al Pontului Euxin a fost încă din timpurile cele mai vechi un *mare internum* grecesc. Histria, Callatis, Tomis, Dyonisopolis asigură dominația grecească asupra coastelor și apelor Mării Negre: economia, politica și cultura aparțineau, astfel, Greciei. Sosirea romanilor nu schimbă prea mult această stare de lucruri. Stăpânirea romană care

începe în sec. I d.C. este inefficientă, pentru că romanii constituie o putere continentală : chiar dacă ei instaurează la Tomis un *praefectus orae maritimae*, atenția lor e întoarsă de la Scythia Minor, ca provincie danubiană ; *praefectus* din Tomis e într-adevăr dependent de Moesia, prin căile de comunicație terestre (Marcianopolis—Noviodunum).

Grecia rămîne stăpîna necontestată a Mării Negre și în timpul tentativelor de invadare a coastei apusene de către bulgari, cumani și pecenegi, în perioada bizantină. Dar, începînd din secolul al XIII-lea, în timp ce genovezii și venețienii pătrund în zona Pontului Euxin, puterea grecească începe să apună. În 1281, genovezii obțin de la bizantinii monopolul comercial în Marea Neagră și fondează Caffa (devenită mai târziu Theodosia), apoi, către sfîrșitul secolului al XIV-lea, Lycostom (devenită mai târziu Chilia Veche) și iau în posesie fortăreața bizantină de la Mauron Kastron (devenită, pentru genovezi, Moncastro ; slavii o vor numai mai târziu Bielgorod ; românii, Cetatea Albă). La rîndul lor, venețienii pătrund la nordul Mării Negre : la gurile Donului ei iau în stăpînire colonia Taa și, mai la sud, insula Tenedos (N. Iorga, *Orizzonte italiano*, București, 1940, p. 11—25).

Pînă în secolul al XIV-lea nu se găsește nici o mențiune referitoare la existența populațiilor românești pe malul Mării Negre. Numai principele valah Mircea cel Bătrîn (1386—1414) reușește să devină, temporar, *dominus* al acestei țări chinuite și să marcheze astfel, pentru prima dată, prezența românilor pe litoral. După ce despotul Ivanco, fiul condotierului bizantin Dobrotici (cel ce cucerise în 1346—1347, pentru Ioan al V-lea Paleologul, cetățile din lungul coastelor Mării Negre), devine vasal al principelui român, Mircea a putut să se numească, în 1387, într-un hrisov (diploma de fundare a Mănăstirii Cozia) : „... de amîndouă părțile de peste toată Dunărea și pînă la Marea Cea Mare și cetății Dirstorului stăpînitor“. În 1390, într-un document latin, titlul este ușor schimbat : «*terrarum Dobrodicii despotus et Tristii [= Dorustora] dominus*» (C. C. Giurescu, *Dobrogea. Patru conferințe ale Universității libere*, București, 1927, p. 57 ; col. Ionescu M. Dobrogianu. *Tomi Constanța*, Constanța, 1931, p. 43).

Mircea rămîne *dominus* al litoralului Mării Negre și la începutul secolului al XV-lea, după căderea statului bulgar sub turci. Continuîndu-și cuceririle către Caffa, Lycostom și Mauron Kastron, puterea turcească sfîrșește prin a pune capăt dominației românești și genoveze. După distrugere, urmează ocupația : Dorustorum (Dorystolon, Drustra) se transformă în Silistra, Constantia devine Kustendjé. La sfîrșitul secolului al XV-lea, Pontul Euxin devine un *mare internum* turcesc. Coasta română, ca teritoriu turcesc, participă la istoria marelui imperiu : suferă luptele dintre turci și ruși, întreține relații comerciale și politice cu puterile maritime occidentale numai prin intermediul turcilor, își vede propria toponimie inundată de turcisme. Astfel, cetățile își schimbă numele : Callatis devine Pangalia (azi Mangalia) ; Dyonisopolis e înlocuit de Balçuk ; Akkerman e numele pentru Mauron Kastron. Viața maritimă și pescărească devine încetul cu încetul turcească.

De acum pînă în 1867, nu mai există relații politice între aceste regiuni maritime și țările românești. Dar nu de puține ori principii români

trimiteau bani și ajutoare materiale pentru a susține cultul ortodox de dincolo de Dunăre (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 62: Grigore Ghica I (1660—1664) și Grigore Ghica II (1748—1751) trimit diferite sume de bani pentru Mitropolia de la Silistra. Românii din Transilvania construiesc mănăstiri în Dobrogea). Populația de pe țărmurile Mării Negre din jurul gurilor Dunării este în majoritate românească (în 1850, în Dobrogea erau 2656 de familii românești, 2268 turcești, 2225 tătarăști, 1194 bulgare, 1092 cazăcești (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 63).

4. În aceste împrejurări istorice s-a constituit, pe malurile românești ale Mării Negre, o terminologie care acumulează cuvinte de origine turcească, grecească și slavă, la care se adaugă, în perioada modernă, neologisme din limbile occidentale (itelenisme și franțuzisme, mai ales). Termenii de origine dacoromânească sînt puțin numeroși și de dată relativ recentă.

Prima observație care se impune privește absența unei terminologii maritime moștenite din latină, pe coastele românești ale Mării Negre. Aceasta nu probează însă lipsa permanenței populațiilor românești din aceste părți, cum lasă să se înțeleagă unii învățați (N. Iorga, *Poporul românesc și marea*, Vălenii de Munte, 1938, p. 8—9). Numai prezența lat. *mar*, *-is* în românește, printre cuvintele cele mai frecvente (după calculele lui A. Juilland, *Frequency Dictionnary of Romanian Word*, p. 221, *mare* face parte, ca frecvență, dintre primele 50 de cuvinte; vezi și E. Lozovan, *art. cit.*, p. 149, care-l citează pe T. Onciulescu, „Folklore”, X, 1965: „la mer, realité seconde lointaine, en tant que décor, moral et non pas physique”) ale limbii standard, mărturisește contactul cu marea. De aceea este mai probabil să admitem că în alte sectoare lexicale (agricultură, religie) termenii fundamentali sînt vechi, moșteniți și că numele activităților specifice și ale obiectelor sînt imprumutate, ulterior, de la populațiile care le foloseau (cf. *lac*, *riu*, *pește*, față de atîtea nume non latine). O confruntare cu friulana, care și ea, „chiar dacă s-a extins, în urma unor evenimente geografice și istorice, pînă la coasta adriatică” (G. Francescato, *BALM*, 2—3, 1960—1961, p. 21), nu prezintă o terminologie maritimă proprie, așteaptă încă să fie făcută și ar duce în mod sigur la rezultate utile.

5. Ceea ce caracterizează, mai cu seamă, vocabularul maritim folosit pe țărmurile Mării Negre dacoromânești este expresia sa plurilingvă, fie de la un vorbitor la altul, fie de la o zonă la alta. M. Sala a observat, de ex., că, pentru noțiunea 'promotoriu', informatorul furnizează patru sinonime: unul turcesc, altul rusesc, un al treilea de origine bulgară și, în fine, ultimul e un termen al româniei standard (în *BALM*, 2—3, 1960—1961, p. 47). Evident, fiecare dintre aceste variante sinonimice poate avea valori conotative diferite.

Apartenența unui termen la o altă limbă, observată de informatorul însuși, este comentată printr-o indicație metalingvistică: la Sf. Gheorghe (p. 69/I), o serie de termeni sînt însoțiți de indicația «*se spune în ucraineană*» (chest. 44 'il braccio di terra': *sagreba*) sau «*și în ucraineană*» (chest. 52 'la duna': *kučugură*); la Constanța (p. 88/I) și la Eforie (p. 87/I), în schimb, comentariile trimit la turcă: chest. 63 'il vento di NE' [dăm numele chestiunii în italiană, chestionarul ALM fiind redactat numai

în italiană și franceză]: *abázia* «*pe turcește*»; chest. 66 'il vento di S': *lodós* «*pe turcește*», dar *vîntu alb* «*c cuvîntul românesc*» (p. 88/I); chest. 323 'il vogatore' trimite la dialectul lipovenilor: *palopaî* «*zic lipovenii*». Mult mai frecvente sînt aceste tipuri de răspunsuri în chestionarul II: serii de mici unelte de pescuit sau specii de pești sînt denumite cu un termen ce aparține altor limbi locale; exemple: p. 88/II, chest. 455 'l'esca': *iem* «*pe turcește*»; chest. 500 'il gavitello' (geamandură pentru plasa de pescuit): *pandere* «*e pe turcește*»; chest. 575 'la boga (Boops Boop)': *gujă* «*spun grecii*», *pește jidănesc* «*zic românii*» etc. (cf. și chest. 505 la minutaglia': *olá balii* «*pe turcește*»; chest. 526 'il cefalo': «*ruscește*» *pačók*; 528 'la papalina': «*cață spun grecii*»; 584 'la palamita': «*turcii zic palamut*»; 615 'la sogliola': *kapák amgi* «*pe turcește*»; 640 'la anguilla': «*grecește, hélios*»; 663 'la spinarolo': «*turcește, kiopék balí*»; 773 'la medusa': «*bulgarii, pihtii*»; 780 'il marangone': «*karabaták, pe turcește*»).

Nu e vorba în aceste cazuri numai de o conștiință a limbilor în contact. În realitate, aceste limbi sînt și variante socioculturale specifice unei populații regionale și profesionale bine determinate. De aici comentariile metalingvistice privitoare la limbajele speciale ale uneia sau alteia dintre profesii. La Sf. Gheorghe (p. 89), chest. 24 'l'onda lunga': alături de *val mare, val gros*, se adaugă *nákat* (< ucr.) «*în limbaj pescăresc*»; chest. 207 'la barca': *lókă* (< ucr.) «*la pescari*», *bárka* «*la navele de navigație*». În același mod, se face distincție între termenii locali, populari și cei aparținînd terminologiei științifice: Sf. Gheorghe (p. 89), chest. 17 'corrente marin.': *kurént* și *bistra* «*se spune local, mai popular*»; ; Constanța (p. 88), chest. 489 'la menaide' (= plasa în derivă): *plavká* (< ucr. *plávka*) și *plásă în derivă* «*spun noii tehnicieni*»; chest. 541 'la spigola' (*Dicentrachus Labrax*, *Morone Labrax*, *Labrax Lupus*): *levrak* (gr.), *krap de mare* (termen din zona fluvială, răspîdit în bazinul marin), *up de mare* «*spun profesorii*»; p. 87 (Eforie), chest. 686 'la pastinacca' *Trigon Pastinaca*): *trigón* și *pisikă de mare* «*mai țărănește*»; chest. 677 'la razza chiodata': *vulpe de mare, vátos* «*mai radical*».

Este astfel evidentă existența în lexicul maritim dacoromânesc a unei duble serii terminologice: varianta cultă («*radical*», «*spun noii tehnicieni*», «*spun profesorii*»), conținînd termeni tehnici și științifici moderni (*kurént, plásă în derivă, bárka, lup de mare, vátos*), și varianta non cultă («*local*», «*pe țărănește*», «*mai popular*»), conținînd termeni tehnici populari sau de jargon (*bistra, lókă, plavká, pisikă de mare*). Se observă că, în majoritatea cazurilor, opoziția între cele două variante corespunde opoziției între originea romanică și non-romanică a termenilor. Elementele lexicale culte aparțin în general limbilor romanice moderne (*bárka, plásă în derivă, kurént*) și se opun astfel unor forme locale de origine ucraineană (*lókă, plavká, bistra*); în domeniul pescăritului intră în concurență și termeni de origine neogreacă: *levrak* alături de *lup de mare* (calc cult din franceză); *vátos* alături de *vulpe de mare*.

6. Anchetele ALM relevă, pe coasta românească, o terminologie, instabilă și neunitară: termenii variază de la o regiune la alta, de la un grup profesional sau sociocultural la altul. Informatorii înșiși cunosc bine limbi străine: cei bătrîni vorbesc bulgara, turca sau greaca, cei mai puțin bătrîni italiana, engleza sau germana. În aceste condiții, termenii de

origine, de dată și de valoare diverse desemnează aceeași noțiune. Un studiu complex al iexicului dacoromân de la Marea Neagră cere deci un examen al aspectelor funcționale ale chestiunii: sinonimia terminologică.

7. În principiu, sinonimia terminologică maritimă e generată de coexistența termenilor de proveniențe diferite: termeni de origine turcească (TT), termeni de origine slavă (rusească, ucraineană sau bulgărească) (TS), termeni de origine grecească (TG), termeni de origine romanică (italiană sau franceză) (TR), termeni dacoromânești (TRom). În fiecare dintre aceste clase se includ elemente lexicale integrate sau neintegrate. În contactul plurilingvistic existent pe malurile românești ale Mării Negre, este dificil să-ți dai seama de calitatea de neologism sau de 'Fremdwort' al unui cuvânt. (Asupra inventarului acestor termeni, vezi M. Sala, BALM, 2—3, 1960—1961, p. 49—51.) Echivalențele sinonimice confirmate în terminologia maritimă dacoromânească sînt: (1) TT = TR; (2) TT = TS; (3) TT = TRom; (4) TS = TRom; (5) TG = TRom; (6) TR = TRom.

7. 1. Elementele lexicale de origine turcească apar alături de termenii romanici, italieni sau franțuzești, într-o serie de răspunsuri din p. 88 (turc); chest. 51 'il bassofando' *silik* (turs.), dună (< it. *i* fr.); chest. 62 (Constanța): chest. 29 'fosforescenza marina': *fosfor* (< it.), *iákamos* (turc.); chest. 51 'il basso jondo', *silik* (turc.), *dună* (< it. fr.); chest. 62 'il vento di N': *porcăz* (turc.), *krivôk* (rom., nume comun al vîntului din nord), *vînt de nord* (rom., termen tehnic), *tramontana* (it.); chest. 80 'brezza di mare': *boră* (tc.), *briză demare* (fr., it); chest. 200 'la passerella': *skelă* (tc.), *pasarelă* (< fr., it).

7. 2. În alte puncte ale litoralului dacoromân, termenul turcesc apare în legătură cu unul de origine ucraineană ('lipoveană'), rusească sau bulgărească (TT = TS). La Constanța (p. 88), chest. 63 'il vento di NE': *pólnik* (cf. ucr. *polnoč*), *abázia* «pe turcește», *vînt de nord-est* (rom., termen tehnic); chest. 481 'lo sparviero': *prostovól* (bg.), *năpâste* (rom.), *siuĉmeá* (tc.); chest. 06 'tipi di barca': *lotcă* (ucr., rus), *tákă* «barcă turcească» (tc.), *piadé* (tc.). La Eforie (p. 87), chest 476 'il gangamo': *năĉĉlniză* (rom.), *minĉók* (ucr.), în timp ce la Constanța (10 km. distanță, p. 88): *kepĉă* (tc.); chest. 488 'il tramaglio': *ávă* (tc.), în timp ce la Constanța *sĉtkă* (bg.). La Sf. Gheorghe (p. 89), chest 81 'la bava di vento': *pološă* (jcr.), *bóră* (tc.).

7. 3. Denumirile turcești se asociază cu termeni românești din limba comună și specializați în cîmpul maritim: TT = TRom. La Constanța (p. 88), chest. 45 'il promotorio': *burún* (tc.), *kap* (rom.); chest. 66 'il vento di S': *lodós* «turcește», *vîntu alb* «e cuvîntu românesc»; chest. 455 'momeală': *nadă* (rom.), *iem* «pe turcește».

8. Alături de termeni de origine turcească, cei de origine slavă, ucraineană, rusească, bulgărească au o poziție la fel de importantă în terminologia maritimă. Aceștia sînt repartizați geografic în două regiuni destul de distincte: 1) în părțile de nord, în jurul Deltei Dunării, în vecinătatea zonei lingvistice ucraineano-rusești, întîlnim, natural, termeni de această origine și 2) în părțile meridionale (p. 87 Eforie), în vecinătatea zonei bulgărești, termeni comuni bulgarei și românei. Semantic, terminologia de origine slavă constituie serii lexicale cu trăsătură [+ Pescuit]: nume de ambarcațiuni, de instrumente de pescuit, dar alături de acestea și unele nume ale unor fenomene maritime (nume de vînturi, de curenți și de configurațiuni geomorfologice maritime).

Termenii de origine slavă intră în raporturi de sinonimie între ei (cf. p. 88 Constanța, chest. 455 'il sacco della rete': *tórbă* (bg., rus., ucr., tc.), *mátiză* (bg.); chest 479 'la sciabica': *năvod* (rus., sîrb.), *volog* (rus.); p. 87 Eforie: chest. 485 'l'agugliara': *krilă* (bg., srb.) sau *vológ*; chest. 489 'la rete quadrata con pertica': *tîrbók, krisnic* (ucr.)) sau cu termeni românești (TS = TRom.). Iată cîteva exemple: Eforie (p. 87), chest. 323 'il vogatore': *lopătar* (rom.), *palopái* «*zic lipovenii*»; la Constanța (p. 88), chest. 65 'il vento di SE': *mariána* (rus.), *vînt de sud est* (rom., termen tehnic). Terminologia pescuitului fluvial cuprinde mai ales nume de unelte de origine slavă (*nádă, sêtkă, kâmbulă*). Dar cu osebire în zonele extreme din nord, în Delta Dunării (Sf. Gheorghe, p. 89), anchețele ALM atestă elemente de origine ucraineană pentru o serie de noțiuni care în alte puncte sînt denumite cu termeni turcești sau românești: chest. 17 'la corrente marina': *kurént* (fr., it.), *bîstra* «*se spune local, mai popular*» (rus., ucr.); chest. 37 'la baia': *cut* (rus.) (cf. la Constanța): *golfulét, báie*; chest. 44 'il braccio di terra': *zâgrebă* «*se spune în ucraineană*» (cf. la Constanța: *limbă de pămînt*); chest. 52 'il duna': *kučugurá* «*și în ucraineană*» (în alte puncte: *dună*); chest. 64 'il vento di E': *vastók* (rus., ucr.) (cf. la Constanța: *răsărit, levánti, vînt de est*); chest. 68 'il vento di O': *zapád* (cf. la Constanța: *apús, muntean, vînt de vest*).

9. În această structură sinonimică, termenii de origine grecească se înscriu cu greutate, nu numai pentru că, față de termenii turcești și slavi, sînt mai puțin numeroși, ci și pentru că domeniul semantic în care s-au infiltrat rămîne doar 'pescuitul'. Elementelor grecești menționate de M. Sala (BALM, 2—3, 1960—1961, p. 51) li se pot adăuga *gúpă* (< gr. *gopa*) (Manlio Cortelazzo, *L'influso linguistico greco a Venezia*, Bologna, 1970, p. 43), *pălămidă* (< gr. *palamida*), *levrák* (< gr. *laraki*), *lakérdă, kefal, glósă* (chest. 614 'la passera pianuzza'), *gálie* (< gr. *galéas*) (*ibidem*, p. 95—96) (chest. 626 'la matella'), *vátos* (chest. 677 'la razza chiodata'), *garída, karída* (chest. 746 'il gamberetto'). Se poate ușor observa că toate numele de pești înșirate mai sus au împreună marca semantică [+ Comestibili] și deci și [+ Comercial]. Toate acestea confirmă că grecii „erau pescarii și, în mod special, comercianții cei mai numeroși din partea meridională a litoralului românesc” (M. Sala, *loc. cit.*).

Termenii grecești sînt dublați de sinonime de origine turcească sau slavă (ucraineano-rusească); cu toate acestea, se poate observa că un mare număr de sinonime sînt de origine dacoromânească: p. 88 (Constanța), chest. 575 'la boga': *gúpă, pește jidănesc* (rom.); chest. 528 'il muggine dorato': *kefál, singíl* «*lipoveneste*»; chest. 541 'la spigola': *levrák, krap de mărce, lup de mare*; chest. 746 'il gamberetto': *krevête* (fr.), *karídia, garídia*; p. 87 (Eforie), chest. 614 'la panera pianuzza': *glósă, kâmbulă* «*zic lipovenii*»; chest. 626 'la motella': *gálie, pește jidănesc* (rom.); chest. 640 'l'anguilla': *șîpar de mare* (rom.), *hélîos*; chest. 677 'la razza chiodata': *vátos, vulpe de mare* (rom.); p. 89 (Sf. Gheorghe): *hel, peștele șarpe* (rom.). Trebuie observat că termenii românești sînt în realitate sintagme construite cu numele generic sau cu numele unor pești de apă dulce.

10. Între termenii orientali (slavi, turcești și grecești) s-au înscris, începînd cu secolul al XIX-lea, elemente romanice occidentale, mai ales italiene și franceze.

Repartiția semantică a acestor termeni este semnificativă. Grupurile semantice ale împrumuturilor italo-franceze ale terminologiei maritime românești privesc: 'instrumente și operațiuni referitoare la navigație', 'construcția navelor', 'fenomene maritime'. Mult mai rare sînt, în schimb, numele animalelor marine și ihtionimele (excepții: *rekin*, *crevete*, *balenă* etc.). Repartiția aceasta coincide în linii generale cu cea a termenilor italieni în turcă. Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd a început modernizarea societății turcești, pătrund în limba turcă numeroase italianisme (nume de vînturi, lexic al organizării și al construcției navelor, nume de unelte, termeni comerciali, termeni portuari și alții), al cărui bogat și cuprinzător inventar este studiat în profunzime: 723 de termeni de origine romanică (în mare parte împrumuturi din italiană, directe sau mediate de greacă) (Henry și Renée Kahane, Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Urbana, 1958, p. 39).

Confruntînd termenii italo-francezi ai terminologiei maritime românești cu cei din turcă, putem constata că mai numeroase sînt concordanțele. Cea mai mare parte a italianismelor sînt comune ambelor limbi: *abordaaj*, *argân*, *balansînă*, *bită*, *busolă*, *karênă*, *kârie*, *kîlă*, *kôkă*, *kovértă*, *kručétă*, *furtúnă*, *savûră*, (*i*)*škótă*, *téndă*, *trînkă* etc. — ceea ce poate fi încă un indiciu asupra epocii în care au pătruns. În aceste cazuri, se poate lua în considerație «rolul limbii turcești ca mediator în transmiterea terminologiei nautice în Marea Neagră».

Alături de aceste împrumuturi mai există și altele, mai ales franceze, care se limitează la terminologia românească: *baliză*, *carlingă*, *curént*, *crevét*, *dună*, *eșuă*, *etambou*, *etrabă*, *fósfor*, *gren*, *rechîn*, *téugă*, *trómbă*, *varángă* etc. Dacă termenii primei serii, comuni limbilor turcă și română, pot fi considerați, cu aproximație, ca împrumuturi legate de dominația turcească din secolul al XIX-lea, cei din urmă sînt ulterioari, de după 1870. „Terminologia maritimă românească se află la întîlnirea altor terminologii romanice”, observă M. Sala (BALM, 7, 1965, p. 99). Unii termeni români sînt rezultatul încrucișărilor italo-franco-greco-turcești: în aceste cazuri, nu se poate preciza originea etimologică. „Multe cuvinte ale terminologiei nautice românești pot avea o etimologie multiplă” (M. Sala, *loc. cit.*).

Alături de sinonimele turcești și slavo-romanice pe care le-am examinat mai sus, mai există o sinonimie româno-romanică occidentală: termenul românesc coexistă cu unul de origine italiană sau franceză în denumirea unor obiecte, fenomene sau acțiuni ale vieții pe mare (TR = TRom). La Eforie (p. 87), chest. 158 'siamo arenati': *am eșuat* (cf. la Sf. Gheorghe: *am eșuat*, în timp ce la Constanța: *ne-am pus pe uscat*); chest. 197 'il molo': *mol* (fr.) (cf. la Constanța: *dig. mal*; la Sf. Gheorghe: *dig*); chest. 298 'il gavitello': *baliză* (fr.); chest. 317 'la pala': *pală* (cf. la Constanța: *lopătă*, *pănă*); chest. 411 'nuotare a rana': *bras* (fr.). La Constanța (p. 88), chest. 29 'l'insenatura': *sîn* (rom.), *krîga* (fr.); chest. 37 'la baia': *golfuleț* (< *golf*), *baie* (fr.-it.); chest. 68 'il vento di E': *răsărit* (rom.), *lavánti* (it.); chest. 295 'il piovasco': *gren* (fr.); chest. 107 'la tromba marina': *sorb* (rom.), *trómbă* (it.-fr.); chest. 110 'la bonaccia': *liniște* (rom.), *calm plat* (fr.); chest. 175 'la nave si è sbandata': *a dat bándă*, *este bandată* (fr. *donner la bande*) (cf. la Eforie: *înklinătă*); chest. 190

'il tranchetto': *bac* (fr.) chest. 305 'la scandaglio': *sondă* (fr.), *plumb* chest. 314 'il remo': *ramă* (fr.); chest 328 'l'albero di mezzana': *ârbore mic* sau *artimón* (fr.). La Sf. Gheorghe (p. 39), chest 178 'il capobarca': *patrón* (cf. la Constanța: *șef de barcă*); chest 232 'la coperta': *punte* (rom.), *kovërta* (genovez-venețian *coverta*); chest. 268 'cîrlig': *kavllă* (it. sau turcesc; Sala, în BALM, 7, 1965, p. 96) (cf. la Constanța: *cui de lemn*); chest. 336 'il pomo': *galëtă* (it. *galetta*), *măr*; chest. 419 'il carico': *kárik*, *încărcătură*.

11. Termenii romanici occidentali ai terminologiei maritime dacoromâne se află în concordanță între ei. Elementele italiene și cele franceze se întâlnesc în denumirile acelorași noțiuni. La Constanța (p. 88), chest. 174 'il rollio': (la Constanța:) *rúliu*, (la Sf. Gheorghe) *ruliu* (fr., it); chest. 179 'il nostromo': *șef de echipaj* (fr. *maître d'équipage*), *nostrom* (it.); chest. 226 'lo scafo': *corpu navei*, *coacă* (fr. *la coque*); chest. 270 'l'argano': *kambúr* (*tambúr*) (it. *tamburo*), *argát* (tc.), *kabestán* (fr. *cabestan*); chest. 304 'la bussola': (la Constanța) *kompás* (fr.), (la Sf. Gheorghe) *búsola*; chest. 312 'la zavorra': (la Constanța) *lest* (fr. *le lest*), *savüră*, (la Sf. Gheorghe) *saură*.

12. O analiză aprofundată a sinonimiei turco-slavo-greco-romanică și interromanică scoate în evidență foarte clar poziția dacoromâniei pe coastele Mării Negre. Termenii românești sînt nume generice sau nume de fenomene, obiecte sau animale nemaritime (de ex., pești de apă dulce), existența în limba comună și specializați în sfera semantică caracteristică prin trăsătura [+ Maritim]. Inventarul examinat mai sus cuprinde: *fósfor*, *krigă*, *vînt* (*de nord*, *de sud* etc.), *cap*, *pălămidă*, *nadă*, *lopătar*, *pește jidănesc*, *șipar de mare*, *vulpe de mare* etc. Alături de aceștia există fenomene, instrumente sau pești de mare care nu au nici măcar un nume de origine românească. Sinonimia TT = TS, TT = TR, TG = TR, TS = TR demonstrează, într-adevăr, că o serie de noțiuni se găsesc încă în afara terminologiei autohtone: *skelă*—*pasarela*, *pólnik*—*abazia*, *lótka*—*takă*—*piadé*, *pološă*—*bóră*, *ávă*—*sétkă*, *tórbă*—*mátiză*, *tirbók*—*crisnik*; pentru 'la passera pianuzza' (= *glósă*, *kámbulă*), 'il gamberetto' (= *crevete*, *karidia*, *garidia*) este absent orice alt termen românesc echivalent. Toate acestea arată cu claritate lipsa de tehnicitate și crearea recentă a denumirilor maritime românești. Vocabularul dacoromânesc este doar un termen secundar în terminologia Mării Negre. El nu este încă complet românizat.

13. O altă caracteristică a terminologiei maritime dacoromânești este structura sa oscilantă de la un vorbitor la altul, de la o regiune la alta. Și aceasta constituie o probă a constituirii recente a lexicului maritim românesc. Dar, în același mod, cazurile de sinonime deja examinate marchează coexistența, pe coastele Mării Negre, a unei terminologii multiple, consecință a variatelor limbaje în contact, la care se adaugă termenii italo-francezi proveniți direct sau indirect (prin intermediu turcesc sau grecesc).

13.1. Pentru a evalua poziția terminologiei maritime românești față de terminologia altor spații lingvistice de pe coasta Mării Negre, trebuie să realizăm o confruntare cu rezultatele anchetelor pentru ALM obținute pe litoralul rusesc, la nord de Delta Dunării (p. 89a URSS: Vilkov) și cu

cele obținute pe coasta bulgară (p. 86, Bulgaria : Varna). Fișele *Chestionarului I*, p. 89a (Vilkov) reliefează următorii termeni comuni : chest. 50 'la secca' : chest. 51 'il basso fondo' : *şayreba* (cf. la Sf. Gheorghe, chest. 44 'il braccio di terra' : *şagrebă*), chest. 64 'il vento di E' : *vaslók* ; chest. 65 'il vento di SE' : *abaziia* ; chest. 66 'il vento di O' : *polud'onka* ; chest. 67 'il vento di SO' : *lodós* ; chest. 68 'il vento di O' : *západ* ; chest. 69 'il vento di NO' : *karaél* (cf. la Sf. Gheorghe : *vaslók*, *poluğóna*, *západ* ; cf. la Constanța : *lodós* 'vînt din sud', *abázia* 'vînt din nord-est', *karaél* 'vînt din nord-vest'), alături de unele nume de origine italiană ale părților, navei (chest. 312 *savur* ; chest. 391 *al'éta* etc.) și de unele ihtionime (*lobán lavrák*, *balamút*, *skumbriia*, *lujár*, *kalkán*, *krab* etc.). În rest, terminologia românească de origine slavă, chiar și cea ucraineană (înregistrată la Sf. Gheorghe, sub indicația «*se spunc în ucraineană*»), este destul de diferită de rezultatele obținute la Vilkov. Este, deci, foarte probabil că unii termeni ucraineni, folosiți în teritoriu românesc, sînt «lipovenisme» de origine dialectală (*palopái* 87/17, *bístra* 89/17, *nakát* 89/24, *plávka* 88/489 etc.).

13.2. În schimb, mult mai bogate sînt concordanțele dintre terminologia românească și cea bulgărească. Pentru confruntare, avem la dispoziție nu numai rezultatele anchetei ALM pe coasta bulgară, realizată de Ivan Petkanov, ci și observațiile anchetatotului asupra rezultatelor obținute (*Esperienze sulla costa bulgara col Questionario del ALM*, în BALM, 2-3, 1960-1961, p. 25 și urm.).

Concordanțele româno-bulgare în terminologia maritimă constau, mai îutii, în faptul că limba turcească păstrează aceleași denumiri ale obiectelor și fenomenelor marine. Răspunsurile la ancheta ALM (p. 86 Varna, p. 87 Eforie, uneori și p. 88 Constanța) relevă asemănări importante : chest. 9 'il mare calmo' : p. 86 *limanlák*, p. 87 *limaniká* (tc.) ; chest. 28 'le fosforescenze marine' : *iakamós*, *fósfor* (ambele puncte) ; chest. 45 'il promontorio' : *burún* (în ambele puncte), *tuzlák* (p. 87) ; chest. 285 'il gancio' : p. 86 *kandja*, p. 87 *kange* ; chest. 193 'la boa' : p. 86 *şamandura*, p. 87 *gamandura* ; chest. 455 'l'esca' : *jem* (în ambele puncte) ; chest. 476 'l'angamo' : p. 86 *kápçe*, p. 87 *kepčá* ; chest. 481 'il giacchio' : p. 86 *sáčmá*, p. 87 *siučmá*. Terminologia bulgărească și cea românească au în comun o serie de denumiri împrumutate din greacă (chest. 295 *skarmós* ; chest. 479, 485 'l'agugliara' : 'la sciabica' : *grip* (gr. ; cf. ven. *grípo* (Manlio Cortellano *op. cit.*, p. 112) ; chest. 541 'la spigola' : p. 86 *lavrák*, p. 87 *levrák*), dar, mai importanți decît acestea, termeni comuni, moderni de origine italiană : chest. 179 : p. 86 *lostrómo* ; chest. 198 : p. 86 *diga*, p. 87 *dig* ; chest. 195 : p. 86 și 87 *far* ; chest. 204 : *karantina* ; chest. 230 : *bokapórt* ; chest. 232 : p. 86 *kuvértá* ; chest. 235 : p. 86 *paniol*, p. 87 *paiol* ; chest. 524 : p. 86 *avária*, p. 87 *avárije* ; p. 86 și p. 87 : chest. 317 : *pala*, *lopata* ; chest. 331 : *hompres* ; chest. 391 *galta* ; chest. 460 *Skandil*). Între concordanțele dintre termenii tehnici, există cazuri în care termeni identici sînt folosiți pentru a indica noțiuni înrudite : bg. *saalak* indică 'banc de nisip', în timp de drom. *silik*, care are la bază același termen turcesc, poate indica fie 'banc de nisip' (p. 87), fie 'fund de mare' (p. 88). Termenii care indică vînturile sînt și ei amestecați : în bg. *puriaş* este 'vîntul din nord-est', în timp ce în română *poreaz* (p. 88) este 'vîntul din nord' ; vîntul din nord-vest poartă în românește numele turcesci *karaél* și *ildiz* : în bulgară

karaiel 'vîntul din vest' este *ıeldâz* 'vîntul din nord-vest'; numele vîntului din sud și din sud-vest sînt, în linii generale, corespondente: *lodós* 'vîntul din sud', bg. *bată-lodós*, rom. *bati* 'vîntul din sud-vest'.

13.3. Este interesant de notat și a b s e n ța îmrumuturilor directe dintre bulgară și română (exceptînd chest. 207 *lótka*; chest. 217 *lopáta*; chest. 475 *tórba* sau românismele *siguranza*, *fărculiza*). Această constatare ne face să presupunem că concordanțele bulgaro-române 'se datorează doar dependenței comune a bulgarilor și a românilor, de la începutul secolului al XV-lea, de Imperiul Otoman, deci de organizarea turcească a vieții pe mare. O probă convingătoare a acestei concordanțe turco-bulgare-române, care se extinde pînă în Basarabia, în ucraineană și rusă, este și identitatea formulilor de comandă pentru manevre, toate de origine italiană. A se confrunta drom. *vira ánkora* (p. 88 Constanța, chest. 147), cu bg. *vira kótva*, *fúnda kótva* (p. 87 Varna, chest. 147, 280) și cu ucr. *vira iákov*, *fúnda iákov* (p. 89a Vilkov, chest. 280, 281): turc. *fúnda etmék*, *fúnda edén* (Kahane-Tietze, *op. cit.*, p. 220), *vıra etmék*, *vıra demír* (*ibidem*, p. 465); cf. și *mola*, *tira*, *vólta*, *alla bándá*, *passa* etc., în toate limbile de pe coasta Mării Negre. Trebuie să presupunem că toate aceste ordine de manevră au pătruns în respectiva terminologie în timpul stăpînirii turcești din secolul al XIX-lea. Dimpotrivă, după apusul Imperiului Otoman, limbile izolate au urmat căi diferite. În română pătrund franțuzisme (*gren*, *etrávă*, *etambóu*, *carénă*, *carlingă*, *varángă*, *cúplu*, *téugă*, *tangáj*, *echipáj*, *calm plat*, *briză* etc.; se adaugă și cuvintele din lexicul comun care primesc trăsătura semantică [+ Maritim]: *curént*, *flux*, *dună* etc.); în bulgară însă, cum rezultă din tabelele lui I. Petkanov, superiori cantitativ și ca frecvență sînt termeni de origine germană, rusă sau engleză.

14. Studiul sinonimiei slavo-turco-greco-romanice ne permite deci să constatăm că terminologia maritimă de pe coasta românească a Mării Negre s-a constituit ca o mișcare de la sud spre nord, din regiunile turco-greco-bulgare către cele ruso-ucrainene, și dinspre uscat spre mare, trecînd astfel de la un lexic nautic și pescăresc continental la o terminologie maritimă adevărată și proprie într-o perioadă care se întinde din secolul al XV-lea pînă la jumătatea celui de-al XIX-lea. Dar această ultimă dată marchează numai începutul prezenței în română a unei terminologii maritime al cărei proces de 'românizare' durează și acum.

(Din italiană, de Nicolae Mocanu, decembrie 1992)

Università degli Studi
Vicolo Florio, 2 B
Udine—Italia

DISCURSUL NARATIV FICTIONAL ȘI LUMILE POSIBILE

ȘTEFAN OLTEAN

1. Printre primii care au abordat discursul fictional din perspectivă logică se numără Frege (1960 [1892]). Considerînd că referința poate fi doar la lucruri existente și restrîngînd atributul existenței la domeniul lumii reale, el contestă posibilitatea referinței literaturii ficționale. Mai tîrziu, Russell (1956 [1919]) exprimă o poziție similară, afirmînd că există doar o singură lume și limitînd existența la lumea reală. Acest punct de vedere este esențial în cadrul filosofiei analitice, referința fiind definită ca o relație între o expresie lingvistică și denotatul ei din lumea reală. Narațiunii ficționale, care nu are extensiune în lumea reală, i-ar lipsi, deci, referința. Însă, înainte de Russell, Meinong (vezi Crittenden, 1991) constată că discursul poate fi și despre *obiectele inexistente* („nonexistent objects”) — spre exemplu, *muntele de aur* („the golden mountain”), *pătratul rotund* („the round square”) —, avansînd astfel ideea că sfera gîndirii nu se restrînge doar la ceea ce există în realitate. În consecință, avînd două categorii de lucruri — cele din lumea reală, înzestrate cu atributul existenței, și cele lipsite de existență —, s-ar putea considera că discursul narativ fictional se referă la lucrurile inexistente. Russell reacționează împotriva unei astfel de concepții, invocînd, printre altele, motivul că teoria lui Meinong violează „un simț robust al realității” (citată în Crittenden, 1991 : 10 ; trad. n. — Ș. O.), că ceea ce există în cazul miturilor și al ficțiunii sînt gîndurile ciuva despre atari lucruri. Așadar, lumea reală nu l-ar include pe Hamlet, ci doar gîndurile lui Shakespeare în momentul scrierii piesei sau gîndurile noastre cînd vedem reprezentarea ei pe scenă. Noțiunea de obiect inexistent sau imaginar este, în orice caz, paradoxală, ca și ideea referinței la entități ireale, fapt ce sporește dificultățile cu care discursul fictional confruntă pozitivismul logic. În plus, teoriile despre obiectele inexistente sînt puse în fața unei alte probleme : imposibilitatea de a distinge, de pe premisele propuse, ceea ce este fictional de minciună și eroare, distincție care depinde, în ultimă instanță, de intenția locutorului.

Pentru a depăși limitările inerente unei astfel de concepții, unii cercetători tratează adevărul nu ca o relație stabilită între propoziții și lumea reală, ci, mai degrabă, ca o noțiune care derivă din însăși convențiile uzului lingvistic. A enunța o propozițiune adevărată reprezintă, din acest unghi, doar un uz particular al limbii (vezi noțiunea de „joc de limbaj”

la Wittgenstein, 1958 [1953])¹. Axarea pe uzul lingvistic apare și la cercetători din domeniul teoriei discursului, cum ar fi de Beaugrade (1984) sau Brown și Yule (1983), care susțin că funcția referențială a limbii se actualizează doar în cadrul discursului. Elementul lexical izolat nu are referință, precizează Brown și Yule, ci doar un sens/intensiune și o denotație/extensiune, referința („referring“, „reference“) fiind o funcție rezervată uzului limbii în discurs. Mai remarcăm, tot în cadrul teoriei discursului, poziția constructivistă cu o componentă cognitivă, prezentă în modelul propus de van Dijk și Kintsch (1983), în conformitate cu care discursul nu redă o stare propriu-zisă de lucruri din realitate (spre exemplu un eveniment: un accident), ci reprezentarea mentală, dependentă de capacitățile cognitive ale locutorului, a respectivei situații. Or, aceasta implică pe lângă procesele cognitive diverse (spre exemplu, înțelegere, memorare) și un proces constructiv și poate fi cauza unor diferențe între starea de lucruri din realitate și reprezentarea ei prin discurs. La rândul său, receptorul unui discurs despre un accident, spre exemplu, își formează o reprezentare pe baza versiunii emițătorului, deja codificată în limbaj. În ambele cazuri se construiește, așadar, o semnificație: evenimentul este interpretat drept accident, iar discursul despre eveniment, drept o relatare despre accident. Prin urmare, problematica referinței se complică, deoarece se sugerează că pînă și discursul *neficțional* este limitat sub raportul capacității sale de a descrie cu exactitate stările de lucruri din realitate. În cadrul teoriei narative, Ricoeur se situează, în cele trei volume despre timp și narațiune (1984, 1986, 1988), pe o poziție care, deși elaborată independent de diversele teorii ale discursului, are, totuși, tangențe cu demersul de tip constructivist: discursul narativ, fie literar, fie neliterar, este nereferențial, în concepția sa, deoarece textul produce o configurație imaginară datorită proceselor de selectare, extragere și organizare pe care le presupune.

Nu este, însă, o atare concepție despre referința narațiunii ficționale sau chiar neficționale contraintuitivă, ținînd cont de maniera în care ne raportăm la discursul ficțional și îl interpretăm sau de aspirația istoriei de a fi o știință? Ricoeur însuși este conștient de seriozitatea problemei și nu poate evita, în demersul său, raportul dintre configurația textuală și realitate, pe care îl plasează, însă, sub incidența operației de *refigurare*, urmărind efectele asupra praxisului și situînd în centrul preocupărilor aspecte de tip perlocuționar (vezi comentariul lui Oltean, 1989).

Vom propune, în continuare, o soluție diferită la problematica referinței, schițînd răspunsul dat de o orientare majoră în cadrul semanticii formale, anume *semantica model-teoretică*, care încorporează un aparat al semanticii lumilor posibile. În conformitate cu această orientare, referința nu se limitează la valorile din lumea reală ale expresiilor lingvistice, ca în cazul unor concepții prezentate mai sus.

2. Dar cum dă seama semantica model-teoretică de noțiunea de referință? De la Frege încôace, referința a fost pusă pe seama relației dintre

¹ „Consimțămîntul vorbitorilor stabilește ce este adevărat și ce este fals. Este adevărat sau fals ceea ce *spun* vorbitorii, iar ei cad de acord prin intermediul limbii pe care o întrebuințează“ (p. 88; subl. a.—I.W.; trad. n.—Ș.O.).

expresiile lingvistice și denotatul lor², întrebându-se termeni precum *referință*, *denotație*, *valoare semantică* sau *valoare de adevăr*, primii trei aplicându-se denotației unui nume sau a unei expresii lingvistice, iar ultimul, referinței propozițiilor, care constă în valoarea lor de adevăr, cum argumentează, printre alții, Bach (1989) sau Chierchia și McConnell-Ginet (1990) (cf. și Vasiliu, 1992: 70–89). Versiunile semanticii model-teoretice oferite de acești autori permit specificarea denotației expresiilor lingvistice sau a propozițiilor în cadrul unui limbaj artificial numit *calcul predicțional*, prin intermediul căruia se propun descrieri ale reprezentărilor mintale asociate propozițiilor, cărora apoi li se atribuie o valoare de adevăr prin funcția de interpretare $\| \cdot \|$. Interpretarea este în raport de un model M sau o „lume” la care se referă diferitele tipuri de expresii ale limbajului — *variabile*, *constante individuale*, *predicate* — și o funcție g , prin care se atribuie valori variabilelor. Calculul predicțional mai conține un set de reguli semantice recursive care permit specificarea valorii de adevăr a propozițiilor în raport de conținutul modelului. Dacă o propoziție S este adevărată, atunci $\|S\|_{M,g} = 1$ reprezintă formalizarea valorii sale, ceea ce ne spune că ea este adevărată relativ la un model M și o funcție g (vezi Bach, 1989: 22, Chierchia și McConnell-Ginet, 1990: 100); dacă ea este neadevărată sau falsă, valoarea ei este marcată prin 0.

În multe cazuri, condițiile de adevăr ale propozițiilor se pot specifica în funcție de valoarea referențială a componentelor lor într-o situație dată în lumea reală. Spre exemplu, o propoziție precum $\| [s \text{ Mircea Dinescu este poet}] \|_{M,g} = 1$, deci, este adevărată sau are referință în lumea reală dacă și numai dacă, după atribuirea de valori semantice elementelor lexicale¹ în raport de M și g și aplicarea regulilor de combinare, este posibil să evaluăm propoziția ca fiind adevărată relativ la M și g . În virtutea regulilor semantice ale limbii române acest lucru este adevărat dacă și numai dacă $\| \text{Mircea Dinescu} \|_{M,g} \in \| a \text{ fi poet} \|_{M,g}$, așadar, dacă și numai dacă Mircea Dinescu aparține setului de poeți sau, cu alte cuvinte, setului care reprezintă extensiunea predicatului *este poet* în situația dată. Dacă aceste condiții nu sînt îndeplinite, $\|S\|_{M,g} = 0$.

Pe această cale se pot specifica condițiile de adevăr ale propozițiilor în funcție de valoarea referențială a componentelor lor într-o situație dată și se pot defini situații diferite printr-un model diferit, dar în procesul de evaluare a propoziției se poate avea în vedere doar o singură situație. Există, însă, numeroase propoziții care reclamă o evaluare în condiții diferite de acelea în raport de care sînt evaluare, spre exemplu, cele de mai jos, care se referă la situații trecute, ipotetice sau presupuse:

- (1) Ion era student.
- (2) Dacă Ion ar fi studiat, ar fi promovat examenul.
- (3) Ion crede că Michael Jackson este cel mai renumit star al muzicii rock.

² Vezi Chierchia și McConnell-Ginet (1990: 57), care arată că în conformitate cu Frege referința unei expresii este dată de ceea ce expresia reprezintă într-o anumită ocazie de întrebare, pe cînd sensul ei este dat de maniera în care este prezentată referința.

Cum se poate specifica extensiunea unor astfel de *construcții intensionale*? Cum se poate explica faptul că, în cazul exemplului (3), valoarea de adevăr este independentă de valoarea de adevăr a propoziției încapsulate (subordonate)? Problematika extensiunii unor astfel de propoziții se cere a fi abordată din perspectiva unui set de *circumstanțe alternative* sau *lumi posibile*, în momente temporale distincte (Bach, 1989 : 32 ; Chierchia și McConnell-Ginet, 1990 : 209). În consecință, referința lor este specificată în termeni intensionali, prin selectarea unei *lumi* w și/sau a unui timp t , în raport de care propozițiunile logice exprimate de respectivele propoziții sînt adevărate sau false. Spre exemplu, (1), repetat mai jos ca (4), poate fi evaluat ca fiind adevărat relativ la o lume anterioară w în care „Ion este student” este adevărat sau relativ la un moment $t2 < t1$ (timpul enunțării), în care „Ion este student” este adevărat.

(4) Ion era student.

Noul *calcul predicțional intensional* conține, deci, o funcție de interpretare diferită, de forma $\| \cdot \|_{M,w,t,g}$, atribuind valori de adevăr unei propoziții în raport de un model M , o funcție g , o lume w și un timp t , prin asocierea ei cu o propozițiune logică, evaluată drept adevărată sau falsă relativ la situația definită de parametrii w și t .

Analiza o extindem la propozițiile componente ale discursului ficțional, considerînd că acestea se constituie în entități ce descriu un sistem alternativ, centrat în jurul unei lumi a povestirii $w1$ — diferită de lumea reală $w0$ —, în jurul căreia pot fi dispuse lumi periferice $w2$, $w3$ etc., accesibile din cuprinsul povestirii. Dar, înainte de a aplica semantica lumilor posibile la discursul ficțional, să vedem mai clar ce este o lume posibilă.

3. Conceptul de lume posibilă, propus de Leibnitz, servește, în filosofia analitică contemporană, la construirea unui model capabil să dea seamă de operatorii modali de necesitate și posibilitate. Aparatul formal al teoriei este elaborat de Kripke (1963), care îi definește structura printr-un triptic compus dintr-un set de *lumi posibile*, *lumea reală* și o *relație de relativă accesibilitate* între lumi, menită să explice faptul că unele lumi sînt „accesibile” din lumea originară. Atît pentru Kripke, cît și pentru Rescher (1979 [1973]), Stalnaker (1984) sau Chierchia și McConnell-Ginet (1990 : 207), lumile posibile sînt niște obiecte abstracte, produse „prin activități umane” (trad. n. — Ș.O.) precum întrebuițarea limbii, prin acte de imaginație, prin vis etc. Drept exemplu pot fi citate *expresiile creatoare de lumi*, care cuprind, printre altele, verbele modale, condiționalele, verbele de imaginație, de visare, de dorință, de credință. După Lewis (1979 [1973]), lumile posibile reprezintă posibilități alternative, iar după Pavel (1986 : 50—51) și Currie (1990 : 54), ele sînt *complete* și au referința *determinată*, orice propozițiune fiind adevărată sau falsă în cadrul lor. Ele sînt, de asemenea, *consistente* (vezi *ibidem*), conținînd numai și numai stări de lucruri ce nu violează legile logicii (vezi și Eco, 1990 : 66—67). Un astfel de exemplu este lumea reală, care ni se înfățișează ca fiind completă, consistentă din punct de vedere logic și determinată din unghiul adevărului, orice propozițiune în cadrul ei (spre exemplu, [s Mircea Dinescu este poet]) fiind sau adevărată sau falsă.

3.1. Conceptul de lume posibilă are o relevanță deosebită pentru descrierea semnificației, permițând specificarea valorii de adevăr a propozițiilor. Spre exemplu, problema adevărului și, deci, a referinței propozițiilor constitutive ale discursului narativ neficțional ar putea fi abordată luând drept coordonate lumea reală și un parametru timp diferit de timpul prezent ($t_2 < t_1$). Cît privește, însă, narațiunea ficțională, se impune, cum am sugerat (vezi *supra*, 2.) selectarea unei lumi posibile w_1 , diferită de lumea reală w_0 . Dar în timp ce în cazul narațiunii neficționale noțiunea de lume posibilă se dovedește a fi extrem de utilă, întrebuițarea ei în analiza discursului ficțional se izbește de dificultăți ce par insurmontabile, la prima vedere, fapt care riscă să pună sub semnul întrebării relevanța unui astfel de demers. Printre motivele principale care îndeamnă la serioase rețineri se numără *nedeterminarea*, sub raportul adevărului, a narațiunilor ficționale și posibilele *inconsistențe logice* sau natura *contradictorie* a acestor texte. Se mai citează încurajarea identificării literaturii ficționale cu „lumi metafizic posibile” (Pavel, 1986: 48; trad. n. — Ș.O.), deci, asumția că lumile puse pe seama textelor ficționale ar exista independent de autorul care le produce, motiv pentru care se apreciază că abordarea ar modela mai fidel activitatea cititorului contemplator al lumii decît pe aceea a producătorului (*ibidem*). Privind nedeterminarea referinței, dăm drept exemplu imposibilitatea de a stabili numărul de veri primari ai lui Stephen Dedalus eroul romanului *Portret al artistului în tinerete* de James Joyce, sau culoarea ochilor săi. În această ordine de idei, o propozițiune precum [s Stephen Dedalus are doi veri primari] nu este nici adevărată, nici falsă în lumile compatibile cu povestirea. O astfel de lume nu ar fi, deci, maximală, ci *incompletă* sau *minimală* („small world”) (Eco, 1990: 74). Privind inconsistența logică, amintim faptul că narațiunile ficționale pot fi populate de obiecte cu proprietăți contradictorii, precum cercuri pătrate (exemplu citat de Pavel, 1986: 48), sau că în cadrul lor se pot petrece lucruri imposibile, cum ar fi, spre exemplu, acedarea în lumi transcendente care prezintă dimensiuni temporale guvernate de legi fizice diferite de acelea din lumea reală (vezi *La țigănci* de Mircea Eliade, unde revenirea în lumea centrală a povestirii este însoțită de un salt în timp). Faptul că totul pare a fi, în ultimă instanță, posibil în literatura ficțională ridică semne serioase de întrebare cu privire la *posibilitatea* unor astfel de lumi (vezi și Ryan, 1991 b: 553), iar lumile posibile riscă să-și piardă relevanța ca modalitate de a da seamă de referința discursului ficțional.

Înainte de a puncta niște coordonate ale unui aparat al lumilor posibile pentru specificarea domeniul referențial al narațiunii ficționale, vom analiza șansele unor contribuții majore care își propun adaptarea teoriei la particularitățile acestui tip de discurs.

3.1.1. O propunere aparține lui Pavel (1986), care susține că natura contradictorie a obiectelor din narațiunile ficționale ne împiedică să identificăm „lumile ficționale” cu lumile posibile, motiv pentru care lumile posibile sînt considerate inadecvate pentru analiza narațiunii ficționale. Pavel menține, totuși, noțiunea de „lume”, dar o aplică și „lumilor imposibile sau eractice” (p. 49), pentru a veni în întîmpinarea particularităților discursului ficțional. Pe această cale, el elaborează noțiunea de *lumi ficționale*, care își propun nivele proprii de realitate și includ entități precum lumea romanului *Don Quijote*, care se dezvoltă în jurul unui nucleu diferit

de acela al realității sau de acela al lumii din *Documentele clubului Pickwick* de Dickens³. Lumile ficționale sînt minimale, ele sînt degajate din textele ficționale și cartate pe fiecare text în parte. Ele nu reușesc, însă, chiar din acest motiv, să dea seamă de problematica complexă a referinței narațiunilor ficționale: adevărul rămîne, în principiu, nedeterminat, iar lumea, potențial inconsistentă, lucruri imposibile putînd fi evaluate, de pe astfel de poziții, ca adevărate (vezi și reținerile lui Currie, 1990). În consecință în pofida avantajului lor cert de a fi mai adecvate scopurilor și preocupărilor teoreticianului literar, de a corespunde domeniului restrîns pe care și-l reprezintă „cititorul model” al lui Eco (1990: 75), luminile ficționale sînt, totuși, în principiu, insuficient de operante pentru specificarea referinței discursului ficțional.

3.1.2. Cel care inaugurează, însă, în cadrul teoriei limilor posibile, preocuparea pentru discursul ficțional și pune bazele unei influente poziții este Lewis (1983 [1978]). În concepția sa, adevărul în discursul ficțional este o funcție a aceia ce este adevărat în diferite lumi posibile, referința acestui tip de discurs fiind determinată nu atît de ceea ce există într-o povestire sau text ficțional, ci, mai degrabă, într-o *lume compatibilă cu ficțiunea* sau, cum o numește Currie (1990: 62), într-o *lume a povestirii* („world of the story”). Această noțiune este diferită de aceea de lume ficțională, deoarece se aplică unei lumi în care textul povestirii sau ceea ce este explicit în povestire se relatează ca un fapt cunoscut, adică se presupune că este adevărat. Să ne referim, spre exemplu, la *Don Quijote*. În acest roman, lumile povestirii sînt lumi în care cineva cunoaște activitățile unui hidalgo numit Don Quijote și împărtășește altora cunoștințele sale, producînd un text identic din punct de vedere lexical cu textul lui Cervantes. Pluralul „lumi” este menit să reflecte faptul că există mai multe lumi în care aceeași povestire poate fi relatată ca un fapt cunoscut, iar lumile în cauză pot diferi în mod semnificativ în privința unor aspecte care vizează povestirea, dar asupra cărora textul rămîne inexplicit sau neconcludent, adică nu se pronunță. În ceea ce privește romanul amintit, să presupunem, spre exemplu, că textul nu face referiri la cauza comportamentului bizar al lui Don Quijote în episodul morilor de vînt, deci, nu precizează dacă acesta este victima unor halucinații sau dacă confundă identitatea morilor din vreun alt motiv. Așadar, într-o anumită lume a povestirii Don Quijote ar acționa sub imperiul unei stări psihotice, pe cînd în altele el ar fi o persoană normală, care confundă identitatea morilor de vînt fiindcă, spre exemplu, se prefacă, angrenat fiind într-un joc, sau doar simulează nebunia. Lumile diferite au, totuși, în comun faptul că ceea ce este explicit în diversele povestiri se relatează ca un fapt cunoscut.

Prin implicarea, însă, a prea multor lumi, această analiză riscă, și ea, să devină insuficient de operantă. Totodată, ca este contraintuitivă, adevărul într-o narațiune fiind o funcție a ceea ce este adevărat într-o anumită lume a povestirii și nu în oricare lume a ei. Adevărul, cum sublinează Currie (1990: 63), nu poate fi, deci, confundat cu ceea ce textul explicitează sau, cu alte cuvinte, cu ceea ce este comun *tuturor* lumilor povestirii. Dar cum rezolvă Lewis (1983 [1978]) problema adevărului discursului ficțional dacă

³ Pentru Pavel lucrurile nu diferă prea mult de teoriile fizicii, care, de asemenea, își propun nivele proprii de realitate.

aceleiași povestiri îi corespund mai multe lumi? El este de părere că trebuie acordată o pondere diferită lumilor povestirii, în funcție de gradul de fidelitate a acestora față de lumea reală. El își propune, deci, să trateze adevărul discursului ficțional ca o rezultată a conținutului explicit al textului și a ceea ce este adevărat în lumea reală. O astfel de explicație ar putea da seamă de o mare diversitate de situații, spre exemplu, de faptul că Don Quijote are halucinații (lucru valabil, desigur, pentru domeniul factual, nu neapărat și cel semantic, al romanului)⁴, deoarece o lume în care o persoană acționează precum Don Quijote drept urmare a unei halucinații este mai apropiată de lumea reală decât o lume în care aceasta confundă identitatea morilor de vânt din alte motive.

Dar Lewis (1983 [1978]) semnalează o deficiență ascunsă a analizei prezentate, constind în pericolul confirmării unor interpretări de tip psihianalitic, în cazul în care psihianaliza ar fi corectă. Cu alte cuvinte, adevărul ar deveni dependent de anumite paradigme predominante. Drept ilustrare, revenim la exemplul nostru, selectat din *Don Quijote*; în conformitate cu concepția prezentată, dacă psihianaliza ar fi corectă, o lume în care povestirea este relatată ca un fapt cunoscut, iar Don Quijote confundă identitatea morilor de vânt din cauza psihozei (halucinațiile fiind doar simptome ale acesteia), ar fi mai apropiată de lumea reală decât lumile în care povestirea se relatează ca un fapt cunoscut, dar în care Don Quijote le confundă identitatea din vreun alt motiv, spre exemplu, drept urmare a unor halucinații produse de consumul de stupefianțe. Prima interpretare ar avea, deci, șanse de a fi autorizată ca fiind adevărată în virtutea unui model dominant. Problema psihianalitică, printre altele, îl îndeamnă pe Lewis (1983 [1978]) să facă un pas mai departe, considerând că adevărul în discursul ficțional este o funcție a ceea ce este explicit în povestire și a sistemului de credințe predominante într-o comunitate, mai degrabă decât a faptelor din lumea reală. Or, aceasta aduce în discuție noțiunea de *lumi ale credințelor colective* („collective belief worlds“) (p. 273) — set de lumi posibile în care este adevărat doar ceea ce se creditează în mod deschis, în lumea autorului, că este adevărat. Pe această cale sînt eliminate o serie de fapte irelevante ce nu aparțin sistemului de credințe predominante și ar fi excluse, spre exemplu, în cazul prezentat de noi, explicații de tip psihianalitic ale comportamentului lui Don Quijote, deoarece psihianaliza freudiană nu figurează în sistemul de credințe al societății lui Cervantes.

Mai rămîne, însă, nerezolvată problema adevărului în povestirile imposibile sau în cele lipsite de consistență logică, în astfel de cazuri neputîndu-se propune lumi ale povestirii. Narațiunile de acest tip fluctuează între cele total imposibile, cum ar fi povestirile avînd ca subiect călătoria în timp, și cele în care inconsistența este rezultatul unor inadvertențe auctoriale. Un caz pomenit de Lewis (1983 [1987]: 275) îl reprezintă povestirile despre Sherlock Holmes, care diferă în privința localizării unei răni din război a lui Watson, un personaj. Soluția oferită constă în postularea unor versiuni revizuite, apropiate de original, și asocierea adevărului cu aceste versiuni. Mai complicate sînt, însă, narațiunile din prima categorie,

⁴ Domeniul semantic include, în afara faptelor propriu-zise aparținînd domeniului factual, interpretări simbolice, generalizări, diverse judecăți subiective ale naratorului sau cititorului etc. (vezi Ryan, 1991a: 111–112).

anume acelea cu o tramă imposibilă. Lewis (*ibidem*) consideră că absolut totul este fals în astfel de povestiri și că problema adevărului nu poate fi, deci, soluționată.

3.1.3. Currie (1990), în schimb, este de părere că o povestire rămîne o povestire chiar dacă prezintă o inconsistență de fond. El lărgeste sfera analizei incluzînd și dimensiunea pragmatică, considerînd discursul ficțional drept produs al unui act de comunicare în care autorul îl implică imaginativ pe cititor, invitîndu-l să se angajeze într-un *joc al simulării* ("game of make-believe") (p. 70) — a cărui structură este dictată, în parte, de textul explicit — și să își închipuie că povestirea este adevărată. Currie își propune, astfel, să ofere o explicație *intențională și intensională* a discursului ficțional. Poziția sa în problema adevărului are multe puncte comune cu Lewis, menținînd raportul dintre sistemul de credințe și adevăr, numai că el are în vedere, în afară de text și sistemul de credințe predominante, și ceea ce cititorul avizat știe că este creditat în mod tacit ca fiind adevărat într-o anumită comunitate. Un caz pe care îl comentează este credința în spiritualism în Anglia victoriană, credință care, deși nedeclarată, figurează, totuși, în fundalul unei povestiri precum *The Turn of the Screw* („O coardă prea întinsă”) de Henry James.

Cum rămîne, însă, cu unele inconsistențe de tipul localizării răniilor lui Watson? Potrivit lui Currie (1990 : 87), dacă, într-o anumită ocazie, rana este situată pe umăr, iar în celelalte, pe picior, atunci putem conchide că naratorul crede că rana este pe picior. Dacă, însă, referințele la umăr și la picior sînt egale sub raportul numărului și al semnificației lor și nimic nu ne indică pe care dintre acestea le presupune naratorul, atunci nu poate fi adevărat, susține Currie (*ibidem*), nici că rana este pe picior, nici că ea este pe umăr. În schimb, este adevărat în povestire că rana este pe umăr sau pe picior. Cît privește problema narațiunilor imposibile, de tipul călătoriilor în timp sau a acelor care conțin contradicții explicite (spre exemplu, un eveniment are și nu are loc), Currie (*ibidem*) argumentează că aspectele contradictorii trebuie neapărat menținute și nicidecum eliminate, întrucît, altminteri, se distruge povestirea. Se impune, însă, în acest caz, să atribuim naratorului o credință în lucruri contradictorii, cum ar fi, spre exemplu, în posibilitatea călătoriei în timp. În consecință, în povestire vor fi adevărate propozițiuni contradictorii. Punînd, deci, adevărul în discursul ficțional pe seama unor credințe colective sau individuale, declarate sau tacite, continuîndu-l pe Lewis, Currie încearcă să extindă cadrul lumilor posibile și la acele texte ficționale, veritabile „lumi posibile imposibile” (vezi Eco, 1990 : 76 ; și Ryan, 1991 : 32), care opun maximă rezistență abordărilor din perspectiva acestei teorii.

3.1.4. Spre deosebire de Lewis și Currie, ale căror cercetări se înscriu în tradiția filosofiei analitice, Ryan (1991a, b) propune, pentru analiza narațiunii ficționale, o versiune a lumilor posibile care îmbină aspectele filosofice și semantice cu cele de ordin literar (cf. și Pavel, *supra*, 3.1.1.). Dacă diversele încercări de aplicare a semanticii lumilor posibile la discursul ficțional satisfac intuiția noastră că discursul ficțional se referă la obiecte inexistente situate în lumi imaginare, ele lasă, totuși, nerezolvată chestiunea *posibilității* acestor lumi, totul fiind posibil în literatura ficțională, apreciază Ryan. Or, aceasta riscă, continuă ea, să diminueze șansele cadrului con-

ceptual al lumilor posibile pentru teoria literară. Două noțiuni sînt invocate pentru depășirea unui atare neajuns, anume noțiunea de *recentrare*, preluată de la Lewis (1979 [1973]), și aceea de *relații de accesibilitate*, prin care o lume posibilă alternativă poate fi conectată la lumea reală. Considerînd lumile posibile alternative drept constructe mintale, Ryan localizează relațiile de accesibilitate în diverse acte mintale prin care ne îndepărtăm de lumea reală, alegînd o lume diferită drept centru de referință, în jurul căreia, prin intermediul altor acte mintale, creăm o întreagă rețea de lumi alternative. Procesul, numit *recentrare*, reprezintă un gest fundamental al narațiunii ficționale, dar se mai produce, susține ea, în vis și în diverse jocuri ale copiilor.

Pe baza unor astfel de considerente, Ryan își propune să specifice domeniul semantic al discursului narativ ficțional nu atît ca o „lume individuală într-un sistem modal” (deci, nu ca o lume posibilă alternativă sau, cu alte cuvinte, o lume a povestirii), cît, mai degrabă, ca „un sistem de lumi centrate în jurul *lunii reale textuale*” (1991b : 554 ; trad și sub. n. — Ș.O.). Ea susține, așadar, că reprezentările produse prin intermediul actelor mintale sau chiar al unor acte verbale ale personajelor (credințe, vise, halucinații, diverse acte de imaginație, producții literare etc.) funcționează ca lumi posibile alternative în sistemul textual al realității. Asistăm, deci, la relocalizarea, în cadrul discursului ficțional, a opoziției lume reală — lume imaginară, opoziție fundamentală, investită de alți cercetători (spre exemplu, Ricoeur, 1 984, 1 985 și 1 988) cu funcția indexică de marcarea a distincției dintre ceea ce este ficțional și ceea ce este neficțional. Așadar, în concepția autoarei, discursul neficțional descrie un sistem al realității al cărui centru îl constituie lumea reală, pe cînd discursul ficțional se referă la un sistem alternativ, al cărui centru este, într-un sens absolut, o lume posibilă alternativă, față de care locutorul se re poziționează.

Trei sînt sistemele modale distinse de Ryan (1 991a : 23—24), dispuse în jurul a trei lumi reale distincte : (1) *sistemul nostru al realității*, dispus în jurul *lunii reale* ; (2) *universul textual*, „ceea ce este evocat prin text” (p. 23 ; trad. n. — Ș.O.), în centrul căruia se situează *lumea reală textuală* („textual actual world”) ; și (3) *universal referințial*, sistemul reprezentat de universul textual, dispus în jurul *lunii referențiale textuale* („textual referential world”), în raport de care lumea reală textuală este exterioară. Dată fiind această organizare, Ryan (1 991a : 32) distinge două tipuri majore de relații de accesibilitate : (1) relații „*transuniversale*”, care conectează lumea reală la lumea reală textuală și determină gradul de asemănare între sistemul textual și sistemul realității ; și (2) relații „*intrauniversale*”, care conectează lumea reală textuală la lumile satelite ei, ținînd cont de faptul că procesul recentrării are o natură recursivă⁵.

⁵ Procesul de recentrare poate avea loc atît în contextul realității cît și în cadrul discursului ficțional, fiind marcat, în conformitate cu Ryan (1991a), de identitatea subiectului în cazul re pozițării în realitate (vise, acte de imaginație etc.), sau de schimbarea identității acestuia, în cazul re poziționării de tip ficțional (povestire, povestire în povestire etc.). În ambele cazuri, recentrarea poate avea un caracter recursiv, în sensul că „locuitorii” lumilor recentrate (spre exemplu, cei ai lumilor povestirii) pot penetra alte lumi prin activități creatoare de lumi.

4. Contribuțiile, succint și nepretențios prezentate, sînt menite să illustreze maniera în care s-a încercat adaptarea aparatului lumilor posibile la specificarea domeniului referențial al narațiunii ficționale. Din acest unghi, distincțiile propuse de Ryan sînt cit se poate de relevante. Elaborarea noțiunii de recentrare, specificarea relațiilor de accesibilitate argumentul că discursul ficțional reprezintă nu numai o lume posibilă alternativă, ci un întreg sistem alternativ de lumi (sau un univers) dispus în jurul unei lumi referențiale textuale, în raport de care locutorul se re poziționează și din care pot fi accesibile, prin intermediul unor expresii creatoare de lumi, diverse lumi satelit, sînt doar cîteva aspecte care ne îndemnă să acordăm maximă atenție acestei impresionante contribuții în domeniul teoriei narațiunii. Avem, însă, impresia că aparatului propus îi lipsește simplitatea și claritatea modelelor ancorate strict în perspectivă filosofică sau semantică, cum este cazul celor propuse de Lewis și Currie. În această ordine de idei, în timp ce noțiunea plurală de lumi ale povestirii, elaborată de Lewis (vezi *supra*, 3.1.2.), se impune chiar datorită nenumăratelor goluri din text, susținînd deschiderea referențială și, implicit, interpretațională a textului, noțiunea singulară de lume referențială textuală, propusă de Ryan, închide textul sub raport referențial și interpretațional. Deși comportă un viciu similar, noțiunea de univers referențial, avansată de cercetătoare, este, totuși, dintr-un alt unghi, relevantă, deoarece dă seama de configurația complexă a fundalului textului constituit din mai multe „tipuri” de lumi (lumi centrale, lumi satelit), în funcție de relațiile de accesibilitate și de dispunerea în sistem. Noțiunile de lume reală textuală și univers textual riscă, însă, să conducă la identificarea lumii sau a sistemului de lumi cu conținutul explicit al textului și să închidă textul în imanența lui, neoferind garanții pentru specificarea referinței, permițînd evaluarea întregului conținut explicit al textului ca fiind adevărat. Din astfel de motive, considerăm că termenii de lume reală textuală și univers textual sînt, cel puțin, redundanți, dacă nu chiar inexacti, ei fiind compliniți de cei de lume referențială textuală, care corespunde noțiunii de lume a povestirii, și, respectiv, de univers referențial.

O situație, însă, care ar justifica distincția dintre lumea reală textuală și lumea referențială este reprezentată de *narațiunea necreditabilă* („unreliable narration”), pe care Ryan (1991a : 27—28) o explică prin aceea că lumea referențială textuală nu este identică cu lumea reală textuală. Dar, chiar și în acest caz, s-ar putea face abstracție de noțiunea de lume reală textuală, explicîndu-se versiunea eronată a naratorului printr-un proces adițional de recentrare, în virtutea căruia propozițiunilor explicite din text nu li se atribuie valori de adevăr într-o lume a povestirii w_1 , ci într-o lume w_2 , compatibilă cu reprezentările naratorului necreditabil despre lumea referențială textuală. De asemenea, *legendele urbane* („urban legends”) (Ryan, 1991a : 91) — relatări despre evenimente incredibile care i s-au întîmplat „unui prieten al unui prieten”, prezentate ca fiind adevărate : spre exemplu, prietenul prietenului zărește o fafurie zburătoare survolînd, la joasă altitudine, un anumit cartier al orașului — sînt explicate de autoare ca un caz rar, în care lumea referențială textuală este identică cu lumea reală, dar lumea reală textuală nu corespunde lumii reale. Într-adevăr, ținînd cont de faptul că legendele urbane se referă la lumea reală, dar că sînt, totuși, improbabile (se situează la frontiera posibilului în lumea reală ; nu sînt ficționale deoarece povestitorul le consideră adevărate în lumea reală), ele ar putea

fi explicate în maniera propusă de Ryan, ceea ce ar justifica distincția dintre lumea referențială textuală și lumea reală textuală. Noi propunem, însă, o explicație diferită: dacă $w0$ este lumea reală, iar $w1$ este o lume compatibilă cu ceea ce relatează locutorul sau povestitorul și t este timpul evenimentului la care se referă textul, atunci propozițiunii P din textul S i se atribuie o valoare de adevăr prin formula $\|Ts(P)\|_{w1, t}$, deci, în raport de o lume $w1$, compatibilă cu ceea ce se relatează, și un timp t și nu în raport de lumea reală $w0$ și un timp t . „Legende urbane” pot fi tratate, prin urmare, și de pe pozițiile unei semantici model-teoretice care încorporează un aparat mai simplu al lumilor posibile.

5. Semantica lumilor posibile poate contribui la o descriere mai exactă a domeniului referențial al discursului narativ ficțional, oferind soluții acceptabile la o serie de probleme altminteri dificil de explicat. Versiunile propuse de diverși cercetători au, însă, limite specifice. Din acest motiv nu adoptăm, dar nici nu respingem, în bloc, vreunul din modele prezentate, ci ne propunem să întrebuițăm, pentru specificarea domeniului referențial al narațiunii ficționale, un tip de semantică model-teoretică care încorporează un aparat al lumilor posibile ce îmbină diverse aspecte ale teoriilor prezentate. Într-un sens major, îi dăm credit lui Ryan (1991a, b), considerând narațiunea ficțională drept un sistem alternativ de lumi posibile, în centrul căruia se găsește o lume pe care o numim, însă, pe baza sugestiilor lui Lewis (1983 [1978]) sau Currie (1990), lume a povestirii. Aceasta se substituie, în calitatea ei de centru, lumii reale, iar în jurul ei se situează alte lumi posibile, accesibile de la centru — lumi compatibile cu conținutul viziunilor, al viselor, cu ceea ce crede sau spune un anumit personaj etc. (vezi Oltean, în curs de apariție) — sau din diverse lumi recentrate, în raport de care locutorul se repositionează (proces recursiv: viziune în viziune, povestire în povestire etc.). Într-un alt sens major, considerăm versiunile avansate de Lewis (1983 [1977]) și Currie (1990) mai adecvate, deoarece ele corelează referința discursului ficțional cu ceea ce este adevărat într-o lume a povestirii, deci, o tratează ca o rezultantă a conținutului explicit al textului și a fundalului factual. Or, aceasta presupune un demers calitativ diferit de cel axat pe versiuni în centrul cărora se situează lumea reală textuală sau universal textual. Orice încercare de a specifica referința discursului narativ ficțional în raport de lumea reală textuală sau universal textual este, în principiu, restrictivă, deoarece aceste noțiuni reflectă doar ceea ce este explicit în povestire și susțin o realitate ficțională nedeterminată, în timp ce textul, ca entitate, este, în esență, ca un *iceberg*: el nu se rezumă doar la ceea ce este explicit, ci implică mul mai mult, fiind ancorat într-o lume pe care o presupune ca fundal. În consecință, chiar și aspectele neexplicate fac parte din text, fapt care ne îndemnă la serioase rezerve în legătură cu relevanța noțiunilor de lume reală textuală sau universal textual. Ele nu pot fi asimilate lumilor posibile și sînt, deci, insuficient de operante pentru specificarea domeniului referențial al narațiunii ficționale.

REFERINȚE

- Bach, Emmon (1989) *Informal Lectures on Formal Semantics*, State University of New York Press.
- Beaugrande, Robert de (1984) *Text Production. Toward a Science of Composition*, New Jersey, Norwood.

- Brown, Gillian, and George Yule (1983) *Discourse Analysis*, Cambridge.
- Chierchia, Gennaro, and Sally McConnell-Ginet (1990) *Meaning and Grammar: An Introduction to Semantics*, Cambridge, Massachusetts.
- Crittenden, Charles (1991) *Unreality. The Metaphysics of Fictional Objects*, Ithaca and London.
- Currie, Gregory (1990) *The Nature of Fiction*, Cambridge.
- Dijk, Teun A. van, and Walter Kintsch (1983) *Strategies of Discourse Comprehension*, San Diego, New York, Boston, London.
- Eco, Umberto (1990) *The Limits of Interpretation*, Bloomington and Indianapolis.
- Frege, Gottlob (1960 [1892]) *On Sense and Reference*, in G. P. Geach and M. Black (ed.), *Philosophical Writings of Gottlob Frege*, Oxford, p. 56–78.
- Kripke, Saul (1963) *Semantical Considerations on Modal Logic*, in „Acta Philosophica Fennica“, 16, p. 83–94.
- Lewis, David (1983 [1978]) *Truth in Fiction*, in „Philosophical Papers“, vol. I, New York, Oxford, p. 261–280.
- Lewis, David (1979 [1973]) *Possible worlds*, in Michael J. Loux (ed.), *The Possible and the Actual: readings in the metaphysics of modality*, Ithaca and London, p. 182–189.
- Oltean, Ștefan (1989) *O perspectivă asupra referențialității discursului narativ literar*, in *Semiotica și poetica*. 4. *Cercetarea textului*. Cluj-Napoca, p. 91–103.
- Oltean, Ștefan (in curs de apariție) *Free Indirect Discourse: some referential aspects*, in „Journal of Literary semantics.“
- Pavel, Thomas G. (1986) *Fictional Worlds*, Cambridge, Massachusetts and London.
- Rescher, Nicholas (1979 [1973]) *The Ontology of the Possible*, in Michael J. Loux (ed.), *The Possible and the Actual: readings in the metaphysics of modality*, Ithaca and London, p. 166–181.
- Ricoeur, Paul (1984) *Time and Narrative*, vol. 1, Chicago and London.
- Ricoeur, Paul (1985) *Time and Narrative*, vol. 2, Chicago and London.
- Ricoeur, Paul (1988) *Time and Narrative*, vol. 3, Chicago and London.
- Russell, Bertrand (1956 [1919]) *Introduction to Mathematical Philosophy*, London.
- Ryan, Marie-Laure (1991a) *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, Bloomington and Indianapolis.
- Ryan, Marie-Laure (1991b) *Possible Worlds and Accessibility Relations: A Semantic Typology of Fiction*, in „Poetics Today“, 12: 3, p. 553–576.
- Stalnaker, Robert C. (1984) *Inquiry*, Cambridge.
- Vasilin, Emanuel (1992). *Introducere în teoria limbii*, București.
- Wittgenstein, Ludwig (1958 [1953]) *Philosophische Untersuchungen/Philosophical Investigations*, New York.

POSSIBLE WORLDS AND FICTIONAL DISCOURSE

(ABSTRACT)

The article proposes an account within a framework of possible-world semantics of the referential domain of narrative fiction. After the referential question is discussed within a truth-conditional framework, the relevance of the notion of possible worlds for fictional discourse is examined. Several approaches are considered, and a possible-world apparatus is suggested for handling fiction. The apparatus is based on Lewis's and Currie's plural notion of worlds of the story, as well as on Ryan's notion of narrative fiction as a universe or an alternative system of worlds, and her notion of recentering. It is estimated that textual worlds which correspond to the explicit content of fictional narrative, cannot be assimilated to possible worlds and lack sufficient relevance for an account of the referential domain of fiction.

Aprilie 1993

Universitatea „Babeș-Bolyai“
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

DIMINUTIVE ȘI HIPOCORISTICE DE LA ION

MARICA PIETREANU

Cel mai frecvent prenume masculin din onomastica românească — *Ion* — are numeroase diminutive și hipocoristice. Analiza acestora (pe baza materialului oferit de ALR SN V h 1510, completat cu exemple din alte surse) ne-a dat posibilitatea formulării unor observații dintre care unele le confirmă pe cele exprimate pînă acum de lingviști¹.

Întrucît ne vom referi îndeosebi la hipocoristice, înțelegînd prin acestea formele rezultate prin scurtare („trunchiere“) sau prin scurtare și sufixare², amintim că hipocoristicele provin din prenume ori din diminutivele acestuia prin:

- a) suprimarea începutului (*Sile* < *Vasile*, *Veta* < *Elisaveta*);
- b) suprimarea mijlocului (*Naie* < *Nicolaie*);
- c) suprimarea atît a începutului, cît și a sfîrșitului (*Gusti* < *Augustin*);

d) suprimarea sfîrșitului (*Grig* < *Grigore*, *Luci* < *Lucia* sau *Lucian*), în general, după model străin³.

Diminutivele lui *Ion* sînt: *Ionel*, *Ionică*, *Ioniță*, *Ionuc*, *Ionaș*. Ele stau la baza diferitelor hipocoristice pe care le vom discuta în continuare. (Singularul hipocoristic pe care l-am putea numi de gradul I ar fi *Onu!*.)

Cum arăta Iorgu Iordan⁴, „după modelul acestor formații s-au creat cîteva diminutive și de la *Jean*, sinonimul franțuzesc, destul de frecvent la noi, al lui *Ion*: *Jănică*, *Jănuț*, *Jănel*“. (Autorul indică formele în care *e* a trecut la *ă* fiind precedat de *j*.)

Pentru a facilita comentarea, am organizat materialul după cum urmează:

1. Hipocoristice de la diminutive: *Nelu*⁵ < *Ionel*; *Oniță*, *Niță* <

¹ Dintre aceștia trebuie amintiți Sextil Pușcariu, Alexandru Graur și Ioan Pătruț, ale căror contribuții constituie puncte de referință în bibliografia problemei. Așa cum se știe, literatura noastră lingvistică și în special cea onomastică îi datorează lui Ioan Pătruț remarcabile studii asupra hipocoristicelor slave și românești.

² Unii lingviști au folosit și termenul de „abreviere“ (vezi Sextil Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, ed. Ilie Dan, București, 1976, p. 51, și Ioan Pătruț, *Onomastică românească*, București, 1980, p. 21).

³ Al. Graur amintea aici și formele scurtate de la vocativul unor prenume masculine întîlnite în vorbirea din Maramureș: *Gheo!*, *Dumi!*, *Ioa!* pentru *Gheorghe!*, *Dumitru!*, *Ioane!* Vezi Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 64 și 137–138.

⁴ *Stilistica limbii române*, ediție definitivă, București, 1975, p. 160, nota 1.

⁵ Al. Graur (*op. cit.*, p. 63) precizează că la numele care, prin reducere, au ajuns să aibă o singură silabă a fost indispensabilă adăugarea unei finale vocalice.

Ionîă; *Onuț(u)*, *Nuță*, *Nuțu* < *Ionuț(u)*; *Onică*, *Nică*⁶, *Ică* < *Ionică*.

2. Diminutive de la hipocoristice: *Nelucu*, *Neluțu* < *Nelu*; *Nițică*, *Nițucă*, *Nițulică* < *Niță*; *Nuțulică* < *Nuțu*.

Am numit acest tip hipocoristice diminutive.

3. Hipocoristice de la hipocoristice diminutive: *Luca* < *Nelucu*; *Lulu* < *Neluțu*. Aici putem include și pe *Ucu*, *Uțu* și *Țuțu*, acesta din urmă fiind format prin dublarea silabei finale.

4. Diminutive de la diminutive: *Ioneluș*, *Ioneluț*, *Ioneluță* < *Ionel*, cu posibilele hipocoristice *Luș*, *Luță*.

Observăm că, spre deosebire de diminutive, în a căror formă poate fi sesizată legătura cu prenumele *Ion*, cele mai multe hipocoristice nu mai dezvăluie cu pregnanță această legătură, devenită abia observabilă (vezi formațiile din grupa 1, unde se păstrează *on* și *n*, și cele din grupa 2) sau inexistentă (vezi formațiile din grupa 3 și 4).

Se confirmă deci observația lui Al. Graur că „de cele mai multe ori din numele de bază nu rămâne decît consoana finală a temei, ceea ce înseamnă că, cu toată sufixația, sîntem în fața unor hipocoristice”⁷ și că „atunci cînd din numele oficial nu mai rămîne nimic [...], sufixul ajunge să joace el singur rolul de nume”⁸.

Existența acestui tip de hipocoristice, ca *Ică*, *Iță*, *Ucu*, a căror formă a ajuns să se identifice cu sufixele respective, face foarte grea sau chiar imposibilă stabilirea prenumelui de la care provin ele, mai ales cînd lipsesc informațiile suplimentare, căci *Ică* poate avea la bază nu numai pe *Ionică*(*Nică*), ci și pe *Marinică*, *Petrică* sau *Ucu* poate fi hipocoristic de la *Ionuc(u)* ori de la *Răducu*, *Sănducu*.

Ceea ce este interesant și merită să fie reținut este faptul că, pentru crearea diminutivelor și a hipocoristicelor de la nume de persoane, în limba vorbită și în special în limbajul afectiv, „procedeele de modificare a formei prenumelor nu se deosebesc decît teoretic, pentru că în uzul curent ele se îmbină [...], modificările se produc ca o reacție în lanț și de cele mai multe ori forma obținută nu mai păstrează aproape nimic din baza de la care s-a pornit”⁹.

Avînd în vedere cele semnalate în rîndurile de mai sus cu referire la formarea celor două categorii antroponimice, precum și faptul că și diminutivele, ca și hipocoristicele, pot exprima sentimente de afecțiune (alintare, mîngiere), credem că termenul *hipocoristic*, cu care Ioan Pătruț denumește ambele categorii, este întru totul adecvat în analizarea prenumelor românești.

DIMINUTIFS ET HYPOCORISTIQUES DE ION (RÉSUMÉ)

En illustrant avec des hypocoristiques et des diminutifs du prénom *Ion*, l'auteur distingue 4 groupes dans lesquels on peut classer ces formes (selon le mode de formation).

Aprilie 1993

București, Aleea Poștăvarului 7, ap. 52

⁶ În Moldova acest hipocoristic se pronunță *Nică*.

⁷ Al. Graur, *op. cit.*, p. 60.

⁸ *Ibidem*, p. 66.

⁹ Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, București, p. 10.

¹⁰ Vezi I. Pătruț, *op. cit.*, p. 16, nota 1.

GEORGE BARIȚ — LEXICOGRAF

MIRCEA POPA

Întemeietor al presei naționale din Transilvania, cărturarul G. Bariț (1812—1893) a fost un neobosit slujitor al scrisului românesc pe multiple terenuri. Îndrumător cultural de marcă, ziarist pasionat, istoric, dramaturg, traducător, mare sprijinitor al învățămîntului, redactor al „Foaiei pentru minte, inimă și literatură”, „Gazeta de Transilvania”, „Transilvania”, „Observatoriul”, secretar al Astrei, apoi președinte al ei (1888), vicepreședinte al Academiei Române (1876), apoi președinte al acestui for (1893), el a desfășurat o activitate dintre cele mai rodnice pe terenul promovării limbii și a culturii naționale, al instituirii unui cadru adecvat de manifestare a valențelor spirituale ale acesteia. În periodicele pe care le-a condus, el a oferit un larg spațiu de dezbatere problemelor limbii române, inițiind și participînd la discuții cu privire la normele ortografice ale limbii noastre, la respingerea alfabetului chirilic și adoptarea alfabetului latin, la instituirea acelor norme de rostire, scriere și cultivare a limbii literare¹ care să fie comune tuturor românilor, cu dorința sinceră ca unificarea prin limbă să preceadă unificarea politică. Deși, în general, el a fost, alături de Timotei Cipariu, un adept al principiului etimologic de scriere, nu a forțat nota în această direcție, pronunțîndu-se pentru o cale de mijloc prin delimitarea de exagerările puriste ale lui A. T. Laurian și I. C. Massim și arătînd, la un moment dat, că „voi să scriu cum și vorbesc”². Dîndu-și seama că momentul fixării definitive a regulilor ortografice ale limbii noastre e încă departe, el critica pe cei ce „ne schimonosesc limba, ungurind-o, nemțînd-o, latinînd-o, frîncînd-o și cite altele”, chiar dacă „departe suntem încă de acea epocă cînd să vedem o ortografie cu litere latine bine întemeiată și de toți primită”³.

Lupta pentru limbă capătă la el un aspect de campanie mai ales după 1838, cînd are la îndemînă spațiul necesar pentru a dialoga cu

¹ Privitor la preocupările lingvistice ale lui G. Bariț, vezi: V. Netea, *Ideile despre limbă ale lui George Barițiu pînă la 1848*, în J.R., VI, 1957, nr. 5, p. 49—63; Gh. Bulgăr, *Despre limba și stilul primelor periodice românești*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. II, București, 1958, p. 75—113; Elena Pervain, *Gheorghe Bariț și chestionarul lingvistic al lui B. P. Hasdeu*, în StUBB, series Philologia, III, 1958, fasc. 1, p. 101—106; Gavril Istrăte, *Preocupări de limbă în activitatea lui George Barițiu*, în, *Limba română literară*, București, 1970, p. 122—129; Pompiliu Dumitrașcu, *Interesul lui George Barițiu pentru problemele limbii literare*, în StUBB, series Philologia, XV, 1970, fasc., 1, p. 17—21.

² „Foaie pentru minte...”, I, 1838, nr. 8 (19 februarie).

³ *Ibidem*.

publicul cititor, părerea sa fiind aceea că reformarea unei culturi trebuie să înceapă mai întâi cu limba. Acum va adăposti în „Foaia literară” o dezbatere pe această temă între el și Timotei Cipariu, intitulată *Correspondență între doi ardeleni asupra ortografiei* (1838), urmată de *Cîteva răspunsuri ale redacției la niște întrebări și prelinderi a unor cititori și literari români*, în care făcea pladoarie pentru păstrarea tradițiilor limbii și respectarea normelor ei încetățenite, cerînd „să nu stricăm zidul pînă nu avem materialuri bune, sănătoase, pentru altul nou, căci astfel ne punem în primejdia de a rămîne sbiciulați și năpădiți de toate elementele supt nimic, adevă de a rămîne fără limbă”⁴. În același sens, el pretindea să împrumutăm „numai atîtea cuvinte cît ne sunt de neapărată trebuință”⁵ spre a nu încărcă limba cu expresii inutile, de jargon. Era de asemenea de părere să nu inventăm cuvinte noi la tot pasul, ci să ținem seama de spiritul limbii chiar atunci cînd traducem dintr-o limbă în alta, respectînd sensul la care s-a gîndit autorul, adică „Traducția să nu fie numai verbală, nu pruncească, nu mehanică”, căci o operă literară e o „lucrare mai ales a duhului”. Articole precum *Traducere* (1838), *Privire peste disputele lingvistice de azi* (1842), *Cărți, cititori* (1843), *Despre limbi* (1845) *Un discurs asupra versificației noastre* (1843), *Măiestria de a traduce* (1850) denotă o bună stăpînire a problemelor luate în discuție, un interes deosebit pentru cultivarea limbii naționale, aceea „vergură frumoasă și blîndă” căreia trebuie să i ne închinăm toți. Nu scapă din vedere nici problema de gramatică, de lexic, susținînd nu de puține ori nevoia unui dicționar atotcuprinzător „între care să se adune și depună întreg tezaurul limbei românești, arătîndu-se la fiecare cuvînt sau vorbă originea lui, de unde s-a urzit, cum s-a și înăscut în limbă, în ce formă s-a turnat”⁶.

De aceea a și acceptat să colaboreze mai tîrziu la *Dicționarul Academici*, în special după ce apariția volumului I atrăsese numeroase critici, însuși Cipariu, deși adept al etimologismului, refuzînd să ia parte a redactarea și revizuirea lui, după cum îi declara într-o scrisoare lui Bariț: „Încît, pentru reviziunea *Dicționarului*, nu mă amestec deloc, cum am declarat și d-lui Moldovan în iarna trecută să vă scrie. El a fost lucrat după principie eronie, după părerea mea. Dar și dealmintrea, nu vreau să aibă cuvînt autorii aceuia că am contribuit cît de puțin la deconsiderarea operei lor”⁷. Bariț a acceptat însă să participe, alături de Iosif Hodoș, la revizuirea volumului al II-lea, contribuind astfel la diminuarea exceselor latiniste și puriste ale celor doi autori principali, A. T. Laurian și I. C. Massim, revizuindu-se etimologiile la cel puțin 750 de cuvinte. E vorba de *Dicționarul limbei române, după însărcinarea dată de Societatea Academică Romană* elaborat ca proiect de..., colaboratori Iosif Hodoș și G. Bariț, (literele) I—Z, București, 1876. Corecțiile și rectificările sale au avut în vedere mai ales litera O. În cele din urmă, Bariț, după cum vom vedea și din corespondența din *Anexă*, consideră *Dicționarul de*

⁴ „Foaie pentru minte . . .”, I, 1838, nr. 26.

⁵ „Foaie pentru minte . . .”, I, 1838, nr. 14.

⁶ Apud Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, București, 1966, p. 104.

⁷ George Bariț și contemporanii săi, vol. IV, București, 1978, p. 354.

mare importanță pentru literați, arătînd că are „material enorm, adunat din toată românimea” (Scrisoarea I).

La data colaborării la *Dicționarul Academiei*, Bariț avea deja o anumită experiență de lexicograf. În 1853—1854 el participase, alături de Gavril Munteanu, a realizarea unui dicționar bilingv, germano-român, în două volume, apărut la Brașov, sub titlul *Dicționarul germano-român* (tom. I, A—K, Brașov, 1853, tom. II, L—Z, Brașov, 1854). Lucrarea are o amplă *Prefață*, în care descoperim principalele idei ale lui G. Bariț în materie de lexic și lexicografie. Bogăția acestor idei ne îndeamnă să stăruim puțin asupra ei.

O primă idee exprimată este aceea că dicționarul se voia o lucrare de referință, în sensul că „să ne poată reprezenta limba noastră la publicul cel mare al Germaniei întru toată avuția și frumusețea sa de astăzi nu numai de vocabule, ci și totodată de idiotisimi și fraze culese și reproduse întocmai precum le cere geniul limbei”⁸. E convins că „geniul acestor două limbi este foarte strînsă unul de altul” și că dacă traducerea din limbile romanice (italiana, franceza, spaniola) este pentru noi foarte ușoară, nu astfel este situația în cazul transpunerilor din germană, unde se produc numeroase greșeli, iar învățarea limbii ca atare este dificilă. Mai întîi este „trebuința imperativă... a românului la traducerea din germană să-și cunoască foarte bine idiotismii limbii sale”, pentru ca traducerea să se facă „cu fraze curat românești”. Cît privește limba română, el arată că ea „este capace de a reproduce orice idee, orice frază, idiotisim, proverb străin cu altele corespunzătoare curat românești”, căci este „înjositor să nu știi să torni cuvîntul strein în formele tale, să nu-l așezi la locul care i se cuvine lui din natură-i”.

Alte două chestiuni sînt aduse în discuție: aceea a purității unei limbi și aceea privitoare la etimologia cuvintelor. În primul caz, Bariț se arată adversar inclement al puriștilor, deoarece este de părere că a elimina fără discernămint poate păgubi mult fizionomia unei limbi și că „nu este rușine, nici semn de sărăcie a păstra o sumă oarecare de cuvinte străine, care de mai multe veacuri s-au prefăcut în carnea și în singele nostru, așa încît acelea și fac parte esențială din materialul limbei”. E vorba, cu alte cuvinte, de un bagaj uzual de cuvinte al limbii noastre, unde prezența acestor termeni a devenit indispensabilă. Acolo unde împrumuturile sunt mai noi și de suprafață, el recomandă mai degrabă a se folosi un corespondent mai vechi și a renunța la cuvintele străine „fără nici o sminteală”, în timp ce pentru îmbogățirea limbii se poate apela la limbile romanice, dar și aici cu precauție. „Am luat — spune el — din limbile latino-romane numai atîtea cuvinte și mai virtos rădăcini, pe cîte simțirăm că am avea *neapărat* trebuință, pentru ca să se poată sprima ori și ce idee în limba noastră”. De îndreptar în această problemă i-au servit fie sfaturile lui Quintilian, fie cele aflate în *prefața Dicționarului Academiei franțuzești*, care recomandă cum că „orice expresiune nouă care nu cuprinde o idee nouă este mai mult încărcătură uricioasă decît avuție a limbii”.

În strînsă legătură cu acest fenomen de acceptare sau de respingere a împrumuturilor străine stă și analizarea originii cuvintelor existent

⁸ Toate citatele următoare sînt extrase din *Prefața acestui Dicționar*.

în limbă, fiind necesar a se întreprinde un examen comparativ al limbilor și a se stabili etimologii cât mai corecte. Uneori, ne atrage atenția Bariț, putem suspecta unele cuvinte ca avînd o altă proveniență, dacă nu examinăm atent contextul în care au fost preluate și filiera de adopțiune. Pentru exemplificare se aduc în discuție cuvintele *coțier* și *lacăt* care, aparent, au fost considerate de unii de origine maghiară, dacă n-am ști că și în limba franceză ele sunt prezente sub formele *cocher* și *loquet*. În privința grecismelor, el distinge mai multe straturi sau etape de pătrundere, drept care „toate cuvintele grecești înăscute din străvechime, precum *drum*, *temei*, *corabie* ș.a., le socotim de proprietatea noastră, ca și *calc*, *fundămîntu*, *naie*; iară cuvintele grecești nou introduse în Principate înadins pentru ca să ni se întunece limba, precum s-a întîmplat prin terminologia bisericească și dicasterială slavică, le depărtăm cu totul“.

Dicționarul germano-român are și el o istorie a lui, în sensul că a fost pornit de germanul Andrei Iser, care a și publicat la 1848 primele patru coli din el. Restul l-a vîndut editorului brașovean Rudolf Orghidan, care l-a rugat pe Bariț să-l revizuiască. Acesta a preferat să ia lucrarea de la capăt, lărgind mult sinonimia și dîndu-i o bază științifică mai solidă. A redus însă cuvintele titlu, de la 40.000, cîte erau inițial, la cca 30.000 și l-a luat pe Gavril Munteanu, profesor la liceul din Brașov, ca asociat la munca de redactare, din care cauză există anumite discrepanțe între cele două părți, mai ales din punct de vedere ortografic. Interesant de remarcat e faptul că Bariț a folosit la redactare și dicționarul anterior al lui T. Stamati, în special „la culegerea provincialismelor“. În consecință se poate observa că lista sinonimelor ocupă un loc important în partea redactată de Bariț. Iată de pildă cum se explică cuvîntul *Ungefessen*: „a. și ad. așezat, storit cu locuința, locuitoriu. V. și *Unfassig Unger*, fînață, prat, loc ierbos; hat“⁹.

În ceea ce privește ortografia, Bariț se raliază unei păreri de bun simț, potrivit căreia aceasta e, în ultima instanță, o chestiune de convenție, arătînd că „e știut că gramatica, deși este „fundamentul oratoriei“, ea rămîne, în multe privințe, „un chiffre de convention“.

Propoziția finală a considerațiilor celor doi autori are în vedere următoarea regulă generală pe care ei au respectat-o și pe care o recomandă și altora: în materie de ortografie e bine „a nu pîngări natura, geniul, structura internă a limbei“. E de notat că principiile acestea au stat și la baza unei alte lucrări lexicografice a lui Bariț, și anume, la aceea redactată în 1869, cînd în prefață sînt reiterate ideile expuse mai sus. E vorba de lucrarea *Dicționariu unguresc-românesc*, pregătit anterior printr-o altă operă lexicografică, în speță dicționarul bilingv româno-german publicat la Brașov în 1857 de către G. A. Polizu. În prefața respectivului dicționar, doctorul G. A. Polizu scria următoarele, privitor la contribuția adusă de Bariț la editarea dicționarului său: „Literatul dn G. Bariț, cu rutina sa și în lexicografie, înavuînd în curs de 1 1/2 an manuscrisul cu vreo două mii două sute de ziceri, parte mare primitive sau cum să zic, rădăcini de ziceri, iară între acelea mai multe sinonime din osebite provinții

⁹ *Dicționarul cit.*, p. 29.

— a îngrijit și corectura tipografică cu dotirul succes, fără însă ca să schimbe ceva în planul lexicografic al meu¹⁰.

Cea mai importantă operă lexicografică a lui George Bariț este însă *Dicționarul unguresc-românesc*¹¹, realizat în 1869, după o intensă muncă de culegere a cuvintelor. E un domeniu în care nu se publicase până atunci nici un dicționar bilingv, într-o epocă în care nevoia unui dicționar modern, practic și bine informat era acut resimțită. Numeroși români învățau la școli și universități maghiare și trebuința unui instrument de lucru adecvat era la ordinea zilei, funcționarii români, ca și cei maghiari, solicitind des astfel de opere. Deși protestează cu tărie împotriva tendințelor de maghiarizare forțată din învățământ și cultură, arătind că „Toți românii pretind iarăși cu tot dreptul ca în toate școalele mijlocii și la universitate limba română să se propună ca limbă olegată”¹², el recunoaște totuși că pentru buna conviețuire și cunoașterea reciprocă aveau nevoie și unii și alții „de mijloace literare, precum dicționar, vocabular, gramatică, frazeologii, cărți de lectură și așa mai departe, pentru că pretensiunile lor să poată avea valoare practică. Nici una din aceste două limbi nu se mai poate învăța de pe strate, nici numai de la domestici ca mai înainte”¹³.

Dicționarul lui Bariț corespunde exigențelor lexicografiei moderne, fiind un dicționar bogat în cuvinte-titlu și adecvat în partea explicativă. Metoda folosită de el este cu precădere aceea a „cuiburilor lexicale”, oferind într-un singur loc toate informațiile privitoare la cuvânt și la derivatele lui. După Mircea Seche, el conține în partea românească „serii sinonimice bogate”, având „o predilecție evidentă pentru folosirea termenilor regionali”¹⁴. Iată de pildă cum este lucrat cuvântul *măr* :

„*Alma*, măr ; *vad*, măr pădureț ; *-bor*, vin-de-mere ; *fa*, măr, pl. meri (pomul) ; *-foltos*, merit ; *-furo*, sfredereac de măr (un fel de cărbuș) ; *-gerezd*, *szelet*, felie de măr ; *-iloncza*, molie de măr (păr) ; *-levelész*, păduche de măr ; *levelmoly*, molie de foi ; *-sav*, acrime de măr ; *-szin*, culoarea mărului, măriu ; *-szinü*, verde, măriu ; *-szipony*, vierme lucitoriu, lampir”¹⁵.

Dicționarul său unguresc-românesc a fost prezentat publicului cititor în nr. 9 al revistei „Transilvania” din 1868, dându-se despre el toate informațiile utile și arătându-se că ar urma să coste 3 florini și 20 creițari, plata putându-se face și prin prenumerațiune. În explicațiile pe care le dă la apariție, în 1869, mai adaugă faptul că pentru ortografia maghiară s-a folosit de Dicționarul Academiei Maghiare al lui Ioan Fogarasi, aflat în 1865 la ediția a cincea, iar în privința gramaticilor ungaro-române le

¹⁰ *Vocabular româno-german, compus și întocmit cu privire la trebuințele vieții practice de G. A. Polizu, doctor în medicină, înăvușit și cores de G. Bariț, dat în tipar și poavăzut de I. G. Ioan, negustor și membru al Camerei comerciale și industriale, Brașov, Tiparul lui Romer și Kamner, 1857, prefață.*

¹¹ Titlul complet : *Dicționarul unguresc-românesc. Magyar román szotdr.* Compus de George Barițiu, cetățean și membru al reprezentăției municipale, asessoriu al Comisiunii orfanali din Brașov, secretariu al Asociațiunei Transilvane pentru Literatură etc., membru al Societății Academice Româneșii, Brașov, Tip. R. ö. ner & Kamner, 1869.

¹² G. Bariț, *Dicționarul magiara-român*, în „Transilvania”, I, 1868, nr. 9, p. 214--215.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Mircea Seche, *op. cit.*, p. 57.

¹⁵ *Dicționarul unguresc-românesc*, s.v.

recomandă pe acelea ale lui Ioan Negruțiu și Octavian Bariț (fratele său, profesor la Năsăud).

Avînd în vedere că a participat la redactarea a patru dicționare diverse, rolul învățatului brașovean în încercarea de impulsioneare a activității lexicografice românești este covârșitor. Deși era angrenat într-o serie de alte lucrări, el s-a consacrat perfecționării Dicționarului Academiei, căutînd să diminueze influența celor doi lingviști puriști, Laurian și Massim. Pe de altă parte, a răspuns necesităților imediate ale lexicografiei noastre, care avea nevoie de bune dicționare germano-române și maghiaro-române, într-o epocă dominată politic de aceste două limbi, deși era de părere că „mult rău s-a produs tocmai pentru că cei ce dau tonul în politică nu cunosc deloc limba română”¹⁶, iar fără cunoașterea ei, nu putem realiza nici o bună istorie națională, cine nu va cunoaște limba, istoria și datinele națiunii românești nu va putea realiza nimic în acest domeniu. Că munca sa a fost prețuită și că mulți intelectuali români din Transilvania au solicitat continuarea dicționarului maghiar-român cu un altul, român-maghiar, vedem și din corespondența publicată de noi în anexă și care reprezintă scrisorile pe care Bariț le-a adresat cărturarului de la Dej, Petru Mureșan Șireganul, scrisori inedite¹⁷, pînă la ora de față ortografia a fost modernizată.

A N E X Ă

Brașov, 1869 dec[embrie] 7 a

Domnul meu!

Primind ieri stimata Domniei Tale epistolă cu val[oarea] a 16,32 aconto prețului exemplar din *Dicționarul* și mulțămindu-ți de osteneală precum și de frățeasca promisiune ce-mi faci de a recomanda acel dicționar, mă folosesc totodată de ocaziune ca, cu respect la publicarea unui *Dicționar românesc-unguresc*, să vă fac cunoscut că deși eu însumi simt necesitatea aceluia, deși cred tare că va veni timpul în care ungerimea încă va trebui să învețe limba românească, totuși pînă nu-mi voi scoate banii din acesta tipărit, nu mă poci apuca de celalalt, apoi pînă să-mi între val[oarea] a 2000 va mai curge apă multă pe riuri în jos; iară ca să mai bag alt capital nou în tipărire de cărți, nu-mi dă mîna, că eu nu sunt vreun capitalist de cei bocotani, ci iacă-așa, cum a dat D-zeu! Apoi studierea fiu-meu la Viena, bani mă costă, citeva sute pre fiecare an; mai am trei copile de educat. Sunt alții cu stări de 100/fr. a 200/fr. și nu scot o sutisoară măcar pentru scopuri literare și științifice. Scurt, cu cît îmi voi scoate mai curînd banii din dicționarul [1] tipărit, cu atîta va vedea lumina celălalt în curînd.

¹⁶ Prefața la *Dicționarul unguresc-românesc*.

¹⁷ Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, ms. rom. 322, f. 16–18 și, respectiv, 31–32. A treia scrisoare păstrată în acest fond (f. 54–55) a fost publicată de Simeon Reteșan, *O scrisoare a lui George Bariț referitoare la adunarea generală a Aștrei de la Dej* în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie” din Cluj, VI, 1963, p. 157–160, drept pentru care noi nu o mai reproducem aici.

După aceea cuget la *Istoria Transilvaniei*, curățită de gloata minciunilor convenționale, apoi — basta, închidă alții ușa după mine!

Pasagiul din urmă al Domniei Tale l-am priceput foarte bine; aflați însă și D-ta cât și amabilul nostru frate și amic, de la care-mi trimiseși lista, că cestiunea noastră revelată din punctul de vedere atins și de Dv. s-a dezbătut aici încă din aprilie a.c. cu doi amici veniți înadins de la Sibiu, apoi în august cu Onu de la Săliște, iar între altele s-a decis ca să mi se trimită mie *date autentice* cât se poate mai numeroase comprobate cu acte oficiale, adunate din mai multe părți ale țării, pentru ca să avem material bogat și solid, din care să se compună un memorandum demn de a figura în fața Europei și însuflețitoriu de respect. Ei bine, ghiciți câți îmi trimiseră pînă astăzi material? Unul, unicul funcționar de frunte pensionat. Ar trebui să cunoască odată romanii noștri că văierăturile prizonite numai cu fraze nu sunt respectate nici ascultate de nimeni și cu tot dreptul, *lamentalia non digna viris*; fapte, acțiuni scoase și specificate din acte publice oficiale, acestea au trecut.

Dacă vorbesc de ex. cu funcționarii pensionați, fiecare știe să-mi spună un legion, dară abia unul își luă osteneala de a le și descrie. Să mcargă 100 de inși, dară cu ce? Ei trebuie să fie preparați foarte bine la orice răspuns, la orice împetițiuni.

Românii noștri le mai lipsește încă în mare parte *credința* în viața lor națională, precum și *rutina în politică*; preste aceasta lectura, studiul, încă nu le place; au însă noroc foarte mare că spiritul tempului nostru și alte popoare mai înaintate suplinesc multe pentru noi din ceea ce omite indolența și lenea omenească. Se pare că unii se tem să nu li se prindă scrisorile. Eu din parte-mi totdeauna am scris de faptele negre ale cabinetului negru. Noi nu conspirăm, n-avem nici o trebuință de comploturi, impilatorii noștri ne scutesc de la învățarea acelei profesii.

Salutare și frăție!

G. Baritiu

II

Brașov, 1874 martiu 19

Domnul meu prea stimat!

Cred că nr. 4, reclamat prin biletul din 7 ale l.c. l-ai primit. Eu nu am văzut altă reclamare de la D-ta, decît numai pre aceasta.

La întrebarea ce-mi faci despre partea II a *Dicționarului* meu, adecă cel româno-unguresc, am onoare a răspunde într-un [fel] ce poate că se va părea paradox, singulariu. Edițiunea lui e condiționată de conjuncturele noastre politice și naționale. Compatrioții noștri, maghiarii seamănă a fi determinați a se feri de învățarea limbei noastre și totodată a ne impune nouă limba lor cu forța. De aici vine că și dicționarul meu unguresc-rom[ânesc] cam de la 1871 încoace, se vinde foarte rău. Planul d[umnea]-lor se va paraliza și chiar nimici mai curînd sau mai tîrziu prin omnipotența evenimentelor, pre lîngă care va conlucra și rezistența constantă

și perseverență a românismului ; atunci, apoi, vor cere chiar dinșii vocabularie, gramatece, produse literare românești. Dacă totuși nu vor vrea să învețe românește între români, precum învățăm noi ungurește între unguri, atunci vor învăța sau nemțește ca pînă acilea, sau rusește. Mai au încă timp să-și aleagă, dară din această dilemă nu vor scăpa.

Între acestea limba noastră face progrese prea frumoase pre diversele terenuri, pre care spiritul și mintea națiunii se află în activitate. Pînă una-alta, iese și dicționarul nostru cel mare, cu material enorm, adunat din toată românimea.

Se înțelege că cu acest dicționar în mînă, traducțiunile lui în alte limbi vor ieși cu atît mai completate. Cu toate acestea, dacă aș putea să prevăz că dicționarul meu rom[ânesc]-ung[uresc] ar avea atîți abonați dintre români, încît să-mi acopere simplu numai speșele, eu tot l-aș da cît mai curînd la tipariu. S-ar cere însă neapărat 600 de abonați, cîte [cu] 3 fl. Tipărirea dicționarelor este neasemănat mai scumpă decît alte cărți, afară de cele mathematice ; iar eu nu mai am plăcere să tipăresc nemic pre speșele mele, că de aceasta m-am săturat.

Pe lîngă acestea, am onoare a fi al D-Tale, frate stimătoriu,

G. Baritiu

Decembrie 1993

*Institutul de Lingvistică și Istorie
Literară „Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*

DIALECTE ÎN CONTACT

MARIUS SALA

Formula „dialecte în contact” are o dublă semnificație: poate fi vorba de contactul dintre dialecte ale aceleiași limbi sau de contactul dintre dialecte aparținând unor limbi diferite. În primul caz, așa cum rezultă din diverse lucrări de dialectologie¹, se produc o serie de contaminări sau, lucru mai puțin subliniat pînă acum, apare un evident polimorfism. Se ajunge chiar să se vorbească de „graiuri/dialecte de tranziție”; pentru română se citează, ca grai de tranziție între subdialectul moldovean și cel muntean, graiul din Vrancea, căruia Iorgu Iordan² i-a consacrat un articol special, sau graiul din Țara Hațegului între graiurile bănățene, oltenești și ardelenesti, iar pentru spaniolă sînt considerate „hablas de tránsito” *extremeño, riojano, murciano* și *canario*³.

Mult mai interesant este al doilea tip de dialecte în contact referitor la dialecte aparținând unor limbi diferite, fenomen subordonat problemei mai generale a limbilor în contact. Trebuie remarcat de la început că, în bogata bibliografie a lucrărilor consacrate limbilor în contact⁴, există relativ puține lucrări despre dialecte în contact. Cea mai recentă și mai amplă contribuție este cea a lui Adolfo Elizaincín, *Dialectos en contacto*, Montevideo, 1992, în care sînt prezentate mai ales problemele referitoare la așa-numitul „dialecto fronterizo”, dialect aflat la granița dintre spaniola vorbită în Uruguay și portugheza folosită în Brazilia. Acest dialect este în centrul atenției unor cercetători ai spaniolei americane: după studiile inițiale ale lui J. P. Rona (*El dialecto „fronterizo” del Norte del Uruguay*, Montevideo, 1965) și ale lui F. Hensey (*Spanish, Portuguese and Fronteirizo: languages in contact in Northern Uruguay*, în „International Journal of the Sociology of Language”, 34, 1982, p. 7–23; *Uruguayan fronterizo: a linguistic sampler* în „Word”, 33, 1983, p. 193 – 198), în

¹ K. Jaberg, *Aspects géographiques du langage*, Paris, 1935; vezi și Ștefan Giosu, *Granițe și arii dialectale*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” (Iași), XIV, 1968, nr. 1, p. 1–33 și Bogdan Marinescu, *Zone dialectale de tranziție*, în Valeriu Rusu (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 150–154.

² Iorgu Iordan, *Graiul pulnean*, în „Ethnos”, I, 1941, nr. 1, p. 90–117, republicat și în Iorgu Iordan, *Scriseri alese*, București, 1969, p. 230–247.

³ Alonso Zamora Vicente, *Dialectología española*, ed. II, Madrid, 1967, p. 332–348.

⁴ Dintre sintezele mai bogate în bibliografie menționăm U. Weinreich, *Languages in contact*, New York, 1953; Gerd Tesch, *Linguale Interferenz*, Tübingen, 1978; Lluis Payrotó, *La interferència lingüística*, Abadia de Montserrat, 1985; Ilse Lehiste, *Lectures on language contact*, Cambridge–Londra, 1988; Marius Sala, *El problema de las lenguas en contacto*, Măx, 1988.

prezent o echipă condusă de H. Thun, profesor la Universitatea din Mainz, a terminat o amplă anchetă pentru un atlas lingvistic al teritoriului în care se folosește acest dialect. Cazul dialectului „fronterizo” nu este singurul de acest fel care apare la întâlnirea dintre spaniolă și portugheză. Există o serie de „codialecte”, în terminologia lui J. Leite de Vasconcellos (*riodonorecz, guadramilcz, minhoto*), care fac trecerea între ansamblul galiciano-portughez și diferitele varietăți dialectale spaniole occidentale. Rezultatul acestor contacte poate duce la apariția unor structuri noi, inexistente în portugheză sau în spaniolă. Există și un grai de tranziție între dialectele venețiene (italienești) și friulană (dialect retoroman), opus atît dialectului venețian cît și celui friulan (G. Francescato, *Dialect borders and linguistic systems*, în *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguistics*, Haga, 1964, p. 114). Cea mai recentă lucrare consacrată bilingvismului romanic (Rebecca Posner-John N. Green (eds.), *Trends in Romance Linguistics and Philology*. Volum 5: *Bilingualism and Linguistic Conflict in Romance*, Berlin—New York, 1993) cuprinde diverse cazuri de acest fel.

Situația prezentată pînă acum se referă la contactul dintre dialecte aparținînd la două limbi diferite, dar din aceeași familie. Există însă numeroase cazuri cînd contactul dintre limbi are loc între dialecte aparținînd la dialecte ce fac parte din familii diferite. Luarea în considerare a acestui aspect este de o deosebită importanță pentru o apreciere exactă a originii unor anumite forme sau a unui anumit cuvînt.

Este un loc comun că în studiile de istorie a limbii române se insistă în timpul din urmă asupra faptului că substratul acestei limbi este o variantă dialectală a limbii traco-daco-moesiane ale cărei particularități au fost prezentate, pornindu-se de la cercetările lui Vl. Georgiev, de C. Poghirc, în I. Coteanu (ed.), *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 313—319⁵.

O situație similară ne întîmpină în cazul superstratului slav. Încă S. Pușcariu (*Limba română*. I. *Privire generală*, București, 1940, p. 290—295) a atras atenția asupra particularităților dialectale ale superstratului slav. E. Petrovici (*Daco-slava*, în „Dacoromania”, X/2, 1943, p. 233—277) a încercat chiar să reconstituie, pe baza toponimicelor slave din Transilvania, principalele trăsături ale graiului slav vorbit la noi; el a dezvoltat într-o serie de studii (vezi *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970) idei care pornesc toate de la premisa că multe dintre particularitățile elementului slav din română reprezintă faptele dialectale slave: interesante observații de acest fel sînt cele despre raportul dintre isoglosele dialectale slave și isoglosele elementelor slave ale limbii române (*Studii*, p. 74—84). O astfel de abordare a problemei i-a permis lui E. Petrovici să delimiteze frontiera sud-vestică a teritoriului de formare a limbii române (*Studii*, p. 56—60). I. Pătruț a continuat în studiile sale (vezi *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974) tradiția fostului său profesor. Chiar și pentru timpurile mai recente se vorbește despre influența unor dialecte slave (bulgărești, sîrbești sau ucrainene) asupra unor graiuri daco-

⁵ Vezi și Cicerone Poghirc, *Considérations sur les éléments autochtones de la langue roumaine*, în Cicerone Poghirc, *Philologia et linguistica. Ausgewählte Aufsätze* (1953—1983), Bochum, 1983, p. 253—280.

române. Sînt evidente în această privință soluțiile etimologice ale unor cuvinte slave recent pătrunse în română care presupun forme dialectale slave.

Același lucru a fost menționat și cu privire la influența maghiară asupra limbii române; există nu puține cazuri cînd avem a face cu foneisme dialectale maghiare (vezi Király Francisc, *Contacte lingvistice. Adaptarea fonetică a împrumuturilor românești de origine maghiară*, Timișoara, 1991) sau cu cuvinte dialectale maghiare de circulație regională (exemple de acest fel, la Lajos Tamás, *Etimologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapesta, 1966), care se regăsesc în formele regionale sau în cuvintele dialectale românești. Cf. și Romulus Todoran, *Despre influența maghiară în lexicul graiurilor românești din Transilvania, în Contribuții de dialectologie română*, București, 1984, p. 148, care observă că influența maghiară în lexicul graiurilor românești din Transilvania este mai puternică în regiunile din nord-vestul țării, deci în regiunile de contact intens dintre graiurile românești și cele maghiare.

Este cunoscut de asemenea cazul influenței turcești asupra limbii române care prezintă numeroase foneisme dialectale originare. Cercetările lui Vl. Drimba⁶ au scos în evidență că la baza multor forme românești stau forme dialectale turcești.

Exemple similare se pot aduce și pentru dialectele românești sud-dunărene. Ne oprim doar la istroromână, unde numai dacă apelăm la formele existente în dialectele croate de tip čakavian putem explica inventarul formelor consonantice din istroromână (vezi A. Kovačec, *Istro-româna*, în Valeriu Rusu (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, p. 558).

Pot fi aduse exemple similare de forme regionale românești care au fost împrumutate de dialectele maghiare, slave, germane vorbite în România. Amintim doar cercetările lui Márton Gyula (vezi SCL, VI, 1955, nr. 3—4, p. 331—339; XII, 1961, nr. 4, p. 541—552) pentru graiul ceangăilor din Moldova sau lucrarea de sinteză a lui Bakos Ferenc, *A magyar szókészlet román eleminek története* (Budapest, 1982), care conține numeroase cuvinte românești dialectale pătrunse în graiurile maghiare.

Am menționat numai cîteva exemple de „dialecte în contact”. Ele sînt foarte numeroase în cazul contactului direct dintre limbi, deci în cele mai multe situații de limbi în contact; pentru istoria limbii române ilustrată în mod deosebit de I. Pătruț și R. Todoran, abordarea influențelor din această perspectivă va permite evidențierea unor aspecte nesubliniate pînă acum.

Decembrie 1993

Institutul de Linguistică
București, Calea 13 Septembrie, 13

⁶ Vezi „serialul” său, *Împrumuturi românești din limba turcă (I)*, în SCL, XLIII, 1992 nr. 6, p. 559—568.

DIN TERMINOLOGIA ROMÂNEASCĂ A VECHILOR MĂSURI

VALENTINA ȘERBAN

În Evul Mediu, pământul fiind proprietatea în devălmășie a obștilor sătești, părțile indivizilor nu erau diferențiate. Când a început împărțirea pământului în cadrul obștii și o dată cu aceasta și a vânzărilor de proprietăți, apare necesară determinarea porțiunilor respective pe teren. Măsurarea locurilor în această fază puneă însă multe probleme. Ea se făcea cu greutate, era costisitoare, iar pentru administrația și justiția feudală, aceasta devenise una dintre atribuțiile și preocupările de seamă, ele trebuind să emită acte care să statornicească, chiar și în asemenea condiții, un anume sistem de apreciere a suprafețelor. De aceea sursele de informare de natură istorică pentru această perioadă sînt deosebit de valoroase și de utile în interpretările lexicografice. Ne vom convinge de acest fapt urmărind acei termeni care în vechiul sistem de măsurătoare denumeau „acțiunea ce determina sau prin care se evalua o suprafață”. Cercetarea lor ne va permite să aducem unele completări și rectificări în materialul din lucrările noastre lexicografice.

Hotărnicie, în principalele dicționare ale limbii române este înregistrat cu sensul „delimitare, fixare, prin măsurătoare, a hotarelor unei proprietăți, a unei moșii etc.” Atestările lexicografice ale termenului sînt reduse (cf. DA, DL), deși în documentele istorice ale vremii el apare frecvent cu acest înțeles, precum și în sintagma *carte de hotărnicie*, aceasta din urmă nesemnălată în dicționarele noastre. Cele hotărîte prin măsurătoare sau, altfel spus, cu un termen din aceeași familie, cele *hotărnicite*, erau trecute în aceste așa-zise cărți de hotărnicie. Astfel, se arată că „pentru mai multă a hotarălor deslușire de acum înainte să se măsoare și lungul moșiilor și să se treacă în cartea de hotărnicie” (din *Legiuirea Caragea*, ap. Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971, p. 110) sau „moșia să se tragă cu stînjenu cel vechi, cu care se dovedește și se arată suma acelor stînjeni, iar suma stînjenilor ce este, să se scrie acum în cartea de hotărnicie” (I. Brăescu, M. 8).

Față de dicționarele mai vechi ale limbii (TDRG, CADE, DA, Scriban, D.) care atestă pe *hotărnicie* la vremea respectivă cu sensul „măsurare a unei suprafețe”, în cele mai noi (DL, DM, DEX) se înregistrează și o extensiune a sensului inițial, ajungînd să fie utilizat în locul lui „delimitare” (cf. și vb. *hotărnicii* „a delimita”).

Trăsură, sub aspectul problemei pe care o urmărim, în DLR apare prezentat în felul următor: sensul A I 4 este învechit, definit prin „măsurare a unei suprafețe” și ilustrat prin două citate: *Rînduiți să măsoare un loc, fac trei trăsuri*. I. Brăescu, M. 23; *Se făcea atunci o altă măsurătoare, o altă trăsură*. id., ib., 27. Sub cifra de sens 5, tot învechit, figurează numai două expresii. Prima, dintre acestea, *a avea trăsură* este glosată „a fi ocupat cu ceva, a avea treabă, a avea bătaie de cap; a suferi neplăceri”: *Să nu mai avăm noi trăsură pentru garduri, nice să avăm treabă la acele vii* (a. 1638). ap. HEM, 969; *Că despre alte părți destule necazuri, trăsuri și supărări am* (a. 1784). Iorga, S. D. XII, 107. A doua expresie, *fără trăsură*, este definită de același dicționar, oarecum în opoziție cu sensul primei expresii, adică „fără bătaie de cap, fără urmări neplăcute”, bazându-se pe un citat din Dosoftei: *Ridica-m-oi să-mparț cu măsură Sihem cu moșii fără trăsură*. PS. 380/8.

Ținînd seama de istoria termenului, în analiza materialului lexicografic ilustrat mai sus se impun unele observații, vizînd în special înțelesul celor două expresii, care rezolvă apoi și plasarea lor la un alt sens decît cel constituit după DLR.

Din informația istorică reiese că la împărțirea unor terenuri cu forme mai puțin regulate sau accidentate, pentru o apreciere cît mai exactă se făceau deseori mai multe măsurători sau „trăsuri”. Astfel, într-un document se vorbește de faptul că „pe valea Teleajenului, moșiile fiind lungi și zgîrcioase ... erau necesare zece trăsuri” (Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii ...*, p. 108). Socotim deci că sensul expresiei *a avea trăsură* se referă tocmai la această complicată și anevoioasă măsurătoare, care dădea multă bătaie de cap *hotarnicilor*, adică persoanelor care se ocupau cu măsurarea pămîntului. Deci expresia, conform unei noi scheme lexicografice, ar trebui să figureze la sensul 4, care include acțiunea de măsurare.

Referitor la a doua expresie, *fără trăsură*, considerăm că înțelesul ei este altul decît cel care s-a indicat în DLR. Contextul mai larg al citatului din Dosoftei ne permite să o glosăm, fiind vorba tot despre un loc, ca avînd sensul „care nu este măsurat”: *Ridica-m-oi să-mparț cu măsură Sihem cu moșii fără trăsură și valea de șcatre pre hotară O voi măsura de s-a ști-n țară*. Semnalăm aici și comentariul lui N. Iorga asupra citatului din *Psaltirea lui Dosoftei*, care atrage atenția că în cazul de față „se vorbește de «moșiile fără trăsură» (necontestate) ale lui Sihem” (N. Iorga, *Istoria literaturii religioase pînă la 1688*, în „Studii și documente cu privire la istoria românilor”, vol. VII, București, 1904, p. CLXXXVII). Este o interpretare oarecum în favoarea celei susținute de către noi. Aceste „moșii necontestate” putînd fi moșii nerevendicate de cineva tocmai pentru că nu erau măsurate. Cu semnificația propusă de noi, expresia *fără trăsură* trebuie încadrată și ea la același sens 4.

Măsură, ca termen generic pentru terminologia măsurătorii, îl semnalăm aici pentru a consemna că cea mai veche atestare (după DLR) se referă tocmai la „acțiunea de a măsura o suprafață”: *S-au rînduit cercetători la starea locului ca să facă hartă și măsură* (a. 1798). Uricariu, XXIV, 427. Din aceeași familie, cu același sens învechit, mai includem și termenii *măsurătură* și *măsurîș*, ilustrîndu-i prin două atestări: *Celălalt loc ... la*

al căruia despărțire și măsurătură au fost de față (a. 1803). Uricariul, IV, 173/10; Ai grijă să nu pui plecat teodolitul, căci atunci nu ți s-a sfeti măsuriișul, ți se va naște un unghi prea mare F (1882), 8.

În încheiere precizăm că termenii amintiți, aparținând sistemului vechi de măsuri și denumind acțiunea prin care se aprecia o suprafață, azi nu mai circulă, ei fiind înlocuiți prin *măsurare*, *măsurătoare*.

DE LA TERMINOLOGIE ROUMAINE DES ANCIENNES MESURES

(Résumé)

L'auteur discute les termes *hotărnicie*, *trăsură* et *măsură* qui, dans l'ancien système des mesures, dénommaient l'action par laquelle on déterminait ou on évaluait une surface et il fait certaines explications et remarques sur le matériel des dictionnaires explicatifs.

Noiembrie 1993

Institutul de Lingvistică și Istorie
Literară „Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

PE MARGINEA ARTICOLULUI (NIȘTE, NISCAI, NISCAIVA)

SABINA TEIUȘ

0. Articolul nehotărit ocupă un loc important în preocupările a numeroși lingviști care i-au luat în discuție statutul morfologic, ajungând la concluzii diferite¹.

Studiul semnat de Elena Comșulea și Felicia Șerban în acest volum, bazându-se pe un impresionant număr de exemple analizate și clasificate semantic și gramatical, relevă existența unei realități lingvistice pe care indiferent cum ar considera-o, articol nehotărit, adjectiv nehotărit sau morfem gramatical al categoriei determinării, atît dicționarele, cît și gramaticile trebuie să o aibă în vedere.

0.1. Preferăm să ne raliem părerii că în limba română există la singular un articol nehotărit. În acest caz, trebuie să admitem și existența unei forme de plural, corespunzătoare singularului, care, prin simetrie, să mențină echilibrul sistemului gramatical. Forma de plural a acestei categorii constituie ea însăși o problemă care merită o atenție specială.

0.2. Articolul nehotărit apare în comunicare precedind nume ale obiectelor (în sens larg) cunoscute de emițător și necunoscute de receptor², adică în cazul nedefinirii parțiale, în termenii lui Ion Coja³.

1.0. În *Gramatica Academiei* se spune că „articolul nehotărit *un, o* nu are formă de plural propriu-zis; se consideră în mod obișnuit că articolul nehotărit pentru plural este *niște*”⁴. Totodată se arată că împletirea unor cuvinte diferite în flexiunea articolului nehotărit, *un, o* la singular și *niște* la plural, a fost posibilă datorită sinonimiei dintre *niște* și *unii*,

¹ Vezi bibliografia mai detaliată a problemei la Elena Comșulea și Felicia Șerban, *Articolul nehotărit un (o): abordare lexicografică*, în CL, XXXVIII, 1993, nr. 1–2, p. 57–66.

² Vezi M. Zdrenghea, *Articulat-nearticulat*, în CL, I, 1956, nr. 1–4, p. 138, nota 5.

³ Vezi Ion Coja, *Preliminarii la gramatica rațională a limbii române*, vol. I. *Gramatica articolului*, București, 1983, p. 11, 215.

⁴ *Gramatica limbii române*, vol. I, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1963, p. 110 [în continuare GA]. Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 168, arată că articolul nehotărit *un, o* se distinge de omonimul său, adjectiv nehotărit, „prin prezența formei de nominativ-acuzativ plural *niște* {care îi e proprie}”. Mioara Avram în *Gramatica pentru toți*, București, 1986, p. 78, numește forma de articol nehotărit de nominativ-acuzativ plural *niște* formă supletivă.

Există și păreri potrivit cărora în limba română articolul nehotărit nu ar avea alomorf de plural (vezi, de exemplu, II. Tiktin, *Gramatica română. Etimologia și sintaxa*, ediția a III-a, București, 1945, p. 39; I. Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, București, 1983, p. 116).

uncle⁵. Contrar *Gramaticii Academiei*, credem că nu poate fi vorba despre o sinonimie între *niște* și *unii*, *unele*⁶, fiecare dintre aceste cuvinte avînd un statut lexical și morfologic propriu, neputînd fi folosite, în același context, unul în locul altuia. Să se compare, de exemplu, *Niște oameni trec pe stradă* (nu are importanță care și cîți) cu *Unii oameni trec pe stradă* (numai cîțiva, o parte dintr-un grup la care se raportează această parte). De asemenea, credem că *niște* nu poate avea ca echivalente adjectivele pronominale nehotărîte *unii*, *unele*, *cîțiva*, *cîteva*⁷ prin care să fie substituit. Dacă încercăm o asemenea operație în exemplul: *Plecăi / că în cerui voie / zic „tovarăș / uite am niște nepoț / care veniră dî la școală / ș trebuie să le dau o mincare / să ...”* T. D. MUNT. I, 340⁸, ajungem la enunțuri neconforme cu ceea ce transmite emițătorul (*am unii / cîțiva nepoți care veniră de la școală?*). Cu atît mai puțin se poate face această comutare în exemple integrate situațiilor care vor fi relevate mai jos.

1.1. *Niște* apare de obicei în fața unui substantiv la plural, cu formă nearticulară, de ex.: *Visă că picase în niște turme de țapi furioși*. BĂLCESCU, M. V. 392; *Era odată o babă care avea trei feciori nălți ca niște brazil*⁹. CREANGĂ, P. 3.

Articolul nehotărit poate fi despărțit de substantivul pe care îl însoțește printr-un adjectiv calificativ și/sau prin unele adjective determinative¹⁰, de ex.: *Ca niște ritmice ciocane Răsună pașii pe asfalt*. TOPÎRCEANU, B. 66. *Scăpa din vedere niște asămîne sfinte datorii*. DRĂGHICI, R. 153/4.

1.2. *Niște* poate preceda și substantive la singular, nume de materie (deci necuantificate, în terminologia lui Berceanu¹¹), care nu au forme speciale de plural (de ex.: *Ca să-i fie mai moale culcușul, au așternut niște iarbă uscată*. DRĂGHICI, R. 54/5; *Am mai cules niște fasole*) sau substantive cuantificate, denumind o parte oarecare dintr-o masă necuantificată¹² (de ex.: *A început a cotrobăi prin chilna căruței să găsească niște frînghie*. CREANGĂ, P. 125; *Fusăi dă-m luai un î [k] nește materie* [= material] *să-mbrac o haină / d-astea dă purtare* || T. D. MUNT. I, 339).

⁵ Vezi G. A. I, p. 17.

⁶ C. Dinutriu, *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iași, 1979, p. 83, pe lângă *niște*, recunoaște ca articole nehotărîte de plural nominativ-acuzativ și formele *unii* pentru masculin și *unele* pentru feminin, corespondente ale formei *unor* de la genitiv-dativ plural.

⁷ Vezi Ileana Cîmpean, *Niște*, în CL, XXV, 1980, nr. 2, p. 172, care susține că, fiind adjectiv nehotărit, *niște* are drept substitute pe *unii*, *unele*, *cîțiva*, *cîteva*, *niscai*(a).

⁸ Textele dialectale sînt literarizate în spiritul *Înționării limbii române*, serie nouă, editat de Academia Română [în continuare DLR]. Siglele sînt cele folosite în DLR.

⁹ Mioara Avram, *op. cit.*, p. 82, arată că în timp ce *ca* adverb de comparație — cum este și în exemplul din Creangă — „se construiește *n u m a i* (s.n.) cu substantive articulate (hotărit sau nehotărit)”, *ca* prepoziție („în calitate de, drept”) se construiește cu substantive nearticulate.

¹⁰ Iorgu Iordan, Valeria Gușu Romalo, Alexandru Niculescu, *op. cit.*, p. 168, nota 2.

¹¹ Vezi Barbu B. Berceanu, *Sistemul gramatical al limbii române (reconsiderare)*, București, 1971, p. 116.

¹² C. Dimitriu, *op. cit.*, p. 83; idem, *Articolul trebuie exclus din rîndul fărîșilor de vorbire?* în SCL, XI, II, 1992, nr. 2, p. 163. Dumitru Irimia, *Structura gramaticală a limbii române. Numele și pronumele. Adverbul*, Iași, 1987, p. 61, îl consideră, în astfel de cazuri, adjectiv pronominal nehotărit.

1.3. Articolul în general poate îndeplini și rolul de marcă a substantivizării¹³, deci și articolul nehotărît *niște*, când precedă adjective sau alte părți de vorbire, dă acestora valoare de substantiv. De ex.: *Voi sințeți urmașii Romei? Niște răi și niște fameni!* EMINESCU, O. I, 151; *Iaca niște papugii, ... niște scirța-scirța pe hîrtic.* CARAGIALE, O. VI, 3. În această situație, *niște* își confirmă, poate în cea mai mare măsură, calitatea de articol nehotărît.

Mioara Avram atrage atenția asupra faptului că la adjectivele cu rol de nume predicativ „care exprimă însușiri negative este consacrată substantivizarea ca mijloc de subliniere a însușirii și a atitudinii afective față de aceasta, deci este corect să se spună, de exemplu, *Sînt o proastă, Ești un laș, Sințeți niște răi*, pe cînd pentru adjectivele care exprimă însușiri pozitive aceste formule [...] sînt neindicate (de exemplu, *Ești un drăguț*, respectiv *o drăguță*, în loc de *Ești drăguț (ă)*), întrucît articolul nehotărît la asemenea adjective le investeste prin tradiție cu o nuanță ironică (de exemplu, în *Ești un deștept = Ești (un) prost*)”¹⁴). Aici sîntem înclinați să credem ceea ce spune Valeria Guțu Romalo, și anume că „alăturarea articolului la substantiv nu are semantic decît efectul de a indica restrîngerea sferei de referință a substantivului [...]; articolul nu aduce nici un fel de altă informație semantică”¹⁵. Valoarea peiorativă credem că rezultă tocmai din întrebuintarea ironică a cuvintelor respective într-un context adecvat, în care intonația joacă un rol important.

1.4. Folosirea articolului nehotărît pe lîngă un nume propriu conferă acestuia sens de nume comun, care redă caracteristica întruchipată de purtătorul numelui propriu¹⁶, de ex.: *Ei sînt niște Hagi Tudose* (= niște zgîrciți).

2. În DLR este înregistrat ca sens **2** un uz învechit al lui *niște*, cu valoare de adjectiv nehotărît, înaintea unui substantiv precedat de un numeral, cu definiția „oarecare, nu știu ce; un fel de”, ilustrată de următoarele exemple: *Niște trei voinici luminați de cînta și cădea trupul măcenicului.* VARLAAM, C. 457; *Era 12 rînduri din pregiur în tot zidiul, ca niște 12 briie.* DOSOFTEI, V. S. octombrie 46°/20; *Fiind închiși nește șapte svinți multă vrcame, le purta de grije.* id. ib. 73°/13.

2.1. Două observații se impun aici: 1. Valoarea de adjectiv nehotărît consemnată în DLR nu coincide cu valoarea de adjectiv nehotărît atribuită lui *niște* de către o seamă de specialiști, care nu se referă la situații de acest fel, din limba veche. 2. Încercînd să substituim lui *niște* din exemplele de mai sus definiția dată în DLR la sensul **2**, constatăm că enunțul ar funcționa numai cu partea a doua, „un fel de”, și numai în exemplul al doilea, unde am putea accepta că este vorba despre „12 rînduri ca un fel de 12 briie”, exprimarea fiind suportabilă datorită comparației care intervine în context. În celelalte două exemple, comutarea lui *niște* cu definiția sau cu o parte

¹³ Vezi GA I, p. 109; Iorgu Iordau, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *op. cit.*, p. 169.

¹⁴ Mioara Avram, *op. cit.*, p. 79.

¹⁵ Valeria Guțu Romalo, *Morfologia, în Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia.* (Sub coordonarea acad. Ion Coteanu), Ediție revizuită și adăugită, București, 1985, p. 98.

¹⁶ Vezi Florica Dimitrescu, *Asupra valorilor afective ale articolelor nehotărîte*, în SCL, V, 1954, nr. 1–2, p. 94; Valeria Guțu Romalo, *op. cit.*, p. 127; Mioara Avram, *op. cit.*, p. 80.

a ei nu mai este operantă, deoarece contravine semanticii construcției în care apare un numeral, deci un element exprimând ceva exact, care nu admite în vecinătatea sa proximă ceva nedefinit, cum este adjectivul nehotărît.

2.2. În aceste cazuri, l-am putea interpreta pe *niște* ca articol nehotărît, deoarece acesta are un conținut foarte abstract, mai greu de surprins decât cel al adjectivului nehotărît care este incompatibil cu conținutul exact al numeralului.

3. O comportare semantică și gramaticală asemănătoare cu aceea a lui *niște* o găsim în cazul a două elemente lexicale învechite și populare, *niscai* și *niscaiva*¹⁷. Gramatica Academiei le consideră numai adjective pronominale¹⁸, grupându-le cu *alde* și *ficele*¹⁹.

3.1. Este destul de curios faptul că anumite cuvinte sint considerate numai adjective pronominale, fără să fie azi sau fără să fi fost într-o perioadă mai veche a evoluției limbii române și pronume. În acest caz ne întrebăm ce le justifică încadrarea la adjective pronominale. Firește, un punct de interferare semantică a adjectivului pronominal nehotărît cu articolul nehotărît se află tocmai în latura neprecizării exacte a indicațiilor asupra obiectului denumit de substantivul pe care acestea îl însoțesc sau, altfel spus, în ideea de număr sau de cantitate nedeterminată, precis pe care o imprimă substantivului.

Analizînd o serie de contexte în care apar *niscai* și *niscaiva*, am constatat următoarele:

3.2. În majoritatea exemplelor, *niscai* are aceeași distribuție ca *niște* (vezi *supra*, 1.1.), în fața unui substantiv la plural, cu forma nearticulată. De ex.: *Dacă îi zic să-i mai dăm niscai tărîțe, ceva, sfinția sa se răstește la mine.* STĂNOIU, C.I. 116; *Dă și la băieți aia niscai bomboane.* ALR I 316/815; *Nu gîndiți că vorbim glume Ori niscai basmuri din lume.* POP., ap. GCR II, 315.

Niscai poate fi disociat de substantivul pe care îl precedă doar de un adjectiv, cu excepția unor adjective determinative, întocmai ca în cazul lui *niște*. De ex.: *Ca în nescari vii ieoane Tot ținutul revedea.* MUREȘANU, P. 20/15.

3.3. Un poet ca Arghezi, al cărui condei măiestrit este de necontestat, nu a plasat întîmplător pe *niște* și *niscai* în poziție de sinonimie, în versurile: *Ce-i colo sus, în ceruri, în zenit? Că berzele de-o vreme-au și sosit. Să fi întirziat un cîrd? [...] Par niște porumbițe, niscai lebezi, Cînd mici, cînd mari, cînd leneșe, cînd repezi.* ARGHEZI, C.O. 127.

Epitetul de „text elaborat” pe care îl putem da versurilor argheziene de mai sus nu se mai potrivește însă exemplului pe care l-am găsit în T. D. MUNT. I, 3: *Iera un drum cu un jg'ab așa p-o cuastă | și răpănea ca cîn iera | niște capre-așa venia în fuga mare || și ieu m-am gîndit | singur | „ce să fie? | să fie niscai capre [...]”.* Observăm că informatorul îl folo-

¹⁷ Vezi DLR s.v. *niscai* și *niscaiva*, care sint definite identic: „(Învechit și popular; precedă substantive la plural) Care este, se află într-o cantitate nedeterminată, oarecare, într-un număr nedeterminat, oarecare”.

¹⁸ GA I, p. 173.

¹⁹ La acestea, unui specialiști îl adaugă pe *niște*, vezi I. Coteanu, *op. cit.*, p. 81; Mioara Avram, *op. cit.*, p. 146; vezi și *supra*, nota 12.

sește pe *niște* când se adresează direct interlocutorului (anchetatorului) care nu face parte din grupul său lingvistic, iar pe *niscai*, când își redă propriile gânduri, ambii termeni fiind utilizați în aceleași condiții morfologice.

4. *Niscaiva*, format din *niscai* + *va*, prezintă, cum e și firesc, similitudini cu *niscai*. Să se compare următoarele exemple din literatura populară: *D-aolco, nene Măci. Roagă-te d-ale fomei Să juțoaie nescăi tei* (ZANNE, P. VI, 200) și *Hai, copii, la cei stejari Să tăcem niscaiva pari* (ALECSANDRI, P.P. 246), în care *nescăi* și *niscaiva* au, evident, valoarea lui *niște*.

4.1. De asemenea, *niscai* și *niscaiva* pot apărea cu substantivul la singular, în aceleași condiții ca *niște* (vezi *supra* 1.2.), adică atunci când substantivul denumește o materie. De ex.: *Să năcrește neșcăi lapte*. ALR II 3494/27; *Nescăi trifoi*. ALR SN I h 139/812; *Niscaiva pământ s-a uscat prea tari*. ALR I 1537/592.

4.2. Nu este lipsit de semnificație faptul că unele exemple din literatura veche conțin cuvintele *niscai* (în varianta *niscare*) și *niște* în formulări aproape identice. De ex.: *Va aduce niscare dobitoce, d-l va băga în țarină*. PRAV. 17 și *Va merge neștine să-și aducă niște dobitoce den câmp*. ib. 18; *Va găsi niscare comoară pre loc domnesc*. ib. 81 și *Pohtesc moartea, și nu o nemeresc, scurmîndu-o ca nește comoară*. BIBLIA (1688), 364²/15.

4.3. Nu am găsit exemple pentru situațiile în care *niscai* și *niscaiva* să îndeplinească rolul de marcă a substantivizării (vezi *supra* 1.3.) sau în care să confere numelui propriu pe lângă care stau sens de nume comun (vezi *supra* 1.4.), deși asemenea construcții n-ar fi excluse.

5. Considerăm că într-o nouă ediție a *Gramaticii Academiei* — ediție a cărei necesitate devine din ce în ce mai stringentă — statutul morfologic al termenilor analizați, *niște*, *niscai*, *niscaiva*, ar putea fi reconsiderat în sensul includerii lor în una și aceeași categorie gramaticală.

SUR L'ARTICLE (NIȘTE, NISCAI, NISCAIVA)

(RÉSUMÉ)

En admettant l'existence de l'article indéfini de singulier *un* (*o*), on accepte, en vertu du principe de la symétrie, pour maintenir l'équilibre du système grammatical, l'existence d'une forme supplétive de pluriel, *niște*, qui correspond à la forme de singulier.

De l'analyse des contextes dans lesquels *niște*, *niscai* et *niscaiva* apparaissent, il résulte que ces trois termes doivent être traités comme appartenant à une seule et à la même catégorie grammaticale.

Decembrie 1993

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

FACTORI (EXTRALINGVISTICI) FAVORIZANȚI ÎN PROCESUL DE TOPONIMIZARE

ION TOMA

Toponimizarea este procesul prin care un *cuvânt* (sau o sintagmă) se specializează pentru desemnarea unui anumit *topic* (formă de relief, localitate, apă, drum, pădure etc., sau părți ale acestora), dobîndind caracteristici de *nume propriu*. În derularea lui, intervin multiple determinări de natură *lingvistică* și *extralingvistică*, legate de unitatea în curs de toponimizare sau de sistemul de nume în care ea încearcă să se integreze. Aceste determinări fac ca ansamblul toponimic al unui teritoriu să nu fie o simplă reflectare a diviziunilor naturale și sociale ale suprafeței geografice, ci o *imagine mijlocită* psihosocial și lingvistic a acesteia.

Aducem cîteva argumente în sprijinul acestei afirmații:

a) *Namengeberii* (vorbitorii care dau, acceptă și utilizează numele) nu asociază, în momentul „botezării” locului, două entități pre-existente și pre-destinate acestui scop, ci „formează” ei înșiși cele două laturi ale procesului denominativ: *topicul* (prin „decuparea” din teritoriu a unui „obiect” sociogeografic impus în viața comunității ca relevant) și *numele* (prin utilizarea cuvintelor sau sintagmelor care-l desemnează economic și precis). Alegerea, respectiv acceptarea topicului și a numelui nu se fac nici aleatoriu, nici pe criterii explicite, ci reprezintă o *convenție* tacită a comunității, pornind de la „*locul gol*” („valența nesatisfăcută”) din sistemul denominativ utilizat pentru *orientarea* „*topografică*” în procesul de comunicare;

b) Locul asociat cu numele „propus” toponimizării se află deja în legătură cu unul sau mai multe toponime existente, ceea ce duce la apariția unor raporturi de tip *sinonimic* (dacă suprafața denumită de numele nou coincide cu cea denumită de numele vechi) sau *hiponimic* (dacă suprafața este cuprinsă în sau cuprinde suprafețele vechilor nume). Din concurența *directă* (în cazul sinonimiei) sau *indirectă* (în cazul hiponimiei), va rezulta un nou *echilibru toponimic* ce va conferi noului nume o *poziție* în sistem, care nu este neapărat cea inițială prin „botezul” onomastic;

c) Ansamblul toponimic se re-sistematizează permanent în raport cu teritoriul, prin restrîngerii, extensiuni, transferuri topice, în vederea optimizării raporturilor de individualizare denominativă. Desigur, și latura lingvistică a raportului de desemnare suferă schimbări sub presiunea sistemului toponimic în care funcționează;

d) Topicul denominat printr-un nume se stabilește, într-o cercetare sincronică de masă, pe baza „definirii” lui de către subiectul informator

(„parte de sat“, „ridicătură de pământ“, „loc într-un pîriu“, „baltă“, „drum“ etc.), care nu coincide, probabil, decît rareori cu caracteristica ce l-a impus inițial ca referent al numelui de loc.

Pornind de la *densitatea și diversitatea* „învelișului“ toponimic al Olteniei, diferențiate pe „straturi“ și categorii¹ și comparate cu structura geografică a zonei, ne propunem să descoperim elementele esențiale ale mecanismului sociopsihologic ce a stat la baza actualei configurații a ansamblului toponimic în discuție. Un astfel de demers nu a mai fost întreprins la noi datorită inexistenței unor corpuri „finite“ de nume dintr-un macroteritoriu, prelucrate statistic și interpretate lingvistic, la nivelul toponimelor individuale sau al grupurilor mici de toponime asemenea aspecte fiind considerate de cei mai mult cercetători „reziduale“. În consecință, nu dispunem de modele teoretice și metodologice. Ne sprijinim, în compensație, pe experiența de anchetator și cercetător al numelor de locuri din Oltenia, cristalizată într-un algoritm psihosociologic coerent al abordării procesului denominativ topic din teritoriul respectiv, precum și pe un material riguros interpretat statistic, pe criterii lingvistice și extralingvistice.

Corpusul pe care ne bazăm cercetarea îl constituie cele 118.114 unități toponimice culese din Oltenia pentru *Dicționarul toponimic al României*, pe care l-am clasificat¹ în următoarele categorii sociogeografice: *oiconime* (nume de așezări umane și părți ale acestora — *O.*), *morfonime* (nume de forme de relief și părți ale acestora — *M.*), *hidronime* (nume de ape — *Hd.*), *hileonime* (nume de locuri împădurite — *Hl.*), *hodonime* (nume de căi de comunicație — *Hod.*), și *numele de puncte de reper* — *Np.* Raportînd procentual aceste categorii de nume la ansamblul numelor de locuri au rezultat ponderi diferite față de proporția ocupată în suprafața geografică de locurile corespondente. Aceste variații au fost puse în legătură cu aspecte de natură geografică, economică, socială etc. care au putut sta la baza orientării preferențiale spre unele sau altele dintre tipurile de topice din teritoriu. În câteva articole anterioare², am întreprins o astfel de analiză pe fiecare categorie sociogeografică luată în parte. Realizăm acum o sinteză a acestor studii, evidențiind factorii care s-au dovedit a avea o influență asupra procesului de toponimizare la nivelul mai multor categorii sociogeografice.

Factorii extralingvistici evocați, de regulă, în legătură cu procesul toponimizării sînt *individualizarea fizică și importanța psihosocială*. Modul lor de influență, condițiile care le determină implicarea, relațiile dintre ele (mergînd de la asociere pînă la concurență) sînt însă diferite de la o categorie (subcategorie) la alta, necesitînd o cercetare nuanțată și în context. Încercăm un astfel de demers în continuare.

¹ Ion Toma, *Despre clasificarea numelor de locuri*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară“, A., Iași, XXIX, 1983–1984, p. 321–326.

² Ion Toma, *Categorii sociogeografice în toponimia din Oltenia*, *Hidronimele*, în CL, XXX, 1985, nr. 2, p. 135–142; *Morfonimele*, în „Arhivele Olteniei“, Serie nouă, nr. 4, 1985, p. 208–215; *Oiconimele*, în *Studii de onomastică*, IV, Cluj-Napora 1987, p. 395–408; *Hileonimele*, în CL, XXXIV, 1989, nr. 2, p. 159–163; *Hodonimele*, în LR, XXXVIII, 1989, nr. 5, p. 455–458; *Numele de puncte de reper*, în *Studia Philosophia, Historia, Philologia*, vol. II, Timișoara, 1992, p. 31–37.

1. *Individualizarea fizică* este factorul favorizant *obiectiv* a cărui importanță este motivată de funcționarea optimă ca reper în spațiu, dată fiind delimitarea clară în cadrul suprafeței a topicelor respective. Putem pune în seama acestui factor reprezentarea apreciabilă în cadrul ansamblului toponimic a *M.* din categoria denivelărilor (peste 33%) *Hd.* (9,1%), *Hod.* (4,5%) și *Np.* (16,7%), care cuprind în mare parte locuri relevante vizual (forme de relief, ape, drumuri, puncte de reper). Aceste categorii cuprind, la un loc, 63,3% din totalul toponimelor. Detaliind analiza, putem observa o densitate mare a *Np.*, *Hd.* și *Hod.*, ale căror proporții între toponime depășesc ponderea în teritoriu a suprafețelor corespondente. Discrepanța cea mai mare între cele două planuri se constată în cazul *Np.* Unul din elementele care a favorizat toponimizarea acestui gen de topice îl reprezintă situarea lor precisă vizual, aspect optim pentru orientarea în teritoriu. Ca atare, suprafața desemnată de *Np.* este mult superioară celei ocupate de referentul pe care-l deținea ca apelativ și care, vizual, poate fi considerat un *punct*.

Hod. și o parte din *Hd.* (numele de ape curgătoare, potomonimele, care ocupă 5,6% din totalul toponimelor) au și ele o reprezentare superioară suprafețelor corespondente. Imaginea fizică a acestor topice are forma unor *linii* bine distinse vizual. Mai mult, aceste linii sînt în mare parte corelate între ele sub forma unei *rețele*, putînd servi în mod convenabil divizării (și subordonării) denominative a teritoriului. Cealaltă parte a *Hd.* (numele de ape stătătoare, limnonimele) au o pondere în cadrul toponimiei comparabilă cu cea deținută de locurile corespondente. Aceste topice se prezintă ca *suprafețe* bine delimitate fizic, oferind *Namengeberilor* spre denominare referenți deja decupați vizual.

M. și *Hl.* au ca referenți topice impunătoare prin dimensiuni, dar foarte diverse ca mărime, formă, situate, imprecis conturate și divizate vizual. De aceea, în orizontul *Namengeberilor* sînt dominate de concurențele lor de dimensiuni mai mici, dar cu contur clar, precis situate și corelate. *M.* îndeosebi, care se prezintă cel mai adesea ca *volume*, ce nu pot fi „decupate” fizic din teritoriu decît depășind orizontul obișnuit (cotidian) al locuitorilor, trebuie descompuse în părți componente din ce în ce mai mici și mai simple (*suprafețe* — platouri, poieni, așezări, versante etc.; *linii* — coame, albi, colnice etc.; *puncte* — virfuri, steiuri, copaci, izvoare etc.) pentru a fi denumite. Operația e mai complicată, necesitînd un efort de analiză, iar detaliile rezultate pot fi apreciate uneori ca aparținînd altor categorii sociogeografice — *Hd.*, *Hod.*, *O.*

Pe baza celor de mai sus, poate fi formulată o tendință a procesului denominativ topic: cu cît imaginea vizuală (schematică) a unui topic e mai *simplă* și mai *corelată* cu imagini de același fel (deci organizată în *rețele*), cu atît topicul respectiv e mai propice desemnării toponimice. Șansa de a deveni și rezista ca toponime este maximă la *puncte* și descrește treptat la *linii*, *suprafețe* și *volume*³.

³ Precizia topografică a diverselor tipuri de topice poate fi pusă în legătură cu „regimul” prepozițiilor care le introduc, de preferință, numele în context. Numele de „puncte” sînt precedate de prepozițiile *la* (aproape indispensabilă) și, mai rar, *pe* *la*, care circumscriu topicul referentului încă transparent la unele apelative (*La Cruce* desemnează locul aflat în jurul obiectului denumit inițial); numele de „linii” sînt precedate de prepozițiile *la*, *după*.

Menționăm că optica analizei noastre este sincronică și extralingvistică. Nu am luat în calcul rezistența *în timp* a numelui acestor topice, vechimea sa, care trebuie pusă în legătură cu alți factori și într-o altă manieră.

Accentuăm asupra faptului că nu relevanța fizică pur și simplu este implicată ca factor favorizant în procesul de toponimizare, ci *relevanța optimă în contextul dat de condiții*. De exemplu, diferența de pondere între numele denivelărilor pozitive și numele denivelărilor negative (21 % față de 12 %) se datorează în principal relevanței diferite a celor două categorii de topice în orizontul geografic popular. În același timp însă, un rol important l-a putut avea concurența denivelărilor negative, ca topice, cu apele curgătoare, care în mod frecvent poartă același nume cu văile prin care curg, ceea ce poate determina estomparea referentului morfonimic de către cel hidronimic. A treia mare categorie de *M.*, numele de locuri plane, deși denumesc topice cu o relevanță fizică redusă, cuprinde 18 % din totalul toponimelor. Faptul care a putut ridica nivelul de reprezentare statistică al acestui gen de topice îl constituie slaba concurență cu alte categorii sociogeografice relevante fizic, excepție făcând numele de puncte de reper. Se adaugă, după cum vom vedea, acțiunea factorului psihosocial, care însă doar amplifică poziția obiectivă deținută de diverse locuri în sistemul de repere al teritoriului.

O situație aparte prezintă *Hl.*, care au o pondere mult inferioară locurilor corespondente (8,6 % față de 28 %). Pădurile fiind structurate, natural sau administrativ, pe parcele mari (pîlcuri, parchete, poieni, tăieturi, pepiniere etc.), în care vizibilitatea și, uneori, accesibilitatea sînt reduse, densitatea topicelor de detaliu relevante vizual este mică, iar dintre acestea o parte (forme de relief, ape, căi de acces) pot fi nominalizate de subiecții-informatori la alte categorii sociogeografice.

2. *Importanța psihosocială* reprezintă factorul favorizant *subiectiv*, avînd la bază *interesul* individual sau colectiv, transpus onomastic, în legătură cu diversele clase de topice. Reprezentarea pronunțată a *O.* (9,9 %, fără punctele de reper), a *Np.* (16,7 %) și a *M.* care denumesc locuri plane (18 %) se datorește în mare măsură implicării acestui factor. Tipurile respective cuprind topice legate strîns de activitatea umană (localități, părți de sat, fîntîni, cruci, copaci singuratici, odăi, sălașe, proprietăți funciare, tipuri de cultură etc.), care sînt, de aceea, utilizate frecvent în relațiile cotidiane de comunicare ale locuitorilor. În felul acesta, relevanța lor obiectivă mai redusă primește un *indice de amplificare* care le face competitive cu locurile individualizate fizic. *Hd.* și *Hod.* cumulează implicarea factorului obiectiv (conturul clar, organizarea în rețele) cu cea a factorului subiectiv (slujesc ca hotare, rol socioeconomic important), ridicîndu-și astfel ponderea în ansamblul toponimic. E drept că între ele apare și o anumită concurență (drumurile urmează frecvent cursurile apelor), în care mai cîștigate au ieșit *Hd.* (9,1 %, față de 4,5 % hodonimele).

sub, dincolo de, între, care situează sau delimitează locul în raport cu referentul; numele suprafețe sau volume folosesc prepozițiile *în*, *pe*, care inscrie topicul referentului pe care termenul l-a desemnat ca afeativ (*Pe Tarniță* înseamnă o parte a locului denumit generic *tarniță*).

M. și *Hl.* care, geografic vorbind, sînt cele mai proeminente, nefiind legate nemijlocit de interesele umane, au trebuit să cedeze o bună parte din arealele proprii (forme de relief și locurile împădurite) denominării pe criterii subiective. Rolul lor psihosocial mai redus le rezervă un statut preponderent pasiv în concurența cu *O.*, *Hd.*, *Hod.*, și *Np.*, care sînt active deci relevante, în conștiința vorbitorilor datorită interesului individual și colectiv pe care-l concentrează.

Dimensiunile articolului de față nu ne-au permis să aprofundăm analiza coborînd la nivelele tipurilor și subtipurilor toponimice stabilite pe baza structurii, provenienței, specificului gramatical etc. Un asemenea demers va putea confirma, infirma sau nuanța rolul celor doi factori extralingvistici favorizanți ai procesului de toponimizare.

Iulie 1993

București, str. Obcina Mare, 1

„PULSUL“ ACTUAL AL LINGVISTICII*

CARMEN VLAD

1 Existența unor obiecte verbale (materiale) calificate sau calificabile^e în mod intuitiv ca *texte* nu a fost contestată de nimeni, nicicând. Dimpotrivă, discipline sau ramuri, mai vechi sau mai noi în istoria culturii, precum: *hermeneutica*, *retorica* (atât ca teorie a *ornamentației*, cât și ca *teorie a argumentației*), *poetica*, *stilistica* (literară) și *studiul filologic* au avut drept obiecte de observație *textele*, în materialitatea lor de produse finite. În fiecare dintre domeniile amintite, căile de abordare au avut specificul lor, determinat de scopurile particulare ale fiecărui tip de cercetare, de unghiurile de interpretare diverse aplicate textului. Dar ceea ce, în plan meta-teoretic, separă vechile abordări de una dintre cele mai recente orientări în lingvistică, *teoria textului*, ni se pare că s-ar afla în altitudinea „privirii”, în *esențialitatea* interogațiilor și în *generalitatea* răspunsurilor proiectate asupra textului. Empiricul fiind înlocuit, progresiv, cu teoreticul, *textul* încetează să mai fie tratat în particularitatea sa „naturală”, pentru a se putea, dimpotrivă, examina și construi în *calitate de concept*, cu serioase implicații în sfera fenomenelor lingvistice, praxiologice, sociale, istorice și culturale.

Știința care și-a asumat în mod legitim sarcina definirii și a cercetării *categoriei de text* este *lingvistica* ultimelor 2—3 decenii. Dar fundamentarea teoretică a textului ca *mărime lingvistică*, menită să *reprezinte* o anumită parte a obiectelor de natură verbală (sau o anumită *unitate* din sfera unităților lingvistice), să ofere o *image* general valabilă pentru aceste obiecte, s-a produs cu destule dificultăți și în condițiile unor dispute, adesea contradictorii. Atitudinile au evoluat între două extreme: de o parte refuzul categoric de a accepta existența textului ca unitate distinctă în ierarhia unităților lingvistice, iar de cealaltă parte o prea mare permeabilitate în plan factologic și terminologic, determinînd atribuirea calității de text unor obiecte neomogene sub raportul *funcționării* lor.

În ultima vreme asistăm la o vizibilă diminuare a atitudinii reticente în fața includerii textului în categoria obiectelor destinate *cercetării lingvistice*. Modificarea de optică trebuie pusă în relație atât cu atmosfera epistemologică generală, cu climatul cultural al ultimelor trei decenii, cât și, mai cu seamă, cu dezvoltarea *teoriei semiotice* și a aparatului *logico-formal*, acesta din urmă devenit din ce în ce mai suplu, mai adecvat descrierii unor fenomene complexe de tipul limbajului natural.

* Textul reprezintă dezvoltarea comunicării prezentate în cadrul „Grupului de cercetări semiotice și poetice”, în iulie 1992.

Aşa cum spuneam, *textologia modernă a debutat în lingvistică*, iar faptul acesta n-a fost întâmplător. Dimpotrivă, el se înscrie într-o evoluție firească a domeniului care, în ultimele decenii, s-a caracterizat prin tendința de a depăși cercetarea dominată de perspectiva lui «langue», preponderent paradigmatică, pentru a pătrunde în sfera celui de-al doilea termen dihotomic sau saussureian, «parole», văzut inițial, mai ales în aspectul lui sintagmatic.

1.1. Două categorii de împrejurări au influențat cursul lingvisticii din ultimele două—trei decenii.

Prima categorie, pe care aș numi-o „simptome lingvistice”, configurează o zonă de confruntări polemice în sfera *teoriei metalingvistice*. Astfel, *siniaksa*, concepută o vreme ca un component de bază, cu rol decisiv în producerea propozițiilor/frazelor unei limbi, este supusă unui examen critic sever, pentru a i se revizui poziția și valoarea în cadrul teoriei limbii. În același timp, *semantica* înregistrează un vizibil reviriment, prin creșterea interesului pentru cercetarea structuralistă (componentială) a vocabularului și prin încercarea (generativistă și transformațională) de a fundamenta o teorie a sensului *frazal*, dotată și cu un set de proceduri pentru analiza și captarea *acestui* sens. Delimitarea *deicticelor* (o categorie semantică distinctă prin dependența sensului de contextul enunțiativ) și descrierea lor funcțională, alături de reinterpretarea semantică a cazurilor, au marcat o fază mai evoluată în tentativa semanticii de a-și asuma studierea sensului unor secvențe de dimensiuni superioare frazei. Să mai subliniem faptul că *stilistica*, o disciplină cu puternică tradiție și varietate metodologică, fixată asupra *textului* ca domeniu de investigație predilect, a fost în măsură să furnizeze lingvisticii actuale material factologic bogat, însoțit adesea de observații analitice fine și pertinente.

A doua categorie de evenimente, care au contribuit „din afară” la apariția și dezvoltarea lingvisticii textului (ca știință a lui «parole», aparțin atmosferei epistemologice generale și climatului cultural din ultimele decenii; le numesc, de aceea, „simptome epistemologice”. Sub incidența acestora, se constată că, în ultima perioadă, tendința de simbolizare și de matematizare a demersurilor descriptive, în cele mai diverse sfere ale cercetărilor științifice, este controlată, tot mai frecvent, de ceea ce anterior fusese, uneori, neglijat. E vorba de conștiința necesității de a dubla efortul formalizant printr-un aparat *interpretativ* în măsură să stabilească atât relevanța în plan teoretic a rezultatelor, cât și eficiența lor pentru circumscrierea fiecărui domeniu în particularitatea sa fenomenală.

1.2. În planul *teoriei limbii*, aceste tendințe se corelează cu o seamă de aspecte dintre cele mai importante:

(i) Astfel, efortul *construcției teoretice* este reorientat dinspre imaginea limbii ca sistem (modelat fie printr-un demers de tip analitic-deductiv, precum cel preconizat de Hjelmslev în celebrele sale *Prolegomena to a Theory of Language*, fie de tip generativ-sintetic, în manieră chomskyiană), spre captarea în reprezentări teoretice cuprinzătoare și riguroase a *mecanismelor comunicării verbale*, teoriile conversaționale sau ale interacțiunilor verbale fiind dintre cele mai elaborate¹.

¹ Două dintre lucrările recent apărute pot ilustra foarte bine atât calitatea, cât și amploarea cercetărilor consacrate dialogului: Jacques Moeschler, *Modélisation du dialogue*, Paris, 1989 și Catherine Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, Paris, 1990.

(ii) Problematika *sensului*, abandonată o vreme sau redusă la scara semnelor verbale minimale (morfeme, lexeme), revine spectaculos în lingvistică într-o viziune dublu amplificată: pe „orizontală”, în investigarea relațiilor de sens ce depășesc limitele frazal-enunțiale, iar pe „verticală” se recuperează relația *semnului lingvistic* (semnificant — semnificat) *cu referentul*. Vehemența structuralistă împotriva *teoriei referinței* (ca fiind exterioară limbii și, prin urmare, lingvisticii) a fost treptat înlocuită cu o atitudine mai comprehensivă, de acceptare, în anumite limite și cel puțin pentru unele aspecte, a recursului la referent, fapt care a determinat reconsiderarea semanticii și chiar tratarea ei ca o disciplină care studiază semnele lingvistice în relație cu universul discursului².

(iii) O nouă viziune asupra materiei verbale *dispusă discursiv*, *viziunea dinspre întreg spre elementele lui componente*, este frecvent preconizată, spre a o înlocui pe cea opusă, în care punctul de plecare și importanța majoră în cercetare se focalizau tocmai în unitățile de rang inferior.

În opinia lui H. Weinrich de pildă, *lingvistica textului* trebuie să inverseze „datele” inițiale ale cercetărilor „clasice”, recurgând la o strategie operațională radical diferită. Rezultate dintr-un decupaj al textelor prin procedee de „mise en fiches”, *gramaticile și dicționarele limbii* s-au bazat prioritar pe ștergerea, pe anularea structurilor textuale în cursul operației de segmentare. De aceea, într-o optică *nouă*, lingvistica are sarcina de a pune în evidență tocmai modul în care anumite fenomene verbale, ce *traversează textele*, configurează „un complex de determinări, o rețea de valori textuale”. Realizarea acestui deziderat printr-un „veritabil program de lucru” implică, pe de-o parte, spargerea unor limite „tradiționale” (cadrul *silabei*, în fonologie, cadrul *cuvântului* în semantică și, mai ales, cel al *frazei*, în sintaxă), iar pe de altă parte, acceptarea unei dimensiuni noi: „C'est dans le cadre du texte que seront remplacés tous les problèmes linguistiques: phonème, monème (= morphème et lexème), syntagme seront étudiés à l'intérieur du texte”³. Din perspectiva semanticului discursiv/textual, ideea este tranșant exprimată și de É. Benveniste⁴: „Le message ne se réduit pas à une succession d'unités à identifier séparément; ce n'est pas une addition de signes qui produit le sens, c'est au contraire le sens (l'«intéité»), conçu globalement, qui se réalise et se divise en signes particuliers, qui sont les MOTS”. Convergentă cu opiniile citate este și părerea lui de Beaugrande și Dressler⁵, care socotesc că un text nu poate fi explicat ca o configurație de morfeme sau de enunțuri, ci, mai curînd, că morfemele și enunțurile funcționează ca unități operaționale și „pattern”-uri pentru a semnală înțelesuri („meanings”) și scopuri pe durata comunicării.

(iv) În cercetarea cu caracter aplicativ se observă deplasarea accentului de la întrebarea „*cum*, prin ce *mijloace*, semnifică limba naturală” — impusă cu autoritate de teoriile de tip structuralist și generativist — la

² O asemenea poziție este susținută și exemplar servită în lingvistica românească de Emanuel Vasiliu în numeroase studii și lucrări de orientare logico-formală, dintre care amintim doar: *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, București, 1970; *Introducere în teoria textului*, București, 1990; *Introducere în teoria limbii*, București, 1992.

³ Cf. Harold Weinrich, *Le temps. Le récit et le commentaire*, Paris, 1973, p. 13.

⁴ Cf. *Problèmes de linguistique générale*, II, Paris, 1974, p. 64.

⁵ Cf. *Introduction to Text Linguistics*, London and New-York, 1981, p. 33.

întrebarea „ce semnifică” sau care este universul de discurs reprezentat în și prin *text*.

1.3. Toate fenomenele pe care le-am semnalat mai sus (dar probabil și altele), conjugate, au determinat *spectaculoase modificări de optică în lingvistica actuală*, modificări dependente și de „destinul” cercetării textuale.

1.3.1. „Clasicul” sistem de nivele ale limbii, consacrate de teoriile lingvistice moderne, s-a lărgit prin adăugarea unui *nivel transfrastic*, acceptat de unii, contestat de alții.

Nu pot fi trecute sub tăcere cele două atitudini diferite în abordarea transfrasticului. Cea dintâi s-ar caracteriza prin încercarea de a statua transfrasticul ca *nivel superior* în ierarhia cunoscută a *nivelurilor limbii*, preconizându-se posibilitatea și necesitatea de a „descoperi” și cerceta relații de tip sintagmatic *dincolo de limitele frazei*. În această alternativă, lingvistica ar avea obligația să inventarieze elementele verbale cu funcție conectoare transfrazală și să specifice condițiile în care *aceste* elemente dobîndesc statut funcțional transfrazal. Șausele unei asemenea optici, deși incerte, nu mi se par cu totul imposibile, cu condiția de a *nu identifica transfrasticul cu textualul*, cu alte cuvinte de a *nu reduce caracterul textual al unei mărimi verbale doar la manifestarea relațiilor transfrastice de sens, prin mijloace verbale explicite*.

O lucrare în care se urmărește fundamentarea teoretică și descrierea nivelului lingvistic transfrazal este cartea lui Sorin Stati, *Le transphras-tique* (Paris, 1990). Depășind atît limitele întinderii frazei, cît și pe cele ale conținutului sau semnificației sistemice ale acesteia, acest *nivel* conturat de Stati cuprinde, prin fenomene precum *intenție comunicativă, funcții pragmatice și roluri argumentative*⁶, „germeni” ai textualității, adică ai unui set de trăsături considerate de majoritatea teoreticienilor textului drept standarde textuale⁷.

Cea de-a doua atitudine se remarcă prin relevarea *diferenței calitative* dintre frază și unitatea sau secvența de tip textual, diferență prin care textul este situat dintru început în sfera *vorbirii*, concepută acum ca fenomen comunicativ, produs al interacțiunii și semnificării⁸.

1.3.2. Teama, atît de pronunțată, cu trei-patru decenii în urmă, de *fenomene pragmatice*, considerate incompatibile cu o *teorie lingvistică riguroasă*, cedează locul, tot mai mult, eforturilor de a capta în termeni exacți

⁶ „(...) duns notre modèle tout signifié de phrase est stratifié; on y décèle un palier lexico-syntaxique obligatoire, le contenu phrastique, (...), un palier — obligatoire lui aussi — des fonctions pragmatiques, et un troisième, facultatif, des rôles argumentatifs” afirmă Stati, *op. cit.*, p. 133.

⁷ În opinia lui Robert de Beaugrande, *Text production, Toward a Science of Composition*, New Jersey, textul se definește în acord cu cel puțin următoarele șapte standarduri: *coeziunea* (subsumînd procedurile prin care suprafața textului se organizează ca o configurație a elementelor limbii secvențial legate), *coerența* (subsumînd procedurile de asamblare a unei configurații de concepte într-o lume textuală, prin actul referenței stabilindu-se relația unui concept cu o entitate reală sau imaginară într-unul din modelele lumii), *intenționalitatea* (relevantă pentru planurile și scopurile producătorului), *acceptabilitatea*, *situaționalitatea*, *intertextualitatea* și *informativitatea*.

⁸ Pentru examinarea raporturilor, în plan teoretic, dintre componenta sistemică și cea comunicativă în cadrul cercetării semiotice a vorbirii se pot consulta: Carmen Vlad, *Semiotica criticii literare*, București, 1982, p. 12—33 și Jean-Marie Douteiloux, *Vers une modélisation de la communication pédagogique*, în „Langue Française”, 70, 1986, p. 26—44.

acele fenomene de la periferia sistemului prin care acesta din urmă „se deschide” spre dimensiunea comunicativă a limbajului. Consecința majoră a acestei situații asupra cercetării lingvistice este deplasarea punctului de vedere dinspre sfera elementelor preponderent sintactico-semantice spre cele preponderent pragmatice.

Considerînd concepția lui Chomsky asupra lingvisticii nu atât de falsă, pe cît de înșelătoare, de deformantă pentru cercetarea verbală însăși, Searle⁹, propune o soluție total diferită, pornind de la premisa că unitatea de comunicare umană în limbă este actul de limbaj „du type que l'on nomme acte illocutoire” și că ceea ce mediază trecerea de la faptul brut al emisieii de sunete la faptul instituțional al actelor ilocuționare constă tocmai într-un set de reguli. De aceea, în *grammatica* preconizată de Searle „la théorie des actes de langage, en tant qu'elle englobe à la fois ce qu'on appelle auparavant sémantique et pragmatique, occupera, au contraire, nécessairement un rôle central”.

O altă categorie de fapte verbale care a făcut inevitabilă concentrarea asupra pragmaticii și a implicațiilor sale lingvistice a fost categoria deicticelor. Levinson¹⁰ le socotește un fenomen care prin anumite trăsături (răspîndirea generală în limbile naturale și puternica gramaticalizare a sensului) aparține semanticii limbii, iar prin altele (dependența sensului de contextele de întrebuintare) aparține pragmaticii. Definind *pragmatica* drept „the study of those relations between language and context that are *grammaticalized*, or encoded in the structure of language”, Levinson¹¹ o atașează, de fapt, studiului lingvistic „clasic”; dar în asemenea condiții, frontiera dintre semantică și pragmatică rămîne oscilantă, incertă tocmai din cauza deicticelor, acest „Janus Bifrons” al limbajului.

O imagine asemănătoare a pragmaticii se conturează și în direcția inaugurată de Benveniste, în lingvistica franceză; prin tratarea enunțării ca un fenomen *distinct*, dar *constitutiv enunțului*, elemente pragmatice pătrund în limba însăși.

Aspectele menționate mai sus, cuprinse în plan teoretic în domeniul *pragmaticii enunțative* și în cel al *pragmaticii ilocuționare*, au avut, conform opiniei exprimate de Catherine Kerbrat-Orecchioni¹², un impact decisiv asupra lingvisticii, „le première en enterrant définitivement le dogme de l'«immanence descriptive», et la deuxième en s'élevant contre une conception trop exclusivement descriptiviste et informationaliste du langage”.

Soluționată pe o cale metodologic diferită, asumarea *pragmaticii* de către o teorie completă (comunicativă) a limbajului este preconizată și de Eco. Limba nu mai poate fi concepută doar „ca un dicționar succint, ci ca un sistem complex al *competenței enciclopedice*”¹³. În consecință, modelul trebuie astfel elaborat încît să fie capabil a integra, în parte sau în totalitate, *semantica* și *pragmatica*.

⁹ Cf. *Sens et expression. Études de théorie des actes de langage*, Paris, 1982.

¹⁰ Cf. *Pragmatics*, Cambridge, London, New-York, 1983/1984.

¹¹ Cf. *op. cit.*, p. 9.

¹² Cf. «*Nouvelle communication*» et «*analyse conversationnelle*», in „Langue Française”, 70, 1986, p. 16.

¹³ Cf. Umberto Eco, *Significato*, in *Enciclopedia*, XII: Ricerca Socializzazione, Torino, 1981, p. 841.

Un alt „sector“ prin care pragmatica a pătruns recent în lingvistică (gramatică) este studiul *conectorilor pragmatici*, așa cum sînt aceștia cercețați de grupul de la Geneva. Din punct de vedere *teoretic*, această *clasă de mărci lingvistice* este relevantă pentru că ea angajează în discuție „la relation entre la sémantique et la pragmatique dans l'analyse des productions langagières“¹⁴, prin evidențierea unor constrîngerii semantice de care depinde interpretarea pragmatică de natură inferențială (cf. Moeschler, *op. cit.*). Pe de altă parte, așa cum remarcă Moeschler¹⁵, *analiza acestei clase*, „fait intervenir un aspect fondamental de la *description pragmatique des énoncés* (s.n. — C.V.) les principes régissant la formation du contexte, de même que les règles de déduction mises à l'oeuvre dans le processus inférentiel lui même“.

Fără a intra acum în detalii, trebuie să reținem aici consecințele importante pe care concepția asupra dialogului și modelul interpretativ propus de Moeschler le au în sfera fenomenelor discursiv/textuale. Regulile (constrîngerile) de înlănțuire, de coerență, nu mai sunt considerate ca determinante pentru *mecanismele interpretative* la nivel textual/discursiv. Acestea din urmă sunt dimpotrivă, „finalisées et déterminées par le rendement effort cognitif-effets contextuels“ și funcționează în primul rînd „à partir d'operations de formation et de confirmation des hypothèses“. În ceea ce privește statutul conectorilor pragmatici remarcăm că descrierea lor se efectuează „en termes des information (contextuelles et linguistiques) qu'il a relient“ și că „La prise en compte de leurs fonction dans la formation des contextes et dans le processus inférentiel permet d'envisager les connexions discursives au plan conceptuel et non au plan structurel“¹⁶.

1.3.3. Principiul fregeian al „compoziționalității“ sensului, acceptat în general ca productiv la nivel propozițional și frazal, pare insuficient și neconcludent ca *unic* principiu de compunere a sensului în expresii verbale dezvoltate, *de tip textual*. Putem menționa pe această linie afirmația lui Benveniste: „Nous posons pour principe que le sens d'une phrase est autre chose que le sens des mots qui la composent“.¹⁷ În esență, același mod de a gândi se observă și la Eco¹⁸, care socotește că în expresii de tip textual se pot evidenția, în afara relațiilor de sens instituite prin succesivitatea elementelor (secvențelor), și relații de sens rezultate din simultaneitatea unor semnificații diverse, dependente fie de situația de discurs, fie de posibilitatea ca un semn să poată fi luat în considerare, concomitent, din perspectiva a *două* sisteme semiotice sau coduri diferite.

Această ultimă interpretare se deslușește la Eco și în argumentația dezvoltată în favoarea diferențierii dintre *semnificatul lexical* și *semnificatul textual-discursiv* (transpozabilă în opoziția dintre semnificatul direct și semnificatul indirect), ca și în relevarea condițiilor particulare în care un semnificat lexical *de tip holofrastic* sau un *enunț izolat* pot dobîndi funcție textuală (comunicativă)¹⁹.

¹⁴ Moeschler, *op. cit.*, p. 8.

¹⁵ *Ibidem*, p. 15.

¹⁶ *Ibidem*, p. 166.

¹⁷ Cf. *op. cit.*, p. 226.

¹⁸ Cf. *op. cit.*, p. 840.

¹⁹ *Ibidem*, p. 837–838.

Semnificativă, în această direcție de gândire, ni se pare și contribuția unui autentic lingvist (și nu semiotician în primul rînd) precum Valeria Guțu Romalo. Admițînd că înțelesul global al enunțurilor este, în general, rezultatul amalgamării semnificațiilor lexicale și gramaticale care îl compun, autoarea constată că există, totuși, *condiții determinate*, cînd „comunicarea se realizează fără să existe concordanță între informația transmisă și semnificația unităților constitutive ale enunțului”²⁰, ca în cazul *interogativelor retorice*, al unor *exprimări ironice*, *glumețe* sau *batjocoritoare* (cu sens „răsturnat”), al *proverbelor* și *descîntecelor*, al *expresiilor idiomatice*. Caracteristica acestor „enunțuri (și texte)” este că „deși reprezintă combinații de unități lexicale, componenta ‘sens’ este, în cazul lor, o semnificație globală detașată de componentele lexico-sintactice care alcătuiesc secvența fonică și nedeductibilă prin interpretarea lor ‘literală’”²¹.

Aceste remarce, alături de altele, nespecificate acum, ni se par concludente pentru schimbarea de atitudine manifestată în perimetrul lingvisticii față de *problema sensului*, ori de cîte ori cercetarea este dispusă să treacă dincolo de limita rigidă și artificială a *frazei*²², despre care Rastier²³ declară : „comme les chimères pour la biologie, il est douteux que les phrases artefacts des linguistes, appartiennent à l’objet empirique de la linguistique”

1.4. Parafrazîndu-l pe Greimas²⁴, vom spune că, printr-o dialectică firească, procesul de adîncire a reflecției teoretice în sfera problemelor limbajului a condus la depășirea unor concepte anterior elaborate, la conțurarea unor „spații” noi de cercetare. Suntem, azi, martorii apariției și dezvoltării unor domenii (sau teorii) noi precum : *teoria actelor de limbaj*, *teoria textului/discursului*, *teoria dialogului (conversației)* și/sau a *interacțiunii verbale*, într-o cronologie rezultată din succesiunea momentelor în care fiecare dintre ele a fost acceptată cu mai multă sau mai puțină convingere, de conștiința de grup a specialiștilor. A stabili o anumită similitudine a perioadei actuale cu starea lingvisticii din jurul anilor 1960 nu mi se pare hazardat.

În sprijinul acestei asocieri am putea cita, de pildă, concluziile lui Roman Jakobson, cuprinse în celebrul său „Bilan du IX-e Congrès des linguistes” (1962), pe care I. Lotman le sintetizează ulterior în următoarea formulare : „la théorie linguistique actuelle parvient à rester pareille à soi, même quand elle se transforme en son propre contraire”²⁵. Această

²⁰ Cf. Valeria Guțu-Romalo, *In problema raportului dintre sensul enunțului și componentele sale*, în *LR*, XXXIV, 1985, nr. 5, p. 408.

²¹ *Ibidem*, p. 408.

²² Partizan al principiului „compoziționalității” sensului, Emanuel Vasiliu este de părere că „în cazul în care prin semantică înțelegem un sistem de reguli care pun în corespondență fiecare construcție de un anumit tip cu domeniul obiectelor din realitate nu se poate construi o semantică a textului”, acesta din urmă născîndu-se decît o „*prezumtivă* (s.n.—C.V.) entitate sintactică” (cf. *Introducere în teoria textului*, București, 1990, p. 55) și, deci, una care nu poate fi astfel evidențiată teoretic.

²³ Citat apud Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, p. 39.

²⁴ Cf. *Du sens. Essais sémiotiques*, II, 1983, p. 17, unde semioticianul afirmă : „La réflexion théorique pour peu qu’elle soit féconde comporte l’inconvénient de dépasser presque toujours les concepts qu’elle se forge et les termes qu’elle choisit pour les dessiner”.

²⁵ Cf. I. M. Lotman, *Un modèle dynamique du système sémiotique*, în *Travaux sur les systèmes de signes*, Textes choisis et présentés par Lotman et Ouspenski, Bruxelles, 1976, p. 77.

remarcă se încarcă de rezonanță emblematică nu numai pentru starea de azi a lingvisticii, ci și pentru oricare altă perioadă caracterizată de evidente modificări doctrinare. În fond, și acum asistăm la *mutații* în gândirea lingvistică (așa cum s-a văzut), fără ca acestea să se fi putut impune într-atît încît să configureze o nouă paradigmă pe care, totuși, avem convingerea că o anunță²⁶.

„Mișcarea” reflecției post-structuraliste și post-generativiste se caracterizează, într-un plan foarte general, printr-o direcție ce evoluează dinspre polul dominat de trăsăturile: *ordine, simplitate, raționalitate*, spre unul opus, caracterizat de termeni ca: *dezordine* (entropie majoră), *complexitate, aleatoriu* (contingent), deplasare vizibilă în orientarea predilectă a cercetărilor spre *limbajul obișnuit* (vs *limbajul științific*), spre *dialogic și polilogic* (vs *monologic*), și, în fine, spre *sensul conversațional și discursiv* (vs. *sensul convențional sau lexical*)²⁷. Multe dintre transformările profunde de perspectivă sunt doar efectul întîrziat exercitat asupra lingvisticii de alte cercetări, din afara ei²⁸, toate însă convergente în virtutea intenției de a elabora, pe baze comune, o *teorie generală a comunicării*.

Decembrie 1993

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

²⁶ Spirite deschise, receptive. Romulus Todoroan și Ioan Pătruț au manifestat o permeabilitate constantă la nou, pe care l-au înțeles și acceptat cu măsura impusă de soliditatea și orizontul cercetării științifice profesate.

²⁷ Cf. Françoise Armengaud, *La pragmatique*, Paris, 1985, p. 26–27, 67–71.

²⁸ Este o opinie susținută și de Catherine Kerbrat-Orecchioni, «*Nouvelle communication et analyse conversationnelle*», p. 8.

HARTA LEXICALĂ SEMASIOLOGICĂ

MAGDALENA VULPE

Cu articolul său *Moașă „sage-femme“*, publicat în 1943 în *Daco-romania*¹, Romulus Todoran inaugura, în geografia lingvistică românească, cercetările de semasiologie². Ce e drept, incluzînd în chestionar întrebări de tipul „La ce (mai) spuneți X”³, autorii ALR se arătaseră preocupați de variația diatopică a sensului și dăduseră chiar, în ALRM, cîteva mostre de hărți semasiologice⁴; Sextil Pușcariu, în ampla sa prezentare a ALR⁵, atrăsese atenția asupra utilității comparării a două sau mai multe hărți pentru a urmări anumite evoluții de sens; iar Sever Pop descriesese și comentase, cu un an înainte⁶, sensurile cuvîntului *plai*.

Dar abia în vol. X, 2 al „Dacoromaniei”, E. Petrovici⁷ și R. Todoran aveau să aplice metodele specifice ale geografiei lingvistice la *interpretarea* unor diferențe regionale de sens: cel dintîi surprinde „criza” declanșată de omonimia dintre *brîncă* „mînă” (< lat. *branca*) și *brîncă* „erizipel” (probabil de origine slavă⁸) și explică soluționarea ei, cel de al doilea urmărește și lămurește înlocuirea, pe o arie largă, a sensului original al termenului *moașă* printr-unul nou.

Din păcate, prea puține dintre numeroasele studii lexicale purtînd în titlu, ca factor comun, „pe baza ALR” (sau, mai recent, NALR) urmăresc aceste linii de cercetare. Dacă facem abstracție de referirile incidentale la „diferențe de sens” din studiile onomasiologice⁹, nu putem cita decît

¹ Vol. X, partea a 2-a, p. 278—284.

² Am adoptat, pentru cele ce urmează, distincțiile terminologice propuse de I. Măriei, *Harta lexicală semantică*, în *Materiale și cercetări dialectale*, vol. II, Cluj-Napoca, 1983, rd. 79—150.

³ Așa-numitele „întrebări directe”, urmîrind o „documentare semasiologică, integrală sau estRICTIVĂ” (I. Măriei, ALR — *Din însemnările unui redactor (IV)*, în *Dialectologica*, București, 1989, p. 82.

⁴ ALRM I/II, h. 352, 354, 409; ALRM II/I, h. 152; II, h. 852; III, h. 978.

⁵ *Pe marginea cărților*, în DR, IX, 1935—1938, p. 444—445 pass.

⁶ *Pămînt și limbă. Cuvîntul „plai”*, în „Geopolitica și geistoria”, 2, 1942, p. 54—61.

⁷ *Omonimia: BRÂNCĂ „main; érysipèle”*, în DR X, 2, 1943, p. 355—360.

⁸ DA indică: „cf. sîrb. *branka*, pare a deriva din paleosl. *brekna*, mă inflamez”, etimologie acceptată de E. Petrovici, *op. cit.*, p. 360. CADÉ și DM nu indică nici o etimologie, ar DEX dă „et. nec.”.

⁹ Vezi, de exemplu, S. Pușcariu, *Limba română. I. Privire generală*, București 1940, p. 201, în legătură cu ariile *porumb* — *porumbel*, observație reluată de B. Cazacu, R. Todoran, *Observații asupra lexicului daco-român. Trăsături specifice și arii lexicale*, în SCL, XVI, 1965, nr. 2, p. 203.

articolele lui M. Sala¹⁰, S. Pop¹¹ și St. Dumistrăcel¹². Explicația acestei stări de fapt trebuie căutată, în primul rând, în insuficiența informației semasiologice (și, implicit, semantice) cuprinse în materialul ALR (în special ALR I): după propria mărturisire a lui Sever Pop, anchetatorul observă, uneori, existența unor diferențieri semantice abia după efectuarea unui număr de anchete¹³ și, neputînd reveni asupra acestora, risca să înregistreze arii continue acolo unde ele sînt, din punct de vedere semasiologic, fragmentate. Nesiguranța resimțită de dialectologi în fața unei asemenea informații incomplete, asociată cu volumul mai mare de muncă cerut de o cercetare semasiologică în comparație cu una onomasiologică, va fi contribuit, desigur, la „impopularitatea” unor asemenea studii.

În cele ce urmează, văi încerca o pledoarie în favoarea studierii ariilor semasiologice, schișînd cîteva dintre variatele probleme pe care un asemenea demers le oferă cercetătorului spre soluționare.

1. O primă chestiune cu caracter teoretic: pot fi incluse într-o cercetare semasiologică ariile unor omonime propriu-zise? Sau, inversînd întrebarea: raportul etimologic diferit existent între ariile corelative *brîncă* „mină; braț” (< lat. *branca*: ALR II/I, h. 48) și *brîncă* „erizipel” (cf. scr. *brnka*¹⁴: ALR II/I, MN p. 60), *scopesc* „scuip” (< lat. **scupire*: ALR I/I, h. 87) și (*i*)*scop(esc)* „castrez” (< v. sl. *skopiti*: ALR I, chest. 2150; ALR II/II, h. 329), *rudă* „neam” (< bg. *roda*: ALRM I/II, h. 252; ALR II/I, h. 136; ALRM II/III, h. 1221) și *rudă* „prăjină” (< mag. *rud*, scr. *ruda*: ALR I, chest. 818, 829; ALR II/I, h. 171, 293; I, h. 63, 130; ALRM II/II, h. 673) pe de o parte, *sobă* „poelă” (ALR II/I, h. 279; ALRM II/I, h. 318) și „chambre” (ALR I, chest. 662; ALR II/I, h. 236, MN p. 115, 116), ambele din mag. *szoba*, *legumă* „zarzavat” (ALR II, chest. 4113¹⁵; I, h. 186, 187), „fruct” și „mîncare gătită” (ALR II, h. 1104) (< lat. *legumen*) sau *ochesc* „șintesc” (ALR I, chest. 1217) și „fac semn cu ochiul” (ALR I/I, h. 76), derivat pe teren românesc, pe de altă parte, justifică oare tratarea lor diferită?

2. Din compararea unor hărți onomasiologice precum CUCUI (ALR I/I, h. 6) și COCOAȘĂ (ALR I/I, h. 41), reiese că mai mulți termeni — în cazul de față *coc*, *cocor*, *cocoș* — denumesc a m b e l e noțiuni. Proiectarea lor pe o hartă semasiologică relevă, pentru fiecare, raporturi areale diferite: pentru *cocoș*, ariile „cucui” și „cocoașă” se exclud, la *coc* aria „cucui” este inclusă în aria „cocoașă”, iar singurul punct în care este atestat *cocor* „cocoașă” (întărit de adj. *cocorîl*) se află într-una din cele două arii *cocor*

¹⁰ Termenii pentru „unchi” în Atlasul lingvistic român, în SCL, VI, 1955, nr. 1—2, p. 132—155; Din terminologia păstorească românească, rom. *vătul*, *cirlan*, *noaten*, în SCL, VIII, 1957, nr. 1, p. 77—83; Un cas de synonymie et d'homonymie: roum. *noaten*, *cirlan*, în ALiR, XXIV, 1960, nr. 95—96, p. 373—389.

¹¹ Atlas linguistique roumain: une question directe pour un mot en agonie (analyse de la carte no. 43, VINTRE „ventre”), în „Orbis”, VII, 1958, 2, p. 428—440.

¹² Termes pour les formes de relief: le rôle de la variable géographique, în RLiR, 42, 1978, nr. 167—168, p. 293—306; Rolul variabilei geografice: „lacul” de lingă puț, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, A. Lingvistică, Iași, XXIX, 1983—1984, p. 139—174.

¹³ Vezi, de exemplu, notele de la h. 28 din ALR I/I.

¹⁴ Vezi supra, nota 8.

¹⁵ Chestiune directă, urmărind documentarea terminologică și semasiologică.

„cucui“ (harta 1). Luarea în considerare a acestor raporturi spațiale poate fi utilă pentru stabilirea etimologiei termenilor în discuție¹⁶.

3. Fluctuația în timp a limitelor dialectale semasiologice poate fi documentată prin compararea ariilor semasiologice ale mai multor cuvinte înrudite: dacă limita între sensurile „transpirație“ și „astmă“ ale termenului *nădușeală* (ALR I/I, h. 4, 114) coincide aproape perfect cu aceea între „transpir“ (ALR II/I, h. 94) și „mă înăbuș“ (ALR II/I, MN p. 23) ca sensuri ale lui (*mă*) (*în*) *năduș(esc)*, atestările pentru *cocoșat* „bossu“ (ALR I/I, h. 70) se întind pînă în aria *cocoș* „cucui“ (vezi harta 1).

4. Pentru unele cuvinte polisemantice, hărțile semasiologice documentează situații areale diferențiate de la un sens la altul. Astfel, peste aria general dacoromână (*soarce*) *răsare* (ALR I, chest. 1220) se suprapune aria întinsă, dar discontinuă *răsar* „tresar (din somn)“ (ALR I/II, h. 233; chest. 1359), la care se adaugă două arii *îmi răsare (în gît)* „am înghițit rău“ (ALR II/I, MN p. 47), una din ele suprapusă peste cea maramureșană „tresar“, cealaltă independentă, în Banat.

Și mai complicat stratificată este harta semasiologică *lumină*. Deși nu există în chestionar întrebarea, putem presupune o răspîndire generală pentru sensul „lumiére“. Cu excepția a două arii compacte, una în Oltenia și sud-estul Banatului, alta în centrul Transilvaniei, a citorva puncte izolate și a trei arii mici în care s-a impus derivatul *lumiניță*, *lumina* (*o-chiului*) este termenul curent pentru „pupilă“ (ALR I/I, h. 1). Manifestînd, din punct de vedere geografic, indiferență față de aria semasiologică „pupilă“, alte trei sensuri își dispută teritoriul dacoromân: „lună“ (ALR I, chest. 1223; ALR II, chest. 2452–2455) — în sud și într-un punct din Bălți, „lumînare“ (ALR II/III, h. 1210) — în interiorul arcului carpatic, și „foc“ (ALR I, chest. 1997; ALR II/I, MN p. 128, 132, h. 280; IV, h. 1057) — în cîteva puncte din Banatul vestic (harta 2).

Analiza situațiilor de acest fel — și ele sînt multe în ALR — poate contribui la definirea mai exactă a noțiunii de „omonimie insuportabilă“.

5. În sfîrșit, semnalăm existența unor arii „în oglindă“, realizate între doi termeni avînd, fiecare, aceleași două sensuri. Exemplul cel mai spectaculos îl oferă *noaten* și *cîrlan*, ambele avînd, alternativ, sensurile de „berbece tînăr“ și „cal tînăr“¹⁷, dar atlasul înregistrează raporturi asemănătoare și între *smintit* și *scrintit* (ALR I/I, h. 134, 142, chest. 1642), *fragă* și *căpșună* (ALR I, chest. 864, 865) ș.a.

6. În încheiere, considerăm că analiza comparativă a unui număr suficient de mare de hărți semasiologice poate contribui la elucidarea mult discutatei chestiuni a structurii dialectale a dacoromîniei.

LA CARTE LEXICALE SEMASIOLOGIQUE

(RÉSUMÉ)

Le nombre très faible d'études de sémasiologie basées sur l'ALR s'explique par la difficulté relative d'une telle démarche scientifique ainsi que par les lacunes d'information propres aux matériaux mêmes.

¹⁶ Etimologie schițată de S. Pușcariu în DR, IX, 1936–1938, p. 440–441

¹⁷ Facem abstracție, pentru moment, de precizarea virstei.

Néanmoins, l'auteur plaide pour une valorisation sémasiologique des cartes onomasio-
logiques de l'Atlas, en proposant quelques problèmes — d'ordre méthodologique ou théorique
— susceptibles d'être approchés ou résolus par ce procédé : 1. aires corrélatives résultées
de l'homonymie ou de l'évolution sémantique — similarités et différences ; 2. correlations
sémasiologiques constantes (p. ex. „bosses au front” $\approx$ „bosse au dos”) pour une série de
termes étymologiquement rapprochés (*coc, cocoș, cocor*), réalisées différemment du point de
vue géographique (aires inclusives $\approx$ aires exclusives) ; 3. informations sur la mobilité d'une
isoglosse sémasiologiques fournies par l'extension géographique d'un dérivé ; 4. la possibilité
de définir plus exactement la notion d'„homonymie insupportable” à partir de la stratifi-
cation des aires sémasiologiques des mots polisémantiques (p. ex. *răsări* „se lever” (en parlant
du soleil), „tréssaillir” et „avalier de travers”, ou *lumină* „lumière”, „pupille”, „chandelle”
et „feu”) ; 5. explication du cas particulier des „aires spéculaires” réalisées par deux termes
ayant chacun le même couple de significations ; 6. la capacité des aires sémasiologiques de
définir la structure dialectale du daco-roumain.

Decembrie 1993

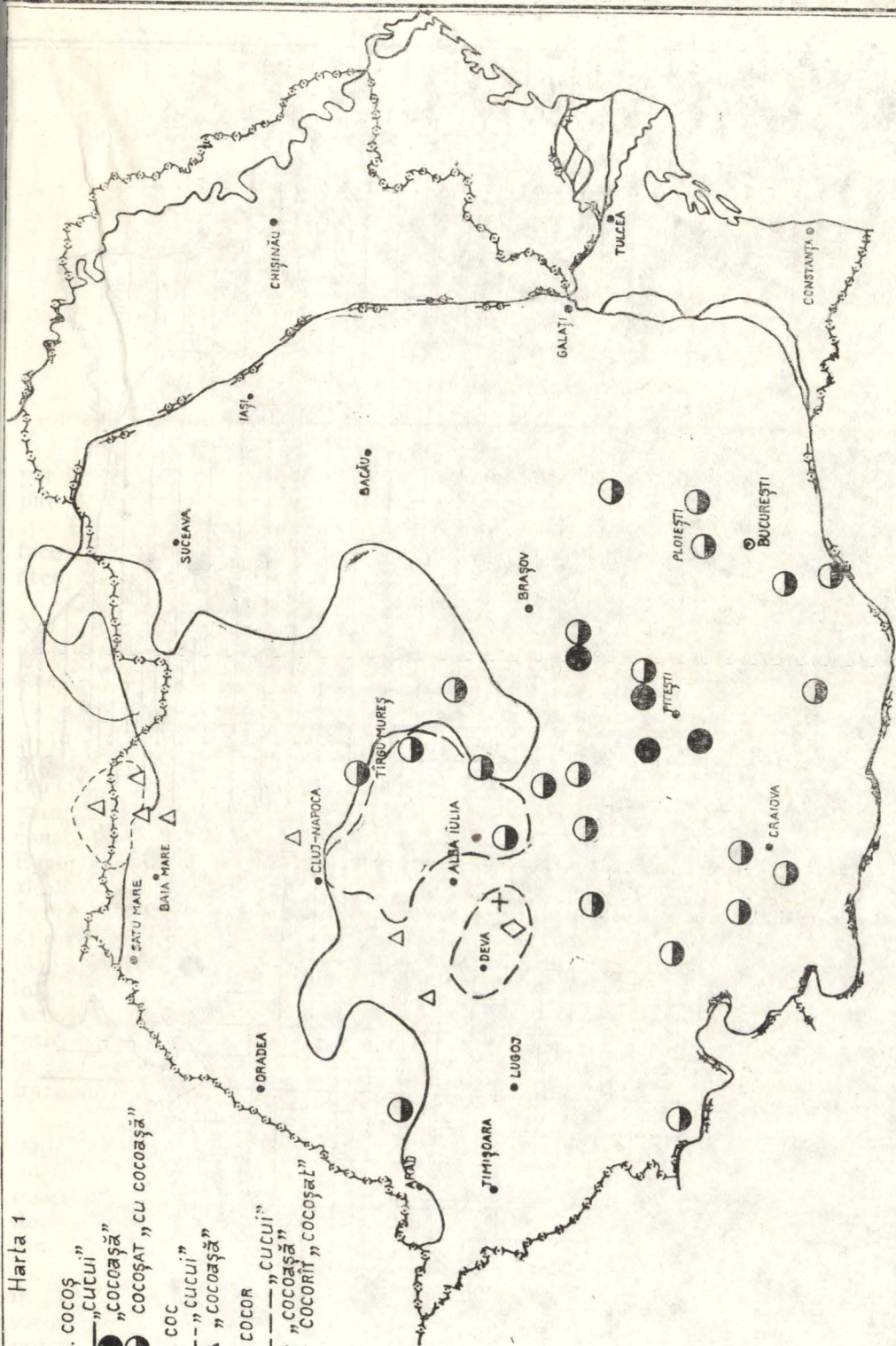
Institutul de Fonetă și Dialectologie⁶

„Al. Rosetti”

București, Calea 13 Septembrie, 13

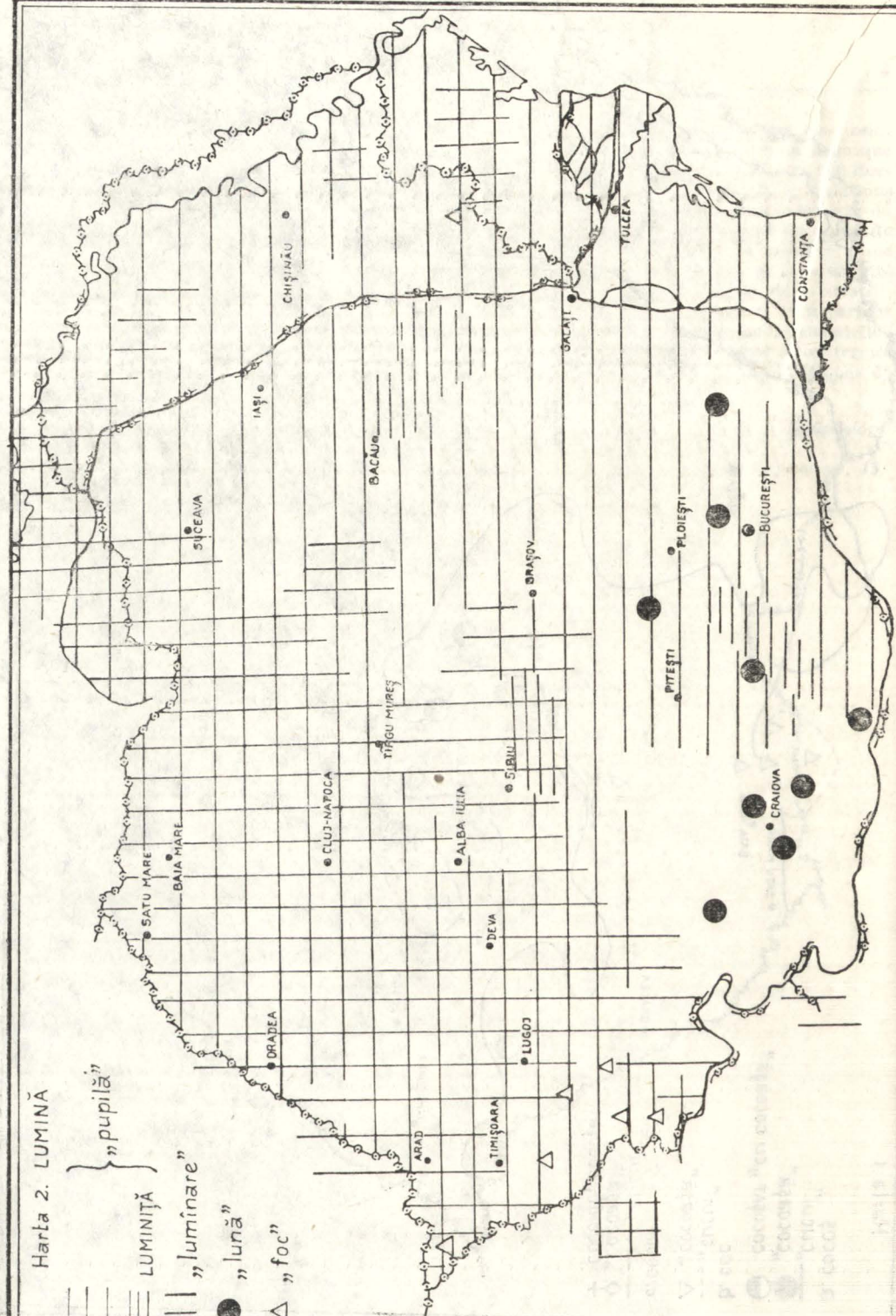
Harta 1

- a. COCOȘ
 — "CUCUI"
 ● "COCOȘĂ"
 ○ COCOȘAT "CU COCOȘĂ"
 b. COC
 - - - "CUCUI"
 △ "COCOȘĂ"
 c. COCOR
 — "CUCUI"
 — "COCOȘĂ"
 + "COCORIT" "COCOȘĂT"

Harta 2. LUMINĂ

- } "pupila"
 LUMINIȚĂ
 "luminare"
 "lună"
 "foc"

O SCURTĂ ISTORIE PUȚIN CUNOSCUTĂ A LIMBII ROMÂNE

MIRCEA ZDRENGHIEA

În anul 1865 a fost tipărită la Paris „*Grammaire de la langue roumaine* par V. Mircesco, précédée d'un *Aperçu historique sur la langue roumaine* par A. Ubicini”.

Lucrarea apare într-o perioadă când se depuneau eforturi pentru a face cunoscută Apusului limba română ca limbă romanică și pentru a atra ge atenția asupra noului stat creat în 1859.

Gramatica întocmită de V. Alecsandri ar merita o prezentare detaliată. Noi ne vom opri acum la *Scurta privire istorică asupra limbii române*, întocmită, ca Introducere la Gramatica lui Alecsandri, de A. Ubicini, considerînd că este încă prea puțin cunoscută.

Obiectul acestei introduceri este „o privire generală asupra origini și progresului limbii române”, cum spune autorul însuși (p. XXI). Cu privire la origine, se afirmă de mai multe ori că limba română, ca și celelalte limbi romanice, are la bază limba latină. De aceea, ca om de știință, autorul începe micul său studiu cu limba latină, plecînd de la constatarea „învățaților și filologilor moderni” (Fauriel, J.J. Ampère, Egger, Cantú, Diez) pe care-i citează, că la Roma, din primele timpuri ale Republicii, erau „două limbaje (pentru a nu spune două limbi) distincte [...] care se dezvoltă paralel toată durata Imperiului: *latina classica* sau literară, vorbită în orașe de clasele avute și instruite ale societății și *latina vulgară* sau rustică (*lingua rustica, usualis, quotidiana*) întrebuițată de oamenii de rînd din orașe și de populația de la țară. Aceasta din urmă [...] a fost transplantată în urma cuceririlor în diferite teritorii supuse dominației romane, în nordul Italiei, în Galia, în Spania, în Dacia Traiană, din care au ieșit [...] idiomurile neolatine: *italiana, franceza, spaniola, româna etc.*” (p. I—II).

Este interesant că nu amintește între cei ce admit existența latinei populare pe Petru Maior, despre care, în altă parte, vorbește ca despre un bărbat învățat al românilor. În Dacia (leagănul poporului care se cunoaște azi sub numele de român) răspîndirea latinei a fost mai rapidă decît în celelalte provincii mai apropiate de metropolă, deoarece „războiul lung și distrugător pe care dacii l-au purtat contra năvălitorilor străini [...] a cauzat în țară o lipsă de oameni, încît Traian a trebuit să repopuleze în întregime cu coloni aduși din toate părțile Imperiului” (p. III—IV), idee preluată de la Eutropius. Imediat însă Ubicini precizează că nu e vorba de o dispariție a populației indigene, ci doar de o eclipsă a ei. În

această situație, romanizarea Daciei s-a făcut mai repede, înlăturând limba autohtonilor.

Limba care a început să se vorbească în Dacia era latina rustică amestecată cu elemente din dialectele vorbite de coloni. Din această cauză „în limba română alături de cuvinte care par a aparține dialectelor primitive din peninsula (Italia) se întâlnesc adeseori expresii de origine iberică sau de origine galică. Cît despre termenii latini ei abundă” (p. V). Alecsandri i-a comunicat o listă de peste două sute de cuvinte de origine latină care nu se găsesc în operele lui Rabelais, deci dispărute din franceză, dar conservate în limba română cu forma și sensul lor vechi, ca *ains* „mais” — însă; *destoupper* „déboucher” — a destupa; *mascarer* „salir” — a măscări. Pe de altă parte, M. Poissonier, care a trăit mult timp în Principatele Române, i-a spus că a constatat că limba vorbită în Moldova și Muntenia are o mare afinitate cu graiurile din Limoges.

Se găsesc apoi în limba română, dar în număr mic, cuvinte de origine dacă. Aici revine asupra faptului că dacii au supraviețuit cuceririi romane și că mulți dintre cei plecați în fața primejdiei s-au întors la vechile lor așezări, trăind amestecați cu romanii.

În același timp cu latina populară, care a devenit limba uzuală în Dacia-Romană, „a pătruns în Provincie și latina literară, care, la fel ca și în Italia, era limba oficială a administrației, a tribunalelor și a școlilor. Astfel, fiecare în sfera sa, cele două idiomuri se mențin într-un fel de echilibru în toată această perioadă fericită pentru Dacia” (p. VIII). În curînd au început să apară barbarii. Începînd de la 237 orice urmă de administrație regulată a dispărut din Provincie. „În 270, Aurelian, speriat de progresul barbarilor în provinciile limitrofe, mută legiunile și ce a mai rămas din administrația romană în sudul Dunării” (p. IX). O dată cu plecarea legiunilor, „pleacă și familiile patricienilor, în cea mai mare parte străine locului, bogata burghezie indigenă, toți cei ce au un rang sau o avere de conservat” (p. IX). „... singur colonul sărac, atașat pămîntului, pe care vecinătatea barbarilor îl sperie mai puțin decît perspectiva exilului, rămîne abandonat lui însuși în Dacia Traiană” (p. IX—X).

În această situație, orice legătură cu metropola a încetat; limba latină populară este singura vorbită de la Tisa la Nistru.

„Invaziile barbare care se succed aproape fără întrerupere din secolul al IV-lea nu par să fi alterat sensibil limba. Printr-un fenomen straniu, pe care toți istoricii l-au mărturisit, [...] descendenții colonilor lui Traian, înconjurați de năvălitori dar nu confundați cu aceștia, au păstrat aproape fără amestec idiomul strămoșilor” (p. X—XI). Această origine latină a limbii române este atestată „de toți scriitorii din evul mediu chiar și de cei mai ostili națiunii române” (p. XI).

Cu timpul, româna, ca toate limbile, s-a modificat și, „rămînînd latină prin fond, a admis un număr destul de mare de cuvinte împrumutate de la popoarele vecine, îndeosebi de la slavi” (p. XII). Cu privire la influența slavă se spune că „Schafarik împinge pînă la secolul al V-lea primele imixțiuni slave” (p. XII), dovadă fiind faptul că „româna actuală cuprinde o bună ciucime de cuvinte slave” (p. XII). Ubicini nu este de acord cu Schafarik, spunînd: „Această afirmație [referitoare la începutul influenței slave] este în întregime lipsită de dovezi, cel puțin cu privire la dată”,

și continuă: „Istoricii și cronicarii români, fără să nege împrumuturile pe care limba lor le-a făcut din slavonă, le raportează la o epocă cu mult mai târzie, care nu poate fi contestată“ (p. XII—XIII). Această epocă ar fi secolul al XV-lea, în timpul mării dispute schismatice. Nemulțumiți de unirea celor două biserici, stabilită prin Conciliul de la Florența (1439), moldovenii adoptă caracterele și liturghia slavonă. „De la biserică slavonă a trecut la guvernămînt și devine în oarecare măsură limba oficială a administrației“ [...], în care se scriu actele publice și un mare număr de manuscrise, fără a fi înțeleasă nici de popor, nici chiar de preoți. Cu timpul, limba română și-a reluat cursul său natural, încît într-o strofă de 16 versuri din Psaltirea lui Dosoftei nu se găsește, după cum spune într-un articol A. Kalimachi¹, decît un singur cuvînt slav. Ubicini reproduce după articolul lui Kalimachi din „România literară“ versurile lui Dosoftei, precum și interpretarea dată de acesta, deoarece i se pare convingător rezultatul la care s-a ajuns, și anume caracterul latin al limbii noastre. Vom da în continuare după Ubicini fragmentul respectiv:

Limbele se salte	Peste tot pămîntul
Cu cantice'nalte;	Își ține cuvîntul!
Se strige'n tarie	Pe verfuri de munte
Glas de bucurie;	S-aud <i>glasuri</i> multe
Laudand pre Domnu,	De buciune mare
Se cante tot omul:	Cu inalta cantare;
Domnul este tare!	Că s-au suit Domnul
Est'împerat mare!	Se-l vadă tot omul!

Urmează traducerea textului în franceză, după care se continuă: „Scriitorul de la care am împrumutat textual acest citat analizează astfel termenii sub raport etimologic:

limbe, lat.; de la *Lingua*; *se* (să), lat.; *salte*, lat.; de la saltare; *cu*, lat.; de la cum; *cantice*, lat.; de la canticum; *'nalte* pentru *înalte*, lat.; de la în altus de unde înaltare; *strige*, lat.; de la strigare?; *'n* pentru în, lat.; *tarie*, lat.; de la taurus?; *glas*; *bucurie*, lat.; de la bonum co²; *cant*, lat.; de la cantare; *tot*, lat.; de la totus, a, um; *omul*, lat.; de la homo; *domnul*, lat.; de la dominus; *est'* pentru este, lat.; de la esse; *tare*; aceeași rădăcină ca *tărie*; *împerat*, lat.; de la imperator; *mare*, lat.; de la mas, aris; *peste*, lat.; de la post?; *pămîntu*, lat.; de la pometum; *își*, lat.; suus, ua, uum; *ține*, lat.; de la tenere; *cuvîntu*, lat.; de la cubitus?; *pe*, lat.; per; *verfuri*, lat.; de la vulva?; *munte*, lat.; de la mons, tis; *aud*, lat.; de la audire; *multe*, lat.; de la multus, a, um; *buciune*, lat.; de la buccina; *suit*, lat.; de la summe eo, ire; *vadă*, lat.; de la videre.

După cum se vede, Ubicini însuși se îndoiește, pe bună dreptate, de etimologia unor cuvinte, dată de Kalimachi, punînd după ele un semn de întrebare. Dar, spune el, „chiar dacă cuvintele pe care le-am indicat ca dubioase n-ar aparține latinei, totuși [textul și analiza etimologică] constituie după părerea mea, o contribuție frumoasă pentru a putea sta-

¹ A. Kalimachi, *Limba românească*, în „România literară“, 9 iulie 1855, nr. 26, p. 305—309.

² „Etimologia latină de la bonum cor îmi pare mai mult decît dubioasă, la fel ca și multe altele pe care le-am marcat cu un semn de întrebare“.

bili, într-o manieră riguroasă, raportul în care se găsesec între ele diversele elemente care au contribuit la formarea limbii actuale a României.

Autorul moldovean stabilește el însuși acest raport, în termenii următori: 6/10 cuvinte derivate din latină sau din limbile autohtone din Italia [de fapt Kalimachi spune „autohtone române”]; 2/10 cuvinte slave; 2/10 cuvinte grecești, maghiare și turcești” (p. XVIII)³.

Se referă apoi și la Vaillant⁴, după care „propoziția înclină și mai mult spre latină, iar toate elementele străine din limba română nu reprezintă mai mult de o zecime, aproximativ 2000 de cuvinte dintre care 750 împrumutate din slavă, 500 din turcă, 300 din limbile Țigănească; 750 împrumutate din slavă, 500 din turcă, 300 din limba Țigănească, 200 din greacă, 150 din germană și 50 din maghiară” (p. XVIII).

În schimb, se presupune în continuare, „după Sulzer elementul slav ar fi aproape egal cu cel latinesc: 3/8 cuvinte slave; 1/8 cuvinte turcești, grecești, albaneze și gotice, împotriva a 4/8 cuvinte latinești” (p. XVIII).

Alți autori au mers mai departe și sub influența unei idei politice „[...] au afirmat că văd în limba română o limbă aproape cu desăvârșire slavă” și că „românii înșiși sînt un popor de rasă slavă” (p. XVIII). Iar altul ia în deridere încercarea de a se renunța la caracterele slave [la chirilice] și a le înlocui cu litere latine. Ba mai mult, face „cele mai absurde afirmații asupra probabilității descendenței lor din deținuții pe care Roma îi trimitea în exil” (p. XIX).

„Această tentativă, spune Ubicini, pe care noi o vedem producîndu-se în timpul ocupației rusești a Principatelor din 1828-31, în aceeași epocă în care ideea panslavistă începe a-și face loc în presa europeană, a eșuat, din fericire, prin însăși extragerea ei” (p. XIX-XX).

Ar fi interesant ca, după ce s-a precizat originea limbii române, să se continue cu evoluția ei. Dacă în timpul lui Vasile Lupu (1640) scrierile moldovenesti au strălucit puternic pînă în perioada fanariotă (1715), a urmat apoi o perioadă de decădere de aproape un secol, după care creația culturală „sub patrioticul impuls al lui Șincai, Petru Maior, Lazăr și alți transilvăneni⁵ prinde rădăcini de partea cealaltă a Carpaților, se întinde încet, încet și acopere în curînd pămîntul vechii Dacii” (p. XXI).

Un astfel de studiu ar fi depășit însă limitele care i-au fost fixate pentru introducerea pe care a scris-o și ar fi constituit istoria însăși a națiunii române, pentru care adună material de 15 ani.

³ În articolul său, Kalimachi, referindu-se la textul din Dosoftei, spune: „Din zicerile cuprinse în această poemă cite sînt slave? numai una! și de ne vom pogori la cercetarea celor de mai întîie întrebuintare în cîeață [s.n. - M.Z.] nu vom găsi nici un singur cuvînt de altă origine decît numai romană” (p. 307, col. 1). Din acest citat reiese, credem noi, faptul că autorul întrevedea importanța cuvintelor uzuale, a celor mai des folosite, deci în circulație. Interesant ni se pare și procentul de 6/10 pentru cuvintele de origine latină, apropiat de cel stabilit de D. Macrea - 49% în vocabularul pentru pînzile lui Eminescu (în *Fizionomia lexicală a limbii române*, în „Dacoromania”, X, partea a II-a, p. 365).

⁴ J. A. Vaillant, *La Roumanie*, t. III, p. 112, Vaillant a publicat și o gramatică a limbii române (*Grammaire Roumaine à l'usage des français*, Bucarest, 1840). În prefață spune că limba română e de origine latină și că e bucurios că el este cel dintîi care face cunoscută filologilor francezi limba unui Huniade, a unui Ștefan și a lui Mihai cel Mare.

⁵ Ne miră faptul că nu sînt amintiți S. Micu și I. Budai Deleanu.

„Pentru a rămânea în limitele cadrului meu actual, aş vrea să termin această privire generală asupra originii şi progresului limbii române printr-un apel la filologii români de pe ambele părţi ale Carpaţilor“ (p. XXI), şi anume de a elabora o ortografie, un dicţionar, o gramatică pentru limba română, precum şi o istorie a poporului român. Încercări izolate s-au făcut. În ele s-a ajuns la exagerări. De aceea e nevoie de girul statului. Să se formeze o comisie care să se ocupe de aceste probleme. „Acuma, prin realizarea Unirii, România a intrat în drepturile sale, *acuma cînd nu mai este Milcovul şi în curînd, sper, nu vor mai fi nici Carpaţii* [s.n. — M. Z.] să-mi fie permis să exprim dorinţa ca guvernul român din 1862 să reia, dezvoltînd ideea din 1860, ca el să instituie nu o comisie ci o Academie după modelul Academiei Franceze în care vor lua loc savanţii şi scriitorii români cei mai autorizaţi, fără deosebire de origine şi de prafid, cu misiunea specială de a lucra la fixarea şi dezvoltarea limbii“ (p. XXIV — XXV).

„Publicînd micuţa carte la care aceste pagini servesc de introducere, distinsul şi spiritualul autor [adică Alecsandri], care face astăzi serviciul de gramatic, n-a pretins să acopere lacuna pe care am semnalat-o, nici să umple singur o obligaţie care nu trebuie şi nu poate fi decît colectivă. El nu a avut altă dorinţă decît aceea de a facilita publicului francez accesul la o limbă vorbită astăzi de un popor de 8 milioane, fraţii noştri de origine şi care abia la primele zile ale renaşterii sale a produs deja opere demne de cele mai frumoase timpuri ale epocii sale de aur“ (p. XXV — XXVI), îşi încheie Ubicini introducerea.

Am crezut că este de datoria noastră să ne amintim de strădaniile acestui străin care s-a identificat cu dorinţele şi năzuinţele poporului nostru, trăindu-le cu aceeaşi intensitate ca şi cei mai buni patrioţi ai noştri. Fără îndoială că trebuie să reţinem şi documentarea teneinică pentru vremea respectivă, obiectivitatea cu care expune materialul documentar şi atitudinea caldă arătată poporului nostru.

Decembrie 1993

Universitatea „Babeş-Bolyai“
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

INDICELE VOLUMULUI AL XXXVIII-LEA (1995)*

INDICE DE MATERII

A

ACCESIBILITATE; relație de ~ 227
 ACTUAL; lingvistică ~ă 261-268
 AFIX; etimologia ~elor 4-5
 ANALOGIE; ~i toponimice 129-136
 ANCHETĂ; ~ele urbariale in cercetarea
 graiurilor 104-111
 ANTROPONIMIE; ~ românească 231-232
 APELATIV; ~e românești 75-80
 ARTICOL; ~ul niște, *niscăi*, *niscaiva* 249-
 254; ~ul nehotărât *un (o)* 57-66

B

BĂNĂȚEAN; toponime ~e 95-103
 BIBLIOGRAFIE; ~a lucrărilor profeso-
 rului Ioan Pătruț 6-10; ~a lucrărilor
 profesorului Romulus Todoran 14-22
 BULGAR; concordanțe dintre terminologia
 maritimă românească și ~ă 216-217

C

CALC; ~ predicțional 221, 222
 CATEGORIE; ~i de toponime 256-257
 CERCETARE; ~ semasiologică 270; ~
 semiotică 264
 CODIALECT 242
 COERENȚĂ 264
 COMPARAȚIE; ~a in limbajul poetic
 205-208
 CONCERT 264
 CONCORDANȚĂ; ~e dintre terminologia
 maritimă românească și bulgară 216-217
 CONTACT; ~ lingvistic 211-212; dialecte
 in ~ 241-244; limbi in ~ 215-218
 CURENT; ~ lingvistic neogramatic 51

D

DIALECT; ~e in contact 241-244; ter-
 meni pentru „părinte-părinți” in ~ele
 românești 113-118
 DIALECTOLOGIE; ~ română: ALR I
 119-123; Contribuțiile lui I. Pătruț in
 ~ 5-6; Contribuțiile lui R. Todoran
 in ~ 11-14
 DIMINUTIV; ~e de la *Ion* 231-232
 DISCURS; ~ul narativ ficțional 219-230

E

ENUNȚ 83
 ETIMOLOGIE; ~i românești; *Ascura* p.
 94-97, *cal* 3, *popă*, *preut*, *părinte* 119-123,
 ~ile unor afixe 4-5

F

FICTIONAL; discursul narativ ~ 219-230
 FONETIC; particularități fonetice dialectale
 in graiurile din Transilvania 107-109
 FONETICĂ; ~ românească 13, 27-31

G

GEOGRAFIE LINGVISTICĂ; 269-274;
 ALR I 119-123; note lexicale din mate-
 rialul *ALRR-Transilvania* 43-46
 GRAFIE; ~a *român* 33-42
 GRAI; ~urile din Transilvania 105-111;
 anchetele urbariale in cercetarea ~urilor
 104-111
 GRAMATICĂ; ~ românească: articolul
niște, *niscăi*, *niscaiva* 249-254; articolul
 nehotărât *un (o)* 57-66; inversiuni sin-
 tactice 125-127; reflexivul *se* și verbele
 de reciprocitate 171-178; sistemul morfo-
 logic al limbii române 27-32

H

HARTĂ; ~a lexicală semasiologică 269-274
 HIPOCORISTIC; ~e de la *Ion* 231-232

I

INCAPSULAT; propoziție ~ă 222
 INFLUENȚA; ~a slavă asupra limbii
 române 4-5
 INTRAUNIVERSAL; relație ~ă 227
 INVERSIUNE; ~i sintactice 125-127
 ISTORIE; ~a limbii române 275-279;
 ~a limbii române și toponimia 96-103;
 ~a lingvisticii românești: *Scoala lingvis-
 tică clujeană* 47-56; I. Pătruț 3-10, R.
 Todoran 11-22
 IZOLARE; ~a românei 67-70

I

ÎMPRUMUT; ~uri lexicale in română
 68-70; ~uri in vocabularul românesc
 maritim 212-218

* Întocmit de Elisabeta Faiciuc

ÎNTĂRZIERE; ~ a trăsătură a românei 67, 70-71

L

LEXIC; ~ nautic 210-218; ~ românesc în urbarii 109-111, ~ românesc; apelative 75-80, *popă, preot, părinte* 119-123
LEXICAL; harta ~ă semasiologică 269, 272-274; note ~e 43-46, 163-169
LEXICOGRATIC; abordarea ~ă a articolului nehotărât un (o) 57-66

LIMBAJ; comparația în ~ul poetic 205-208; teoria ~ului 265, 267

LIMBĂ; influența slavă asupra ~ii române 4-5; istoria ~ii române 275-279, istoria ~ii române și toponimia 96-103; ~, literară română 137-144; poziția române printre ~ile romanice 67-74; sistemul morfologic al ~ii române 27-32; teoria ~ii 262-263; ~i în contact 215-218

LINGVISTIC; contact ~ 211-212; geografie ~ă: ALR I 119-123, note lexicale din materialul *ALRR-Transilvania* 43-46; semnele ~e 262-263

LINGVISTICĂ; ~a actuală 261-268; ~a textului 263; istoria ~ii românești; Școala ~ clujeană 47-56, I. Pătruț 3-10, R. Todoran 11-22; pragmatica în ~ 264-265

LITERAR; limbă ~ă română 137-144

M

MARITIM; împrumuturi în vocabularul ~ românesc 212-218; vocabular ~ 209-218

MĂSURĂ; terminologie românească a vechilor ~i 245-247

MORFOLOGIE; sistemul ~ al limbii române 27-32

N

NARATIV; discursul ~ ficțional 219-230

NAUTIC; lexic ~ 210-218

NEHOTĂRĂT; articolul ~ în română 249-254

NEOGRAMATIC; curentul lingvistic ~ 51 53-54

NUME; ~ de plante în română 98-99

O

ONOMASTICĂ; ~ românească 231-232; contribuțiile lui I. Pătruț în ~ 5-6

OKTOGRAFIE; ~a: *român* 33-42

P

PLANTĂ; nume de ~e în română 98-99

PLURAL; ~ul în -ană în română 27-32

POETIC; comparația în limbajul poetic 205-208

PRAGMATICĂ; ~a în lingvistică 264-265
PRĂDICĂȚIONAL; cale ~ 221-222

PROCES; ~ul de toponimizare 255-259
nal 172-176

PRONUME; ~le nehotărât 176; ~le personal 172-176

PROPOZIȚIE; 221, 222; ~a încapsulată 222

R

RECENTRARE 227

RECUIERARE; ~a rapidă, trăsătură a românei 71-74

REFERENȚIAL; univers ~ 227

REFLEXIV; ~ul *se* și verbele de reciprocitate 171-178

RELATIE; ~ de accesibilitate 227; ~ intrauniversală 227; ~ transuniversală 227

ROMANIC; poziția române printre limbile ~e 67-74

ROMÂN; dialectologie ~ă: ALR I 119-123; influența slavă asupra limbii ~e 4-5; istoria limbii ~e 275-279; istoria limbii ~e și toponimia 96-103; sistemul morfologic al limbii ~e 27-32

ROMÂNĂ; articolul nehotărât în ~ 249-254; limbă ~ literară 137-144; nume de plante în ~ 98-99; pluralul în -ană 27-32; poziția ~ei printre limbile romanice 67-77

ROMĂNESC; concordanțe dintre terminologia maritimă ~ească și bulgară 216-217; contribuțiile de dialectologie ~ească al profesorului I. Pătruț 5-6 și ale profesorului R. Todoran 11-14; etimologii ~ești 94-97, 119-123; fonetică ~ească 13, 27-31; gramatică ~ească: articolul nehotărât 57-66, 249-254; inversiuni sintactice 125-127; istoria lingvisticii ~ești: Școala clujeană 47-56, I. Pătruț 3-10, R. Todoran 11-22; lexic ~: apelative 75-89, în urbarii 109-111, împrumuturi în vocabularul maritim și nautic 210-218; onomastică ~ească 5-6, 231-232; terminologii ~ești: religioasă 113-118, a vechilor măsuri 245-247, maritimă 209-218; toponimie ~ească 75-80, 231-232

S

SEMANTICĂ 262, 263; ~a lumilor posibile 229; ~ model teoretică 220-222, 229

SEMASIOLGIC; cercetare ~ă 270; harta lexicală ~ă 269-274

SEMIOTICĂ 83-87, 261-268

SEMNI; ~ele lingvistice 262-263

SINTACTIC; inversiuni ~e 125-127

SLAV; influența limbii ~e asupra limbii române 4-5

SLAVISTICĂ 3-4

SPECIFIC; ~ul românei între limbile române 67-74

STILISTICĂ: „Luceafărul” 145-161

T

TEORIE; ~a limbajului 265, 267; ~a limbii 262, 263; ~a textului 267

TERMINOLOGIE; ~ românească: a vecilor măsuri 245-247; maritimă 209-218, religioasă 119-123

TEXT 83-87, 261-268; lingvistica ~ului 263; teoria ~ului 267

TEXTOLOGIE 145-161, 262

TEXTUAL; ~ și transfrastic 264; lumea ~ă 226-228; universul ~ 227

TOPONIM; ~e bănățene 95-103; categorii de ~e 256, 257

TOPONIMIC; analogii ~e 129-136

TOPONIMIE; ~ românească 75-80; ~a și istoria limbii române 96-103

TOPONIMIZARE; procesul de ~ 255-25, TRADUCERE 85-87; ~i ale „Eneidei” 179-190

TRANSFRASIC; textual și ~ 264

TRANSILVANIA; graiurile din ~ 105-111; note lexicale din materialul ALRR-~ 43-46

TRANSUNIVERSAL; relație ~ă 227

U

UNIVERS; ~ textual 227; ~ referențial 227

URBARIAL; anchetele e

URBARIAL; anchetele ~e în cercetarea graiurilor 104-111

V

VERB; ~ele de reciprocitate 171-178; reflexivul *se* și ~ele de reciprocitate 171-178

VOCABULAR; ~ românesc 75-80, 109-111, 119-123, 209-218

INDICE DE AUTORI*

A

Aaron, V. 179
 Agârbiceanu, I. 64
 Alecsandri, V. 63, 137, 143, 180, 205, 253, 275, 276, 278
 Alessio, Giovanni 19, 20
 Alexandrescu, Gr. 137
 Alonso, D. 67, 73
 Ampère, J. J. 275
 André, J. 96, 97, 101
 Anghel, I. 23—25
 Antonescu, N. 19
 Arphezi, T. 62, 65, 206, 252
 Armengaud, Fr. 268
 Arvinte, V. 27—31, 33, 36, 38
 Aurelianus, C. 102
 Avram, A. 21, 27—32
 Avram, M. 60, 62, 63, 89, 90, 93, 177, 192, 193, 197, 202, 209, 249—252

B

Bacalbaşa, A. 64
 Bach, E. 221, 229
 Baconsky, A. E. 206
 Bacrovia, G. 60
 Bakos, F. 243
 Balaceiu, J. 8, 21
 Bally, M. A. 99
 Barilou, G. 65
 Bartoli, Matteo 15, 53, 67, 73
 Basset, I. 102
 Băcescu, M. 209
 Băcescu, N. 250
 Bărsănescu, Şt. 70, 73
 Beauvrande, R. 220, 229, 263, 264
 Bejan, D. 98
 Belemace, C. 115
 Beltechi, E. 20, 33—42, 95
 Benveniste, E. 263, 265, 266
 Berceanu, B. B. 57, 250
 Bettisch, I. 164
 Bidian, Viorel 43—46
 Birleanu, Ion Florin 7
 Birseanu, A. 59, 60, 122
 Bilea, Ioan N. 58
 Blaga, L. 60, 61, 64, 65
 Blajovici, Tr. 15, 19
 Boesjan, N. 40, 165
 Bocu, S. 135
 Bodnaruc, G. P. 130
 Bogdan, I. 36
 Bogdan Duseălu, D. 39

Bogrea, V. 18, 50
 Bojineă, D. 41
 Bolocan, Gh. 79, 80
 Borciă, M. 11—14, 47—56
 Borza, Al. 23, 24, 97—99
 Bot, Nicolae 19
 Botezan, L. 106
 Botta, E. 61, 65
 Brădescu, I. 245, 246
 Brăneş, Gr. 89, 93
 Breazu, I. 17
 Brown, G. 220, 230
 Brugmann, K. 50
 Bucă, M. 80
 Budal-Deleanu, I. 18, 63, 142, 278
 Bugariu, A. 164, 165
 Bugeanu, D. 48
 Bujeniţă, M. 209
 Buzaş, I. 19
 Byek, J. 57
 Byhan, A. 118

C

Caba, V. 44
 Candrea, G. 20, 45
 Candrea, I.-A. 96, 98
 Cantacuzino, Stolnicul 68
 Cantemir, D. 19, 37, 68
 Cantillon, A. 84 85, 87
 Capidan, Th. 8, 20, 48—50, 52, 95, 96, 115—117
 Caracostea, D. 148, 150
 Caragean, G. 21
 Caragiale, I. L. 60—62, 64, 65, 189, 251
 Caragiu—Marloşeanu, M. 12, 19, 114
 Caracalchi, Z. 41
 Cariojan, N. 15, 62, 65, 70, 73
 Cazacu, B. 18, 21, 184, 269
 Călinescu, G. 61, 63, 65
 Câmpian, I. 250
 Căndroveni, H. 115
 Cărlota, V. 137
 Cervantes, 224, 225
 Chantraine, P. 96, 99
 Chelcea, I. 166
 Chelnescu, G. 84, 87
 Chierchia, G. 218, 222, 230
 Chiriacescu, H. 8, 21
 Chomsky, N. 265
 Cloran, E. 71
 Clorănescu, Al. 24
 Clpariu, T. 57, 179
 Clain, S. 39
 Cohen, J. 182

* Cifrele tipărite cu caractere aldine indică autorii de articole; cifrele puse între paranteze drepte indică autorii discutaţi, iar celelalte cifre trimit la autorii citaţi.

Coja, I. 48, 57, 59, 63, 65, 245
 Comşa, N. 16
 Comşulea, E. 57—66, 249
 McConnell—Ginet, S. 221, 222, 230
 Constantinescu, I. 153
 Corbea, T. 97
 Coresl, Diaconu. 86, 138
 Cortelazzo, M. 214, 217
 Cosăceanu, A. 83, 87
 Costa, T. 16
 Costachi, V. 41
 Costin, L. 164
 Costin, M. 143
 Costinescu, M. 115
 Coşbur, G. 61, 62, [179—190]
 Coseriu, E. 48, 49, 52
 Coteanu, I. 7, 57, 60—62, 89, 91, 93, 96,
 156, 191, 202, 205, 242, 249, 252
 Creangă, I. 59, 61, 65, 189, 250
 Creţu, Gr. 97
 Crittenden, C. 219, 230
 Croquet, J.—C. 83, 87
 Currie, G. 222, 224, 226, 228—230
 Cujitaru, V. 151

D

Dalcoviu, C. 15
 Dalametra, I. 115
 Dallenbach, L. 145, 157
 Dan, I. 50, 231
 Dascălu, C. 39
 Dascălu—Jinga, L. 21
 Dăuza, A. 132
 Deanović, M. 209
 Delavrancea, B. Şt. 60
 Dănilă, S. 8
 Densuşianu, O. 4, 17, 18, 34, 35, 96, 101, 179
 Densuşianu, N. 130
 Diaconescu, I. 65, 125
 Diaconescu, P. 57, 173, 191, 202
 Diaconovici—Loga, C. 23, 38, 40, 41
 Dickens, Ch. 224
 Diez, Fr. 275
 Dijk, T. A. van 220, 230
 Dumitrescu, Al. T. 38
 Dimitrescu, Fl. 19, 63, 67—74, 251
 Dumitriu, C. 57, 59, 62, 171, 172, 192—194,
 202, 250
 Dîscoride 96, 97, 99, 101—104
 Dobre, M. 75—80
 Domşa, I. 181
 Doreescu, E. 38
 Dosoftei, Mitropolitul 16, 64, 142—144, 184,
 246, 251, 277, 278
 Dourelour, J.—M. 264
 Drăgoş, E. 83—87
 Drăsoveanu, D. D. 21, 89—94, 126, 174,
 178, 191, 193, 197, 199, 202
 Draye, H. 6
 Drăganu, N. 6, 13—15, 20, 23, 99, 114, 134
 Drimbu, Vl. 243

Drineu, S. 95
 Dubois, J. 83, 87
 Dueroi, O. 83, 85, 87
 Dudaş, Fl. 140
 Dumitracel, S. 17, 270
 Dumitru, I. 64, 250

E

Eco, U. 222—224, 226, 230, 265, 266
 Ellade, M. 223
 Elizaldein, A. 241
 Eminescu, M. 60, 61, 64, 71, 138, 139, 143,
 144, [145—161], 183, 189, 206, 251, 278

F

Faşon, N. 96
 Fălcuc, E. 6—10, 15—22
 Fălcuc, I. 95
 Fischer, I. 70, 74
 Flora, R. 7
 Florescu, V. 85, 87
 Fochi, A. 130
 Francescato, G. 211, 242
 Frăţilă, V. 95—103
 Frège, G. 219—221, 230, 266
 Frineu, T. 45

G

Gană, G. 65
 Gămulescu, D. 117, 118, 133, 166, 167
 Gentile, A. 20
 Georgescu, M. 115
 Georgiev, Vl. 7, 242
 Gherman, F. 21
 Gherman, M. 105—111, 179
 Ghefle, I. 18, 21
 Gide, A. 145
 Glosu, Şt. 12, 19, 20, 113—118, 241
 Glulgea, G. 18, 97, 102, 103
 Giurescu, C. C. 211
 Goleu, V. 95, 130
 Goleşcu, D. 41
 Golopenfla Eretescu, S. 94
 Goţla, A. 20
 Grammont, M. 184, 185
 Graur, Al. 7, 171, 231, 232
 Grecu, D. 119—123
 Green, J. N. 242
 Grelmas, A.—J. 267
 Grulă, G. 125—127, 192, 202,
 Guţla, I. 19
 Guţu Romulo, V. 20, 36, 38, 57, 60, 63,
 89—91, 94, 113, 173, 179, 191, 194, 197,
 200—202, 249—251, 267
 Gyemant, L. 106

H

Hasdeu, B. P. 23, 141
 Hellade—Hădulescu, I. 40, 62, 137

Hensey, F. 241
Hjeldslev, L. 262
Homorodean, M. 76, 77, 79, 80
Hreapă, D. 19
Hristea, Th. 93

I

Iambor, P. 168
Iliescu, I. 40
Ionescu, C. 232
Ionescu, E. 71
Ionescu—Ruxăndoiu, L. 12, 19, 114
Ionijă, V. 76, 77, 79, 80, 129—13
Iordan, Iorgu 13, 16, 47, 48, 50, 57, 60,
61 63, 67, 74, 77, 90, 94, 173, 193, 197,
198, 201, 202, 231, 241, 249, 250
Iorga, N. 35, 211, 246
Iorgoveanu, K. 115
Iorgovici, P. 38—40
Irimia, D. 157, 171, 176, 177, 205, 208
Ispirescu, P. 60, 64, 65
Istrate, G. 34, 48, 137—144
Ivănescu, G. 135
Ivcreanul, A. 139

J

Jaberg, K. 241
Jakobson, R. 173, 267
James, H. 226
Jarnik, I. U. 59, 60, 122
Joyce, J. 223
Jivcovici, M. 117
Julland, A. 211
Julland, J. 16

K

Kahane, H. 215, 218
Kalidasa, 179
Kallmachi, A. 277, 278
Kamalov, A. N. 132
Kelemen, B. 48, 54
Kerbrat—Orecchioni, C. 83, 84, 87, 262,
265, 267, 268
Kintsch, W. 220, 230
Király, Fr. 27, 31, 243
Kis, E. 27, 32
Kögálniceanu, M. 137, 143
Kovacec, A. 243
Kripke, S. 222, 230

L

Lacea, C. 50
Laseu, N. 179, 181
Laslo, N. 181
Lazăr, Gh. 278
Lette de Vasconcellos, J. 242
Lefay, P. 187
Leskien, A. 50
Lewis, D. 222, 224—230
Liuba, S. 165

Lombard, A. 73, 74
Loşonfi, D. 43, 44, 76, 80, 98, 131
Lotman, I. M. 267
Lovinescu, E. 71, 180
Lozovan, E. 209, 211
Lyer, St. 114

M

Macarie, 41
Măcrea, D. 7, 15, 35, 278
Macrobius, 183, 185
Malor, P. 39, 275, 278
Malorescu, T. 33
Malecki, M. 30
Maneaş, M. 205
Manoliu—Manea, M. 89, 90, 94, 191, 202
Marcellus de Bordeaux, 102
Mareş, A. 38
Marlan, R. 145—161
Marin, S. 61
Marinescu, B. 241
Martinet, A. 209
Márton, G. 243
Mavránek, B. 30
Mărghită, L. 103
Măril, I. 20, 119, 163—169, 269
Meteş, Şt. 133
Meyer, G. 98
Meyer—Lübke, W. 50, 52, 53, 96, 99
Micu, S. 20, 37, 278
Micu Moldovan, I. 17
Mihail, P. 140
Mihăescu, H. 20, 97, 100, 101
Mihăilă, Gh. 81, 86, 87
Mihăilescu, D. C. 148
Mihuţu, P. 179
Milas, C. 171—178
Millepertius, 96
Mineu, M. 145
Minulescu, I. 60
Mirresco, V. 275
Mocanu, N. 19, 20, 95
Mocanu, Nic[olae], 14
Moeschler, J. 157, 262, 266
Moga, I. 15
Moisi, Prorocul 37
Moldovan, L. 106
Moruzzi, Al. 15
Munteanu, E. 48
Munteanu, G. 65, 150
Munteanu, Şt. 39, 179—190
Murăraşu, D. 181
Murăşanu, T. 15
Mureşan, Fl. 15, 140, 141
Mureşlanu, I. B. 40
Murzaev, E. M. 131, 133
Muşlea, Ion 18

N

Naum, T. A. 21, 179
Neamţu, G. G. 191—203

Negoițescu, I. 184, 186
 Negomireanu, D. 205—208
 Negruzzi, C. 61, 64, 65, 137, 143
 Nelescu, P. 18, 95, 114, 117
 Niculescu, Al. 57, 67, 74, 90, 173, 209—218,
 249—251
 Nidu, E. 86, 87
 Nijer, S. 102
 Nițu, V. 19
 Nolea, C. 155
 Nuță, I. 20, 24

O

Oallăe, P. 21
 Obradovici, D. 40
 Obradovici, G. 40
 Odobescu, Al. 180
 Olschki, L. 67, 74
 Oltean, Șt. 219—230
 Onculescu, T. 211
 Onu, L. 20, 184
 Oprea, I. 34
 Oros, M. I. 3—6

P

Paelologu, M. S. 150
 Pamfil, V. 37, 68, 74
 Panajtescu, P. P. 183
 Pandelea, N. 180
 Papadima, O. 19
 Papahagi, P. 16
 Papahagi, T. 16, 76—78, 81, 95—98, 101,
 115, 132
 Papu, E. 147—149, 151
 Parasca, C. 19
 Paris, G. 50
 Pascu, G. 4
 Pavel, T. 223, 226, 230
 Payroto, L. 241
 Pătruș, Ioan [3—10]. 29, 32, 73, 129, 231,
 232, 242, 243, 268
 Părvan, V. 34, 35
 Perpesseius, 150
 Pervain, I. 17
 Petecel, S. 180
 Petkanov, J. 209, 218
 Petrescu, I. Em. 146, 148, 149
 Petrovici, E. 8, 13—15, 30, 32, 35, 45, 46,
 164, 166, 167, 242, 269
 Philippide, Al. 28, 30—32, 34
 Pietreanu, M. 231—232
 Plotrovski, R. 63, 65
 Piru, Al. 65
 Pleșolanu, Gr. 41
 Plinius cel Bătrân 96
 Poghire, C. 242
 Polssonier, M. 276
 Polverejan, S. 165, 168
 Poni, P. 33
 Pop, I. 106

Pop, S. 15, 19, 20, 44—46, 121, 164, 165,
 252, 269, 270
 Popa, A. 15, 20
 Popa, M. 9, 19, —240
 Popescu, D. 192, 205
 Popescu, Il. 171
 Popescu, R. Sp. 20, 80
 Popescu—Sireteanu, I. 19, 20
 Poplinceanu, I. 119, 122, 123
 Popovici, I. 118, 135
 Posner, R. 242
 Preda, M. 62
 Priscianus, Th. 102
 Procopovici, Al. 16, 34
 Protase, M. 17
 Pușcariu, S. 13, 15, 18, 19, 27, 29, 32, 34,
 36, [47—56], 67, 74, 89, 94, 96, 100, 117,
 118, 231, 242, 269, 271

Q

Quintescu, N. 33

R

Rabelais, F. 276
 Rastler, 267
 Rădulescu—Motru, C. 35
 Răduțiu, A. 106
 Răuț, O. 164, 165
 Rebreanu, L. 60, 64
 Reguș, C. 9
 Reuzl, L. 72—74
 Rescher, N. 222, 230
 Rileoeur, P. 219, 227, 230
 Robu, Vl. 192, 193, 197, 198, 201, 202
 Rohlfis, G. 96
 Rosetti, Al. 4, 16, 17, 57, 67, 74, 86, 87,
 103, 137, 141, 184, 209, 241
 Roșlanu, I. 7
 Roussell, Bl. 219, 230
 Russo, Al. 143
 Russu, I. I. 21
 Rusu, Gr. 8, 18
 Rusu, V. 19, 20, 241, 243
 Ryan, M.—L. 223, 226—230

S

Sădoveanu, M. 62, 142, 182, 183
 Sula, M. 25, 58, 209, 211, 214, 241—244,
 270
 Sădeanu, F. 102
 Scărițoiu, E. 114, 116, 117
 Schilling, P. 106
 Seriban, A. 34, 36, 81, 245
 Seridon, G. 181
 Seurtu, V. 113—117
 Seurle, 265
 Seche, M. 18
 Shakespeare, W. 219
 Stevers, Ed. 50
 Simeon, T. 14

Simion, D. 8
 Skok, P. 7
 Slavici, I. 12, 17
 Soranos, din Efes 102
 Stalheker, R. 222, 230
 Stan, I. 18, 97
 Stan, I. T. 8
 Stănoiu, D. 252
 Stolcescu, N. 245, 246
 Suciu, E. 132
 Suflețel, R. 130

Ș

Șabrușula, J. 19, 20
 Șchiu, O. 140
 Șerban, F. 57—66, 249—254
 Șerban, O. 38
 Șerban, V. 245—247
 Șerban—Cornilă, Gh. 16
 Șincal, Gh. 37, 63, 278
 Șuteu, F. 36

T

Taber, C. R. 87
 Tagliavini, C. 19, 20
 Taloș, I. 19
 Tamas, L. 23, 243
 Teaba, T. 76, 79, 81
 Teluș, S. 249—254
 Teodorescu, A. 85, 87
 Teodorescu, E. 171
 Teo orescu, M. 21
 Teodorovici, I. 40
 Tesch, G. 241
 Thomlet, I. 41
 Thun, H. 242
 Tietze, A. 215
 Tiklin, H. 29, 31, 32, 92—94, 120, 249
 Toiclescu, Gr. 180
 Todoran, R. [11—22], 24, 27, 28, 30—32, 73, 114, 116, 163, 243, 268, 269
 Tohăneanu, G. I. 181, 183
 Tolstoi, N. I. 133
 Toma, I. 255—259
 Tordăș, M. 37
 Toșu, Al. 57
 Trube, L. L. 134
 Tușescu, M. 87

Ț

Țichindeal, D. 40, 63

U

Ubleini, A. 275, 277, 278
 Uitti, K. D. 49
 Ullei, A. 21
 Ureche, Gr. 143, 183, 184

V

Valliant, J. A. 278
 Varlaam, Mitropolitul 15, 59, 138—144, 251
 Vasillu, Em. 93, 94, 230, 263, 267
 Vasillu, G. 7, 21, 221
 Văcărescu, I. 38, 137
 Ventamin, C. 143
 Vitelu, A. 12, 19, 44, 163, 164
 Vignaux, G. 84, 87
 Vințeler, O. 7—9
 Virgiliu, M. P. [179—190]
 Vișovan, Șt. 7
 Vlad, C. 261—268
 Vlahuță, A. 61, 64
 Vulu, H. 15
 Vulpe, M. 20, 34, 122, 269—274
 Vultur, S. 157
 Vyleznev, Ju. G. 129, 131

W

Weinreich, U. 241, 263
 Weiss, T. 179
 Windesch, R. 70, 74
 Wiltpenstein, L. 220, 230

Y

Yule, 218

Z

Zamora Vicente, Alonso 241
 Zane, G. 8, 18
 Zanne, I. A. 253
 Zdreanghea, Mircea 37, 57, 89, 94, 249, 275—279
 Zgraon, F. 115
 Zoba, I. 21
 Zuckevic, V. A. 133
 Zugun, P. 57

INDICE DE CUVINTE*

ALBANEZĂ

kelkaxe 98
kelkeze 98

BULGARĂ

abazija 217
alla 218
banda 218
batû; ~ lodos 218
diad 116
fûnda; ~ kotva 218
gospodin 121
ieldû; 218
karaiel 217
karaiel 218
kotva; funda ~ 218; vira
~ 218
krilû 214
todôs 217, 218
tomliu 135
mâtizâ 214
mola 218
a cet 3
passa 218
peias 217
poloma 135
polud'onka 217
prostorol 213
roda 270
saalak 217
Sagrebû 217
sêlkâ 213
tira 218
tôrû 214
vastok 217
vira; ~ kotva 218
vôlla 218
zâpad 217

FRANCEZĂ

artimôn 216
bac 216
baie 215
balizâ 215
bande; donner la ~ 215
bras 215
câbestan 216
coque 216
corde 100
crevete 214
criga 215
curent 214
destoupper 276

donner; ~ la bande 215
engendrer 113
gren 215
maître; ~ d'équipage 216
mascarer 276
mol 215
naître 113
parent 114
part 114
pere 122
procréer 113
ruliû 216
trômbâ 215
lest; le ~ 216

GERMANĂ

Salbe 163
Semmel 167
Zingel 168

GRECĂ

?
ἄσκυρον 104
ἄσκυρος 102
ἄρνος 102
ἄσκυρος 104
ἄskaro 96
ἄσκαπος 96
ἄσκυρον 96
ascyroides 97
ascyron 97
babâkis 114
βρότακος 101
chalcada 100
chalcas 100
galéas 214
γοφα 213
guja 212
καλχάδα 102
κιχόροι 101
κμμα 101
χρυσάνθεμον
101, 102
leorâk 212
μάρτυρος 97
-ου 101
palamida 214
πάπυρος 97, 104
πλάχιος 101
πρόσφατος 101
στύπος 97
χαλκάδα 99, 103
χαλκάς 99
χαρτή 100
καλχάδα 102

κιχώριον 104
χαϊρέφυλλου 101
χρυσολάχανον 101
κολλυρίς 102

ITALIANĂ

âskaro 96
baie 215
calceder 99
calcida 99
calcidrel(a) 99
calsirel 99
calledar 99
carcirolo 99
cavilâ 216
cekojera 100
cekore 100
corda 100
coverta 216
curent 214
galetta 216
generare 113
iakamos 213
lavânti 215
nostrom 216
padre 122
parente 114
partorire 113
ruliû 216
scaro 96
scuro 96, 102, 104
tamburo 216
tramontana 213
trômbâ 215
vrlutaco 101
vrolacu 101
vroticu 100

LATINĂ

admissarius 102
altus 277
*ascyra 101, 104
ascyrum 101, 104
asper 96
aureus 24, 25
branca 269, 270
*brotachus 101
buccina 277
caballus 3
calcitrum 100
calx, -cem 98
cantare 277
canticum 277

* Cifrele cursive trimit la cuvintele discutate în mod special.

capisteria 101
 capisterium 101
 cascara 100
 chaerephyllum 101
 chalcada, 102, 103
 charta 100
 *chascabundus 100
 *chascare 100
 chilodynamia 101
 *chilodynamium 101
 chrisantemum 101
 chrysolachanum 101
 cichoria 101, 104
 cichorium 101, 104
 cubitus 277
 *cucullius 132
 cyma (-am) 101
 domine 28
 dominus 277
 duae 28
 edere 113
 edo 113
 esse 277
 extra 115
 ferventem 114
 fingere 113
 fingo 113
 generare 113
 genero 113
 gignere 113
 gigno 113
 grumus 103
 gyrus 101
 homo 277
 imperator 277
 (in)generare 113
 ingenero 113
 lappa 25
 legumen 270
 lingua 277
 mamma 116
 martyrus 97
 mons, -tis 277
 multus 277
 nascere 113
 maschi 113
 nascor 113
 -onea 163
 oriri 113
 pappi 116
 pappus 116
 papyra 104
 papyrus 104
 papyrus 97
 parentes 113
 parere 113
 pario 113
 partus 114
 per 277
 *picullus 132
 plagius 101
 pluentem 114

pomentum 277
 procreare 113
 procreo 113
 progenere 113
 progenero 113
 *prospatus 101
 *prospitus 101
 *romanisce 33
 *romaniscus 33, 36
 romanus 36
 saltare 277
 *scupire 270
 simila 167
 sole(m) 28
 strigare 277
 (s)turdus 99
 *stylus 101
 sua 30
 summo 277
 talani 115
 taurus 277
 tenere 277
 to'us 277
 -um 101
 videre 277

MAGHIARĂ

cserép 44
 csipa 44
 épület 110
 hordó 27
 kupacserép 45
 rud 270
 szoba 270
 tó 28
 zsemlye 167
 zsemlyécske 167

ROMÂNĂ

A

abazia 212, 213, 216, 217
 abordaj 215
 acar 110
 acru 96
 adunare 68
 adunareți 139
 aeroduct 72
 afară 30
 aheia 107
 aii 142
 al [articol, pronume] 89-94
 aii 142
 al [articol, pronume] 89-94
 alb; vintu(l) ~ 212, 213
 alla 218
 albă 98
 albăstrele 98
 albăstrică 98
 albăstritoare 98
 albăstriță 98

alde 252
 al'eta 247
 alior 21, 24
 Alun; ~ ul 79
 Alaniș 79; ~ u cel Mare 79.
 ~ u lu Gheară 79; ~ u
 Scoarței 79
 anchetă; raid- ~ 72
 Andrei; Colțu lui ~ 76
 anii 142
 animal 70
 ankora; vira ~ 218
 aparțineczelyc 109
 Apă; cheile cu ~ 79
 apus 214
 arămiu 99
 arbore; ~ mic 216
 areu 21, 24
 argău 215
 argăt 216
 argintiu 98
 arici 43
 Arizăului; Muchia ~ 77
 ariu 24, 25
 ariug 23-25
 ariș 23-25
 armăsar 102
 armig 102
 *arnic 102
 Ascura 95-101; Drumul ~ ii
 95
 ascru(ă) 95-97, 101, 102,
 104
 aspru 95, 96
 aspru 96
 astronaut 72
 -auă 27-32
 aud 277
 audire 277
 Augustin 231
 auriu 99
 auto- 72
 autointerviu 72
 autotaxare 72
 avăria 217
 avă 216
 avuție 68
 ă
 -ă 28
 -ău 27, 28
 ă
 ăntăiu 37
 B
 babac(i) 114
 Babei; Colțu ~ 76
 Babei; Colțu ~ 76
 balamut 217

- balanşină 215
 Balbeş; Colţu lui ~ 76
 balenă 215
 baliză 215
 banda 218
 bandată; este ~ 215
 bândă; am dat ~ 215
 Bani; Grindu cu ~ 77; Muchia cu ~ 77
 barcă 212; şef de ~ 216
 batăr 110
 bătrâşi 110
 baţi 218
 Bătrîn; Plaiul ~ 78
 bătrîn(ii) 113, 114, 117
 Benii; Muchia ~ 77
 Beriului; Podul ~ 78
 besedui 68, 70
 bimbau 30
 bimboauă 30
 bio- 72
 Biolaru; Chinga lu ~ 76
 Bireicii; Plaiul ~ 78
 Bisericii; Chinga ~ 76
 bistra 212
 bită 215
 Bilbiitoare 75; ~ a Mare 75
 *bilbiitoare 75
 *bilbil 75
 Birnelului; Cheile ~ 79
 bitocrat 72
 bocaşort 217
 bogăţie 68
 Boieresc; Plaiu ~ 78
 bompres 217
 bôrd 216
 boreasă 110
 boscoană 102
 bosconi 102
 Braniştea; ~ Cerăţului 79
 brazdometru 72
 Brazi; Chica cu ~ 75
 Brazilor; Chica ~ 75
 brădui 132
 brişă 218; ~ de mare 213
 briie 29
 brîncă 269, 270
 briu 29
 broatăc 101
 broatec 100, 103
 broateci 101
 bucază 98
 buciune 277
 Bucureştii; Chica ~ 75
 bucurie 277
 bundătate 68
 Bunic 115, 116
 burlan 45
 burîn 217
 busolă 215, 216
 Buşcă; Chinga lui ~ 75
- C**
- cai 45
 cal 3, 45
 Calcadza 103
 Calcaza 98
 calce 98; ~ mare 98; ~ mică 98
 calciiu 98
 calm; ~ plat 218
 Calului; Grindu ~ 77
 Camenii; Cheia ~ 79
 canceaă 27
 cancerigen 72
 canceu 27
 cant 277
 cantice 277
 cap 216
 caréna 218
 carlingă 215
 carnoplast 72
 carte 100; ~ de hotărnicie 245
 cărşi 124
 cădăreaă 98
 căci 18
 călăreş 45
 călbază 98
 călcăda 97
 Călcădă 95-103; ~ a 97; Izvoru ~ i 97; Crovu cu ~ 97
 *călcădă 99, 102, 103
 călcădei 97
 călcădză 103, 104
 călcază 98
 călcădi 99
 călcădzi 103
 călcea 98
 călceaă 98
 Căpăfinii; Chica ~ 75
 căpestru 96
 căpistere 101
 Căprăreşu; Muchia ~ 77
 căpşună 271
 căriciu 98
 căsca 100, 103
 căscăun 100
 căuş 45
 căuşuri 45
 câmp 37
 cânt 37
 cea 191-203
 ceară 44
 ceatiră 45
 cei 191-203
 cel 191-203
 cele 191-203
 Cerăt; ~ u 79; Braniştea ~ ului
 cerep 44
- certa 68, 69
 cetărndă 45
 Cetăşii; Muchia ~ 77
 ceterndă 45
 ceterne 45
 ceterniie 45
 cetirnd 43-46
 cetirne 45
 Cheie; ~ a 79; ~ a Birnelului 79; ~ a cu Apă 79; ~ a Camenii 79; ~ a Mare; ~ a Motrului 79; ~ a Rea 79; ~ a Timnei 79; ~ ile lu Meşoi 79; ~ ile Popii 79
 cheie; factor-~ 72
 cherchelit 43-46
 chereşchediu 110
 Chica; ~ Brazilor 75; ~ Bucureştii 75; ~ Căpăfinii 75; ~ cu Brazi 75; ~ Dealului 75; ~ lui Haneş 75; ~ Popii 75
 Chică 75
 chicerndă 45
 Chinga; ~ lu Biolaru 76; ~ lui Buşcă 76; ~ Bisericii 76; ~ lu Popescu 76; ~ Răsurile 76; ~ Mică 76; ~ Milovanului 76; ~ lui Pişcă 76
 Chingă 75
 chingă (~ la căpriori) 43-46
 Chiojdului; Plaiul ~ 78
 cicoare 100, 101, 104
 cifră; ~-record 72
 cimitir 133
 cinefilie 72
 ciorap; ~-pantaloni 72
 ciotoărndă 45
 cipă 44
 cirep 44
 cirepură 44
 cirepuri 44
 cirip 44
 ciripă 44
 ciueş 44
 ciună 101
 Ciungi; Pogora cu ~ 134
 ciutărndă 45
 cică 43
 Cinepişte; ~ a din Deal 76; ~ a din Vale 76; ~ a lui Nan 76
 circălit 44
 cirlan 270, 271
 cileva 250
 ciţiva 250
 club; ~-bar 72
 coacăz 99
 coacăză 99
 coampă 45

- coampe 45
 coardă 100
 coarne 44
 Coasta; ~ Podului 78
 coc 270, 272, 273
 cocă 216
 cocoasă 270, 273
 cocoi 131
 cocor 270, 272, 273
 cocoș 270—273
 cocoșat 273
 coldreși 102
 coldrezi 102
 colegiu 109
 Colnic; ~ ul Trestiei 76; ~ ul
 Vîrtoapelor 76; ~ ul Pri-
 boiului 76; ~ ul Adinc 76; cîplu 218
 ~ ul Bătrîn 76; ~ ul din curătoare; apă ~ 142
 Moșneni 76; ~ ul Florești-Curătură 76
 lor 76; ~ ul lu Iepure 76; curent 215, 218
 ~ ele 76
 Colnicului; Riul ~ 79
 coloape 45
 colop 45
 Colț; ~ u Babei 76; ~ u de
 Sus 76; ~ u Doamnei 76;
 ~ u Igorului 76; ~ u lui
 Andrei 76; ~ u lui Balbeș
 76; ~ u Vinăt 76; ~ u
 Zăganului 76
 concul 168
 conifă 122
 contract 109
 contractușu 109
 copil 70
 coridorul 168
 corn 44
 Cornetului; Muchia ~ 77
 corni 44
 cornuri 44
 corpu; ~ navei 216
 corșoană 30
 corșou 30
 Coruga 76
 Corugă; Săsul ~ ii 76
 cot 44
 coturi 44
 crac 132
 -crat 72
 crăcui 132
 crăișar 110
 crehui 44
 crehuit, -ă 44
 Crețu; Plaiu ~ 78
 crevăt 215
 crevete 215, 216
 crîsnik 216
 Croșet; ~ ul 77
 Crovu; ~ cu Călcadă 97
 Crucilor; Mlaca ~ 77
 Csatorna 45
 cuc (-ă) 131, 132
 cucoi 131
 Cucui 76
 cucui 131—134, 270, 273
 cucuiat, -ă 131
 cucuiioară 131
 Cucuiul 76
 cui; ~ de lemn 216
 Culare 76
 culiman 46
 culimănț 46
 culimar 46
 culimas 46
 culimods 46
 cîpășă 45
 cîpășe 45
 cîplu 218
 ~ ul Bătrîn 76; ~ ul din curătoare; apă ~ 142
 Moșneni 76; ~ ul Florești-Curătură 76
 lor 76; ~ ul lu Iepure 76; curent 215, 218
 ~ ele 76
 Curmătură; ~ a ~ a Fagilor
 76; ~ a Măgherușului 76
 custa 139
 cuvîntu 277
- D**
- dat; ~ a bândă 215
 dămîscă 166
 dămiskil'i 166
 dăscăli 70
 Deal; Cînepiștea din ~ 76
 Dealului; Chica 75; Mlaca
 ~ 77
 deaplaudă 30
 deaplou 30
 dedăn 116
 denotație 221
 destupa (a ~) 276
 diată 115
 dig 217
 diga 317
 dihanie 68
 dimicăt 167
 dimicică 166, 167
 dimiciche 166
 dimișc 167
 dimiști 166, 167
 dincolo de 259
 direge (a ~) 130
 drept 142
 Dirișor 130
 Dirișelu 130
 diumica 167
 diumicat 167
 diumică 166, 167
 Dîmb; Movila ~ urilor 76
 doamnă 121, 122
 doamne 24
 Doamnei; Colțu ~ 76; Riul
 ~ 76
- doană 28
 dobitoc 68, 69
 Domnesc; Plaiul ~ 78
 domnu 277
 Dracula 19
 dragoste 142
 Drăgan; Grumazul lui ~ 77
 drege (a ~) 130
 drept 142
 -duct 72
 Dumbrăvilor; Muchia ~ 77
 Dumii 231
 dumicat 167
 dumișcă 166
 Dumitru 231
 dunda 214, 215, 218
 -(d)ză 98
 dziși 139
 dzuă 142
- E**
- e 28, 29
 -eandă 27—32
 -ează 98
 echipaj 218; șef de ~ 216
 electro- 72
 Elisaveta 231
 enerva 70
 este 277
 eșuă 215
 eșuat; am ~ 215
 etambou 215, 218
 etrabă 215
 etravă 218
 -eu 27
- F**
- fabrică 109
 fabricușuri 109
 factor; ~ cheie 72
 Fagi; Podul cu ~ 78
 far 217
 făgădu 110
 Făgărașului; Grindu ~ 77
 Făget; ~ u 76
 făgu 132
 făptură 68
 făculiza 218
 făt 68
 fecioară 139
 fecior 68
 ferim 142
 fiară 138
 fibroscop 72
 fiece 252
 fierbe 138
 fierbinte 114
 fireți 139
 fisă 16
 fîscușesc 109

fiscuș(u) 109
 fișă 16
 Florile; Podul cu ~ 78
 florint 110
 flux 218
 foc 274
 foiază 98
 -fon 72
 fosfor 213, 215—217
 foto- 72
 fotogramă 72
 fragă 271
 Fruntea; ~ Mlăcilor 77
 furtună 215

G

gadină 68
 gai 133
 galbenișă 98
 galétiă 216, 217
 galie 214
 Gar 134
 garida 214
 garidia 214, 216
 gat 110
 găinar 45
 găinare 45
 gălbenea 98
 găbenele 98
 Gălbînului; Zănoaga ~ 79
 Gărete 134
 geamandura 217
 Geanțu 78
 -gen 72
 Gemune; ~le 77
 Gheară; Alunișu lu ~ 79
 Gheo 231
 Gheorghe 231
 ghircă 24
 gimîșcă 166, 167
 giudecarefi 139
 giudeș 142
 Gîlmă; ~a Ialomiței 77; ~a Mare 77; ~a Mălinișului 77; ~a Păiușului 77; ~a Secărei 77
 glas 277
 glăjărie 109
 glăsui 139
 gloată 68
 Glodurelor; Muchia ~ 77
 glôsă 214, 216
 golf 215
 golfuleș 214, 215
 gonirefi 139
 Gorgan; ~e 77; ~el 77; ~ele 77; ~ul de Jos 77; ~ul de Sus 77; ~ul Mic 77
 -gram(ă) 72
 Grădiște; ~a 79

grăi 68, 69
 gren 215, 218
 Grig 231
 Grigore 231
 grijișefi 139
 Grind; ~u Calului 77; ~u cu Bani 77; ~u Făgărașului 77; ~u Înalt 77; ~u Lung 77; ~u Mare 77; ~u Ocolului 77; ~u Pietrei 77; ~u Predii 77
 grip 217
 gros; val ~ 212
 groșiță 110
 Grumaz; ~u(l); ~ul lui Drăgan 77
 gug(ă) 132
 gugui 131
 guliman 46
 gunoaie 30
 gunoi 30
 gunoie 30
 gupă 214
 Gusti 231
 gușă 43—46

H

halău 110
 Haneș; chica lui ~ 75
 hel 214
 hélios 214
 hepșeș 44
 hiară 138
 hidro- 72
 hierbe 138
 hircă 24
 hîrdăuă 27—32
 hîrdăie 29, 31
 hîrdău 27—32
 *hîrdăuri 28
 hîrdode 28
 *hîrdoaidă 29
 hîrdoate 28—31
 hîrdou 28, 29, 31
 *hîrdouri 28
 hîrtierie 109
 hont 45
 honturi 45
 Hotaru; Muchia cu ~ 77
 hotărnicie 245, 246; carte de ~ 245
 hotărnicit(e) 245
 Hund 46

I

iakamós 217
 Ialomiței; Gîlma ~ 77
 Ică 232
 iem 217

ierdaș 110
 Igoiului; Colțu ~ 76
 îldu 28, 31
 imperat 277
 instantaneu 70
 Ioa 231
 Ioane 231
 iobagiu 110
 iobăgioaie 110
 iobăgiță 110
 Ion 231—232
 Ionaș 231
 Ionel 231, 232
 Ioneluș 232
 Ioneluș(ă) 232
 Ionică 231, 232
 Ionișă 231, 232
 Ionuc(u) 231, 232
 Ionuș(u) 232
 ipulat 110
 irișă 24
 (i)scop(esc) 270
 (i)skotă 215
 -iște 167
 Iță 232
 iute 69
 Izvoru; ~ Călcădi 97

I

înaintași 113
 Înalt; Grindu ~ 77
 înalte 277
 încărcătură 216
 îndepărtăm 142
 inkepem 97
 inklinăla 215
 (in)năduș(esc) 271
 între 259

J

jămișcă 167
 jămlișcă 167
 Jănel 231
 Jănică 231
 Jănuș 231
 Jean 231
 jecuție 109
 jelereasă 110
 jelerită 110
 jemișcă 166, 167
 jemlișcă 167
 jemliște 167
 jennă 167
 jennușcă 167
 jgheab 43—46
 jûdnesc; pește ~ 214, 216
 jiganie 68
 jîmbilă 167
 jîmișcă 167
 Jiu 68, 69

jivind 68
jidănesc; pește ~ 212
jlipă 46
Jos; Gorganul de ~ 77
jotcă 44
jotei 44
judecată 142
judcător 142
jumișcă 167
jumiști 167
jumoșcă 167
jumișcă 167
jur

K

kabestân 216
kakan 217
kalcirol 99
kâmbulă 214, 216
kambûr 216
kandja 217
kauge 217
kap 213
kâpce 217
karaiél 217
karanthna 217
karénd 215
karida 214
karidă 214, 216
kârie 215
kârik 216
kefal 214
kepcă 217
keucel 97
kilă 215
kimeșă 97
kokă 215
kompás 216
kovertă 215, 216
krab 217
krap; ~ de mare 212, 214
krevele 214
krigă 216
krivăș 213
krucetă 215
kurénl 212
kuvértă 217

L

lakérdă 214
Lat; Padu ~ 78
lavrák 217
Lazurilor; Obrațele ~ 78
leamne 30
legumă 270
lenn 30; cui de ~ 216
lemne 30
Leotii; Mocirla ~ 80
lepedeauă 27
lepedeie 27

lepedeu 27
lest 216
levânti 214
levrah 210-214
lighioană 70
limanlăk 217
limbă 68; ~ de pământ 214
limbe 277
liniște 215
Lisa; Plaiu cu ~ 78
liubov 139, 142
lobán 217
lodós 217
lom 134, 135
lomi (a se ~) 135
lopátă 215, 217, 218
lopătar 214, 216
lostrómo 217
lókă 216, 218
Luca 232
Luci 231
Lucia 231
Lucian 231
lucru 96
lucuru 96
Lugoj 8
lujár 217
lume 68, 69
lumină 271, 272, 274; ~ a
ochiului 271
luminiaș 271, 274
luminare 274
lună 274
Lung; Grindu ~ 77
lup; ~ de mare 212, 214
Luș 232
Lușă 232
Lușu 232

M

mal 215
Mare; Alunișu cel ~ 79;
Cheia ~ 79; Gilma ~ 77;
Grindu ~ 77; Plaiu ~ 77;
Podul ~ 78
mare 277; briza de ~ 213;
crap de ~ 212, 214; lup
de ~ 212, 214; pisică d,
~ 212; țipar de ~ 214,
216; val de ~ 212, vulpe
de ~ 212, 214, 216
marhă 68, 70
Mari; Podurile ~ 78
Marinică 232
Marmorei; Muchia ~ 77
martir 97
Matca; ~ Riului 79
mătiză 216
măcelniță 213
Mălinișului; Gilma ~ 77
mămine 116
mărină 116
măr 216
mărieș 110
măscări (a ~) 246
măsurare 215-217
măsurătoare 215-217
măsurătură 216-217
măsuris 216-217
măne 37
meghis 110
Meriș 77
meriș 80
-metru 72
Mic; Gorganul ~ 77
mic; arbore ~ 216
Mică; Chinga ~ 76
Mici; Podurile ~ 78
micro- 72
microantologie 72
microbănuială 72
microroman 72
milă 109
Milovanului; Chinga ~ 76
miluri 109
mini- 72
minifustă 72
miniscaf 72
mintenaș 70
Mircii; Plaiul ~ 78
Mislei; Plaiul ~ 78
mișel 142
minule 142
Mlacă; ~ a Crucilor 77; ~ a
Dealului 77; ~ ile 77; Frun-
tea ~ ilor 77; Slemă ~ i-
lor 77; Valea ~ ii 77
moașă 15, 269
Mocirlă 80; ~ a 80; ~ e
80; ~ cle Leotii 80
mola 218
molingos 44
moliu 44
morareu 21
moși 113
Moșoi; cheile lu ~ 79
Motrului; Chcia ~ 79
Muchie; ~ a Arieșului 77;
~ a Benii 77; ~ a Căpră-
reșu 77; ~ a Cetății 77;
~ a Cornetului 77; ~ a cu
Bani 77; ~ a cu Hotaru
77; ~ a Dumbrăvelor 77;
~ a Glodurelor 77; ~ a lui
Ion 77; ~ a lui Pirpală
77; ~ a lui Radu Maftel
77; ~ a Marmorei 77; ~ a
Sobarului 77; ~ a Strîmboii
77; ~ a Telemar 77
multe 277

mulțime 68
muntinili 116
munte 277
muntean 214
muștrului 70

N

nădă 213, 214, 216
Naie 231
Nan; Cîncuștea lui ~ 76
naște (a ~) 68, 113
-nant 72
navri; corpu ~ 216
nădușeală 271
năpăste 213
neam 68, 70
-ea
-nean 72
neg 43—46
neghiș 110
negruță 98
Nelu 231, 232
Nelucu 232
Nelușu 232
nescăi 253
neșcăi 253
nește 253
neștine 253
Nică 232
Nicolae 231
ningel 43
niscai 249—254
niscaiva 249—254
niscare 253
niște 249—254
Nișă 231, 232
Nișică 232
Nișucă 232
Nișulică 232
noaten 270, 271
noauă 29
nou 29
nord; vînt de ~ 213
norod 68
nus 142
Nușă 232
Nușu 232
Nușulică 232

O

o [articol] 57—66
-oae 28
-oale 164
oamcet 68
-oane 163, 164
-oauă 28, 30
Obraș(u); ~ ele Lazurilor 78;
~ ele de pe Sfoara Predeal 78
Periș; -ul 80
peste 277

ochesc 270
ochiului; lumina ~ 271
Ocolului; Grîndu ~ 77
odihni 68
odraslă 69
Ogaș; ~ u Șarului 79
Ogoară 30
ogoare 30
ogor 30
olaie 31
olan 43—46
olavă 31
omul 277
Onică 232
Onu 231
Onuș(u) 232
Ostrov 80
oșet 3
-ou 28, 30

P

paki 116
pală 215, 217
palopai 212
pamintu 277
pândă 215
paniol 217
pantalon; ciorap- ~ 72
paol 217
păpăn 115
papi 116
papu 115, 116
papură 97, 104
pașvra 97
partum; post- ~ 114
pa-areclă 213, 216
pastorul 109
pate 139
patrón 216
patru 96
pași 139
Pădure 80
pădure 133
Păiușului; Gilma ~ 77
pălămidă 214, 216
Păltinet; ~ ul Boldul 78;
Matul ~ ului 78
păltiniș 78, 80
pămînt; limbă de ~ 214
păpin 116
părsim 142
părinte 113—118, 119—123
părinși 113—118
pătrușop 121
pășește 139
pâne 37
pe 277
peret 80
Periș; -ul 80
peste 277

pestrinș 110
pestriș 110
pestruș 110
peșin 70
pește; ~ jilădesc 212, 214,
216; ~ le șarpe 214
Petrică 232
piade 213, 216
piacă 98; ~ rea 98
picui 132
piedi 99
Pietrei; Grîndu ~ 77
piezi 99
pioară 19
piscă; ~ de mare 212
Piscă; Chinga lui ~ 76
piraie 29, 31
pirauă 28, 31
pirăie 29
pirău 29, 31
piri 68
Piriu; ~ ul Rovinei 79
*piroae 28
*piroane 28
pirou 28
Pirpală; Muchia lui ~ 77
Plai; ~ u(l) Bătrîn 78;
~ u(l) Bireicii 78; ~ u(l)
Boieresc 78; ~ u(l) Chioj-
dului 78; ~ u(l) Crețu 78;
~ u(l) cel Mare 78; ~ u(l)
cu Lisa 78; ~ u(l) dintre
Sirie 78; ~ u(l) Domnesc
78; ~ u(l) lui Ivan 78;
~ u(l) lui Pătru 78; ~ u(l)
lui Stan 78; ~ u(l) Mircei
78; ~ u(l) Mistei 78; ~ u(l)
Vaideenilor 78
plai 101
plasă 163, 212; ~ în derivă
212
-plast 72
plat; calm ~ 218
plea 70
ploaia 30
plod(i) 68
plointe 114
plumb 216
plumburiu 99
pocinoc 130
pocinog 130
Pod(u); ~ Beriului 78; ~
cu Fagi 78; ~ cu Florile
78; ~ Lat 78; ~ Mare
78; ~ rile Mici 78; Coasta
~ lui 78; Valea ~ lui 78
Pogara 134, 135; ~ Zahariei
134; ~ cu ciungi 134
pogară 135
Pogoru 134
pólnik 213, 216

Poloamele 134
 Polom(ul) 134, 135; ~ Mare 134; ~ Mic 134
 Polomișul 134
 Polomna 134
 poloxă 216
 polugóna 217
 popă 119-123
 Popii; Cheile ~ 79; Chica ~ 75
 popoaie 121
 porfias 110
 porție 110
 posesor 109
 polor 110
 povară 30
 povești 68
 Predeal; Obrațele de pe Sfoara ~ 78
 Predii; Grindu ~ 77
 precol 119-123
 preotcasă 121, 122
 pretor 109
 preut 122
 preuși 122
 Pripor(u); ~ cel Mare 78; ~ cu Piață 78
 proaspăt 181
 proaspet 101
 procesoman 72
 progenitură 70
 pseudo- 72
 punct 109
 punctumurile 109
 punte 216
 pupăză 99
 putredi 139
 putrezi 139

R

radio 72
 radiofon 72
 raid; ~-anchetă 72
 ramă 216
 Răducu 232
 răsare 271
 răsări 272
 răsărit 214, 215
 Răstoacă 78; ~ a 78; Răs-toci 78
 Răsurile; Chinga ~ 76
 Rea; Cheia ~ 79
 rechin 215
 referință 231
 rămău 37
 remán 37
 repede 69
 Riu; ~ ul Colnicului 78; ~ ul Doamnei 78; ~ ul Șesului 78; ~ ul Vinăt 78; Matca ~ lui 79

roată 43-46
 romani 36
 român 39-42
 românesc 35-38
 românește 33, 37
 România 33, 35, 36
 roșioară 98; ~ sălbatică 98
 Rovină 79; Pirtul ~ ei 79
 Rovine 79
 rudă 68, 69, 270
 rului 216
 rumân 36, 42

S

Salce 98
 Samandură 217
 saură 216
 savur 217
 savura 216
 savură 215
 săbor 68
 sălășlui 68
 sălbatică; roșioară ~ 98
 Sălciua 20
 sălhuin 44
 Sălciua 20
 Sălciua 20
 sămînță 68
 sânducu 232
 Scăna 217
 scălci 98
 Scoarței; Alunișu ~ 79
 scopesc 270
 scrințit 271
 se 171-178
 secărat 110
 Secărei; Gilma ~ 77
 secăreț 110
 semantică; valoare ~ 218
 seminție 70
 sêtkă 214, 216
 sfădi 68, 69
 Sfoara; Obrațele de pe ~ Predeal 78
 siguranța 218
 Sile 231
 silitrie 109
 Sirie~ Plaiul dintre ~ 78
 silic 217
 sin 215
 sirgos 110
 Skandil 217
 skarmós 217
 skelă 213, 216
 skumbrije 217
 slab 43-46
 Slemea; ~ Mlăcilor 77
 smintit 271
 soare 28
 soart'e 110
 Sobrulani; Muchia ~ 77

sobă 270
 societate 70
 sohamil'e 110
 sondă 216
 sorb 215
 sortaș 110
 spetează 98
 spune 68
 Stan; Plaiu lu, ~ 78
 stație 109
 strană 110
 străbuni 113
 streășină 45
 strige 277
 Strimboii; Muchia ~ 77
 strînsoare 139
 strudi 99
 student; ~-actor 72
 stuț 97, 103
 stur 97, 101
 Sturu 101, 103
 sturz 99
 sub 259
 sucimeă 217
 suit 277
 supărareși 139
 Sus; Colții de ~ 76; Gorga-nul de ~ 77

Ș

Șar(u); Ogașu ~ ului 79
 șarpe; peștele ~ 214
 Șările 79
 șef; ~ de barcă 216; ~ de echipaj 216
 Șesului; Riul ~ 79
 șirep 44
 șirepă 44
 șirip 44
 șiripă 44
 șlipă 46
 șotced 44
 șotcă 44
 șotce 44
 șohan 110
 șohanite 110
 șuștacă 110

T

takă 216
 tambur 216
 tangaj 218
 tașsa 109
 tare 277
 tarie 277
 tarniță 259
 tauă 28
 taxă 109
 tătănesc, -ească 116

ătănești 116
 tătîn 116, 117
 tăline 116
 tău 28
 tăuri 28
 -tecă 72
 tecărnă 45
 tele- 72
 teleașteaptă 72
 teleînregistrare 72
 Teleman; Muchia ~ 77
 teleplictisit 72
 temereși 139
 tencuială 43—46
 tēndă 215
 téugă 215, 218
 Timnei; Cheia ~ 79
 tira 218
 tîrbók 216
 tîrnațul 168
 Top; ~ Cerătu 79
 -tor 92
 tórba 218
 tórbă 216
 tot 277
 trai- 164
 trăiță 164
 trăsură 246; fără ~ 246
 trigón 212
 trinkă 215
 trómbă 215
 tuciuriu 99
 tunărie 109
 Turcinului; Zăgoaga ~ 79
 tuzlák 217
 tvoreș 139

T

țiglă 43—46
 țincălaie 168
 țincăldu 168
 ține 277
 țingăldu 168
 țingălău 168
 țingălaie 169
 țingălaud 169
 țingălăi 169
 ținghileu 168
 țipar; ~ de mare 214, 216
 țingălău 168
 țuclui 132
 țuglui 132
 Țuțu 232
 țuțui 132

U

Ucu 232
 -ui 132
 uitareși 139
 uluc 45

un [articol] 57—66

unele 250
 unii 249, 250
 urbarie 109
 urbariu 109
 urbarium 109
 urdori 43—46
 -ure 28
 -uri 28
 -uș 25
 Ușu 232

V

vadă 277
 Vaideenilor; Plaiu ~ 78
 val; ~ mare 212; ~ gros 212
 Vale; Cinepiștea din ~ 76; ~ a Mlăcii 77; ~ a Podului 78
 valoare; ~ semantică 218; ~ de adevăr 218
 varăngă 215, 218
 varmeghe 110
 Vasile 231
 vastók 217
 vátos 212, 214
 vărărie 109
 văriște 109
 vtoul 270
 văzduh 142
 verfuri 277
 vergură 139
 verze 98
 verzoasă 98
 Veta 231
 videofon 72
 vie 29
 vineșele 98
 vintre 270
 vira; ~ -ankora 218
 viță 68, 69
 viu 29
 V'inăt; Colțu ~ 76; Riul ~ 79
 vînt(ul); ~ alb 212, 213; ~ de est 214; ~ de nord 213, 216; ~ de nord-est 213; ~ de sud 216; ~ de sud-est 214; ~ de vest 214

Virteaș 79

Virteș; ~ ul 79

voaș 30

vólta 218

vorbi 68

vorovi 139

vulpe; ~ de mare 212, 214, 216

Z

zabron 163—165
 zăgrebă 214
 Zahariei; Pogora ~ 134
 zălbă 163
 zalbe 163
 zapad 214, 217
 -ză 98, 99
 zăbrán 164
 zăbrea 165
 zăbroaie 163, 165
 zăbrodnă 163—165
 zăbrodne 163—165, 168
 zăbrodnea 165
 zăbroi 163—165
 zăbron 163—165
 zăbróni 163—165
 zăbrúane 163
 Zăganului; Colțu ~ 76
 zămiscă 166
 zămișcă 166, 167
 zămișică 166
 zămișki 166
 zămitiche 165—168
 zăncălaie 168
 zăncăldu 168—169
 Zănoagă; ~ a Gălbînului 79; ~ a Turcinului 79
 Zănogi 79
 zeamă 165
 zemică 165—167
 zemiciche 165, 166
 zemicichele 166
 zemișcă 166
 zemișchi 166
 zice 68, 69
 ziimtie
 zimitie 165
 zincăldu 168
 zincăldu 168
 zisei 139
 ziua 142
 zincălaie 168
 zincăldu 168, 169
 zincăleie 168
 zincăldu 169
 zlot 110

DIALECTUL AROMÂN

agru 96
 aguru 96
 ascur (-ă) 95, 96, 104
 broatic 101
 Călcada 97
 călcadă 98, 99
 călcadză 104
 căscare 100
 coardă 100

dimindare 115
mămân 116
păpin 115
părintesc 115
părințil'i 115
stri- 115
stripărinte 115
stripărinți 115
stur 101
sturdu 99
tătă 115
tătin 115

DIALECTUL ISTROROMÂN

cuđe 117
măjka 117
mudja 117
otac 117
rodbine 118
rođitel'i 117
rođvina 118
stăvăr 117

DIALECTUL MEGLENOROMÂN

căscare 100
guniz 117
tată 116, 117
tati 116, 117
tătân 116, 117
tătoân 116
tătôn 115—117
tătôni 116

RUSĂ

Aral 132
aral 132
bistra 214
kokui 132
kokuj 131, 133, 134
Kokuj 132; Bol'soi ~ 131;
Malyj ~ 131
kukuj 133
kuhuie 133
kut 214
Gar 134
gar 134

Garovskoe 134
garika 134
Gariki 134
Garin 134
Garino 134
Garjiski 134
Lom 135
Lomovka 135
mariâna 214
Nădlac 133
năvod 214
Pecica 133
pocinil 130
Pocinki 130
pocinok 129, 130
Pocinok 130
Pogar' 134
Polom 134, 135
Poloma 134, 135
Polomka 134, 135
Polomskij 134, 135
Polomul 134
Șemlac 133
Șiria 133
tôrbă 214
Ural(i) 132
ural 132
vastók 214
voleg 214

SÂRBOCROATĂ

brnka 270
caca 117
gar(a) 135
jaruh 24
jemieca 167
kofitae 98
krilă 214
loman 135
lomiti 135
maja 117
năvod 214
pogorjeti 135
polom 135
polomiți 135
rodbina 118
rođitelj 117
ruda 270
starac 117
zemicka 166, 167

SLAVĂ

bab- 4
gaj 133
po- 134
skopiti 270

TURCĂ

abăzia 212
avă 213
boră 213
burun 213
demir; vira ~ 218
eden; funda ~ 218
etnek; funda ~ 218; vira ~ 218
funda; ~ eden 218; ~ etmek 218
iem 212, 213
ildiz 217
karaiel 217
kavilă 216
kepcă 213
limanikă 217
lodos 212, 213
pandere 212
poreáz 213
siucmeá 213
tăká 213
tôrbă 214
vira; ~ demir 218; ~ etmek 218

UCRAINEANĂ

bistra 214
iakov; vira ~ 218
krisnic 214
kucugură 214
lôtka 212, 213
mincók 213
năkat 212
plavkă 212
pocinok 130
polasă 213
polnoc 213
tirbók 214
tôrbă 214
vastók 214
vira; ~ iakov 218

Reprezentativă în primul rînd pentru activitatea lingviștilor clujeni, revista „Cercetări de lingvistică” apare prin grija Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca. Profilul revistei este larg deschis tuturor domeniilor lingvisticii, dar în special problemelor de lingvistică românească: istoria lingvisticii românești, istoria limbii române, dialectologie, onomastică, gramatică, fonetică-fonologie, lexicologie-lexicografie, filologie, lingvistică generală etc. Acestea sînt, de altfel, și rubricile obișnuite ale sumarelor revistei. De asemenea, „Cercetări de lingvistică” are o secțiune cuprinzătoare dedicată recenziilor și prezentărilor de cărți, în care sînt semnalate și discutate numeroase apariții de lingvistică românească și străină. Sumarul numerelor este completat de cronici ale principalelor manifestări interne și internaționale din domeniul lingvistic, precum și de un indice anual (de materii, de autori și de cuvinte). Revista publică studii și cercetări în limbile română, franceză, italiană, engleză, germană etc.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să înainteze articolele, notele și recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuș, pe hîrtie de calc. Tabelele și ilustrațiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planșe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea acelorași date în text, tabel și grafice. Explicația figurilor în text se va face în ordinea numerelor. Titlurile citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale. Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine exclusiv autorilor.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se vor trimite pe adresa Consiliului de conducere al revistei: 3400 Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, nr. 21.

ANUNȚ

Începînd cu nr. 1/1994, revista „Cercetări de lingvistică” revine la numele de „DACOROMANIA”

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

- Sub redacția IORGU IORDAN, ALEXANDRU GRACR, ION COTEANU, **Dictionarul limbii romane (DLR)**, serie noua, tom. VIII, partea a 4-a, litera **P** (pogrijeime — presimțire), 1980, p. 49—1342, 50 lei; tom. XI, partea a 2-a, litera **T** (t — tocalița), 1982, 3/6 p., 75 lei; tom. XI, partea a 3-a, litera **T** (tocana — twist), 1983, p. 3/7—764, 77 lei; tom. VIII, partea a 5-a, litera **P** (presin — puzzoiana), 1984, p. 1343—1866, 105 lei; tom. X, partea 1, litera **S** (s — sciabuc), 1986, 400 p., 79 lei; tom. X, partea a 2-a, litera **S** (sciada — semintărie), 1987, p. 389—690, 64 lei; tom. X, partea a 3-a, litera **S** (sema — siveica), 1990, p. 691—1041, 130 lei.
- TIMOTEI CIPARIU, Opere.** Ediție critică de Carmen-Gabriela Pamfil, introducere de Gavril Istrate, vol. I, 1987, 476 p., 53 lei; vol. II, introducere de Mioara Avram, 1992, 534 p., 300 lei.
- Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina**, vol. I, 1987, XXXIV+286 p. + 420 p. (broșură), 322 lei.
- ION COTEANU, MARIUS SALA, Etimologia și limba română. Principii și metode**, 1987, 160 p., 11,50 lei.
- Institutul de Lingvistică din București, **Dictionarul explicativ al limbii romane (DEX)**, 1988, 1050 p., 250 lei; **Supliment (DEX — S)**, 1988, 200 p., 37 lei.
- * * * **Formarea cuvintelor în limba română**, volumul al III-lea. Sufixe 1. Derivarea verbală, 1989, 190 p., 18,50 lei.
- * * * **Dictionar german-roman**, ediția a II-a, 1989, XLVIII+1184 p., 400 lei.
- MIOARA AVRAM, Ortografie pentru toți**, 1990, 168 p., 19 lei.
- ANDREI AVRAM, Nazalitatea și rotacismul în limba română**, 1990, 248 p., 45 lei.
- LILIANA IONESCU RUXANDOIU, Narațiuni și dialog în proza românească**, 1990, 184 p., 30 lei.
- EM. VASILIU, Introducere în teoria limbii**, 1992, 114 p., 70 lei.
- * * * **Noul Atlas lingvistic al României. Transilvania**, vol. I, 1992, XIV+356 p.+250 p. (broșură), 550 lei.
- Codex Sturdzanus.** Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de GHEORGHE CHIVU, 1993, 522 p., 980 lei.

•